

Devrimci teori olmaksızın devrimci bir hareket olamaz.

V. İ. Lenin, Ne Yapmalı?

Devrimci Marksizm

Sayı: 24 - Güz 2015

Üç aylık Teorik / Politik dergi
(Yerel, süreli yayın)

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Şiar Rişvanoğlu

Yönetim Yeri: Adliye Arkası 3. Sokak Tüzün İşhanı No: 22/2 ADANA

Baskı: Yön Matbaacılık
Güven Sanayi Sitesi,
B Blok No: 366 Topkapı - İSTANBUL
Tel: 0212 544 66 34

Yurtdışı Fiyatı: 10 Avro Kıbrıs Fiyatı: 10 TL

Fiyatı: 8 TL (KDV Dahil)

Devrimci Marksizm

Teorik / Politik Dergi
Güz 2015

İÇİNDEKİLER

	Bu sayı	7
<i>Devrimci Marksizm</i> Yayın Kurulu	Aydınlara açık mektup: “Yetmez Ama Evet” tavrının muhasabesine çağrı	13
<u>Trotskiy dosyası</u> Sungur Savran	Trotskiy’in tarihteki yeri	19
Burak Gürel	Eşitsiz ve bileşik gelişme: Sürekli devrimin anahtarı	75
Özgür Öztürk	Trotskiy ve Sovyetler Birliği	113
Lev Davidoviç Trotskiy	Ne işçi devleti ne burjuva devleti mi?	145
<u>Kitap değerlendirmeleri</u> Burak Başaranlar	Yenilenen Marksizm, eskimeyen reformizm: Nicos Poulantzas’ın devlet kuramının eleştirisi	157
Mustafa Kemal Coşkun	Türkiye’de yeni kapitalizm	171
Tuba Ataş	Edebiyattan işçi manzaraları: Emekçileri Okumak	179

10 Ekim katliamında can veren yoldaşlarımızın anısına...

Devrimci Marksizm'in elinizdeki sayısı baskıya giderken, 10 Ekim 2015 günü Ankara'da bu toprakların şimdiye kadar bir kitle eyleminde gördüğü en büyük katliamlardan biri yaşandı. İşçi sendikalarının ve meslek örgütlerinin düzenlediği Barış Mitingi henüz başlamadan, toplanma ve yürüyüş esnasında bombalar patladı, 100'den fazla yoldaşımız katledildi. Bu rakam muhtemelen ve ne yazık ki daha da artacak gibi görünüyor. Özgürleşme yolunda, sınıf mücadelesinde can veren tüm yoldaşlarımızın anısı önünde saygıyla eğiliyor, yaralı dostlarımıza acil şifalar diliyoruz. Türkiye işçi sınıfının ve ezilenlerin başı sağolsun.

Türkiye'de işçi hareketine ve Kürt ulusuna yöneltilen bu en büyük saldırıyı şimdilik hiçbir örgüt üstlenmediği için, kimin gerçekleştirdiği henüz belli değil. Ama katliamın baş sorumlusu aslında açık seçik

ortada. Zaten kendisini pek gizlemeye çalışmıyor. Gerek 7 Haziran seçimleri öncesinde Mersin’de, Adana’da, Diyarbakır’da; gerekse seçim sonrasında Suruç’ta patlatılan bombaların, dökülen kanların sorumlusu da aynıydı. Türkiye’yi dört bir yanında mezhepçi, tekfir-ci çetelerin cirit attığı bir ülke haline getiren, bu örgütleri besleyip büyüten, bunlara malzeme, eleman, finansman sağlayan AKP hükümeti ve Erdoğan, 10 Ekim katliamının da bir numaralı sorumlusudur.

Türkiye işçi sınıfı bunun hesabını mutlaka soracaktır. AKP hükümetlerinin yaptıkları unutulmayacaktır. Sadece 10 Ekim katliamı değil, geriye dönük olarak tüm cinayetlerinin, Gezi’nin, Roboski’nin, Reyhanlı’nın cezasını da ödeyeceklerdir. İşçi sınıfını köleleştiren uygulamalarının sonucunda yaşanan iş cinayetlerinin, Soma’nın, Ermenek’in, Tuzla tersanelerinin, Torunlar İnşaat’ın, Esenyurt AVM inşaatının ve daha küçük ölçekli işçi katliamlarının hesabını da vereceklerdir. Yolsuzlukların, “sıfırlama”ların, “bakara”ların da!

10 Ekim şehitleri mücadelemizde yaşayacak, anıları yolumuzu aydınlatacak. Dergimizin bu sayısını Ankara’da can veren yoldaşlarımıza adıyoruz.

Bu sayı

Devrimci Marksizm'in elinizdeki 24. sayısı, 7 Haziran 2015'teki genel seçimde Gezi ile başlayan halk isyanında uğradığı stratejik yenilgi nihayet tescil olan Tayyip Erdoğan ve AKP'nin Kürt ulusuna karşı yeni bir taarruz başlatarak içinde bulundukları çıkmazdan kurtulmaya çalıştıkları bir dönemde yayımlanıyor. Devrimci Marksistler, bir yandan işçi sınıfı içinde sabırlı bir örgütlenme faaliyeti yürütürken, diğer yandan Kürt ulusunun kendi kaderini tayin hakkını tavizsiz savunmayı ve sömürgeci şiddet karşısında onun yanında olmayı sürdürecektir.

Bu sayımız *Devrimci Marksizm* Yayın Kurulu'nun imzasını taşıyan, "Aydınlara açık mektup: 'Yetmez ama evet' tavrının muhasebesine çağrı" başlıklı yazı ile açılıyor. İlk kez 31 Mayıs 2015'te *Gerçek* gazetesinin internet sitesinde yayımladığımız bu yazı, 2010 yılında yapılan anayasa referandumunda "yetmez ama evet" sloganıyla AKP'ye destek verdiği için bugünkü baskıcı siyasi atmosferin oluşumunda ciddi sorumluluk taşıyan sol liberalleri bu tavırlarının özeleştirisini vermeye çağırıyor. "Yetmez ama evet" tutumunun basit bir yol kazası olmadığını, sol liberalizmin politik hatalar ve ihanetler zincirinin ardında, Marksizme bir bütün olarak sırt çevirmesinin ürünü olan teorik sefaletin yattığını, AKP'ye verilen desteğin bu teorik şaşkınlığın yarattığı politik hatalar ve ihanetler zincirinin en son halkasını oluşturduğunu ileri süren bu metin, dergimizin uzun zamandır sürdürdüğü sol liberalizmin Marksist eleştirisi geleneğinin en önemli ürünlerinden biridir.

Stalinist bürokrasi tarafından katledilişinin 75. yıldönümünde 20. yüzyılın en önemli iki devrimci Marksist önderinden biri olan Lev Davidoviç Trotskiy'in (1879-1940) teorik ve politik mirasını ayrıntılı bir dosya ile ele alıyoruz. Dosyamız Sungur Savran'ın "Trotskiy'in tarihteki yeri" başlıklı yazısı ile açılıyor. Savran, yazısında önce Trotskiy'in sürekli devrim programı, Ekim Devrimi'ni zafere ulaştıran ayaklanmanın planlanması, Kızıl Ordu'nun kuruluşu, Üçüncü Enternasyonal'in örgütlenmesi, Sovyetler Birliği'nin bürokratik yozlaşmasına karşı komünist muhalefetin teorik ve pratik temellerinin atılması, faşizmin Marksist analizi ve faşizme karşı mücadele taktiklerinin oluşturulması gibi temel başlıklardaki katkılarını inceliyor. Savran'ın üzerine eğildiği ana sorunlardan biri, Trotskiy'in önderi olduğu devrimci Marksist kanadın bürokrasi karşısında neden yenilgiye uğradığı. Bu konuda iç savaşın neden olduğu yıkım ve dünya devriminin geri çekilmesi gibi temel nesnel faktörleri ortaya koyuyor. Devrimci Marksist literatürde şimdiye kadar yeterli biçimde ele alınmayan öznel nedenlerin incelenmesi ise Savran'ın yazısının en özgün katkılarından biridir. Savran, Trotskiy'in Sovyetler Birliği Komünist Partisi içindeki sol muhalefetin iktidar mücadelesini kaybetmesindeki kişisel sorumluluğunu net biçimde ortaya koyuyor. Trotskiy'in bir dizi taktik hatasının yanı sıra, Bolşevik-Menşevik ayrışmasının önemini ve Leninist parti modelinin doğruluğunu on yılı aşkın bir süre boyunca kavrayamamasının ve bu nedenle Bolşevik Partisi'ne ancak devrimden hemen önce katılmasının bu yenilginin önemli nedenlerinden biri olduğunu saptıyor. Trotskiy'in parti örgütlenmesi konusundaki hatasının özeleştirisini 1917'den sonra açıkça yaptığına ve ölümünün sonuna kadar Leninist parti modelini kararlılıkla savunduğuna işaret ediyor. Trotskiy'i Lenin'in karşısında, liberal ve gevşek bir örgütsel konuma yerleştiren yaklaşımların isabetsizliğini sergiliyor. Savran, yazısını 1930'larda Stalinizm ve faşizmin çifte baskısı altında yok olma tehlikesi altına giren uluslararası komünist hareketin Trotskiy'in olağanüstü teorik ve örgütsel gayreti sayesinde yaşamını sürdürebildiğini ve 21. yüzyılda sosyalizmin ancak bu miras temelinde kurulabileceğini vurgulayarak tamamlıyor.

Trotskiy sadece büyük bir devrimci ve tutarlı bir Marksist değildi. Son derecede yaratıcı bir düşünürdü. Kısmen felsefi ve metodolojik boyutlar da taşıyan katkılarının en önemlilerinden biri hiç kuşkusuz ilk defa onun formüle ettiği, ama bugün herkesin kaynağını pek de düşünmeden atıf yaptığı "eşitsiz ve bileşik gelişme yasası"dır. Burak Gürel, yazısında Trotskiy'in tarihsel materyalizme yaptığı en önemli katkılardan birisi olan bu yasayı tarihsel ve güncel yönleriyle ele alıyor. Yazı Marksist teorideki aşamalı dev-

rim-sürekli devrim gerilimini inceleyerek başlıyor. Ardından ekonomik ve politik gelişmenin eşitsiz ve bileşik niteliğini açıklıyor. Eşitsiz ve bileşik gelişme yasasının yalnızca kapitalizm çağında değil, kapitalizm öncesi tarihin önemli bölümünde de işlediğini ortaya koyuyor. Bu, aslında yasanın son dönemde çeşitli teorik çalışmalarda tarihi kavramada kurucu bir unsur olarak kullanılmaya başlamasının da bir katkısı olarak beliren bir nokta. Tarih bilimi Trotskiy'in bu çok önemli kavramını gecikmeli de olsa bir yüzyıl sonra keşfediyor! Gürel yazısını, eşitsiz ve bileşik gelişmenin yarattığı politik çelişkileri inceleyerek noktıyor: Trotskiy'in bir başka önemli teorik ve programatik katkısı olan sürekli devrim dinamiklerini eşitsiz ve bileşik gelişme yasası temelinde tarihsel ve güncel örnekleriyle inceliyor.

Özgür Öztürk, "Trotskiy ve Sovyetler Birliği" başlıklı yazısında Trotskiy'in belki de başyapıtı denebilecek *İhanete Uğrayan Devrim* başlıklı kitabında ilk işçi devletinin bürokratikleşmesine ilişkin analizine odaklanıyor. Ekim Devrimi'nin ertesinde kamu mülkiyetinin hâkimiyeti ile emek verimliliğinin ve tüketimin düşük düzeyi arasındaki çelişkinin dünya devriminin durakladığı bir ortamda bürokratikleşmeye yol açtığını tespit ediyor. Trotskiy'in burjuva bölüşüm normlarından yararlanarak maddi ayrıcalıklarını adım adım artıran bürokrasinin işçi sınıfı tarafından bir politik devrim aracılığıyla devrilmediği takdirde belirli bir aşamada kapitalist üretim ilişkilerini yeniden kurmaya ve kendisini bir burjuva sınıfa dönüştürmeye yöneleceği tespitinin Sovyetler Birliği'nin 1991'de kapitalizme dönüşü ile bütünüyle doğrulandığını ortaya koyuyor. Öztürk, Trotskiy'in bürokrasi analizini temel alarak geleceğin devrimlerinin sonunun Sovyetler Birliği'ne benzememesi için yapılması gerekenleri de tartışıyor. 21. yüzyılın sosyalizminin doğrudan demokrasi üzerinde temellenmesi gerektiğini ileri sürüyor; başta internet olmak üzere bir dizi teknolojik gelişmenin demokratik ve etkin bir ekonomik planlamayı geçmişten daha fazla olanaklı hale getirdiğini saptıyor.

Trotskiy'in teorik ve politik mirasını ele almaya hasredilen dosyamızın son yazısı bizzat Trotskiy'e ait. İlk kez 1937'de yayımlanan "Ne işçi devleti ne burjuva devleti mi?" başlıklı bu yazısında Trotskiy tarih boyunca ekonomik altyapı ile politik üstyapı arasında ortaya çıkan çelişkilere işaret ediyor ve Sovyetler Birliği'nin işçi devleti ve bürokratik diktatörlük nitelikleri arasındaki çelişkili birliğini bu tarihsel bağlama yerleştiriyor. Burjuvazinin ekonomik hâkimiyetini sürdürmekle birlikte politik olarak mülksüzleştirildiği faşist diktatörlüklere benzer biçimde, Sovyetler Birliği'nde üretim araçlarının burjuvazinin elinden alınarak kamu mülkiyeti haline getirilmesine rağmen işçi sınıfının politik üstyapıda hakim konumunu koruyamadığını,

bunun yerine bürokrasinin işçi sınıfı üzerinde hâkimiyet kurduğunu ortaya koyuyor. Nasıl faşist diktatörlükler birer burjuva devleti olmaya devam ediyorsa, Stalinist diktatörlüğün de bürokratik olarak yozlaşmış da olsa bir işçi devleti olduğunu gösteriyor. Trotskiy'in diyalektik yöneme ve devlet teorisine büyük katkıda bulunan bu yazısı dikkatle okunmayı hak ediyor.

Kitap değerlendirmeleri bölümümüzün ilk yazısı basit bir değerlendirme yazısının ötesine geçiyor, esaslı bir Poulantzas eleştirisi niteliğini kazanıyor. Burak Başaranlar, Nicos Poulantzas'ın ünlü *Devlet, İktidar, Sosyalizm* başlıklı kitabının ayrıntılı bir eleştirisini yaptığı yazısında Poulantzas'ın burjuvazinin farklı fraksiyonlara bölünmüşlüğü doğru tespitini abartarak burjuvazinin devlet aygıtı üzerindeki hâkimiyetini inkâr etmeye yöneldiğini gösteriyor. Devletin burjuvaziden görelî özerkliğini vurgulayarak yola çıkan Poulantzas'ın bu kitabında devletin tüm toplumsal sınıflardan neredeyse mutlak olarak özerk olduğu temelsiz iddiasına doğru savrulduğunu, bu yeni teori temelinde burjuva devletin devrimle yıkılmasını gündemden çıkardığını ve yukarıdan reformların aşağıdan kitle basıncı ile desteklenmesini kapitalizmi devirmenin tek seçeneği olarak sunduğunu kaydediyor.

Ayşe Buğra ve Osman Savaşkan'ın 2014'te yayımlanan *Türkiye'de Yeni Kapitalizm: Siyaset, Din ve İş Dünyası* başlıklı kitabını inceleyen yazısında Mustafa Kemal Coşkun, *Devrimci Marksizm*'i yayımlayan siyasi geleneğin 1990'ların ortasından bu yana ısrarla işaret ettiği laik sermaye-İslamcı sermaye çatışmasının varlığını somut veriler ışığında ortaya koymasının kitabın güçlü yanı olduğunu belirtiyor. Ancak, yazarların Marksist analiz yöntemini kullanmadıkları için devlet-toplum ve merkez-çevre hatalı ikiliklerini yeniden ürettiklerini ve TÜSİAD'da örgütlü laik sermayenin politik hattını aşamadıklarını gösteriyor.

Tuba Ataş, 2014'te yayımlanan *Emekçileri Okumak: Edebiyatımızda Sınıf, Kültür ve İşçilerin Gündelik Hayatı* başlıklı derleme kitabı incelediği yazısında Türkiye işçi sınıfının gündelik yaşam ve mücadele pratiklerinin farklı edebiyatçılar tarafından ele alınışını inceleyen bu kitabın Türkiye edebiyatının incelenmesine özgün bir Marksist müdahalede bulunduğunu ortaya koyuyor.

Bir sonraki sayımızda buluşmak dileğiyle...

Trotsky'ın adının Türkçe'de yazılışı üzerine not

Bilindiği gibi, Lev Davidoviç Trotsky'ın adı geçmişte en yaygın biçimde “Troçki” olarak yazılmıştır. Öte yandan, bu konuda bir karışıklık hüküm sürmemiştir denemez. Örneğin ilk adı yer yer “Leo” ya da “Leon” olarak, soyadı ise bazen “Trotski” ya da “Trotsky” olarak yazılabilmektedir. Bütün bu yazış biçimleri, Rusça adların ya da daha genel olarak Latin alfabesi kullanmayan dillerdeki adların Türkçe'ye aktarılmasında uyulması gereken kurallara aykırı olduğu için yanlıştır.

Genel kural olarak, Latin alfabesinden farklı bir alfabe kullanan dillerdeki isimlerin Türkçe'ye aktarılışında ses üzerinden gitmek doğru tutumdur. O dillerdeki isimleri Türkçe'ye Batı dillerinin konvansiyonlarını kullanarak aktarmak, hem yanlışlara yol açar (örneğin Çipras adının Tsipras olarak belenmesi sonucunu doğurur), hem de hangi Batı dilinin konvansiyonunun kullanılacağı konusunda bir kural olmadığından karışıklıklara neden olur (örneğin Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 1985-91 arasında görev yapan genel sekreterinin adı İngilizce'de Gorbachev, Fransızca'da Gorbachev, Almanca'da ise Gorbachow olarak yazılır).

Genelden Rusça'ya geçerse, Rusça'nın imlası da, bazı istisnalar dışında, Türkçe'deki gibi harf ve ses karşılığına dayandığına göre, Kiril alfabesindeki harflerin, Latin alfabesi harflerinin Türkçe'deki ses karşılığına göre aktarılması gerekir. Buna göre, Lev Davidoviç'in soyadının doğru yazılış biçimi “Trotsky”dır. Biz 2013'te yitirdiğimiz, anne tarafından Rus olan Nail Satlıgan'ın önerisi ile uzun zamandır bu yazımı kullanıyoruz.

Rusça'nın bir özelliği üzerinde durmak, alışılmışın dışındaki bu yazılışın daha iyi kavranmasını sağlayabilir. Bizde tek ses veren bir dizi harf Rusça'da iki ayrı ses verir. Bunlardan biri o harfin Türkçe'de de tanıdığımız okunuşudur. Öteki ise aynı harfin ardına bir “y” sesi gelmesiyle oluşur. Örneğin, Lenin'in yakın çalışma arkadaşı Zinoviyev'in adındaki ilk “v” harfi böyledir. Bu yüzden de ismi Türkçe'de “vy” sesini verecek şekilde yazılır. Yine Lenin'in yakın çalışma arkadaşlarından Sverdlov'un adında ise buna dikkat edilmemiştir. Oysa onun adının doğru yazılışı da Türkçe'de Svyerdlov olmalıdır. Trotsky'ın adının sonundaki “iy” de bu

sesin temsil edilebilmesi için gereklidir. Yani Trotskiy'in adı sadece -i ile değil, bir bakıma iki -i ile ya da Türkçe'de daha kolay okunabilecek olan "iy" ile bitmektedir. Bu yüzdendir ki örneğin İtalyanca'da da Trotskiy'in adı "Trotskij" olarak yazılır, çünkü İtalyanca'da "j" harfi "y" sesini verir.

Kimileri Trotskiy yazılışı ile Batı dillerinin bazılarında (örneğin İngilizce ve Fransızca'da) kullanılan Trotsky yazılışını aynı zannediyor. Bu ikincisinin Türkçe'de kullanılması sadece dilsel kurallara göre yanlış değildir. Aynı zamanda Rus kültürü ile Türk kültürü arasındaki bağın emperyalist Batı'nın dilleri aracılığıyla kurulmasının bir örneğidir. Bizim kullanımımızın bununla bir ilgisi yoktur. Tersine, bizimki, Rusça'dan Türkçe'ye Batı dillerinin dolayımından **geçmeyen** bir transliterasyon (yani belirli bir alfabe kullanan bir dilin sözcüklerinin başka bir alfabe ile yazılması) önerisidir.

İsim Trotskiy olduğundan dolayı sonekler de ona göre kullanılacaktır: Trotskiy'nin değil Trotskiy'in, Trotskiy'ye değil Trotskiy'e.

Burada bilimsel atıf (referans) kurallarına bağlı kalma kaygısının getirdiği bir başka karışıklığa da değinelim. Bir eserin yazarının adı, eser hangi dilde yayımlanmış olursa olsun, yayıncısı o adı nasıl yazmışsa, dipnotunda vb. atıf (referans) yapılırken tam tamına öyle yazılır. Dolayısıyla, şayet Trotskiy'in bir eseri İngilizce ya da Fransızca bir basıma referansla kaynak gösteriliyorsa, adı Trotsky olarak yazılmalıdır. Aynı mantıkla, Almanca kaynak kullanılıyorsa Trotski, İtalyanca kaynak kullanılıyorsa Trotskij olarak. Bu kuralın bir uzantısı olarak, Türkçe'de Trotskiy'in bir kitabında adı yayıncısı tarafından Troçki olarak yazılmışsa biz de o kitabı kaynak olarak gösterdiğimizde Troçki yazmak zorundayızdır. Bunun aşırı titizlikle, kılı kırk yaymakla da ilgisi yoktur. Okur o kitabın o basımını google'layarak bulmak istiyorsa, Troçki yazmazsa bulamaz!

Trotskiy'in ilk adına gelince, bu ismin geçmişte "Leo" ya da "Leon" olarak kullanılmasındaki yanlışlık, Batı dillerinde Hristiyan kaynaklı "vaftiz adları"nın her dilde başka karşılığı olmasından ileri gelir. Türkiye'de çevirmen ve yayıncılar, çeviri hangi dilden yapılmışsa, Rusça'daki aslı "Lev" olan bu adın o dildeki karşılığını aynen ve kaynak dildeki yazılışıyla Türkçe'ye aktarmışlardır. Trotskiy için "Leon" ya da "Leo" adlarının kullanılması, Marx için "Charles", "Carlos" ya da "Carlo" adlarının kullanılmasından farksızdır. Bunu yapmıyor, Marx'ın adını kendi anadilinde "Karl" olarak yazıyoruz. Aynı şeyin Trotskiy için de geçerli olması normaldir.

Öyleyse, doğru yazılış, Lev Davidoviç Trotskiy'dir.

Aydınlara açık mektup

“Yetmez ama evet” tavrının muhasebesine çağrı

Türkiye’nin yüreği solda olan binlerce, on binlerce aydını yakın bir geçmişe kadar Recep Tayyip Erdoğan’ı destekledi. Kimi başından itibaren, kimi 2005 ya da 2007’den başlayarak, kimi 2010 anayasa referandumu ile birlikte. Bunun ne kadar vahim bir şey olduğu ortada değil mi? Bu deneyim neden tartışılmıyor?

Bugün, 2013’ten, Gezi ile başlayan halk isyanından, “Kobani düştü düşecek”ten, twitter ve facebook yasağından, “başı örtülü bacım”dan, “camide içki içtiler”den, Ali İsmail’den, Berkin’den ve öteki şehitlerimizden, bütün zorbaca uygulamalardan sonra kendi kendinize dönüp, başınızı ellerinizin arasına alıp “ben ne yaptım?” diye sordunuz mu, eğer o aydınlardan biriyseniz?

Biliyoruz, kiminiz “o günün koşulları öyle gerektiriyordu” diyor hâlâ. Kiminiz “ben Erdoğan’ı değil, demokrasiyi destekledim” diyor. Kiminiz “Erdoğan 2013’e kadar demokratı, sonra bozuldu” diyor. Böyle diyenleriniz geçmişin hesabını veremediği için kendi kendilerini aldatıyor. Bir canavarı büyütenler şimdi geçmişte yaptıkları hatayı kendilerine bile itiraf edemiyorlar, mazeretler buluyorlar.

Sözümüz hatasını görmeyene ve görmek istemeyene değil. Sözümüz

onurlu ve dürüst bir tavır alarak “ben ne yaptım?” diye sorana. Sözümüz aydın sorumluluğu taşıyarak özeleştiri yapabileceklere. Sözümüz aynı tür bir hatayı gelecekte başka şekillerde yapmaktan kaçınmak isteyenlere. Gelin kısacık bir muhasebe yapalım.

Tayyip Erdoğan’a desteğin teorik temelleri

Hangi gerekçelerle Tayyip Erdoğan gibi bir gericiye destek verdiniz, bir hatırlayalım. Türkiye tarihinde demokrasinin, hatta “sağlıklı” bir kapitalizmin gelişmesinin önünde bir engel olarak yükselen bir güç vardı size göre: bürokratik oligarşi. Buna karşı mücadele ediyordu Tayyip Erdoğan ve AKP. Bu nedenle, niyeti ne olursa olsun “objektif olarak” demokrat bir konumdaydı. Askeri vesayete karşı sivil toplumun, demokrasinin, insan haklarının yolunu açıyordu. 2010 Anayasa Referandumu tam da bunun ifadesi olarak 12 Eylül dönemine son veriyordu, bir “ileri demokrasi” haline getiriyordu Türkiye’yi. Öyleyse, “yetmez, ama evet”ti!

Bir de ikinci bir gerekçeniz vardı: hangi nedenle olursa olsun, AKP Avrupa Birliği’nin (AB) talepleri doğrultusunda davranıyor, Türkiye’yi adım adım demokratikleştiriyordu. AB ise bir barış, demokrasi, sosyal haklar projesiydi, ulus devletlerin yarattığı cendereyi ortadan kaldırıyordu. Türkiye için AB demokrasi demekti, “sosyal Avrupa” türü işçi hakları demekti, Kürt kardeşlerimizin gözünden Kürtlere özgürlük demekti.

Öyleyse, bürokratik oligarşinin on yıllardır süregelen vesayetçi, ulus devletçi, despotik yönetimine karşı, bir süre boyunca AKP’yi desteklemek doğru idi.

Teori, “bürokratik oligarşi” teorisinin ters yüzü olan üçüncü bir ayakla tamamlanıyordu: AKP neden demokratik bir güç rolü oynuyordu? Çünkü Türkiye’nin tarihi, bürokratik oligarşinin hâkimiyetindeki bir “devlet” ile o devletin kısıvrak bağladığı bir “sivil toplum” arasındaki, ya da benzer bir teorinin söylediği gibi, bir “merkez” ile bir “çevre” arasındaki mücadelenin tarihi idi. AKP, demokrasi getirecek olan “sivil toplum”un veya “çevre”nin temsilcisi olduğu için demokrattı.

İflas masası hâlâ kurulmadı!

Tayyip Erdoğan’ı terk ettiniz. Mecburen. Çünkü önce o sizi terk etti. Ama bu teorileri hiç mi hiç sorgulamadınız. Bir siyasi hattın iflası bu kadar belirgin iken arkasındaki teoriyi incelememek hangi aydın sorumluluğuna uyar? Bundan daha önemlisi: elinizde bu teoriyle yarın bir daha yine böyle büyük hatalar yapmayacağınızın ne garantisi var?

Bürokratik oligarşi teorisi Türkiye solunun 12 Eylül sonrasında Mark-

sizmden kaçışının ürünü olan bir yüzeyselliktir. O hâkimiyet sistemi, şu ya da bu bürokrasinin değil, doruk noktasını TÜSİAD’da bulan Batıcı-laik tekelci burjuvazinin sistemidir. 12 Eylül de, 28 Şubat da tek başına TSK operasyonları değildir, burjuvazi de boynuna kadar o bataklığın içindedir. Meseleyi bir bürokrasiye indirgediniz ve böylece köklerinin derinliğini kavrama olanağından yoksun kaldınız. “Vesayet sistemi” dediğiniz sistem bir sınıfın hâkimiyet sistemi olduğu için ortadan kaldırılmasının da bir sınıf mücadelesi gerektirdiğini unuttunuz.

AB ise hiçbir zaman bir barış, demokrasi, sosyal haklar projesi olmadı. ABD ve Japonya karşısında daha güçlü olmak isteyen, bunun için birleşmeye çalışan Avrupa emperyalizmlerinin bir birliği idi. Sizin inandığınız kılavuzlar AB’yi demokrasinin kaynağı olarak gösterirken Marksistler faşizmin Avrupa’daki adım adım yükselişini sergiliyordu. Şimdi ne oldu? Le Pen’ler, Altın Şafak’lar, Jobbik’ler ne anlama geliyor? Irkçı geleneğiyle Avrupa mı “çok kültürlü radikal demokrasi” verecek dünyaya? Sizin kılavuz belledikleriniz Avrupa’nın sosyal haklar cenneti olduğunu söylerken Marksistler “AB Avrupa kıtasında İMF’nin kod adıdır” diyordu. Duyanlarınız, okuyanlarınız burun kıvrımaştır. Yunan halkına kemer sıkma programıyla kan ağlatan Troyka kim? Avrupa Komisyonu, Avrupa Merkez Bankası ve İMF!

AB Türkiye’ye demokrasi getirmeye hiç niyet etmedi. Bütün derdi Türkiye’nin pazarı, jeostratejik önemi, İslam dünyasına bir köprü olmasıydı. Ama Türkiye’yi kazanırken kendi işçi hareketine, sosyalistlerine, demokratlarına eli yüzü düzgün bir ülke sunmak zorundaydı. Avrupa burjuvazisi Türkiye’yi kendi kamuoyu için paketledi. Sonunda 2004’te ne ilan etti AB? Türkiye’nin Kopenhag kriterlerine uygun hale gelmiş bir demokrasisi olduğunu, değil mi? Marksistler AB’nin Türkiye’de “bon pour l’Orient” bir demokrasi ile yetineceğini söyledi.

Şimdi geçtiğimiz on yıla bir bakın: kendine saygısı olan bir tek kişi bile bu kararın maskaralık olduğunu söylemeden edebilir mi? Şimdi AB küçük homurtular çıkarmaktan başka ne yapıyor? Nerede dostlar, anlı şanlı “Kopenhag Kriterleri”niz? Bazıları 2004’te müzakereler başlarken Türkiye’nin “demokratik devrim” yaşadığını bile söyledi. Ne oldu o “demokratik devrim”e? Sosyal haklar mı dediniz? Soma? 2,5 milyon taşeron işçisi? Grev “ertelemeleri”? DİSK’in, KESK’in başına musallat olup AB’cilik yapan liberaller on yıl sonra bu konularda ne diyor acaba?

“Sivil toplum” veya “çevre”nin demokratiğine gelince, bu çok eski bir hikâyledir. Türkiye solunda önce küçük, sonra büyüyen bir kesim, en sonunda büyük çoğunluk bu masala inanmayı seçti. Önce Menderes. Ardından

Demirel. Sonra Özal. En son Erdoğan. Her birinden demokrasi bekleyen oldu. Bekleyenler kafalarını sınıf gerçeğinin duvarına çarptı. Marksistler ilk günden söyledi: Tayyip Erdoğan ve AKP, yükselmekte olan İslamcı burjuvazinin tekelcileştiği aşamada TÜSİAD burjuvazisine karşı verdiği üstünlük mücadelesinin taşıyıcılarıdır. Bu kanatların arasında ekonomik, siyasal, ideolojik rekabet vardır; ama işbirliği ve ortaklık da. Zira düşman kardeşlerdir. Burjuvazinin İslamcı kanadı da öteki kadar acımasız ve hoyrattır. Başta karşı cepheyi bölmek için sureti haktan görünür, sonra manevra yapıp kendi vesayetini kurar. “Biz yanılmadık, Tayyip Erdoğan değişti” teorisi hâlâ aldanmaya devam etmeye gönüllü olarak adını yazdırmaktır!

Örnek mi? 2010 Anayasa Referandumu. Siz onu ilerici sandınız, 12 Eylül’ün hukuk düzenine son veriyor sandınız. Tayyip Erdoğan bu “torba anayasa” değişikliklerine ne “şeker”ler katmamıştı! Kadınlara pozitif ayrımcılık, kamu emekçilerine grevsiz toplu sözleşme hakkı (neden grevsiz, düşündünüz mü hiç?), genel grev yasağının kalkması, çocuk hakları, ombudsman, kişisel veriler ve en önemlisi 12 Eylül cuntacılarının yargılanmasını yasaklayan Geçici 15. maddenin kaldırılması. Bunların Türkiye’nin politik hayatında en ufak bir önemi oldu mu beş yıldır? “Hayır, biz bunlara kanmadık, referandum yargı vesayetini sona erdiriyordu” diyenleri duyar gibiyiz. Evet, Tayyip Erdoğan “üstünlerin hukuku değil, hukukun üstünlüğü” demişti. Şimdi elinizi vicdanınıza koyun ve kendi kendinize cevap verin: bugün “hukukun üstünlüğü” mü geçerli? Yoksa bazılarınızın yeni keşfettiği gibi yeni bir vesayet mi? Daha da ötede yargı üzerinde zorbaca bir tahakküm mü?

Her şeye yeniden bakmak, yeniden başlamak!

Değişmek! Dünyaya yeni gözlerle bakmak! Türkiye’yi Brüksel’den değil Soma’dan yorumlamak! Buna acil bir ihtiyaç var.

O kadar büyük yanılgılardan geliyor ki aydınlarımız! Geriye doğru bir bakın: *Radikal* ve *Taraf* gazetelerini “sol” gazeteler diye düşünmediniz mi? Ahmet Altan 13 Eylül 2010 günü gazetesine AKP’nin borazanı *Star* ile aynı manşeti atmıştı: “Halk yönetime el koydu”. Sol gazete! *Radikal*’in esas yöneticisi İsmet Berkan, Erdoğan’ın “Kabataş’taki başı örtülü bacım” hikâyesi için “her fani bir gün o olayın videosunu görecektir” tutumu takındığında şaşırınız mı? Biz şaşırmadık!

Uzun yıllar boyunca *Birikim* dergisinden beslenmediniz mi? Aranızda daha genç olanlar orada bir makalesini yayımlatmayı bir onur gibi görmedi mi? Onu Türkiye’de solun tartışma platformu, yenilikçi bir sosyalizmin sesi gibi görmediniz mi? Oysa “yetmez, ama evet”in fikri kaynakları orada ge-

liştirilmedi mi? Bu kadar korkunç ve gerici bir politikaya sistematik olarak temel hazırlayan, Türkiye tarihini baştan sona yanlış yorumladığı ortaya çıkmış olan bir fikir odağını “sol” olarak kabul edip yürüyüp geçecek misiniz? “Olur böyle hatalar” mı diyeceksiniz?

12 Eylül’den beri sayıları hızla artan, siyasi etkileri neredeyse bütün solu, hatta sözde onlara karşıt olan akımların ve örgütlerin önemli bir bölümünü bile kavrayan liberallere fikir önderi diye bakmadınız mı? Murat Belge’ler, Ömer Laçiner’ler, Ahmet İnsel’ler, Halil Berktaş’lar, Baskın Oran’lar, Nabi Yağcı’lar, hatta solla geçmişte en ufak bir ilgisi olmamış olan Fuat Keyman’lar sizin, düşüncelerinizi oluştururken yüzünüzü çevirdiğiniz “sol” düşünürler olmadı mı? Kürt dostlarımıza ve Kürt özgürleşme davasına gönül vermiş arkadaşlarımıza soruyoruz: Erdoğan’ın Suriye politikasına uzun süre boyunca destek olan Cengiz Çandar’ın yanı sıra, Mehmet Altan’ı ve benzerlerini hep dinlediğiniz, ama Marksistlere hiç kulak vermediğiniz doğru değil mi?

Bırakalım Türkiye’yi, dünyaya bakalım. Sol kültürünüzü nasıl oluştur-
dunuz? Spinoza, Nietzsche, Wittgenstein okudunuz. Nazizm’i desteklemiş Heidegger ve Carl Schmitt’leri bile okudunuz. Okumayın demiyoruz. Ama Marx ve Engels’i kendi yapıtlarından okuyunuz ne kadar az! Foucault, Lacan, Derrida, Deleuze, Baudrillard, Lyotard, Hannah Arendt, Bourdieu, Laclau-Mouffe okudunuz. Okumayın demiyoruz. Ama Lenin, Trotskiy, Luxemburg, Lukacs, Mandel, Sweezy, Samir Amin, Hobsbawm, Braverman okumayı reddettiniz. Marksizme bulaştığınızda Gramsci’den başka kimseyi merak etmediniz. Keşke Gramsci okusaydınız, Gramsci’yi bile post-Marksistlerden okudunuz. Marksizmin kendisini ise Zizek’ten, Badiou’dan, Negri’den öğrenmeye çalıştınız. Modalar hakikatin sesi midir? 1980’li yılların başından beri hüküm sürmekte olan neoliberal taarruz çağının gerici karakterde olduğunu siz de biliyorsunuz. Gerici bir dönemin ideolojisi ve teorisi de onun gericiliğinin etkilerini taşıyor olmasın?

Size yazdığımız bu açık mektup bir uyan borusudur. Post-Marksizmin, postmodernizmin, “kültür incelemeleri”nin, kimlik politikasının fantastik dünyasında kelime ve dil oyunları ile eğlenmeye son verme çağrısı. İnsanlık düşüncesinin baskıyı, sömürüyü, eşitsizliği bu dünyanın yüzünden silmek için yaptığı büyük atılımı unutturmaya çalışan akımlara inat, sınıfı, ezilen ulusu, ezilen cinsi ve bütün öteki zulüm biçimlerini maddi temelleriyle anlamaya bir çağrı. Kimliklerimizi bencilce yaşayabileceğimiz bir dünya değil, insanın insana kulluğunun sona erdiği, her kişinin gelişmesinin bütün toplumun gelişmesinin koşulu haline geldiği bir dünya için mücadele etmeye çağrı.

Size, Tayyip Erdoğan’ın ve AKP’nin iktidarını kökünden sarsan büyük

halk hareketinin, Gezi ile başlayan halk isyanının, hepimizin yüz akı olan o büyük şenliğin başlangıcının ikinci yıldönümünde yapıyoruz bu çağrıyla. Gelin, yüreği solda olan aydınların Tayyip Erdoğan'la arasında var olan o büyük uçurumu yadsınamaz bir çıplaklıkla ortaya çıkartan o büyük isyanın düşünce planındaki sonuçlarını birlikte çıkaralım.

Gezi isyanında pratikte bir özeleştirici yaptınız. Gelin şimdi o özeleştirinin teorik sonuçlarını çıkartalım. Siz yanılığımızın temellerini anlamaya çalışırken bize de nerede yanıldığımızı anlatın. Marksizme ne eleştiriniz varsa tartışalım. Ama Marksizmi ciddiye alarak. **Devrimci Marksizm** dergisi Yayın Kurulu olarak kendi sayfalarımızda ve başka ortamlarda, dergi sayfalarında ya da sempozyum ve konferanslarda bunları tartışmaya hazırız. Formel değil enformel tartışma ortamları yaratmak gerekiyorsa, onları da yaratalım. Ama tartışalım.

Yalnız, AKP'nin "bürokratik oligarşi"yi yıkacağı, AB'nin demokrasi, sosyal haklar ve Kürtlere özgürlük getireceği, Türkiye tarihinin devlet ile sivil toplum arasındaki çelişkinin tarihi olduğu türünden fikirlerle uğraşmayan, akademik bir tatlı su Marksizmi değil bizim tartışmak istediğimiz. Dünyanın ve Türkiye'nin sorunlarıyla boğuşarak ilerleyen, dürüst, açık sözlü, hiçbir şeyin eleştirisinden, özeleştiriden bile korkmayan bir Marksizm. Dünyayı değiştirmenin kılavuzu olabilecek bir Marksizm. Gelin sadece işçi sınıfının ve yoksul emekçilerin değil, bütün ezilenlerin sorunlarının Marksizm çerçevesinde ele alınıp alınamayacağını tartışalım.

Çağrımız, eski Marksistlere değildir! Çağrımız, dünyanın sınıflara ayrıldığı gerçeğini geçmişte gördüğü halde yorgunluk içinde Marksizmi terk ederek kendi sınıf safını başka yerde seçmişlere değildir. Çağrımız, yüreği solda olduğu halde dönemin atmosferinden etkilenecek Marksizme yüzünü hiçbir zaman tam olarak dönmemiş olanlardır. Gelin tartışalım. Birlikte dünyayı anlayalım. Ama değiştirmek istiyorsak.

Bunu yapmazsanız korkarız gelecekte de liberalizm gibi görünen, demokrasi diyen her şeyin peşine takılıp düş kırıklığı üzerine düş kırıklığı yaşayacaksınız.

Oligarşileri yıkmamanın, vesayetlere son vermenin yolu da Marksizmden geçer.

Devrimci Marksizm Yayın Kurulu
31 Mayıs-1 Haziran 2015

Trotskiy'in tarihteki yeri

Sungur Savran

Lenin ve Trotskiy üzerine derinlemesine konuşmaya girişirken daha baştan bir şeyin altını çizmek istiyoruz: Başka pek az büyük devrimciyle karşılaştırılabilecek kapasitede iki dâhi ile karşı karşıyayız. Bir bakıma bu iki devrimci 20. yüzyılın Marx'ı ve Engels'idir.

Bu bir rastlantı değil. Bugüne kadar yaşanmış proletarya devrimlerinin en büyüğü olarak kalmış 1917 Rus devrimini doğuran dinamik bu iki dehayı kendisine çağırmıştır da ondan. Ne demek “çağırmak”? Deha denecek düzeyde yeteneklere sahip az sayıda insan, içinde yaşadıkları tarihsel ortamın özelliklerine bağlı olarak belirli hayat faaliyetlerine doğru çekilir. Rusya proletaryası 19. yüzyılın sonundan 1917'ye dek öylesine güçlü bir kasırga gibi tarih sahnesinde esip gürlemiştir ki, bu iki zekâyı kendine çekmeyi başarmıştır.

Rus işçi sınıfının devrimci heyecanını Trotskiy kendisi *Hayatım* başlığını taşıyan otobiyografisinde anlatıyor. “1896'da” diyor “San Petersburg'da ünlü dokumacılar grevi patlak verdi. Bu, aydınlara yepyeni bir canlılık getirdi.” Sonra bunun, 1897'de kendisinin ve bazı başka gençlerin düzenlediği eğitim faaliyetlerine etkisini anlatıyor (henüz 18 yaşındadır): “İşçiler sanki hep bunu beklemiş gibi bize koşma koşma gelmeye başladılar. Hepsi arkadaşla-

rını da getiriyordu; bazıları eşleriyle birlikte geliyordu, yaşı ilerlemiş olanların bazıları da oğullarını getiriyordu. Biz onları aramıyorduk, onlar bizi buluyordu. Genç ve deneyimsiz önderler olarak başlattığımız hareketin ağırlığı altında ezilmeye başlamıştık. Her söylediğimiz bir yanıt buluyordu.”¹ Devrimci faaliyet yapmış ya da yapmakta olan herkes bu tablonun nasıl baş döndürücü olduğunu hemen anlayacaktır. Bu tablo, kısmi istisnalara rağmen (mesela 1907-1912 arasındaki gericilik dönemi) yaklaşık 20 yıl sürerse ve bu 20 yıl içinde üç devrim yaşanır, elbette en büyük dâhi de burada kalır! Yani burada da öznel faktör nesnel faktöre tâbidir. Belirleyici olan, maddi bir unsur olarak sınıf mücadelesinin kendisidir.

Şayet Rus işçi ve devrimci hareketi böylesine olağanüstü bir güç göstermeseydi, Lenin ile Trotskiy’in insanlık tarihinin başka dallarında birer anıt olarak yükseleceğinden bizim hiç kuşkumuz yok. Hangisinin yeteneklerini hangi dalda geliştireceği konusunda spekülasyon eğlenceli bir zihin egzersizi olabilir. Bizim kanaatimiz Lenin’den müthiş bir hukuk veya iktisat profesörü çıkacağıdır. Paris’te üniversitede verdiği bir konferanslar dizisinden sonra bir Rus profesörün, Rus Marksist aydınlarından birine Lenin için “kusursuz bir profesör” demiş olması,² rastlantı değil. Düşüncesinin oluşumunun, en ufak bir açık bırakmamaya özen gösteren sistematikliği, Lenin’in herhangi bir bilim dalında çağının önde gelen isimlerinden biri olacağını gösteriyor. Kim bilir, kendisiyle az çok aynı kuşaktan olan Einstein’ın bir Rus versiyonu olurdu belki de!

Trotskiy ise bir profesörden çok bir sanatçının, daha doğrusu çok belirgin biçimde bir edebiyatçının eğilimlerini gösterir. Şayet devrim tüm hayatını kaplamasa, belki de bütün dünyanın hayranlığını kazanmış Rus romanı bir de 20. yüzyıl Tolstoy’u kazanacaktı. Trotskiy çalışmasında Lenin kadar sistematiktir. Ama verdiği ürünler çok daha fazla hayal gücünün yaratıcılığına

¹ Leon Trotsky, *My Life*, New York: Pathfinder Press, 1970, s. 104 ve 106. Bu yazı boyunca Trotskiy’den yapılacak alıntılarda genellikle yabancı kaynaklar kullanılacaktır. Çeviriler bizimdir. Bunun nedeni, Marksist klasiklerin Türkçe’ye çevirisinde genel olarak var olan problemlerin de ötesinde Türkçe Trotskiy çevirilerinin bazılarının iyice sorunlu olmasıdır. Sözü edilen büyük sorunlar elbette bütün çeviriler için geçerli değildir. Tam tersine gayet düzgün çeviriler de mevcuttur. Dolayısıyla, bu söyleneni kimsenin üzerine alınması gerekmiyor. Trotskiy’i en meşakkatli koşullarda Türkçe’ye kazandıran çevirmen ve yayıncılara teşekkür borçluyuz. Ama biz sadece çevirmen veya editör olarak katkıda bulunduğumuz Trotskiy kitaplarının Türkçe basımlarını kullanacağız. Bazen iyi çevirileri de ihmal etmiş olacağız. Referansı yabancı dilden versek de, elimizden geldikince okurun yararlanması için Türkçe’de var olan çevirileri de parantez içinde belirteceğiz. Bu dipnotunda adı geçen kaynağın Türkçesi için bkz. L. Troçki, *Hayatım*, 2 cilt, çev. Müntekim Öçmen, İstanbul, Köz Yayınları, birinci ciltte tarih yok, ikinci cilt 1970.

² *My Life*, a.g.y., s. 149.

yaslanır. Büyük fırça darbeleriyle onyılları özetler, kıtaları dolaşır, tarihi ve geleceği resmeder. Dehşet verici bir öngörüye sahiptir, ama kendisinin de zaman zaman itiraf ettiği gibi bu bir ölçüde sezgiye dayanır; sanki sanatçı, hayal gücünü geleceğe doğru harekete geçirmiştir. Kalem ise bazen yürekleri yakarcasına duygulu, bazen proletaryanın düşmanlarını paramparça edecek kadar keskindir.

Spekülasyonu bırakıp gerçekten yaşananlara dönersek, bu söylediklerimizle ilgili bir küçük ayrıntıya dikkat çekelim. Lenin ve Trotskiy için 20. yüzyılın Marx ve Engels'i benzetmesini yaptık. Ama iki ikili birlikte düşünüldüğünde bir karşıtlığın dikkat çekmemesi mümkün değil. Marx ve Engels, 1844 yılında tanışıp bir süre boyunca karşılıklı olarak fikir alışverişinde bulunduktan sonra hayatları boyunca müthiş bir fikir arkadaşlığı geliştirmişlerdir. Lenin ile Trotskiy ise 1902 yılı sonbaharında Sibirya'daki sürgünden kaçan bir genç Trotskiy (daha 23 yaşındadır!) Londra'da sabahın köründe Lenin'in yatak odasına daldığı andan sonra neredeyse hep geniş anlamda aynı partinin üyesi kalmış olmalarına rağmen,³ ilk bir yıl dışında hep ayrı düşmüşler, bazen kavga etmişler, bazen karşı karşıya gelmişler, ama hep ayrı yürümüşlerdir. Ta ki 1917'de işçi sınıfının büyük öfkesi onları devrimin barikatlarında neredeyse apaynı fikirlerle bir araya getirene kadar. Öznel faktörün, başka bir ifade ile söylersek insan faktörünün, iradenin, bilincin, örgütün, tarihin gidişatı üzerinde etkisi olduğu ölçüde (ki elbette tarih her şeyin önceden belirlenmiş olduğu körlemesine ilerleyen bir süreç değildir), 20. yüzyıl sosyalizminin en başta Rusya'da, ama sadece Rusya'da değil bütün dünyada gelişmesine bu iki dev arasındaki ilişki güçlü bir damga vurmuştur. Bu yüzdendir ki elinizdeki yazı, Trotskiy'in tarihteki yerini büyük ölçüde bu büyük devrimci ve Marksist teorisyenin Lenin'le ilişkisini merkezine alarak inceleyecektir.

Bunun bir bakış açısının ürünü olduğunu, bu vurgumuzda birçok Troçkist yazar ve hareketten ayrı, hatta çok uzak düştüğümüzü okurumuza baştan hatırlatarak yola çıkalım. Troçkistlerin çoğu için Trotskiy Lenin'den ayrı, kendi başına, kendi fikirleri ve eylemi temelinde ele alınması gereken bir tarihi şahsiyettir. Bazısı daha ileri giderek Trotskiy'i Lenin'in karşısına yerleştirir. Biz, bu yazıda, başka şeylerin yanı sıra, bu tür bir yaklaşımın

³ Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi (RSDİP), dokuz yıl süren bir hizip savaşından sonra 1912'de iki partiye (Bolşevik ve Menşevik) bölünmüş olsa da, 1917'de dahi Lenin sadece her iki kanattan bağımsız duran Trotskiy gibi devrimci önderleri değil, Martov gibi enternasyonalist Menşevikleri bile kazanmaya çalışıyordu. Ama formel anlamda 1912'den sonra iki ayrı parti vardı. Metinde bu yüzden "neredeyse" diyoruz. Tabii 1917'den itibaren ikisi de Bolşevik Partisi'nin önderleri olarak birlikte çalışacaktır.

bütünüyle temelsiz ve tarihi gerçeklere aykırı olduğunu, dahası geleceğin komünist hareketinin inşası için zararlı olacağını ortaya koymaya çalışacağız. Baştan söyleyelim, bizim için Lenin'siz bir Trotskiy yoktur, olamaz.

Bununla Trotskiy'in Lenin'in sıradan, sadık bir müridi olduğunu falan söylemiyoruz. Trotskiy, değil Lenin'in, kimsenin, Marx'ın dahi "müridi" olamayacak kadar bağımsız bir kafaya sahip, yaratıcı bir düşünür ve devrimci idi. Olsa olsa bağımsızlık arzusunda fazla ileri gitmiş biri olarak nitelenebilir, ama mürit, asla! Aşağıda göreceğimiz gibi, orijinal bir düşünür ve yaratıcı bir devrimci olarak Trotskiy'in Markist teori, program ve pratiğe bütünüyle kendine özgü ve tarihi önem taşıyan, Marksizmi ve proletarya devrimciliğini ebediyen değiştirmiş olan katkıları vardır. Ama bu, Trotskiy'in bazı yönlerini anlatır sadece. (Bunların bazılarında da göreceğiz ki, Lenin'le büyük bir akrabalık vardır.) **Bir bütün olarak** Trotskiy'in düşünce adamı ve devrimci olarak hayat yapıtı, Lenin'le ilişkisinden soyutlayarak ele alınmaz. Bu yazının metodu buna dikkat ederek kurulmuştur; ulaşacağı sonuçlar da bunu kanıtlamaya yöneliktir.

1. Marksizme ve proletarya devrimciliğine katkısı

Trotskiy veya Lenin gibi devlerin teori ya da pratik alanındaki katkılarının hepsini bir dergi yazısının içine sığdırmak umutsuz bir çaba olur. Bu bölümde ele alacağımız konuların Trotskiy'in katkıları arasında en önemlileri olarak gördüklerimizle sınırlı olduğunu ve tüketici bir liste sunmadığını hatırlatarak başlayalım.

Sürekli devrim

Trotskiy'in Marksizme en önemli orijinal katkısı sanırız "sürekli devrim" kavramı ile özetlenen yaklaşımıdır. Trotskiy'e kadar Marksizm modern çağda toplumların gelişmesini gerek teori, gerekse program düzeyinde berrak biçimde iki farklı sürece ayırarak ele alıyordu. Feodal ya da başka türden kapitalizm-öncesi toplumların bağrında gelişmekte olan kapitalizmin tohumları, farklı toplumlarda farklı aşamalarda da olsa, burjuva devrimleriyle birlikte büyük bir patlamayla yeni bir düzene geçilmesinin dinamiklerini hazırlıyordu. 17. yüzyıldaki İngiliz, 18. yüzyıldaki Amerikan ve en önemlisi Fransız devrimleri toplumun bütün sınıf ve güçlerinin katıldığı baş döndürücü altüst oluşlar aracılığıyla modern burjuva toplumunun önünü açmıştı. 1848'de Avrupa'da yaşanan eşzamanlı uluslararası devrim bu sıçramanın yarattığı sarsıntıların yaşlı kıtanın en doğusuna kadar hissedilmesine yol açıyordu. Ama sonra Paris Komünü (1871) ile birlikte proleter devrimleri de

insanlığın gündemine oturmaya başlıyordu. Marx, *Komünist Manifesto*'dan *Kapital*'e uzanan bir yolculukta, kapitalist toplumun bağrında gelişen dinamiklerin sosyalist bir toplumun temellerini nasıl oluşturduğunu incelemişti, Şimdi bu dinamiklerin yol açtığı ikinci tür bir devrimin teorileştirilmesi ve stratejisinin belirlenmesi Marksizmin gündemindeydi. 20. yüzyılın başına gelindiğinde bunlar, yani burjuva demokratik ve proleter sosyalist devrimler, farklı gelişme aşamalarındaki toplumların gündemindeki iki ayrı devrim olarak berrak biçimde kavramsallaştırılmıştı.

Ne var ki, tarih hiçbir zaman arı biçimde gelişmez. Analizin birbirinden ayırdığı olgular gerçek hayatta iç içe geçer, yer değiştirir, birbirinin yerini alır. 20. yüzyıl başında, kapitalizmin eşiğine gelmiş ama henüz tam anlamıyla bir burjuva devrimi yaşamamış birçok toplumda (Rusya, Çin, Türkiye, İran, Mısır, Meksika, Brezilya, vb.) kapitalizm epeyce gelişmiş, kendisiyle birlikte değişik düzeylerde de olsa bir proletaryayı ortaya çıkarmış, ayrıca köylülük üzerinde devasa etkiler bırakmış bulunuyordu. Bunun burjuva devriminin eşiğine gelmiş bu toplumlarda burjuvazinin oluşumu ve siyasi tutumu üzerinde etkisinin olmayacağını düşünmek için de bir neden yoktu. Trotskiy, bazı başka düşünürlerin de katkıda bulunduğu bir süreç içinde,⁴ 1905 Rus devrimini de kendi düşüncesinin laboratuvarı kılarak, henüz 26 yaşında, Marksizmin o güne kadar birbirinden yalıtılmış biçimde ele aldığı iki devrimci sürecin, dünya kapitalizminin yeni koşulları çerçevesinde iç içe geçmiş olduğunu saptadı. En uygun biçimiyle Rusya'da görüldüğü gibi, demokratik devrim ancak sosyalist devrime dönüşerek zafere ulaşabilecekti, çünkü burjuvazi 1848'den başlayarak devrimci karakterini yitirmiş, demokratik devrimin önderliği görevini de proletaryaya terk etmişti. Demokratik devrimin görevlerini ancak proletaryanın (köylülük desteğinde) iktidara yükselişi sonucu tamamlamak mümkün olacaktı. İktidardaki proletarya ise kaçınılmaz olarak sosyalizme geçişi başlatacaktı.⁵ Artık komünizmin programının aşamalı devrimden sürekli devrime doğru değişmesi bu dev teorik atılımın kaçınılmaz bir sonucuydu. 20. yüzyıl tarihi sadece Rusya'da değil, Çin'den Yugoslavya'ya,

⁴ En başta Parvus, kısmen Rosa Luxemburg, devrimci döneminde çok kısmi olarak Kautsky. Trotskiy Lenin'le de sürekli devrimin öncülü olan sınıf tahlilini paylaşıyordu: Burjuvazinin devrimci karakterini yitirmiş olması dolayısıyla demokratik devrimin dahi önderliğini köylülükle ittifak içinde proletaryanın üstlenmek zorunda kalması. Ama Lenin buradan hareketle Trotskiy'in sıçradığı sonuca ulaşmamıştı.

⁵ Bu atılım, en özlü olarak (Trotskiy'in 1906'da hapisanede kaleme aldığı) 1905 Rus devriminin analizinden teorik sonuçlar çıkaran *Sonuçlar ve Olasılıklar* kitapçığında ortaya konulmuştur. Bkz. Lev Trotskiy, *Sonuçlar ve Olasılıklar*, çev. Orhan Koçak, İstanbul: Kardelen Yayınları, 1990. Bu çalışma Türkçe'de ayrıca şu kaynağın içinde de yayınlanmıştır: Lev Trotski, *Sürekli Devrim. Sonuçlar ve Olasılıklar*, çev. Ahmet Muhittin, 3. Baskı, İstanbul: Köz Yayınları, 2007.

Küba'dan Vietnam'a bu devrim programını tekrar tekrar doğrulamıştır.⁶

Sürekli devrim meselesinin iki boyutuna kısaca değinmek gerekiyor. İşin teorik-metodolojik boyutunda Trotskiy'in eşitsiz gelişme kavramına yaptığı bir katkı yatıyor. Bugün birçok yazarın kaynağına hiç değinmeden kullandığı "eşitsiz ve bileşik gelişme yasası" kavramı doğrudan doğruya Trotskiy'in Marksist felsefi metodolojiye yaptığı bir katkıdır. Sürekli devrimin tarihin gündemine gelmesine yol açan dinamikler, tam da farklı toplumsal çağları (eşitsiz gelişme) yaşayan toplumların dinamiklerinin birbirlerine bağlanması (bileşik gelişme) dolayısıyla, tek tek toplumların da kendi bağırılarında aynı anda farklı çağları yaşamalarından kaynaklanır.⁷ Bu yasa, aynı zamanda, bir bütün olarak dünya kapitalizminin bağrında yer alan farklı ekonomilerin karşılıklı bağımlılığı çerçevesinde, iktisat teorisinde birçok başarısız teorileştirme çabalarına konu olmuş olan "azgelişmişlik" olgusuna berrak bir ışık tutar.⁸

İkinci boyut, 1906'daki ilk formülasyonundan sonra⁹ kavramın daha zenginleşmesi ve boyutlanmasıdır. Trotskiy, 1928'de Alma Ata'da (bugünkü adıyla Almatı, Kazakistan'ın başkenti) iç sürgündeyken kaleme aldığı *Sürekli Devrim*¹⁰ başlıklı kitabında, bu programatik kavramı üç boyutta tanımlamıştır: demokratik devrimin sosyalist devrime dönüşmesi; devrim sonrası geçiş toplumunda toplumsal ilişkilerin sürekli olarak devrimci biçimde ileriye doğru değişmesi; ulusal ya da bölgesel çapta başlayan devrimin ancak uluslararası alanda gelişerek dünya çapında tamamlanabilecek olması.¹¹

20. yüzyıl devriminin özgünlüğü

Bu kısacık değinme sırasında sürekli devrim kavramının billurlaştırdı-

⁶ Bu konuda yararlı bir kaynak için bkz. Michael Löwy, *The Politics of Combined and Uneven Development. The Theory of Permanent Revolution*, Londra: Verso, 1981.

⁷ Eşitsiz ve bileşik gelişme yasası hakkında daha ayrıntılı bilgi Burak Gürel'in *Devrimci Marksizm*'in elinizdeki sayısındaki yazısından edinilebilir.

⁸ Bu konuyu başka bir çalışmamızda ayrıntılı olarak ele almıştık: *Kod Adı Küreselleşme. 21. Yüzyılda Emperyalizm*, 2. Basım, İstanbul: Yordam Kitap, 2011, Bölüm 13 ve 14, s. 285-311.

⁹ 1906 tarihi, teorinin, yukarıda 5 numaralı dipnotunda sözü edilen *Sonuçlar ve Olasılıklar* çalışmasında ilk kez bütünsel bir argüman olarak sunulması dolayısıyla bir dönüm noktası olarak alınıyor. Yoksa gerek Trotskiy kendisi, gerekse Parvus ve Luxemburg, sürekli devrimin ilkel, tamamlanmamış, tek-yanlı formülasyonlarını daha erken aşamalarda da çeşitli çalışmalarında dile getirmişlerdir.

¹⁰ Bkz. Lev Troçki, *Sürekli Devrim. Sonuçlar ve Olasılıklar*, a.g.y.

¹¹ Bunlardan, Marksizmin klasik çağından gelen dünya devrimi anlayışıyla bütünleşen üçüncüsü, 1906'da ve 1917'de zaten vurgulu biçimde vardır. Ama sürekli devrim kavramının bir boyutu olarak formel biçimde ele alınmamıştır. İkinci boyut ise Sovyet devriminin deneyimi ışığında kesinlikle yeni formüle edilmiştir.

ğı teori ve programı bütün zenginliğiyle ele almak elbette olanaksız. Ama kavramın ortaya çıkardığı bir sonucu Lenin'in katkılarıyla birlikte ele almak bize çok önemli görünüyor. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde uluslararası devrimci hareketin iki büyük önderi Lenin ve Trotskiy, kendi farklı düşünsel ve pratik güzergâhlarından yürüyerek yeni yüzyılda dünya çapında devrimin geçireceği değişikliklerin, şaşırtıcı ortaklıkları olan birer radyografisini çekmişlerdir. Bilindiği gibi, Küba devrimi sonrasında Castroculuk taraftarı bir Fransız aydını olan Régis Debray bir kitap yazarak “foko” stratejisinin, yani öncü savaşına yaslanan stratejinin “devrimde devrim” yarattığını ileri sürmüştü.¹² Bu iddianın ancak belirli ülkeler ve belirli koşullar için geçerlilik taşıyabilecek, proleter devrimleri için ise istisnai koşullar dışında uygun olmayan gerilla savaşını vazgeçilmez bir devrim stratejisi haline getirdiğini başka bir çalışmamızda anlatmıştık.¹³ Bize göre esas “devrimde devrim” 20. yüzyılın başında Lenin ve Trotskiy'in ortak katkılarıyla yaşanmıştır.

Lenin, emperyalizm teorisinin, özellikle emperyalizmin kapitalizmin yeni bir aşaması, en yüksek aşaması olduğunu kavramasının sayesinde ve ulusal sorun konusunda erkenden yaptığı büyük teorik ve programatik atılımın (ezilen ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı) olanaklı kıldığı bir düşünsel hareket içinde, 20. yüzyıl devriminin uluslararası proletarya ile emperyalist köleleştirmeye karşı devrimci biçimde ayağa kalkacak olan ezilen halkların ortak cephesinin bileşik¹⁴ bir ürünü olarak gerçekleşeceğini ortaya koymuştur. Dünya devriminin bu bileşik gelişmesi çerçevesinde, sömürge ve yarı-sömürge ülkelerde demokratik devrimin görevleri arasında ulusal sorunun çözümü şimdi artık en önemli boyuttur. Devrimin en acil sorunu o ülkenin halkını emperyalist boyunduruktan ve sömürge konumunun getirdiği zilletten kurtarmaktır. Lenin tam da aynı bağlamda, emperyalist ülkelerin sosyalist hareketi içinde ortaya çıkmış olan ve maddi temeli emperyalist aşırı kârların paylaşılmasının özgül ürünü işçi aristokrasisinde yatan düzen yanlısı akımlara karşı verilecek amansız mücadeleyi bu yüzden devrimci Marksizmin öncelikleri arasına yerleştirir. Yani 20. yüzyılın nesnel koşulları devrimci partilerin programına yepyeni bir dizi görev yüklemiştir.

Trotskiy ise kendi yolundan giderek emperyalizmin köleleştirdiği halklar da dâhil demokratik devrimin gündeme geldiği bütün ülkelerde, burjuvazi-

¹² Régis Debray, *Révolution dans la révolution*, Paris: François Maspero, 1967. Türkçesi: *Devrimde Devrim*, çev: R. Güngör, Yayın yeri yok, Toplum Yayınevi, 1967.

¹³ “Che Guevara'nın Marksizm İçindeki Yeri”, *Devrimci Marksizm*, Sayı 5, Kış 2007-2008, s. 102-143. Metinde sözü edilen konu s. 130-140 arasında ele alınıyor.

¹⁴ Lenin'i anlatırken Trotskiy'in kavramını bilhassa kullanıyoruz.

nin devrimci karakterini artık yitirmiş olması dolayısıyla demokratik devrimin görevlerinin ve elbette en başta ulusal kurtuluş görevinin de genç proletaryaya ve onun komünist partisine düştüğünü ortaya koymuştur. Devrim her yerde ya sürekli devrim karakteri kazanarak gelişecektir, ya da yarım kalacaktır: Örneğin sömürge ülkeler devrime rağmen formel olarak bağımsızlıklarını elde etseler bile yarı-sömürge statüsüne geri düşeceklerdir. Ancak proletaryanın ve onun devrimci partisinin önderliği ele aldığı devrimler sonucunda emperyalizme kölelik gerçekten son bulacaktır.¹⁵

Görüldüğü gibi Lenin'in ve Trotskiy'in 20. yüzyıl devrimini kavrayışları birbirini tamamlar. Lenin emperyalist köleliğe karşı isyan edecek halkların uluslararası proletaryanın başlıca müttefiki haline geldiğini saptarken, yani iki görevin, ulusal kurtuluş ile toplumsal kurtuluşun dünya çapında **kol kola** yürümesi gerektiğini ortaya koyarken, Trotskiy bu görevlerin tekil ülkeler için de **iç içe** geçtiğini göstermiştir. Lenin ve Trotskiy'in özgün katkılarının ne denli önemli olduğunu küçük bir karşılaştırma bize gösterebilir. Her bakımdan büyük bir teorisyen olarak nitelenmesi gereken Gramsci, Ekim devrimini “*Kapital'e Karşı Devrim*” ironik başlığını taşıyan bir makaleyle karşılamıştır. Gramsci şöyle diyordu:

Bu, Karl Marx'ın *Kapital*'ine karşı bir devrimdir. Rusya'da Marx'ın *Kapital*'i proletaryadan çok burjuvazinin kitabıydı. Rusya'da proletaryanın geri gelmeyi, sınıf taleplerini, devrimi düşünmesi için bile bir burjuvazi, bir kapitalist çağ, Batı-tipi bir gelişim olması gerekiyordu. (...) Bolşevikler Karl Marx'ı yadıyor ve eylemlerinin söyledikleri aracılığıyla, ulaştıkları sonuç aracılığıyla, tarihsel maddeciliğin yasalarının, sanılacağı gibi ya da daha önce düşünülebileceği gibi, değişmez olmadığını ortaya koyuyorlar.¹⁶

Görüldüğü gibi, genç Gramsci¹⁷, Trotskiy'in sürekli devrim teorisi ve programındaki kavrayışın tam tersine Rusya'da bütün bir kapitalist çağın gerekliliğini varsayıyor, Rus devriminin tarihsel maddeciliğin yasalarını sarstı-

¹⁵ Devrimin emperyalist boyunduruğun önemi dolayısıyla Doğu'ya kaymakta olduğunu, Lenin'den bağımsız olarak Trotskiy de erkenden saptamıştır. Bunu sürekli devrim teorisinin Komünist Enternasyonal için kaleme aldığı Manifesto'dan (1919) itibaren görmek mümkündür. Bkz. “Manifeste de l'Internationale Communiste aux prolétaires du monde entier!”, *Manifestes, Thèses et Résolutions des quatre premiers congrès mondiaux de l'Internationale Communiste*, 1919-1923, Paris: La Brèche-Sélio, 1984, s. 30-34 veya “Manifesto of the Communist International to the Workers of the World”, *Theses, Resolutions and Manifestoes of the First Four Congresses of the Third International*, 2. Basım, Londra: Pluto Press, 1983, s. 27-36.

¹⁶ <https://www.marxists.org/archive/gramsci/1917/12/revolution-against-capital.htm>.

¹⁷ Kimse Gramsci'nin Ekim devrimi gerçekleştiğinde sadece 26 yaşında olmasına sığınmaya kalkışmasın! Trotskiy de sürekli devrim teorisini formüle ederken aynı yaşıydı!

ğı sonucuna ulaşıyor. Marksizmin düz bir okuması elbette bu tür bir yargıya götürebilir insanı. Gramsci bile böyle düşündüğünde ondan çok daha düşük yeteneğe sahip sayısız sosyalistin 20. yüzyılın karmaşık dehlizlerinde nasıl kaybolduğunu hayal etmek kolaylaşıyor.

Lenin ve Trotskiy'in son derecede orijinal teorik ve programatik katkıları olmasaydı, 20. yüzyıl devrimi geldiği yere kadar bile gelemezdi. Ama o katkılarla gidilecek yol gidilemediyse ve bugün sosyalizm kendisini yeniden başlangıç noktasında buluyorsa, bu, yaşanan sürekli devrim süreçlerinin ürünü olan işçi devletlerinin başına çöreklenen bürokrasinin tarihsel tahribatının sonucudur. Bu konuya birazdan döneceğiz.

İlk muzaffer proletarya devriminin mimarı

Bir Marksist teorisyen olarak değil, pratik devrimci olarak Trotskiy'in hayatının ilk ve belki de eşsiz başarısı, hiç kuşku yok ki Rusya'da proletaryanın iktidara gelmesinde oynadığı olağanüstü roldür. Hiçbir abartma olmaksızın vurgulanmalıdır ki, 1917 Ekim devriminin bir numaralı önderi (Trotskiy'in de her zaman vurgulamış olduğu gibi) Lenin ise de, devrimin asıl olarak iki önderi vardır, öteki de Trotskiy'dir. Stalinist bürokrasinin çarpıtma ve tahrifatlarına prim vermeyen bütün tarihçiler de, aynen devrimin çağdaşları ve Rus işçi sınıfının kendisi gibi, bu gerçeğin bütünüyle farkındadır.

Trotskiy, daha 26 yaşında, 1905 devrimi içinde, Çarlık Rusya'sının başkenti ve işçi sınıfının o dönemde kalbi olan Petrograd'ın işçi sovyetinin başkanı olarak proletaryanın devrimci geleneklerine çok büyük katkılarda bulunmuştur. Çarlık devleti, sovyeti dağıtıp yöneticilerini tutuklattığında ve silahlı ayaklanma suçlamasıyla dava açtığında Trotskiy muhteşem bir siyasi savunma yapmıştır. Hiçbir biçimde yapılan baskılardan yakınmaya dayanamayan, demokratik hakları değil mücadelenin tarihi meşruiyetini öne çıkaran bir savunmadır bu. Ona göre işçi sovyeti "devrimci kitleler açısından özerk bir hükümet organı"dır. Karşısındaki iktidar organı ise Çarlık devletinin despotik ve cani karakterinin en ileri ifadesi olan ordudur. Bu durumda ordunun şiddetine karşı silahlanmak hukukun ve hakların savunulmasının vazgeçilmez bir yöntemidir. Zaten devrimler kışkırtılmaz, devrimler toplumsal ilişkilerin güçlü biçimde patlak vermesinin sonucudur. Burada Trotskiy'in savunmasından kısa bir pasaj aktarmak siyasi savunmanın mükemmel bir örneğinden bir şeyler öğrenmek bakımından yararlı olacaktır:

Bunu dikkatli dinleyin, sayın yargıçlar. Biz, savcının iddia ettiği gibi ayaklanmayı hazırlamadık, ayaklanmaya hazırlandık (...): halkın bilincini berraklaştırmak, hal-

ka çatışmanın kaçınılmaz olduğunu izah etmek, bize verilen her şeyin pek yakında geri alınacağını anlatmak, hukuku yalnızca gücümüzle koruyabileceğimizi ortaya koymaktı yaptığımız...¹⁸

1905 devriminde Trotskiy'i sınavan devrim, 1917'de onu bir kez daha Petrograd Sovyeti'nin başına getirmiştir. Trotskiy artık 1905'teki gibi bağımsız bir devrimci değildir, 1917 Mayıs ayından itibaren Bolşevik Partisi'ne katılmış, Merkez Komitesi'ne üye olarak alınmıştır. Burada, devrimi yönetecek partinin merkezinde, ayaklanmayı reddeden unsurlar (Zinovyev ve Kameney) karşısında Lenin'in müttefiki olarak önemli bir rol oynamıştır. Sayısız fabrikada yaptığı ajitasyonda, müthiş hitabet yeteneği sayesinde işçileri devrimcileştirerek, Kış Sirki adıyla bilinen mekânda her gece binlerce işçi ve gence konuşmalarıyla cesaret ve bilinç aşılayarak katkıda bulunmuştur. Ama 1905'ten gelen mevzi Bolşevikler için büyük bir kazanım olmuştur. Petrograd Sovyeti'nin başkanı sıfatıyla Trotskiy Sovyet'in devrimi savunmak amacıyla kurduğu Askeri Devrimci Komite'nin de başındadır. Ve bu sıfatıyla, Lenin Kerenski hükümetinin kendisini hedef alan baskıları dolayısıyla Finlandiya'da gizlenirken, Ekim devriminin zafere ulaşmasını sağlayan ayaklanmayı en ufak ayrıntısına kadar Trotskiy planlamış ve uygulamıştır. İşin askeri planlamasına olduğu kadar iktidarın ele alınışını Bütün Rusya Sovyetler Kongresi ile denk getirerek meşruiyetini güçlendirme bakımından ayaklanma sanatının siyasi boyutuna da büyük bir katkıda bulunmuştur.

Devrimin zaferinden sonra, Halk Komiserleri Konseyi'nde (Sovnarkom) önce Dışişleri Bakanı olarak görev yapmış, hem Brest-Litovsk barış görüşmelerinde Bolşevizmin entelektüel gelişkinliğinin bir temsilcisi olarak, hem de diplomatik görevine başlamadan önce bir devrimci sıfatıyla Alman askerlerine kardeşleşme yolunda bildiriler dağıtarak çarpıcı bir performans göstermiştir.¹⁹ Ardından emperyalist ülkelerce desteklenen Beyaz (yani karşı devrimci) güçlerin başlattığı İç Savaş'ta devrimci devletin savunulması için Savaş Komiserliği'ne tayin edilmiş, Kızıl Ordu'yu sıfırdan kurmuş, ordunun komutanı olarak 1918-21 arasındaki üç yıl boyunca bir zırhlı trende yaşamış, ülkenin dört bir köşesine sürekli seyahat ederek orduyu yakından denetlemiş ve desteklemiş, İç Savaş'ın kazanılmasında ve Sovyet devletinin ayakta kalmasında vazgeçilmez bir rol oynamıştır.

¹⁸ Pierre Broué, *Trotsky*, Paris: Fayard, 1988, s. 114-116. Alıntı 116. sayfadadır.

¹⁹ Sovyet iktidarının yaptığı en anlamlı sembolik jestlerden biri, bu görüşmeler döneminde hapiste olan Karl Liebknecht ve Rosa Luxemburg hakkında bir broşür basarak Alman askerlerine dağıtmış olmalarıdır. Bkz. *My Life*, a.g.y., s. 364.

Aslında Trotskiy'in Marksizme katkılarını incelerken savaş ve askeri strateji konularına başlı başına bir yer açmak gerektiği bize açık görünüyor. Klasik Marksizm içinde Engels, kendisine “Marx'ın generali” diye bir lakap kazandıracak kadar askeri meselelere meraklıydı, o alanda bir uzmandı. Ondan Che'ye ve gerilla savaşı alanındaki başka Marksist uzmanlara dek, Marksist pratik ve literatürde savaş ve askeri stratejinin saygıdeğer bir yeri olmuştur. İşte bu silsile içinde de Trotskiy'in ayrıcalıklı bir yeri vardır. Biz bu konuya girmiyorsak, bu alanı çok iyi tanımadığımız içindir. Trotskiy'in askeri yazıları beş cilt halinde yaygın konuşulan dillerden İngilizce'ye çevrilmiştir ve bu alana ilgi duyan devrimci Marksistlerce incelenmeyi beklemektedir. Biz yine de Trotskiy'in savaş ve askeri strateji konusundaki çok önemli bir katkısına değinmeden geçmeyelim: Trotskiy, savaşların, özellikle de iç savaşların kazanılmasında politikanın önemini ısrarla savunmuş, çeşitli savaşların analizinde bunu ortaya koymuş, kendisi askerlik sanatını icra ederken de pratiğe uygulamıştır.

Bu konuya ilişkin olarak bazı örneklere kısaca değinelim. Birincisi, Trotskiy Kızıl Ordu'yu sıfırdan inşa ederken bütünüyle sınıfsal ve siyasi temellerde bir strateji hazırlamış ve ordu, önce öncü işçilerden, sonra genel olarak işçi sınıfından oluşturulan birlikler sayesinde proleter çekirdeği sağlam biçimde yerleştirildikten sonra köylülere açılmış, o alanda da önce yoksul köylüler, sonra orta köylüler askere alınmıştır.²⁰ Ordunun oluşumundaki sınıfsal yaklaşım karşı tarafın ordularına yaklaşımda da kendini gösterir. Bolşevikler karşılarındaki ordulara sadece düşman olarak yaklaşmaz, (o dönemde profesyonel ordu da olmadığı için) bu orduların askerlerinin de esas olarak işçi ve köylülerden oluştuğunu hiç gözden uzak tutmaz. Bu sayede Karadeniz limanı Odesa'da Fransız ordusunun tabanında yapılan Bolşevik ajitasyondan etkilenen Fransız askerleri isyan etmiş, Fransız askeri birlikleri bir süre sonra geri çekilmiştir.²¹ İnsan malzemesi olarak proletaryaya verilen bu öncelik, ordunun siyasi ve ideolojik oluşumunda da ifadesini bulmuştur. Kızıl Ordu yemini, tarihe geçecek kadar önemli bir metindir.

Emekçi halkın bir evladı ve Sovyet Cumhuriyeti'nin bir yurttaşı olarak İşçi Köylü Ordusu'nun askeri ünvanını üstlenirim. Rusya'nın ve bütün dünyanın işçi sınıflarının önünde bu ünvanı şerefle taşımayı ve silah kullanmayı bilinçli biçimde öğrenmeyi taahhüt ederim. (...) Devrimci disipline katı ve hiçbir gevşekliğe yer bırakmayacak biçimde uyacağımı taahhüt ederim. Sovyet Cumhuriyeti'nin yurt-

²⁰ Isaac Deutscher, *The Prophet Armed. Trotsky: 1879-1921*, Londra: Oxford University Press, 1970, s. 408-9.

²¹ A.g.y., s. 429.

taşının onuruna zarar verecek, onu alçaltacak her türlü hareketten kaçınacağımı ve öteki yoldaşlarımı da bu hareketlerden uzak tutacağımı, bütün hareket ve düşüncelerimde bütün emekçilerin kurtuluşu yolundaki büyük davayı göz önünde bulunduracağımı taahhüt ederim. İşçilerin ve Köylülerin Hükümeti'nin Sovyet Cumhuriyeti'ni savunma yolundaki ilk çağrısında öne çıkacağımı taahhüt ederim. (...) Rus Sovyet Cumhuriyeti, sosyalizm davası ve halkların kardeşliği uğrunda mücadeleden ne gücümü ne hayatımı esirgeyeceğim. Ciddiyetle vermiş olduğum bu sözden kötü niyetle uzaklaşacak olursam, halkın gazabı üzerimde olsun, devrim yasasının acımasız eli beni cezalandırsın.²²

Trotskiy, Lenin'in ölümünden sonra bürokrasi tarafından tasfiye edildiği ve ülkeden sürüldüğü dönemde bile Ekim devriminin ürünü Sovyet işçi devletini elindeki her türlü araçla koşulsuz ve uzlaşmasız biçimde savunmuştur. Bu meseleye aşağıda yeniden döneceğiz.

Uluslararası proletaryanın bir önderi

Trotskiy genç yaşından itibaren I. Dünya Savaşı öncesinde bütün sosyalist partilerin ortak örgütü olan Sosyalist Enternasyonal'de önemli bir konuma sahip olmuş, Rus işçi sınıfını da enternasyonalist bir bilince kavuşturma çabasına önemli katkılarda bulunmuştur. Rus Marksistleri arasında kültürel bakımdan uluslararası alana yatkınlığı en ileri olan Trotskiy'di. İki dili (Almanca ve Fransızca) iyi düzeyde, iki dili ise (İngilizce ve İtalyanca) idare edecek düzeyde biliyordu.²³ 1902-1905 arasında birçok Avrupa ülkesini görmüş, tanımişti. 1907'de Sibiryaya sürgününden ikinci kez kaçarak geldiği Avrupa'da (ve en sonunda istemeden gittiği Amerika'da) on yıl yaşayacaktı. 1905 devriminin kahramanlarından biri olması, bu ikinci döneminde, gençecik yaşına (1907'de Viyana'ya yerleştğinde 28 yaşındaydı sadece) rağmen kendisine büyük bir itibar sağlıyordu. Bolşevikler ile Menşeviklerin birleşmesi için mücadele ediyor olması da, Rus devrimci hareketinin birleşmesi yolunda çalışmayı ana doğrultusu haline getirmiş olan Enternasyonal yöneticileri nezdinde Trotskiy'i (Lenin'in aleyhine epeyce hak edilmemiş

²² A.g.y., s. 411n.

²³ Kendisi tipik mükemmeliyetçiliği içinde yabancı dile olan yeteneğini küçümse de (*My Life*, a.g.y., s. 118), Alman sosyal demokrat basınında *Die Neue Zeit* ve diğer yayınlarda makalelerini yayımlatacak kadar Almanca yazabilecek, büyük bir hatip olan Jean Jaurès'in hitabet yeteneklerini değerlendirebilecek kadar Fransızca'nın nüanslarına nüfuz edebilecek kadar bu dillere hâkim olduğu gibi, 1932'de Danimarka'da 2.000 kişilik bir topluluğa hitap edecek ya da Moskova Duruşmaları'nın yalanlarına cevap vermek için 1937'de kurulmuş olan Dewey Komisyonu'nda konuşacak kadar da İngilizce bile biliyordu. Bu dillerden ilk ikisini lisede okumuştı, ama esas bilgisini ilk hapislik döneminde cezaevinin kütüphanesinde dişe dokunur başka bir şey bulamadığı için, içeriğine zerre kadar inanmadığı halde İncil'i dört ayrı dilden okuyarak edinecekti! (a.g.y.) Genç devrimcilere küçük dersler!

biçimde) muhatap haline getiriyordu.

Ne var ki, bu ilgi Trotskiy'i şımartarak konformistleştirmede, II. Enternasyonal'in reformistleri arasına çekmedi, çekemezdi. I. Dünya Savaşı patlak verir vermez Trotskiy dünya hareketinin küçük bir azınlığını oluşturan enternasyonalist kampta yer alacak, sosyal yurtsever akımlara karşı sert bir mücadeleye girecekti. 1915'te toplanan ve bazı bakımlardan III. Enternasyonal'in ilk taşlarını döşeyen Zimmerwald Konferansı'nın katılımcısı olmakla kalmadı, konferansın Manifesto'sunu o kaleme aldı.²⁴

Ekim devriminden sonra ülke ekonomik bakımdan sefil durumda iken ve İç Savaş'ın yıkımıyla uğraşırken, devrimin iki önderi Lenin ve Trotskiy Komünist Enternasyonal'i (Komintern) kurmaya girişiyorlardı. Trotskiy'in Komintern'in iki kurucu önderinden biri olduğunu anlamak için şu olguları hatırlamak bile yeterlidir: Komintern Manifestosu'nu Trotskiy kaleme almıştır;²⁵ Komintern'in ilk kongreleri sırasında Kızıl Ordu'nun komutanı olarak zırlı trenle Rusya'yı bir baştan öbür uca dolaşan Trotskiy yine de her kongrede ana belgelerden bazılarını kaleme alan ve raportörü olarak görev yapan delege olmuştur; en önemlisi, formel anlamda Komintern'in başkanı (daha ileride Stalin tarafından görevine son verilene kadar) Zinovyev'tir, ama Komintern **iki onursal başkan** seçmiştir: biri Lenin'dir, öteki ise Trotskiy!

Sovyetler Birliği bürokratik yozlaşmaya uğradıktan ve kendisinin Lenin'le birlikte kuruluşuna önderlik ettiği Komintern Stalinist bürokrasi tarafından tahrif edildikten sonra, proletarya enternasyonalizminin bu yorulmaz önderi bu sefer de hayatının son çabasını IV. Enternasyonal'i kurmaya adanmıştır. Bu konuya en sonda tekrar döneceğiz.

Bürokratik yozlaşmaya karşı Marksist programın savunucusu

Yalın olarak söylemek gerekirse, bir devrimci olarak Trotskiy'in uluslararası proletaryanın tarihi davasına en büyük katkısı, bürokrasinin Ekim devrimini yozlaştırmasına karşı verdiği uzlaşmaz mücadeledir. Bürokrasi ilk başarılı proleter devriminin içinde doğarak (kabaca 1920'li yılların ilk yarısı) büyük bir mücadele sonucunda iktidara yükselen (kabaca 1920'li yılların ikinci yarısı) ve daha sonra zalim tedbirlerle bu iktidarı pekiştiren (1930'lu yıllar) ayrıcalıklı bir toplumsal katmandır. İktidardaki Bolşevik Partisi'nin

²⁴ Lenin ile Trotskiy'in Zimmerwald'deki tutumları farklıydı. Buna aşağıda kısaca değineceğiz.

²⁵ Komintern 1928'de (artık bürokrasinin eline geçmeye başlamışken) düzenlenen 6. Kongresi'ne kadar bir program benimsememiştir. Programa en yakın belgesi Trotskiy'in kaleminden çıkan bu Manifesto'dur.

dünya devrimi programının yerine, kendi varlığının güvencesi olarak emperyalizmle yapılacak bir ittifakı olanaklı kılan ulusal komünizmi geçirmiş, ulusların tam ve gerçek bir eşitliğine dayanan Leninist programın yerine Büyük Rus şovenizmini benimsemiş, işçi demokrasisini de bürokratik bir diktatörlükle ikame etmiştir.

Lenin'in önce felç olmasının (Mart 1923), sonra da ölümünün (21 Ocak 1924) ertesinde, değişen ittifaklar içinde 1923 Muhalefeti, Sol Muhalefet, Birleşik Muhalefet (Trotskiy-Zinovyev-Kamenev) ve yeniden Sol Muhalefet öne çıkmıştır. Trotskiy en güçlü muhalif olarak önce 1927'de partiden ihraç edilmiş, 1928'de iç sürgüne yollanmış, 1929 başında ise İstanbul'a dış sürgüne gönderilmiştir. 1920'li yılların ikinci yarısında ve 1930'lu yıllar boyunca değişik aşamalarda Stalin'in temsil ettiği bürokratik katmana karşı muhalefet bayrağını açmış olan bütün siyasi önderler bir nokta geldiğinde Stalin'e teslim olmuş ve kendi geçmişlerini yadsımışlardır. (Bunlar arasında Zinovyev ve Kamenev gibi Stalin'e üç kez muhalefet bayrağı çekip üç kez teslim olmuş olanlar da vardır.) Bunların neredeyse hepsi teslim oldukları halde 1936-38 Moskova Duruşmaları döneminde katledilmişlerdir.²⁶ Muhallifler arasında bir tek Trotskiy, hiçbir aşamada Stalinist bürokrasi ile uzlaşmamış, dünya devrimini, işçi demokrasini, ulusların kendi kaderini tayin hakkını bürokrasinin gerici "tek ülkede sosyalizm" programı karşısında uzlaşmaz biçimde savunmuştur. Bu yüzden Stalin'in şahsi emriyle görevlendirilen bir gizli ajan tarafından 1940'ta katledilmiştir.²⁷ Bu son mücadelesi, Marksizmin ve uluslararası proletaryanın geleceği açısından eşsiz ve yeri doldurulamaz bir mücadeledir, başka kimse tarafından uzaktan yakından buna benzer bir çaba gösterilmiş değildir ve bunun Trotskiy'in hayatında da yeri özeldir.

Trotskiy'in bu mücadelesinin üç boyutu özel bir önem taşıyor. Bunlardan birincisi, Sovyet toplumunun ve devletinin Marksist yöntemden hareketle bütünüyle materyalist bir açıklamasını yapmış olmasıdır. Bu analizin en olgun ve kapsamlı biçimi altında sunulduğu 1936 tarihli *İhanete Uğrayan Devrim*²⁸ başlıklı yapıtı bu bakımdan bizce 20. yüzyılın en önemli kitabıdır.

²⁶ Bkz. Nail Satlıgan, "Moskova Duruşmaları Kampanyası", *Sınıf Bilinci*, Sayı 2, Eylül-Ekim 1988.

²⁷ Bkz. Pavel Sudoplatov, *Özel Görevler, Sovyet İstihbarat Şefinin Anıları*, çev. Emrah Arıcılar, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015, s. 88-91. Bu konuyu kısa bir yazımızda biraz daha ayrıntılı olarak ele almış bulunuyoruz: "Stalin ve Hitler'in Trotskiy Korkusu", *Gerçek*, Ağustos 2015.

²⁸ Lev Davidoviç Trotskiy, *İhanete Uğrayan Devrim. SSCB Nedir ve Nereye Gidiyor?*, kolektif çeviri, İstanbul: Alef Yayınevi, 2006. Çevirisine katkıda bulunduğumuz, ayrıca evvelki yıl yitirmiş olduğumuz Nail Satlıgan yoldaşımızın da emek vermiş olduğu edisyonu tavsiye etmemiz umarız anlayışla karşılanacaktır. Trotskiy'in bu kitabı besleyen bir dizi başka çalışması vardır. *Devrimci Marksizm*'in bu sayısında yayınlamakta olduğumuz yazısı da bu çalışmaların en değerlilerinden biridir. Tabii destek kaynaklar arasında en önemlisi 1939-40'ta kaleme aldığı polemik yazılarını bir araya getiren *Marksiz-*

Çünkü 20. yüzyıl **dünya** tarihi Rus devriminin etkileri olmaksızın anlaşılamaz. Rus devriminin ve öteki sosyalist inşa deneyimlerinin güzergâhını anlamak içinse Trotskiy'in çalışması benzersiz bir önem taşır. Bizce bilimsel kapsayıcılığı ve dakikliği bakımından Marx'ın büyük yapıtıyla karşılaştırılabilir olmasa da, *İhanete Uğrayan Devrim*'i 20. yüzyılın *Das Kapital*'i olarak nitelemek bile yanlış olmaz. Marx'ın dev eseri kapitalizmin sırrını insanlığın gözleri önüne seriyordu. Trotskiy'in yapıtı ise 20. yüzyıl tarihine damga vuran bürokratik olarak yozlaşmış sosyalizme geçiş sürecinin anlaşılmasında dev bir adım oluştuyordu.

Çok kısaca özetlenecek olursa,²⁹ *İhanete Uğrayan Devrim* devlet ile sosyalizmin ilişkisini incelediği teorik bölümlerinde her devrim sonrası toplumda bürokrasinin güçlenme tehlikesinin doğacağını maddi temelleriyle izah ettikten sonra Sovyet toplumunun yoksulluğu ve yalıtılmışlığı dolayısıyla bu eğilimin çok daha başa çıkılamaz bir şiddetle belirttiği sonucuna ulaşır. Kıtık ve kuruğun olduğu yerde polise ihtiyaç duyulur. Bu dinamik, Sovyet toplumunda, kendine özgü ayrıcalıkları olan, işçi sınıfı ve köylülükten maddi yaşam koşulları bakımından farklılaşan, ayrıcalıklarını özel mülkiyetin ilgası temelinde kurulmuş olan planlı ekonominin işleyişinden elde ettiği için bu sosyo-ekonomik yapıyı korumayı kendi çıkarları açısından önemseyen, ama ayrıcalıklarını özel mülkiyet ve miras hakkı temelinde güvenceye kavuşturma arzusu her geçen yılla ve onyılla güçlenen bir devlet, ekonomi ve parti bürokrasisinin devlet iktidarını ele geçirmesiyle sonuçlanır. “Tek ülkede sosyalizm” bu ayrıcalıklı katmanın istikrar programıdır. Gelecek açısından en büyük olasılık, bürokrasinin kamu mülkiyetindeki büyük üretim araçlarını kendi mülkiyetine geçirerek kapitalizmi yeniden tesis etmesidir. Buna engel olabilecek biricik tarihsel güç ise işçi sınıfının, üretimin maddi temellerini değiştirmeksizin bürokrasiyi iktidardan devirmesini sağlayacak politik devrimidir.

Dikkat edilirse tarih tam da bu öngörüye uygun gelişmiştir. Doğu Almanya (1953), Macaristan (1956), Çekoslovakya (1968), Polonya (1956, 1970, 1979-81) ve Çin'de (1989) ayaklanan kitleler başarılı bir politik devrimi gerçekleştiremeyince, bürokrasinin siyasi araçları haline gelmiş olan komünist partileri yönetiminde 1989'dan itibaren kapitalizm yeniden kurulmuş-

mi Savunurken derlemesidir: çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Kardelen Yayınları, 1992.

²⁹ Burada ayrıntıya girmeye hiç ihtiyacımız yok, çünkü Özgür Öztürk bu sayıdaki yazısında bu önemli kitabı gayet yalın ve berrak bir analizle sunuyor okuyucuya. *İhanete Uğrayan Devrim*'i Alef edisyonunun ilk yayınlanışında, 2007 yılında biz de (artık yayınlanmayan) kitabiyat dergisi *Virgül*'de değerlendirmiştik. Bu yazı daha sonra *Devrimci Marksizm*'de tekrar yayınlandı: bkz. Sungur Savran, “20. Yüzyılın *Das Kapital*'i”, *Devrimci Marksizm*, sayı 15, Sonbahar/Kış 2011.

tur (Doğu Avrupa, Sovyetler Birliği, Yugoslavya, Arnavutluk, Çin, Vietnam vb.).

Trotskiy'in bürokrasiye karşı mücadelesinin ikinci önemli boyutu, bürokrasinin Komintern'i ve tekil ülkelerin komünist partilerini bütünüyle kendi çıkarlarının bir aracı haline getirmesine karşı yeni bir devrimci Enternasyonal ve ona bağlı partiler kurmak üzere büyük bir gayret göstermiş olmasıdır. Bunun sonucunda, ölümüne sadece iki yıl kala IV. Enternasyonal'in kuruluşuna önderlik yapmıştır. IV'ün programı olan ve kendi başına çok önemli bir belge olan *Geçiş Programı*³⁰ metnini kaleme alan da Trotskiy olmuştur. Uzun on yıllar boyu sadece bir kadro Enternasyonal olarak varlığını sürdüren, üstelik yaşadığı bölünmelerle zayıflayan IV geleneği, günümüzde bölünmüş tarzda olsa bile dünyada hâlâ Marksizmin en güçlü sesi konumunu sürdürmektedir.

Üçüncü ve son nokta, Trotskiy'in bu mücadelenin bir boyutu olarak kendisinin "mürit" ("epigone") olarak andığı kadroların çarpıtılmış sunuşuna karşıt olarak Lenin'in kişiliğini, teorisini ve pratiğini bir moloz yığını arasından kurtarma mücadelesidir. Buna aşağıda ayrıntılı biçimde döneceğiz.

Faşizmin teorisyeni ve faşizmle mücadelenin kılavuzu

Yukarıda anlatılan her şeye rağmen birileri Trotskiy'in bir devrimci önder olarak analiz kapasitesi, öngörü yeteneği ve taktik inceliği konusunda bir başka, daha az tartışmalı kanıt isteseydi, onlara büyük devrimcinin faşizm karşısındaki konumunu anlatmak kendi başına ikna edici olurdu. Faşizmin ortaya çıktığı İtalya'da erkenden faşist zindanlara atılan büyük İtalyan Marksisti Gramsci ile 1920'li yılların hemen başında, erken ölümünden önce faşizmin yükselişinin önemine dikkat çeken Lenin dışında, önde gelen Marksistlerden hiçbiri faşizmin ve onun Almanya'daki trajik biçimi Nazizmin önemini tam olarak kavrayamamış,³¹ bu veba ile nasıl mücadele edilebileceği konusunu açıklığa kavuşturamamıştı. Trotskiy, 1929-1933 arasında, Büyükada'daki yalıtılmışlığına rağmen, Nazizmin iktidara yükselişine kadar geçen dört yıl boyunca, "Üçüncü Dönem" diye anılan ultra sol dönemde sosyal demokrasiye "faşizmin ikizi" muamelesi yapan, faşizm ile milliyetçilikte yarışan, Nazizmin tarihi anlamını "Hitler'den sonra biz" diyecek kadar kavrayamayan Stalinist çizgiye inat, faşizmin ne kadar büyük

³⁰ Bkz. Lev Trotskiy, *Kapitalizmin Can Çekişmesi ve Dördüncü Enternasyonal'in Görevleri (1938 Geçiş Programı)*, çev. Zeynep Gök, İstanbul: Kardelen Yayınları, 1992.

³¹ Yine de haksızlık etmemek için Klara Zetkin ve Karl Radek'in çabalarına da dikkat çekmek gerekir.

bir tehlike olduğunu, insanlığı barbarlığın eşiğine somut olarak getirdiğini ortaya koymuş, bu olgunun yükselişinde küçük burjuvazinin yaşadığı felaketlerin önemine dikkat çekmiş, faşizmin ayırım gütmenden bütün işçi örgütlerine saldıracağını kavramış, faşizme karşı mücadelenin Komintern'in 3. ve 4. Kongrelerinde Lenin'le birlikte geliştirdikleri birleşik işçi cephesi taktikleri doğrultusunda verilmesi gerektiğine devamlı işaret etmiş, Hitler'in iktidara geçmesiyle birlikte ise gericiliğin Avrupa'da yayılacağını ve Sovyetler Birliği'nin tehlikeye girmiş olduğunu kavramıştır.³²

Gerek Almanya örneğinde, gerekse Almanya'daki ultra sol politikanın yerine burjuvaziyle ittifak karakterini taşıyan Halk Cephesi yönelişiyle bu sefer de sağa savrulan Stalinizmin Fransa'da (1936) ve en önemlisi İspanya'da (1936-39)³³ izlediği politikalara karşı yaptığı eleştiriler unutulur türden değildir. Bugün genç Marksist teorisyen kuşakları Trotskiy'in faşizm teorisini görmezlikten geliyorlarsa, bundan zararı Trotskiy ve yandaşları değil, bütün Marksistler ve işçi hareketi görecektir!

2. Trotskiy bürokrasiye neden yenildi?

1920'li ve 1930'lu yıllar, Ekim devriminin topraklarında ve Komintern içinde amansız bir savaşa sahne oldu. Rusya'nın ve dünyanın proletaryasının genel ve uzun vadeli kurtuluşu için mücadele eden devrimci Marksizm bu mücadelede Sovyet toplumu içinden yükselen ve güçlenen ayrıcalıklı bürokratik katmanın çıkarlarının temsilcisi haline gelen "milli komünizm" programına sahip kanat karşısında yenilgiye uğradı. 20. yüzyılın geri kalan bölümünde yaşanan devrimler ve onların ürünü olan sosyalist inşa deneyimleri bu yenilginin damgasını taşır. Yani bir bakıma 20. yüzyıl sosyalizminin kaderi, esas olarak 1920'li ve 1930'lu yıllarda çizilmiştir. Yüzyıl sonunda hemen hemen bütün işçi devletlerinin teker teker çöküşü, sosyalizmin dünya çapında inanırlılığını yitirmesi ve burjuvazinin son çeyrek yüzyıldır kapitalizmin tarihinin en uzun sınıf saldırısını başarıyla yürütmesi, bütün bu olgular Sovyetler Birliği'nin tarihinin ilk çeyrek yüzyılı boyunca yaşanan bu mücadele ve sonucu anlaşılmadan doğru analiz edilemez.

Şimdi sormamız gereken soru, Trotskiy'in ve devrimci Marksizmin, Stalin'in önderliğini yaptığı bürokratik çizgi karşısında neden yenilgiye

³² Trotskiy'in bu dönem boyunca yazdığı, kimi kâhince öngörüler içeren yazıları, bir kitapta bir araya getirilmiştir. Bkz. Lev Troçki, *Faşizme Karşı Mücadele*, çev. Orhan Dilber/Orhan Koçak, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1998.

³³ Trotskiy'in İspanya yazıları da bir derlemede toplanmıştır. Bkz. Lev Troçki, *İspanyol Devrimi (1936-1939)*, çev. Emrah Dinç/Umut Konuş, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 2000.

uğradığıdır. Burada elbette nesnel faktörlerle öznel faktörleri birbirinden ayırmamız gerekir. Bunu söyler söylemez eklememiz gerekiyor: Bu ayrımın kendisi aslında karmaşık bir meseledir. Nesnel koşulların içinde, hangi açıdan bakıldığına bağlı olarak, güçlü partilerin ve onların önderliklerinin seçimleri ve kararları da vardır. Dolayısıyla, nesnel/öznel karşıtlığı hep belirli bir düzeyde ve bağlamda, yani göreceli biçimde tartışılmalıdır.

Rusya’da 1920’li ve 1930’lu yıllarda nesnel/öznel karşıtlığını kurarken, yapılması gereken şey, devrimci Marksist akımın öznel iradesinin etkisine açık her şeyi öznel, geri kalan bütün öteki faktörleri nesnel olarak almaktır. Yani mesela aslında uluslararası sosyalist hareketin bir parçası olan Alman sosyal demokrasisinin önderliğinin yaptığı seçimler, sosyalizmin genel gidişatı açısından öznel bir faktör olarak ele alınmalıdır, ama Rus devrimci Marksistleri açısından bu nesnel bir faktördür.

Yenilginin nesnel koşulları

Bu temelde bir ayrım üzerinde yürümeye başlarken hemen belirtelim: Bu yazının konusu Sovyet devriminin bürokrasinin sultanı altına girmesinin genel bir açıklaması olmadığı, Trotskiy’in Marksizminin bir değerlendirmesi olduğu için, burada nesnel faktörleri analiz etmeden kısaca özetleyecek ve esas olarak bir önder olarak Trotskiy’in kendi iradesine ve bilincine bağlı olan öznel faktörlere geçeceğiz.

Nesnel faktörler arasında çok özet olarak dört noktayı öne çıkarmak gerekir. Bunlardan birincisi, Rusya’nın sosyo-ekonomik geriliğidir. Lenin ve Trotskiy bu yüzden 1917 Şubat’ından, yani proletarya devrimi somut olarak Rusya’nın gündemine girdiği andan itibaren Avrupa devrimi yardımına koşmadığı takdirde Rusya proletaryasının iktidarda kalamayacağını vurgulamış durmuşlardır. Sadece Lenin’den etraflı bir alıntıyla yetinelim. Lenin Bolşeviklerin Ekim devrimine nasıl yaklaştığını 1922’de şöyle ifade etmiştir:

Düşüncemiz şuydu: Ya uluslararası devrim yardımımıza gelir, ki bu durumda zaferimiz bütünüyle güvence altında olacaktır; ya da yenilgi durumunda yine de devrim davasına hizmet etmiş olduğumuz ve deneyimimizin başka devrimlere yardım edeceği bilinciyle alçakgönüllü devrimci çalışmamızı yaparız. (...) Bu bilince rağmen, Sovyet sistemini her koşul altında ve bedeli ne olursa olsun muhafaza etmek için elimizden geleni yaptık, çünkü biliyorduk ki sadece kendimiz için değil, uluslararası devrim için çalışıyorduk.³⁴

³⁴ Leon Trotsky, *The History of the Russian Revolution*, Londra: Pluto Press, 1979, s. 1250. Okur, Marx ve Engels ile Lenin’in dünya devrimi konusunda olsun, Lenin’in Rus devriminin uluslararası desteğe ihtiyacı konusunda olsun, devrimin zorunlu uluslararası boyutuyla ilgili olarak Marksizmin

Bu öngörülerini zamanlama açısından yanlış çıkmıştır, ama öngörünün ardında yatan sorunların her biri çok sahicidir. Devrim Avrupa'ya yayılmadığı takdirde sosyalist görevler ile küçük köylülüğün ağırlığı çok ciddi şekilde karşı karşıya gelecektir, nitekim gelmiştir de. Bürokrasi, tam da bu çelişkinin sonucunda yaşanan krizler içinde üstünlüğü elde etmiştir.

İkincisi, devrimin Avrupa'ya yayılmamış olmasıdır. Lenin ve Trotskiy'in Rus devriminin Avrupa proletaryasını da hızla devrimci bir ruh durumuna çekeceği beklentisi yanlış çıkmamıştır. Macaristan'da ve Almanya'nın Bav-yera eyaletinde Sovyet cumhuriyetleri kurulmuş, Almanya'nın tamamında 1918 Kasım ayında Rus devrimine son derecede benzer bir proleter devrimi patlak vermiş, Finlandiya'dan İtalya ve İskoçya'ya Avrupa'da müthiş bir işçi sınıfı radikalizasyonu yaşanmıştır. Ama bütün bu atılımlar yenilgiye uğramıştır. Bu yenilgide Bolşevizmin ve Komintern'in devrim açısından mi-yadını doldurduğunu zaten saptamış olduğu sosyal demokrasinin suçu belirleyicidir, ama bu, Rus devrimci Marksistleri açısından nesnel bir faktör olarak tarihe geçer.

Devrim Avrupa'yı fethedemeyince emperyalist Avrupa, Rusya'nın Beyazlarıyla (karşı devrimcileriyle) birlikte devrimi yıkmaya girişmiştir. Üç yıl süren İç Savaş Rusya'yı soluksuz bırakmıştır. Ekonomik koşulların bütün toplumu genelleşmiş bir sefaletle sürüklemesinin yarattığı genel memnuniyetsizliğin ötesinde, bu durumun sınıflar üzerinde yaptığı etkiler belirleyicidir. İşçi sınıfı bir bakıma bütünlüğünü yitirmiştir. Devrimin esas gücünü oluşturan öncü işçiler, binleriyle, on binleriyle savaş meydanlarında hayatlarını yitirmiştir. Daha genel olarak kentlerde gıda temininde doğan zorluklar ve sanayi üretiminin son savaş öncesi yıl olan 1913'ün sekizde birine kadar düşmesi, işçilerin önemli bir bölümünün beslenmenin görelisi olarak daha kolay olduğu kırlara kaçmasına yol açmıştır. İşçi sınıfı ve öncüsü böylece dağılırken, devrimin yeni kazandıkları toprakları büyük toprak sahiplerinden koruduğu bilinciyle Sovyet iktidarına destek veren köylülük de giderek büyük bir memnuniyetsizlik içine girmiştir. Genel olarak halkta bir yorgunluk başlamıştır. 1914'ten 1921'e kadar süren bir savaş halinden ve savaş ve devrimin sarsıntılarının ürünü olan yoksulluktan kurtularak karnını doyurmak, halkta yaygın bir özlem halini almıştır. Bürokrasinin "tek ülkede sosyalizm" programı, bu koşullarda kitleler içinde devrimci Marksizmin dünya devrimi programından çok daha fazla yanıt bulmuştur.

klasiklerinin görüşlerini şu yazımızda ayrıntılı olarak okuyabilir: "Marksizm'in Öteki Ölçek Tartışması: 'Tek Ülkede Sosyalizm' mi, Dünya Devrimi mi?", *Praksis*, sayı 15, Yaz 2006. Lenin'den yukarıdaki doğrultuda çok sayıda alıntı için o yazının şu sayfalarına bakılabilir: 221-235.

1920’li yıllarda Avrupa devriminin geri çekilmesinin ardından 1930’lu yıllarda durum daha da kötüye gitmiş, Nazizmin 1933’te Almanya’da iktidara yükselmesiyle birlikte gerici bütünü kıtada siyasi dengelere damgasını vurmuştur. Bunu İspanya’da devrimin yenilmesi ve buna bağlı olarak iç savaşı faşizmin kazanması izlemiştir. Bütün bunlarda 1920’li yılların sonunda artık iktidara yükselmiş bulunan Sovyet bürokrasisinin payı büyüktür.³⁵ Ama burada nesnel faktörlerin de bir rol oynadığına kuşku yoktur. Şöyle söyleyelim: Şayet Almanya’da Stalinizmin intihar politikası denebilecek kadar budalaca sürdürdüğü politikaya rağmen Hitler iktidara yükselmemeydi veya İspanya’da Stalinizmin hainliğine rağmen devrim (örneğin anarşistlerin devrimci kanadının üstün çıkması ve/veya POUM’un daha başarılı bir politika izlemesi sayesinde) kazanabilseydi³⁶ devrimci Marksizm güçlenirdi, Rusya’da devrimin kaderi yeniden değişebilirdi.

Öyleyse, bürokrasinin mücadeleyi kazanmasında nesnel faktörler gerçekten büyük bir rol oynamıştır. Trotskiy bu mücadele içinde kendi rolünü değerlendirirken bir materyalist olarak haklı biçimde nesnel faktörlerin öneme değinir, ama zaman zaman bunları kendi hata ve eksiklerinin üzerine örtecek biçimde yapar. Bugün 21. yüzyılın başında, devrimci Marksizm dünya çapında yeniden proletaryanın önderliğine hazırlanırken bizim bu tür bir tutumdan uzak durarak tarihi önderlerimizin hatalarını açık yüreklilikle tartışmamız gerekiyor. Şimdi öznel faktörlere geçebiliriz.

Öznel faktörler

Öznel faktörler arasında öteki her şeyden kat kat önemli faktör, Trotskiy’in Bolşevik Partisi’ne çok geç gelmiş olması dolayısıyla onunla “eski Bolşevikler” arasında erkenden bir mücadele başlamış olmasıdır. Bu, zamanla bürokrasinin siyasi önderi haline gelecek olan Stalin hizbinin daha baştan Trotskiy’e karşı işe avantajlı konumdan başlaması sonucunu doğurmuştur. Hiçbir organizasyon sonradan gelen birine kolay kolay önderliğini teslim etmez. Bürokrasinin hâkimiyetinin tam anlamıyla konsolide edilmesi aşamasında, yani 1936-38 arası temizlikler esnasında kendileri de ortadan kaldırılacak olan birçok kadro, en başta Zinovyev, Kamenev ve Bukharin gibi

³⁵ Yukarıda Trotskiy’in faşizmin anlaşılmasındaki ve onunla mücadele edilmesindeki büyük katkısını ele aldığımızda bunu görmüş bulunuyoruz.

³⁶ İspanya’da anarşistlerin rolü devrimin ve iç savaşın yitirilmesinde büyük bir rol oynamıştır. Bu konuda bilgi için devrimin 70. yılında *Devrimci Marksizm*’in 2. sayısında (Kasım 2006) yer verilen dosyaya (s. 143-56), özellikle de anarşist bir ekibin önderliği teşhir ettiği “Durruti Dostları İtham Ediyor” başlıklı belgeye bakılmasını tavsiye ederiz.

Lenin'in en yakın çalışma arkadaşları, değişik aşamalarda Stalin hizbinin yanında Trotskiy'e karşı savaş vermişlerdir. O zaman sorun Trotskiy'in Bolşevik Partisi'ne neden geç geldiği sorunu haline gelir. Bu öylesine önemli ve kapsamlı bir sorundur ki, kendi başına bir sonraki bölümde ele alınacaktır. Şimdi Trotskiy'in mücadeleyi yitirmesinde etkili olan diğer faktörlere geçelim.

Bir faktör Trotskiy'in iradesi ve bilincinden bağımsız olarak ailevi köke- niyle ilgilidir. Trotskiy Yahudi'dir. Antisemitizmi ve Yahudi pogromlarıyla ünlü Rus toplumunda bu, enternasyonalist bir kültür ile gelişen işçi sınıfının öncü kesimi içinde olmasa bile, büyük kitleler arasında, özellikle köylülük nezdinde büyük bir dezavantajdır. Devrimden sonra Sovyet hükümeti oluşturulurken Lenin, kendisi parti üzerinde yoğunlaşmak amacıyla başbakanlık denebilecek Sovnarkom başkanlığı konumunu Trotskiy'e önermiş, ama bu sonuncusu Yahudi olmasını da gerekçe göstererek bunu reddetmiştir. "Başbakan Trotskiy" konumu kuşkusuz iktidar mücadelesinde bir avantaj olurdu!

Bundan daha önemli olan Trotskiy'in mücadele boyunca yaptığı hatalardır. Bir kere, Nisan 1922'de Stalin parti sekreterliğine getirilirken Lenin Trotskiy'e başbakan yardımcılığı önerecek, bu öneri yılın sonuna kadar birkaç kez tekrarlanmasına rağmen Trotskiy reddedecektir. Gerekçesi ne olursa olsun bu ciddi bir hatadır. Lenin'in ölümünden sonra Rykov Sovnarkom başkanlığına (yani başbakanlığa) getirildiyse bunda en önemli neden daha önce başkan yardımcısı konumunda olmasıdır.³⁷

1923 başında Lenin ile Trotskiy arasında bürokrasiye karşı mücadele konusunda bir ittifak oluşmuştu. (Buna aşağıda döneceğimiz için burada her boyutuna girmiyoruz.) Hesaplaşma partinin Nisan ayında toplanacak olan 12. Kongresi'nde gerçekleşecekti. Ama Mart ayında Lenin yeniden felç oldu ve bir daha da toparlanamadı. Trotskiy, Lenin kendisini Stalin'le "batak bir uzlaşma"ya karşı uyarı- şmış olduğu halde, 12. Kongre'de Lenin'le ortak görüşlerini açıklamaktan kaçınmış, o aşamada zor bir durumda kalmış olan Stalin'i belirli bir miktar geriletmekle yetinmiştir. Oysa Lenin 1922'nin son günlerinde ve 1923'ün ilk günlerinde sekreterlerine ulusal sorun konusunda çok önemli bir metni dikte etmişti. "Milliyetler Sorunu ve 'Özerkleştirme'" başlığını taşıyan bu metin Stalin'in Milliyetler Komiseri olarak Gürcistan'da ve daha genel olarak bütün ülke çapında izlediği Rus şovenisti politikayı yerle bir ediyordu. Trotskiy bu metni kongre delegelerine açıklamaktan kaçınmıştır. Metin, tam anlamıyla bir bomba olduğunu kanıtlarcası-

³⁷ Deutscher, *The Prophet Unarmed: Trotsky: 1921-1929*, Londra: Oxford University Press, 1970, s. 134.

na, partiden 33 yıl boyunca saklanacak, ancak 1956 yılında yayınlanacaktır!³⁸

Lenin'in 1924 Ocak ayındaki ölümü ertesinde Trotskiy'in hataları devam etmiştir. Lenin öldüğünde Trotskiy ağır bir sağlık sorunu dolayısıyla Kafkasya'da bulunuyordu. Stalin'den gelen telgraf cenazenin Cumartesi günü kaldırılacağını söylüyordu. Bu tarih muhtemelen Trotskiy'in cenaze-yeye yetişememesini sağlamak amacıyla saptanmıştı. Trotskiy bu durumda en ufak bir girişimde bulunmayacaktı. Oysa cenaze Cumartesi değil Pazar kaldırıldı. Pazar gününe ise Trotskiy yetişebilirdi. Cenaze sırasında bırakın parti tabanını ve kitleleri, Trotskiy'in kendi eşi Natalya İvanovna bile "gözlerimiz Lev Davidoviç'i aradı" anlamına gelen şeyler düşünecekti!³⁹

Trotskiy, Lenin felçle yatağa bağlanmışken 12. Kongre'de yapmış olduğu hatayı, onun ölümünden sonra Merkez Komitesi'nde Lenin'in vasiyeti konusu tartışıldığında da yapmıştır. Lenin artık ölümünün yaklaştığı aşamada sekreterlerine bir vasiyet dikte etmiş, bütün önemli önderleri son derecede derin gözlemlerle değerlendirdikten sonra Stalin'in genel sekreterlikten alınmasını tavsiye etmişti. Artık Trotskiy'e karşı Stalin'le bir blok kurmuş olan Zinovyev ve Kamenev Merkez Komitesi'nde vasiyetin açıklanmamasını savunduğunda Trotskiy sesini bile çıkarmayacaktı. Bir tek Lenin'in eşi Krupskaya'nın protesto ettiği bu kararla parti vasiyet metninden bihaber kalacaktı! Oysa Lenin "vasiyet"i olarak anılan metni aslında yaklaştırmakta olan 12. Kongre'ye hitaben bir tavsiye metni olarak yazmıştı. Yani Stalin'in genel sekreterlikten alınmasını istediğini bütün kongre delegelerine açıklıyordu. Trotskiy Lenin'in açık iradesinin çiğnenmesinde Merkez Komitesi'nin suçuna ister istemez ortak olmaktadır!

Hata hatayı doğurur. Amerikalı komünist Max Eastman bundan bir yıl sonra, 1925'te Lenin sonrası Sovyetler Birliği'ni ele aldığı bir kitabında Lenin'in vasiyetini mealen aktarınca Merkez Komitesi'nde kıyamet kopar. Stalin üzerine gidince Trotskiy *Bolşevik* dergisinde bir yazı yazarak Lenin'in vasiyeti hakkındaki rivayetlerin kötü niyetli bir uydurma olduğunu belirtir.⁴⁰ Aslında bu Trotskiy'in 1923'te İngilizlerin "My country, right or wrong" ("haklı da olsa, haksız da, benim memleketim") deyimine nazireyle söylemiş olduğu "İster yanlış, ister doğru yapsın, benim partim" sözünü tam tamına tutarlıdır.⁴¹ Burada iki sorun var. Birincisi, bu yaklaşımın Trotskiy'in

³⁸ A.g.y., s. 93.

³⁹ Natalya İvanovna bir günlük tutuyordu. Bu duygusunu Lenin'in cenazesinin kaldırıldığı gün defterine kaydetmişti. Aktaran Trotskiy'in kendisidir. *My Life*, a.g.y., s. 511.

⁴⁰ Deutsch, *The Prophet Unarmed*, a.g.y., s. 202.

⁴¹ A.g.y., s. 139.

1917 öncesindeki gevşek “birlikçi” tutumundan bir kalıntı olmadığını söylemek zordur. Bir bakıma eski hastalık nüksetmiştir. İkincisi, “right or wrong” denen partinin karakterindeki değişikliği Trotskiy göz önüne almamaktadır. Devrimin gelişme sürecinde, Bolşevikler bunu amaçlamamasına rağmen, diğer bütün sol partilerin adım adım karşı devrim kampına geçmesiyle birlikte ülkede tek parti olarak kalmış olan Bolşevik Partisi, özellikle NEP’in de etkisiyle her türlü çıkarıcı, oportünist ve kariyeristin daldığı bir örgüt haline geliyordu. Trotskiy’in karşıtlarının Lenin’den sonra başlattığı şipşak üye yazma kampanyası bu durumu daha da kötüleştirecekti. Yani Trotskiy’in tek tek dönüm noktalarında yaptığı taktik hataların ardında, daha önce bürokratikleşme eğilimlerini saptamış olduğu halde Bolşevik Partisi’nin karakter değiştirmeye başlamasını göz önüne almaması yatıyordu.

Trotskiy, parti içindeki gruplaşmalarla ilgili de önemli hatalar yapacaktır. Önce bütünüyle kendisine yakın kadroların kurduğu 1923 Muhalefeti’ni dağıtmakla hata edecektir. Sonra 1923’ten beri kendi karşısında oluşmuş bulunan blokun, yani Stalin-Zinovyev-Kamenev üçlüsünün 1926’dan itibaren birbirine düşmesini zamanında değerlendiremeyecek, ancak neden sonra, Zinovyev ve Kamenev’in Stalin karşısında yenilgiye uğramasının ardından onlarla birlikte Birleşik Muhalefet’i kurmaya yanaşacaktır.

Genelleştirerek söyleyecek olursak, Trotskiy parti içindeki eğilim ve hizip salkımlaşmasında taktik bir incelik gösterememiş, birini diğerine karşı oynama yoluna (en azından zamanında) gidememiştir. Bunun en ciddi örneği, 1920’li yılların ikinci yarısında, parti içinde üçlü bir gruplaşma doğduğunda görülür. Karşısında Stalin önderliğindeki “merkez” olarak anılan hizip ile Bukharin önderliğinde, köylülüğe öncelik veren “sağ” hizip ittifaka girmişken Trotskiy her ikisiyle birlikte mücadeleye girer. Oysa her iki hizbin de yanlış bir yolu savunuyor olması, her ikisi ile aynı anda mücadele edilmesi için bir neden değildir. Bunu Lenin’in RSDİP’in II. Kongresi’nde (1903) benimsediği taktikle karşılaştırabiliriz. Bu kongrede partide merkezileşmeyi vurgulayan İskra grubunun karşısında iki rakip grup vardı: Yahudi işçilere özerk örgütlenme talebiyle Bund ve siyasi çalışmadan uzak durmayı savunan “Ekonomizm”. İkisi de merkezileşme karşıtı olan bu akımların birlikte toplam delege sayısı, kendi başına en büyük grup olan İskra’nın delege sayısından yüksekti. Lenin Bund ile merkezi bir çözümde anlaşma olamayacağını, Bund’un muhtemelen partiden çekileceğini öngörebiliyordu. Gündemi belirlerken organizasyonel işleri, özellikle de tüzüğü öne almaktan kaçınarak başa Bund ile tartışmayı yerleştirdi. Böylece, zaten çekip gidecek olması muhtemel olan birtakım delegelerin partinin merkezi-

leşmesini engelleyecek bir tartışmanın içinde bulunmasının önüne geçmiş, rakip grupları birbirinden ayırarak teker teker yenilgiye uğratmış oluyordu.⁴²

Bu tür taktik hataların ötesinde Trotskiy'in ve sol muhalefetin rasyonel ve mantıklı görünen bir dizi politikayı sınıflarla ilişkileri göze almaksızın savunmuş olmaları, belirli noktalarda karşılarında güçlü ittifaklar oluşmasıyla sonuçlanmıştır. Trotskiy'in 1920-21'de savunduğu çalışmanın militarizasyonu ve sendikalar politikası işçi sınıfının örgütlü kesiminin önderliğini ciddi şekilde yabancılaştıracaktır. (Bu konuya daha sonra döneceğiz.) Sendikalar Birliği'nin başkanı, Bukharin'in yakın çalışma arkadaşı Tomskiy'in Trotskiy'e uzaklığının bunun bedeli olduğu biliniyor.⁴³ 1923 Muhalefeti'nin ve daha sonra Sol Muhalefet'in parlak iktisatçısı Evgeniy Preobrajenskiy ise “sosyalist ilkel birikim” kavramıyla ve yer yer köylülüğün “sömürülmesi”nden söz etmekle, sadece Stalin-Bukharin ittifakına, muhalefete yönelik olarak “köylülüğü küçümseme” ve “işçi-köylü ittifakını bozma” suçlaması açısından malzeme sağlamıyordu. Köylülüğün temsilcilerini de ciddi şekilde yabancılaştırıyordu. Trotskiy Preobrajenskiy'in bu kavramsal çerçevesini hiçbir zaman benimsememiştir. Muhtemelen kafasında bu siyasi kaygı vardı. Ama bu parlak iktisatçının görüşlerinin Sol Muhalefet için bir yük oluşturacağı açıkken, bunlara (**içerik olarak değil, tarz olarak**) karşı çıkmaması veya Preobrajenskiy'i bu terminolojiden vazgeçirmeye çalışmış olmaması bile hatadır.

Sınıflara ilişkin bu meselenin aslında Lenin'in vasiyetinde Trotskiy hakkında yaptığı eleştirilerden biriyle doğrudan ilişkisi vardır. Lenin Trotskiy'in “işlerin arı anlamda idari yönüne fazlasıyla yoğunlaştığı”nı söyler. İtiraf etmeliyiz: Bu satırların yazarı, Lenin'in vasiyetini ta 20'li yaşlarında ilk kez okuduğunda bu eleştiriyi hiç anlayamamış, hatta Lenin'in daha önemli şeyler dururken bu ikincil mesele üzerinde durmasını yadırgamış, biraz da düş kırıklığına uğramıştır. Ama daha sonra bu tespitte yatan derinliği görme olanağını bulduk. Lenin, Trotskiy'in mekanik anlamda planları çok iyi tasarladığını ve gayet rasyonel ve disiplinli biçimde uyguladığını, ama bunun ilişkilerde, özellikle parti içi ve sınıflarla ilişkilerde yaratacağı sonuçları hesaba katmadığını söylüyor aslında. Yani Trotskiy'in sendikalarla ilgili değerlendirmelerini paylaşıydı **dahi** Lenin onun militarizasyon politikasını

⁴² Broué, a.g.y., s. 73. Kongrede doğan Bolşevik-Menşevik ayrışması öngörölmüş bir şey değildi. Dolayısıyla, önceden belirlenmiş taktik başarıyla uygulandığı halde kongre bir başarısızlık olarak yaşanacak, Lenin kongreden sonra bir depresyon nöbeti geçirecekti. Bilinen kaynaklara göre ilk ve son defa!

⁴³ Deutsch, *The Prophet Unarmed*, a.g.y., s. 82.

savunmazdı. Başka biçimde söyleyelim: Trotskiy, 1921'e kadar geçerli olan "Savaş Komünizmi" politikası sürdürükçe sendikalara üretimi düzenlemeye destek olmaktan başka bir görev vermenin mantıksal bir çelişki olduğunu saptamıştır. Bu yüzden sendikaları yabancılaştırmayı rahatlıkla göze alır. Çünkü işlerin "arı anlamda idari" yanları konusunda bir saplantısı vardır. Lenin bunu yapmazdı.

Bu bölümde yaptığımız tartışmayla şu sonuca ulaşmıyoruz: şayet Trotskiy bu hataları yapmasaydı, bürokrasiye karşı savaşı kazanırdı. Hayır, nesnel faktörler çok büyük ağırlık taşıyor. Devrimci Marksizm için zafer aslanın ağzındaydı ve muhtemelen hiçbir koşul altında kazanılamayacaktı. Ama meselenin "kitleler gerilemişti, dolayısıyla mücadele kazanılamazdı" diye kapatılması da doğru değildir. Kitleler gerçekten huzur arayışı içine girmiş olabilir. Ama Ekim devrimi öylesine büyük bir devrimdir ki, gecikmeli olarak bile yeniden ve yeniden zinde birtakım güçleri tarihin sahnesine fırlatmaktadır. Hareket 1920'li yılların sonunda yenildikten sonra tekrar tekrar canlanmıştır. 1932'de "Muhalefetler Bloku" çalışması ve Ryutin Platformu böyle bir parlamaya işaret eder.⁴⁴ Bu girişim başarısızlığa uğradıktan sonra 1933'te Hitler'in başa gelmesiyle Almanya Komünist Partisi'nin stratejisinin iflası ile birlikte sadece Sovyetler Birliği'nde değil, Avrupa'da da Stalin'in gidici olduğu konuşulmaya başlanır.⁴⁵ Moskova Duruşmaları başladıktan sonra bile Trotskist Muhalefet'in safları kabarır. Vorkuta (Kolima) çalışma kampında binlerce, on binlerce Trotskist, bir dizi tanığın aktardığına göre disiplinli biçimde ve kahramanca mücadele eder, kurşuna dizilir, katledilir.⁴⁶ Demek ki, mücadelenin ateşi kolay sönmemiştir. Yanlış taktikler yerine doğru bir hat belki de fark yaratacaktı.

Bütün bu hataları saydıktan sonra Trotskiy'in hakkını da vermeliyiz. Yukarıda Trotskiy'in kendi hata ve eksiklerini nesnel faktörlerin belirleyiciliği ardına saklama eğilimi gösterdiğini belirtmiştik. Ama tersi de geçerlidir. Trotskiy bunları tek tek tartışmasa bile çok büyük hatalar yapmış olduğunun da farkındadır. Otobiyografisinde şöyle diyor:

Burada eklemeliyim ki yaptığım hatalar ne kadar önemli olursa olsun (**bunların**

⁴⁴ Broué, a.g.y., s. 700 vd.

⁴⁵ A.g.y., s. 734-35 ve 742.

⁴⁶ A.g.y., s. 880-82. Broué'nin çok değerli Trotskiy biyografisi maalesef henüz Türkçe'ye çevrilmedi. Epeyce de zorlu bir iş olacak çevrilmesi, çünkü kitabın Fransızcası yaklaşık bin sayfa. Bu yüzden Broué'nin Vorkuta'daki Trotskistleri anlattığı pasajları Türkçe'de uzun uzun alıntılamaştık: "Vorkuta'da Grev Var!", *Sınıf Bilinci*, sayı 4-5, Ekim 1989, s. 99-118. Sözünu ettiğimiz pasaj için bkz. s. 115-116.

bazıları aşırı derecede büyük önem taşıyordu) temel ya da stratejik meselelerle değil, örgüt ve politika gibi türev meselelerle ilgiliydi.⁴⁷

Örgüt ile ilgili meselelerin en önemlisine şimdi geliyoruz.

3. Genç Trotskiy mi, Bolşevik Trotskiy mi?

Yukarıda Ekim devrimi sonrasında devrimci Marksizm ile bürokrasinin kadroları arasındaki mücadeleyi belirleyen öznel faktörler arasında en önemlisinin Trotskiy'in Bolşevizme ancak 1917'de gelmiş olması olduğunu belirtmiştik. Şimdi bu meseleyi ele almanın zamanı geldi.

Trotskiy'in Marksizmi birçok bakımdan bütün çağdaşlarının ötesinde bir yaratıcılık, geniş bir ufuk ve derinlik gösterir. Ama bir alanda, örgüt alanında son derecede ağır bir zaaf ile sakatlanmıştır. Trotskiy Lenin'le 1903'te kopuşundan ta 1917'ye kadar bu yüzden Rus Marksizmi içinde (ve bunun türevi olarak uluslararası alanda) çok hatalı işler yapmıştır.

Tek tabanca

İşin olgusal yanı Stalinizm tarafından kasıtlı olarak çarpıtıldığı için baştan söyleyelim: Trotskiy Menşevik değildir. Ayrılığın ilk yılı dışında, hem Bolşeviklerden, hem Menşeviklerden ayrı durmuş, hep partinin birliği için mücadele etmiştir. Bilindiği gibi, Rus Marksizmi ilk kez 1898 yılında partileşmişti. Ancak kurulan partinin, yani Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin (RSDİP) yerel devrimci işçi grupları üzerinde bir otoritesi yoktu. Bu yüzden ki, Lenin yurtdışına çıkışından sonra *İskra* ("Kıvılcım") gazetesinin yayınlanmasına önayak olmuştu. Bu yayın, partinin yeni bir program ve tüzük temelinde merkezileşmesini hedefliyordu. Lenin bu yönelişi gerekçelendirmek üzere 1902'de ünlü *Ne Yapmalı?* kitabını yayınladı. 1902 sonbaharında yurtdışına kaçan Trotskiy de kısa süre içinde sivrilerek *İskra*'nın önemli bir unsuru haline gelecekti. 1903'te toplanan II. Kongre'nin amacı *İskra*'nın görüşleri doğrultusunda merkezileşmeyi tamamlamaktı. Bildiğimiz gibi, kongrede *İskra* grubu rakip gruplara üstünlük sağlarken kendi içinde bölünecekti. Tartışmanın birçok boyutu vardı. Ama esas önemli ve kalıcı boyut üye tanımında odaklanıyordu. Lenin ancak parti organlarının sıkı bir denetimi altında çalışacak olan militanların partiye üye olabileceğini

⁴⁷ *My Life*, a.g.y., s. 185, vurgu bizim. Burada şeytanın avukatlığını yaparak Trotskiy'in (otobiyografisini kaleme aldığı) 1930 yılında hâlâ örgüt meselelerini "türev" olarak gördüğüne işaret edelim. Bizce Lenin'in kaleminden hayatı boyunca böyle bir cümle çıkmazdı, bildiğimiz kadarıyla da çıkmadı.

savunurken, karşı taraf daha gevşek bir üyelik ilişkisiyle yetinmek istiyordu. Lenin ve arkadaşları çok az bir farkla çoğunluk oldukları için Bolşevik adını aldılar, diğerleri ise azınlık anlamına gelen Menşevik adını.

İşte Trotskiy'in Lenin'den kopmasına yol açan bu bölünme idi. Trotskiy kongreye resmi olarak Sibiry delegasyonunun bir üyesi olarak katılmıştı. Kongre sonrasında yayınladığı *Sibiry Delegasyonunun Raporu*'nda ve 1904 yılında kaleme aldığı *Siyasi Görevlerimiz* broşüründe Lenin'e ağır biçimde saldıracaktı. Lenin'in kongrede partiyi "dağıtan" bir rol oynadığını ileri sürüyordu.⁴⁸ Üyelğe ilişkin ileri sürdüğü kriterin "oportünizm ve aydın bireyciliği" karşısında "tüzüksel bir tedavi" bulma yolunda "bir bürokratik hayal" olduğunu ileri sürüyordu.⁴⁹ Ulaşılan sonucu "merkeziyetçilik değil ego-merkeziyetçilik" olarak niteliyordu.⁵⁰ Lenin'i Fransız devriminin Jakobinlerinin lideri Robespierre gibi diktatoryal eğilimler beslemekle suçluyordu.⁵¹ Bütün bunların sonunda da bir öngörü ile bitiriyordu: Leninist "merkeziyetçilik" hızla ve kaçınılmaz olarak çökecekti.⁵² Bu, öngörülerini çoğu zaman akılları durduracak kadar isabetli olan Trotskiy'in hayatında yaptığı en isabetsiz öngörülerden biri olmalıdır!

Bu görüşler, trajik bir hatanın ürünüdür. Her şeyden önce Trotskiy parti içi rejim konusunda bütünüyle yanlıyordu. Tüzük üzerine yapılan tartışmayı da, burada gereksiz ayrıntı olacağı için girmedığımız diğer tartışmaları da çok şematik biçimde algılamıştı. Lenin'in partiyi gerçek bir parti haline getirmek, bir aydınlar kulübü, bir lafazanlar yuvası olmaktan kurtarmak için mücadele etmekte olduğunu kavrayamamıştı. Hele hele meselenin Lenin'in egosuyla ilgili olduğunu, şahsi bir diktatörlük merakından türediğini düşünmesi, gencecik yaşında bile olsa Trotskiy'e yakışmayan bir yüzeysellik taşıyordu.

Ne var ki, parti rejimine ilişkin bu yanlışın ardında aslında daha ciddi bir metot hatası yatıyordu. Trotskiy'in parti ile sınıf arasındaki ilişki konusundaki kavrayışı yanlıştı. Parti içi rejime karşı çıkarken Trotskiy de aynen Rosa Luxemburg gibi oportünizme karşı mücadelenin tüzük maddeleriyle yapılamayacağını ileri sürüyordu.⁵³ Trotskiy oportünizmin veya reformizmin işçi

⁴⁸ Leon Trotsky, *Report of the Siberian Delegation (1903)*, Londra: New Park Publications, tarih yok, s. 18. İngilizce'de kullanılan kelime "disorganiser"dır.

⁴⁹ A.g.y., s. 21.

⁵⁰ A.g.y., s. 35.

⁵¹ A.g.y., s. 37-38.

⁵² A.g.y., s. 38.

⁵³ Bu tartışmayı ayrıntılı olarak şu çalışmamızda ele alıyoruz: Sungur Savran, *Lenin'i Yakmalı mı?*, İstanbul: Kardelen Yayınları, 1998, özellikle Trotskiy ve Luxemburg'un hatalı konumu için s. 40-46.

hareketinin karşısında bir tehlike olarak durduğunu yadsımıyordu. Ama bu sorunun çözümünü kendiliğinden süreçlere havale ediyordu. İşçi sınıfının devrimci içgüdü, sonunda reformizmi mutlaka alt edecekti. Lenin'in buna cevabı, uzun uzun alıntılama ya da değecek kadar önemli bir argüman içeriyor:

...Trotskiy yoldaşın şu iddiası da dâhildir: “Oportünizm, Tüzüğün şu ya da bu paragrafından daha karmaşık nedenler tarafından üretilir (ya da daha derin nedenlerle belirlenir): burjuva demokrasisi ile proletaryanın göreceli gelişkinlik düzeyi tarafından.” Sorun Tüzükteki bazı maddelerin oportünizm üretebileceği değildir. Sorun bu maddelerin yardımıyla oportünizme karşı az ya da çok keskin bir silahın oluşturulabileceğidir. Oportünizmin nedenleri ne kadar daha derindeyse, bu silah da o kadar keskin olmalıdır. Dolayısıyla, oportünizme kapıyı açan bir formülasyon, oportünizmin “köklü nedenleri” var gerekçesiyle **haklı göstermek**, birinci dereceden kuyrukçuluktur.⁵⁴

Tarih onlarca yıl boyunca milyonlarca insanın inşasına emek verdiği partilerin reformist önderlikler tarafından burjuvazinin hizmetine sunulduğunu tekrar tekrar göstererek Lenin'i doğrulayacak, Trotskiy ve Rosa'yı yanlışlayacaktır. Bunun çözümü işçi sınıfına siyasi olarak devrimci bir doğrultuda **önderlik edecek** bir devrimci partiyi inşa etmektir. Bu ise devrimci bir programa ve partinin bu programa sıkı sıkıya bağlı kalması için disiplinli bir iç rejim kuran bir tüzüğe ihtiyaç gösterir. Elbette bu da reformizme ve oportünizme karşı bir garanti sağlamaz. Ama savaşımadan teslim olmak yerine partiyi reformist illete karşı silahlandırmak, dövüşerek kazanmak veya yenilmek daha doğrudur. Trotskiy'in parti-sınıf ilişkisini yanlış kavrayışının en açık ifadesi, 1908'de Viyana'da yayınlamaya başladığı *Pravda* gazetesinin 1. sayısındaki başyazıda, bu yayının “işçi sınıfına önderlik etmeye değil ona hizmet etmeye” soyunduğunun belirtilmesidir.⁵⁵ Genç Trotskiy'in sorununu olgun Trotskiy, Bolşevik Trotskiy otobiyografisinde kesin bir dakiklikle saptamıştır: “devrimci kadercilik”!⁵⁶

İşte bundan dolayı Trotskiy 1903 ile 1917 arasındaki 14 yıl boyunca, bir proletarya partisinin inşasına emek vereceğine RSDİP'in birliğini sağlamak için çalışmış durmuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi Menşevik olduğu doğru değildir. II. Kongre'de partiyi “dağıtan”ın Lenin olduğuna inandığı için kongre sonrasında Menşeviklerle hareket etmiş, ama daha 1904 yılında onların siyasi görüşleri ile kendisinininkilerin uymadığını gördüğü için Men-

⁵⁴ V. I. Lenin, “Bir Adım İleri, İki Adım Geri”, Moskova: *Collected Works*, cilt 7, s. 271.

⁵⁵ Bu gazete Bolşeviklerin 1912'de yayınlamaya başladıkları *Pravda*'dan ayrılması için literatürde “Viyana Pravdası” olarak anılır.

⁵⁶ *My Life*, a.g.y., s. 224.

şeviklerden de resmen kopmuştur. Siyasi bakımdan Trotskiy sürekli devrim programı dolayısıyla partide her iki ana hizipten de ayrı duran bir konuma sahipti. Ancak sürekli devrim programının temeli burjuvazinin devrimciliğini yitirmesine dayandığı için Trotskiy Rus liberalizmine bütünüyle düşmendi. Oysa Menşevikler hâlâ 19. yüzyılda yaşıyorlardı: Rusya'da demokratik devrime burjuva liberalizminin önderlik edeceğine inanıyorlardı. Bu açılardan Trotskiy Lenin ve Bolşeviklerle çok daha büyük bir ortaklık taşıyordu, çünkü Lenin her ne kadar kısa vadede ve Avrupa'da sosyalist devrim zafere ulaşmadan önce Rus devriminin demokratik aşamanın ötesine geçemeyeceğinde ısrar ediyor olsa da, bu demokratik aşamayı da burjuvazinin önderliğinde değil bir işçi-köylü ittifakı önderliğinde görüyordu. Burada neredeyse aşılabilir bir siyasi program farkı vardı: Menşevizm Rus işçilerini burjuvazinin peşine takarken Bolşevizm ve Trotskiy kendi farklı anlayışları temelinde Rusya'nın yakın dönem devrimci görevini de burjuvaziye karşı mücadele temelinde tanımlıyorlardı.

Hırçın ve gözü kapalı bir mücadele

Bu göz önüne alındığında Trotskiy'in bu farka rağmen birlikçilik yapması iyice anlaşılabilir hale gelir. Elbette onun da haklı olarak belirttiği gibi, devrimci yükselişler ya da kriz anları, Menşeviklerin içinden önemli unsurları da devrimci konumlara çekebiliyordu. 1905 devrimi bu etkiyi yaratacak, ertesinde Bolşeviklerin ve Menşeviklerin Stockholm Kongresi'nde birleşmesine yolu açacaktı. Ama çok kısa süre içinde gericilik dönemi (1907-1912) başlayınca Menşevizm içinden partiyi tasfiye eğilimleri fişkiriyordu. I. Dünya Savaşı'nda Menşeviklerin içinden enternasyonalistler çıkacaktı. Ama Menşevik hizbin büyük çoğunluğu sosyal yurtsever bir tutumu benimsiyordu. Örnekleri çoğaltmaya gerek yok. Lenin de Menşeviklerden ve başka akımlardan proletaryanın devrimci partisine kazanılabilecek unsurları kazanmak için mücadele ediyordu. Ama Trotskiy'in tutumu farklıdır. O proletaryanın merkezi bir disipline bağlı devrimci partisini inşa etmek yerine, görüşleri ne olursa olsun bütün sosyalistleri kapsayacak bir parti istiyordu. Rosa Luxemburg gibi Trotskiy de büyük ve birleşik parti tuzağına düşmüştür. Bazı anlarda işçi sınıfının içinde örgütlenmiş büyük partilerden ayrılmak, sınıfın kendisinden ayrılmak anlamına gelebilir. Ama Rusya'da bu söz konusu bile değildi. Savaşın patlak vermesinden önce Bolşevikler işçi sınıfı içinde çok daha başarılı bir örgütlen-

meyi gerçekleştirmişlerdi.⁵⁷ Büyük partiden ayrılıp ayrılmamak taktik bir sorundur. Genç Trotskiy bunu ilkesel bir mesele düzeyine yükseltmişti.

Uzlaşamayacak iki akımı uzlaştırma çabası, Trotskiy’i çok tuhaf çelişkilerle sürüklüyordu. Herkesin birliğini sağlamak isteyen bu genç adam birliği sağlayamadığı için kendisi yapayalnız kalıyordu! 1912’ye gelindiğinde ise “hizipçiliğe” karşı mücadele içinde parti birliğini sağlama çabası düpedüz Trotskiy’in kendisinin Bolşevizme karşı ilkesiz bir hizipçiliğe saplanmasıyla sonuçlanıyordu! Bu 1912 meselesi üzerinde biraz daha ayrıntılı durmak gerekir. Bu mesele ünlü “Ağustos Bloku” meselesidir.

1910 yılında Enternasyonal’in de basıncı altında Bolşeviklerle Menşevikler son bir kez birbirlerine yaklaşmışlardır. Paris’te bir toplantı yapılır. İki hizbin mali kaynaklarının ortaklaştırılmasına ve Enternasyonal’den bir heyete teslim edilmesine, hizip yayınlarının durdurulmasına, her iki tarafın da kendi uzlaşmaz uç unsurlarından kopmasına karar verilir. Hep hizipçilikle suçlanan Bolşevikler kendi üzerlerine düşen her şeyi yaparlar, mali kaynakları teslim ederler, her türlü legal çalışmaya karşı olan Otvovistleri ihraç ederler, yayınlarını durdururlar. Ama Menşevikler partinin bütünüyle legale çıkmasını savunan, Çarlık Rusya’sının baskıcı koşullarında partinin tasfiyesiyle sonuçlanabilecek bu fikirleri dolayısıyla da bütün hareket içinde “likidasyonist” olarak bilinen akımdan kopmayı kendilerine yediremezler! Durum açıktır: Menşevikler, Paris anlaşmasını da çiğneyerek, kendi içlerindeki son derecede sağcı bir akımdan kopmaktansa Bolşeviklerden ayrı durmayı tercih etmektedirler. Lenin ve Bolşevikler bunun üzerine 1912 başında Prag’da yaptıkları kongrede kendilerini ayrı bir parti olarak ilan ederler. Trotskiy bu aşamada anlaşılmaz bir yönelişe girer. Likidatörlerin de içinde olduğu bir “beş benzemez” koalisyonu temelinde Lenin’le mücadele halinde olan bütün ekipleri “Ağustos Bloku” adını taşıyan bir yamalı bohça zeminde buluşturur. Bu blokun güçlü adamı Trotskiy’dir. Yani Lenin ile Trotskiy birbirlerine karşı iki hizip olmuştur! Birlikçi Trotskiy yakın geçmişte birlik yolunda üzerine düşen bütün sorumlulukları yerine getiren bir öndere karşı hizipçilik yapmaktadır! Üstelik likidatörlerle birlikte!

Lenin 1914 yılında 1912 Ağustos Bloku’nu şöyle tasvir etmiştir:

⁵⁷ Bunu Lenin, 1914’te Sosyalist Enternasyonal’e verdiği bir raporda ince ayrıntılarla kanıtlıyor: “Report of the C.C. to the Brussels Conference and Instructions to the C.C. Delegation”, Moskova: *Collected Works*, cilt 20, s. 495-527. Bu raporun Türkçesi kısaltılmış olarak yayınlanmıştır: V. İ. Lenin, “1914: Brüksel’e Rapor”, *Seçme Yazılar: Devrim, Demokrasi, Sosyalizm*, İkinci Basım, çev. Sungur Savran, İstanbul: Yordam Kitap, 2015, s. 164-174.

Mart 1912'de aşağıdakiler (...) bize hakaret etmek üzere birleştiler: Likidatörler, Bund, Letonlar, Polonyalılar, Trotskistler, Vperyod'cular. Ne çok grup ve eğilim, diye düşünebilir insan! Aralarında birlik sağlayarak Rusya'nın işçilerine iyi bir örnek oluşturmaları ne kadar kolay olurdu!

Ama likidatörlerin 'Ağustos' Konferansı'nı toplamak üzere adımlar atıldığında, hasımlarımızın uygun adım yürümeyi **beceremediği** ortaya çıktı. Hem Polonyalılar hem de Plehanov likidatörlerin 'Ağustos' Konferansı'na katılmayı reddetti. Neden? Çünkü parti üyeliği teriminin anlamı üzerinde bile anlaşmayı **beceremediler!**⁵⁸

Ne kadar ironik! Lenin'den parti üyeliği tanımı dolayısıyla “ego-merkeziyetçi” diyerek ayrılan Trotskiy, 1912'de kendini bu konuda anlaşılamayan hiziplerin şefi olarak buluyor! Tevekkeli değil, Trotskiy *Kievskaya Mysl* gazetesinin tam o sırada kendisine Balkan savaşında muhabirlik konusunda yaptığı teklifin hemen üstüne atlamış ve Ağustos Bloku'nun likidatörlerini kendi kaderleriyle baş başa bırakmıştır!⁵⁹

Bu deneyimi yaşadktan sonra bile Trotskiy doğru yola girememiştir. Savaş elbette iki uzlaşmaz enternasyonalisti, Lenin'i ve Trotskiy'i aynı safalarda bulmuştur. Ekim devriminin gelecekteki iki önderi Zimmerwald'de beraberdirler. Ama Trotskiy aynen 1912'de yaptığı hataya benzer biçimde yine uzlaşmacılık peşinde koşmaktadır. Enternasyonalist Menşevikler sosyal yurtsever Menşeviklerden kopmayı reddettikleri halde Trotskiy de enternasyonalist Menşeviklerden kopmayı reddeder. 1912 kendini tekrarlamaktadır. Yeni bir Ağustos Bloku'nu belki de savaş ortamı ve Trotskiy'in Avrupa burjuvazisi tarafından zorla Amerika'ya sürülmesi engellemiştir!

Bütün bu büyük hatalara Trotskiy'in Menşeviklerden ziyade Lenin'le uğraşmasını ve onunla çok sert polemiklere girmesini eklemek gerekir. Şerefli bir tanığa, üstelik Lenin yanlısı olmadığını bildiğimiz Rosa Luxemburg'a başvuralım:

Trotskiy beyefendi (...) en kaba üslupla zincirlerinden boşanmış (...) Bolşeviklere ve Polonyalılara “Partide bölücülük tohumları atanlar” diye düpedüz hakaret ederken Martov'un Lenin'e karşı yazdığı, alçaklık düzeyi bakımından bugüne kadar görülmüş her şeyin ötesine geçen ve gözle görülür biçimde bölünmeye eğilim gösteren broşürü tek bir kelimeyle olsun mahkûm etmiyör.⁶⁰

⁵⁸ A.g.y., s. 173-74.

⁵⁹ Trotskiy'in hatası o kadar çıplaktır ki Rus sosyalistlerinin bölünmesi konusunda genellikle Lenin'i suçlamayı âdet edinmiş olan Rosa Luxemburg bile bu vakada suçu sadece onun üzerine atmaz; Trotskiy'i “güya hoşgörü savunusu yaparken hareketin dağılmasına katkıda bulunan oportünist unsurları [yani likidatörleri] desteklemek”le suçlar! Aktaran Broué, a.g.y., s. 140.

⁶⁰ A.g.y., s. 139.

Psikolojinin rolü

Neden? Bizim kanaatimiz bu olgunun sadece politik temelde açıklanamayacağı, iki deha arasındaki ilişkide psikolojinin önemli bir rol oynadığıdır. Genç Trotskiy kişilik olarak bağımsızlığına, kendi kafasıyla düşünmeye, kendi sonuçlarına kendi başına ulaşmaya tutkuyla bağlı, başka birinin rehberliğinde kolay kolay yürüyemeyecek bir özelliğe sahiptir. Bunu, kendi hakkında keskin bir gözlemci olan Trotskiy'in söylediklerinde tekrar tekrar görüyoruz. Örneğin süslü yazı üslubuna karşı yapılan eleştirilere direnç göstermesini Trotskiy otobiyografisinde şöyle açıklıyor:

Yalnızca zaman, üslubumu yalınlaştırabilirdi. Biçim konusundaki mücadele ne rastlantısal ne de dışsal olmayıp benim entelektüel gelişiminin bir yansıması olduğuna göre, bir yazar olarak hâlâ biçimlenmekte olan bireyselliğimi, artık olgunluk aşamasında olan ama farklı biçimde oluşmuş insanların müdahalesine karşı içgüdüsel şekilde koruyordum.⁶¹

Parti meselesinde de benzer bir süreçten söz eder Trotskiy:

Lenin'den kopuşum “ahlaki” ya da hatta kişisel olarak nitelenebilecek temellerde oldu. (...) Ama aslında ayrılık siyasi bir karakter taşıyordu ve ifadesini örgütsel metotlar alanında buluyordu. Ben kendimi merkeziyetçi biri olarak görüyordum. Ama hiç kuşku yok ki, devrimci partinin milyonlarca insanı eski düzene karşı bir savaşta yönetmek için ne kadar yoğun ve su sızdırmaz bir merkeziyetçiliğe ihtiyacı olduğunu tam olarak kavrayamıyordum. (...) **Bağımsız olarak** henüz Lenin'in merkeziyetçiliğini berrak bir devrimci kavrayışın mantıksal sonucu olarak görmüyordum. Ve de bir sorunu **bağımsız olarak** görme ve ondan bütün gerekli sonuçları çıkarma arzusu, daima benim için en zaruri entelektüel ihtiyaç olmuştur.⁶²

Nihayet doğrudan doğruya Lenin'in kendisi hakkında:

Başlangıçta, Paris'i “yadsıdım”, hatta görmezlikten geldim. Doğru değerlendirilirse, bir barbarın kendi kendini koruma çabasıydı bu. (...) Louvre'a, Luxembourg'a, sergilere direniyordum. (...) Aslında sanata direniyordum, hayatımın erken aşamasında ve daha sonra da Marksizme direndiğim gibi; birkaç yıl boyunca Lenin'e direndiğim gibi.⁶³

Burada kendi kendini psikanalize tâbi tutmanın muhteşem bir örneği ile karşı karşıyayız. Trotskiy aslında Lenin ile ilişkisini anlatmak istiyor okura.

⁶¹ *My Life*, a.g.y., s. 156.

⁶² A.g.y., s. 162. Vurgular bizim.

⁶³ A.g.y., s. 166.

Ama gayet incelikli biçimde sanattan başlıyor. Daha önce çok genç yaşında Marksizme nasıl direndiğini anlatmıştır, ona değiniyor. Sonra sadede geliyor. Gururu, Lenin'e kolay teslim olmasına engel olmuştur!

Sonra 1917'de Lenin'le ikinci kez yollarının birleşmesine dönerek artık açık açık anlatıyor:

Ben Lenin'e ikinci kez geldiğimde başkalarından daha geç geldim, ama devrimin, karşı devrimin ve emperyalist savaşın deneyimini tarttıktan sonra kendi yolumdan geldim. Bunun sonucu olarak, ustanın hayatı boyunca onun sözlerini ve jestlerini (hep doğru anda olmasa da) tekrarlayan, ama ölümünden sonra umarsız müritlerden ve yabancı güçlerin elinde bilinçsiz araçlardan başka bir şey olmadıklarını kanıtlayan "öğrencilerinden" çok daha kesin, çok daha ciddi biçimde geldim.⁶⁴

Gerçekten böyle midir? Görelim.

4. Lenin ve Trotsky: bir politik ilişkinin anatomisi

Lenin ile Trotsky'ın, 1903 Kongresi onları ayırmadan önce bir yıl boyunca gayet iyi anlaştıkları biliniyor. Kendisinden 9 yaş küçük olan bu yetenekli genci (daha 23 yaşındadır) devrime katkıda bulunabilecek bütün militanlara yaptığı gibi destekleyen ve kazanmaya çalışan Lenin onu kısa süre içinde altı kişilik *İskra* Yayın Kurulu'na yedinci aday olarak önermiştir. Yayın Kurulu'na yolladığı mektupta, Trotsky'i "tartışmasız biçimde ender görülür derecede yetenekli, inancı ve enerjisi olan" biri olarak betimler.⁶⁵ Yaşlı Plehanov bunu kendisine karşı bir manevra gibi gördüğü ve Trotsky'den hazzetmediği için reddeder. Trotsky'in adı "Lenin'in sopası"na çıkar.

1903 Kongresi ertesinde Trotsky'in Lenin'e ne kadar sert saldırdığını yukarıda gördük. Buna rağmen 1905'te Trotsky Petrograd Sovyeti'nin başkanlığına seçilip son derece başarılı bir işçi sınıfı önderi rolünü oynamaya başlayınca Lenin yine Trotsky'den övgüsünü esirgemez. Tanığımız Sovyet rejiminin ilk yıllarının Eğitim Bakanı, eski Bolşevik Lunaçarskiy:

Birinin Lenin yanımızdayken şöyle bir şey söylediğini hatırlıyorum: "Khrustalyof'un yıldızı sönüyor. Bugün Sovyet'in güçlü adamı Trotsky." Lenin'in yüzü bir an kararır gibi oldu; ardından şöyle dedi: "Eee, Trotsky bunu yorulmaz, vurucu çalışmasıyla hak etmiş olan biri."⁶⁶

⁶⁴ *My Life*, a.g.y., s. 164.

⁶⁵ Mektubun tamamı için bkz. a.g.y., s. 152-54.

⁶⁶ A.g.y., s. 182.

Güçlü hakkaniyet duygusuyla tipik Lenin! Elbette 1903-1917 arası polemikte yalnızca Trotskiy Lenin'e sert suçlamalarla saldırmamıştır. Lenin de zaman zaman Trotskiy'e ağır sıfatlarla yüklenmiştir. Ama bir yandan bunlar Trotskiy'in kasıtlı yaralayıcı üslubundan çok daha hafiftir. Bir yandan da Lenin'in kendisi için yaptığı gibi, bütün bu dönem boyunca Trotskiy'in Lenin için kayda geçmiş iyi bir sözü hâlâ keşfedilmeyi beklemektedir!

Bu dönem boyunca Lenin ile Trotskiy arasındaki politik farklılıklar az değildir. Başlık olarak sayacak olursak, köylülüğün devrimdeki ağırlığı, ulusal sorunun önemi, I. Dünya Savaşı'nda izlenmesi gereken politika (yani Lenin'in devrimci bozgunculuğu), bir aşamada (1915) Avrupa Birleşik Devletleri şıarı gibi konular iki devrimciyi birbirinden ayırır.⁶⁷ Ama esas belirleyici konuları iki başlıkta ele almak mümkündür: sürekli devrim ve parti. Bu alanlardaki ayrılıkların ne olduğunu ise yukarıda incelemiş bulunuyoruz.

Ekim devrimi karşısında Lenin ve Trotskiy

1917, bu ayrılıkları ortadan kaldıracaktır. Trotskiy meselenin sürekli devrim açısından nasıl görüldüğünü otobiyografisinde şöyle anlatıyor:

1917 Mart'ının başında [eski Rus takvimine göre Şubat] Rus devrimindeki sınıf güçleri ve devrimin olası gelişmeleri konusunda New York'tan bir dizi makale yazdım. Tam aynı sırada Lenin de Cenevre'den Petrograd'a "Uzaktan Mektuplar"ını yolluyordu. Her ikimiz de dünyanın iki ayrı ucunda yazdığımız halde, aramızda koskoca bir okyanus uzandığı halde aynı analizi yapıyor, aynı öngöründe bulunuyorduk. Köylülüğe, burjuvaziye, Geçici hükümete, savaşa, dünya devrimine ilişkin tutumumuz gibi temel bütün meselelerde görüşlerimiz tıptı tıpına aynıydı. İşte burada "Trotskizm" ile Leninizm arasındaki ilişkiler tarihin mihenk taşında sınanıyordu. Kimyasal bakımdan arı bir deneyin koşulları altında. O anda ben Lenin'in konumu hakkında hiçbir şey bilmiyordum; kendi öncüllerimden ve kendi devrimci deneyimimden hareket ederek görüşler geliştiriyor, Lenin'le aynı olasılıklara ulaşıyor, aynı strateji hattını savunuyordum.⁶⁸

Lenin'in "Uzaktan Mektuplar"da, ardından "Nisan Tezleri" olarak anılan çalışmasında devrimin demokratik aşamasında ısrar etmekten vazgeçerek proletaryanın iktidarını savunmak bakımından Trotskiy'in sürekli devrim programına çok yaklaştığına kuşku yoktur. Trotskiy ise Lenin ile aynı sonuç-

⁶⁷ Burada amacımız Lenin ile Trotskiy arasındaki farkların bir katalogunu çıkarmak olmadığı için bu konulardaki fikir farklılıklarının ayrıntısına girmiyoruz. Ama bunların çoğunun Lenin'in ölümünden sonra Stalinistler tarafından **çarpıtılarak** kullanıldığının altını çizelim.

⁶⁸ A.g.y., s. 329.

lara **bağımsız olarak** ulaşmıştır. Artık direnmek için bir neden kalmamıştır. Bu durum, kısa süre içinde Trotskiy ve grubu Mejrayonska'nın Bolşevik Partisi'ne davet yoluyla katılması ve Trotskiy'in Merkez Komitesine kooptasyon yoluyla dâhil edilmesiyle sonuçlanır. O andan itibaren iki devrimci, Lenin'in ölümüne kadar görülmemiş derecede yakın bir işbirliği içinde çalışacaklardır. Stalinistlerin 1917 öncesinde Lenin-Trotskiy çatışmasına dair söyledikleri hep çarpık bir biçimde sunulmuş olsa bile hiç olmazsa bir tarihsel gerçeğe dayanmaktadır. Ama 1917'den itibaren, özellikle devrimin zafere ulaştığı noktadan sonra, Lenin ile Trotskiy arasında eski gerginliklerin yerini muazzam verimli bir alışveriş ve işbirliği almıştır.

Lenin bunu yine kendine özgü hakkaniyet duygusu içinde çeşitli biçimlerde dile getirmiştir. Devrimden bir hafta sonra yapılan Merkez Komitesi'nde, bir kez Menşevizmden koptuğu andan itibaren "Trotskiyin herkesten daha iyi Bolşevik olduğunu" söyler.⁶⁹ Büyük romancı Maksim Gorkiy, Lenin'in Trotskiy'in Kızıl Ordu konusunda yaptığı çalışmayı kendisiyle bir konuşmasında nasıl değerlendirdiğini anlatmıştır:

Masaya eliyle vurarak şöyle dedi: "Kimse bana bir yıl içinde örnek bir ordu kura-bilecek, bu sayede askeri uzmanların dahi saygısını kazanacak başka birini gösterebilir mi? İşte bizim böyle bir adamımız var! Her şeyimiz var. Mucizeler olacak."⁷⁰

Lenin iktidarın alınışının ertesi günü Trotskiy'e Merkez Komitesi'nin önünde başbakanlık önermiştir! Bundan bile daha önemlisi Trotskiy'e duyduğu güvenin işareti olan birkaç olaydır. 1919'da İç Savaş'ın yürütülmesinde en üst organ olan ve Savunma Konseyi adını taşıyan kurulun bir bildirisini kaleme aldıktan sonra Trotskiy'e yollarken şöyle yazar: "Aceleye geldi, iyi olmadı. İyisi mi, sen yaz, altına benim imzamı at."⁷¹ Lenin gibi, siyasi metinlerde her ifade konusunda kılı kırk yaran birinin böyle bir şey yazması gerçekten çok büyük bir güvenin ifadesidir.

Daha da çarpıcı olan, Trotskiy'in Kızıl Ordu komutanı olarak verdiği disiplin cezalarından şikâyetler yükseldiğinde Lenin'in "Trotskiy Yoldaş'ın verdiği emirlerin doğruluğu, yerindeliği ve gerekliliği konusunda o kadar büyük bir inanç, o kadar sarsılmaz bir inanç taşıyorum ki" diyerek bunları "kayıtsız koşulsuz" onayladığını belirten, "açık çek" mahiyetinde bir belge

⁶⁹ A.g.y., s. 333.

⁷⁰ A.g.y., s. 360.

⁷¹ A.g.y., s. 425.

vermesidir.⁷²

Bütün bunların dışında Lenin ikinci birlikteliklerinin altı yılı boyunca, geçmişte yaşadıkları farklılıkları hiçbir zaman Trotskiy aleyhine kullanmamıştır. Oysa bu altı yıl boyunca aralarında hiç fikir farklılığı doğmamış değildir. İkincil meseleler bir yana, en azından iki konuda ciddi farklılıklar yaşanmıştır. Bunlardan birincisi, devrimin hemen ertesinde ortaya çıkan Almanya ile barış imzalanıp imzalanmayacağı sorunudur. Barış görüşmelerinin yapıldığı yere atfen Brest-Litovsk barışı olarak anılan bu tartışmada, Bukharin önderliğindeki “sol komünistler” “devrimci savaş” şiarını yükseltirken, Lenin, askeri durumu göz önüne alarak devrimi koruyabilmek amacıyla barış yapılmasını, Trotskiy ise “ne savaş, ne barış” çizgisini savunuyordu. Bürokrasinin temsilcileri daha sonra Lenin’in tutumunu “tek ülkede sosyalizm”in savunusu yolunda kullanmaya çalışacaklardır. Trotskiy ise tabii ki “devrim ihracı” hayalleriyle suçlanacaktır. “Tek ülkede sosyalizm” yönelişinin mimarlarından Bukharin’in Brest-Litovsk döneminde Trotskiy’den farklı olarak maceracılıkla dahi suçlanabilecek çizgisi bir kenara bırakılsa bile, Brest-Litovsk meselesi ile dünya devrimi/tek ülkede sosyalizm karşıtlığının hiçbir ilişkisi yoktur. Bu olaydan sadece iki yıl sonra bu sefer Polonya konusunda pozisyonlar tam tersine dönmüştür. Kızıl Ordu Polonya ordusunun işgal çabasını püskürttüktan sonra Lenin durumu yanlış değerlendirerek Polonya’ya girilmesini, bunun Polonya işçi sınıfını ayağa kaldıracığını savunmuş, buna karşılık Trotskiy bu taarruzu çok tehlikeli görmüş ve aleyhinde oy kullanmıştır. Sonunda Trotskiy’in öngörüsü doğru çıkmış, Polonya işçileri yüzyıllardır Polonya’yı ezmış olan Rusya’nın ordularına karşı ulusal savunmaya destek olmuş ve Kızıl Ordu yenilerek geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu sefer de Trotskiy “tek ülkede sosyalizm” savunucusu, Lenin ise “devrim ihracı” taraftarı mı oluyor?

İkinci farklılık daha sert yaşanmıştır. Bu tartışmaya yukarıda, Trotskiy’in idari meselelere aşırı önem verip sınıf ve insan ilişkilerinde hatalar yapabildiğine dair bir örnek olarak değinmiştik. Orada Trotskiy’in savaş komünizminin mantıksal sonucu olarak sendikaların bağımsızlığını ortadan kaldırmayı savunduğunu belirtmiştik. Bu konuda Lenin Trotskiy’in tutumuna cepheden karşı çıkmıştır. Bu konuya aşağıda döneceğimiz için ayrıntıya girmiyoruz.

İttifak

Ne var ki, özgül konularda ortaya çıkan bu farklılıklar, Lenin ve Trotskiy’in esas olarak devrimci devleti ve yeni Enternasyonal’i birlikte inşa etmekte ol-

⁷² A.g.y., s. 469.

taraf için de doğrulamış olması idi. Ortak çalışmanın temeli sübjektif veya geçici bileşimler tarafından değil, proletarya devrimi tarafından oluşturuldu.

Görüldüğü gibi, Trotskiy kendisinin parti meselesinde, Lenin'in ise sürekli devrim meselesinde karşı tarafın haklı olduğunu teslim ettiğini ileri sürmektedir. Bu bir bakıma gerçekçi bir değerlendirmedir. (Neden “bir bakıma” dediğimiz birazdan açıklığa kavuşacak.) Trotskiy biraz ileride Ağustos Bloku'ndan söz eder:

Bu bloğa aktif olarak katıldım. Hattâ bir anlamda bu bloğu ben kurdum. Politik olarak bütün temel sorunlarda Menşeviklerden ayrılıyordum. Aşırı-sol Bolşeviklerden, Vperystodistlerden de ayrılıyordum. Genel politik eğilim bakımından Bolşeviklere çok daha yakındım. Ancak Leninist ‘rejim’e karşıydım, çünkü, devrimci amacı gerçekleştirmek için sıkı biçimde kaynaşmış merkezi bir partinin vazgeçilmez olduğunu henüz anlamamıştım. Ve bu nedenle, partinin proleter kanadını hedef alan heterojen unsurlardan oluşan bu geçici bloğu oluşturdum. Ağustos bloğu içinde likidatörlerin kendi hizipleri vardı. Vperystodistler de hizip benzeri bir şeye sahiptiler. Tecrit durumundaydım. Ortak düşüncelere sahip kişiler olsa da hizip yoktu. Dokümanların çoğu benim tarafımdan yazılıyordu ve ilke farklılıklarını atlamak suretiyle bunlar ‘somut politik sorunlar’ üzerine bir ittifak görüntüsü yaratmayı amaçlıyordu. Geçmiş hakkında tek bir sözcük yoktu! Lenin Ağustos bloğunu amansız bir eleştiriye tabi tuttu ve en ağır darbeleri yemek bana nasip oldu. Lenin politik olarak ne Menşevikleri ne de Vperystodistleri onaylamadığını göz önünde tutarak, izlediğim politikanın maceracılık olduğunu ortaya koydu. Bu ağır bir eleştiri idi ama doğrudu.

Sonra sorunu genelleştirir Trotskiy:

“Hafifletici sebepler” olarak belirtiyim ki, görevimi, sağ veya aşırı-sol hizipleri Bolşeviklere karşı desteklemek değil, bütünüyle partiyi birleştirmek şeklinde saptamıştım. (...) İkinci hafifletici sebep şudur ki, gerçek devrimci parti olarak Bolşevizm olgusu o sıralarda ilk kez geliyordu – İkinci Enternasyonal pratiğinde hiçbir örnek yoktu. Ancak bu şekilde suçumu hafifletmeye çalışıyor değilim. Her ne kadar sürekli devrim anlayışı kuşkusuz doğru perspektifti göstermişse de, bu dönemde kendimi özellikle örgütsel alanda bir küçük burjuva devrimcinin özelliklerinden kurtaramamıştım. Menşevizm’e karşı uzlaşmacılık, Leninist merkeziyetçiliğe karşı kuşkucu tavır hastalığımı taşıyordum.⁷⁵

Bu metin, Marksizmin tarihinde az görülür bir cesaret ve dürüstlük örneğidir. Stalinist partilerin gözden düşmüş üyelerine onları ezmek için imzalattığı sahte özeleştiriler dışında⁷⁶, bir devrimcinin kendi özgür iradesiyle

⁷⁵ *Marksizmi Savunurken*, s. 173-75.

⁷⁶ Bunlara “özeleştirisi” demek kelimeyi değersizleştirir. İngilizce, sadece Türkçe’den değil, bizim

verdiği bu kadar açık yürekli bir özeleştiri zor görülür. Trotskiy Bolşevik çağında genç Trotskiy'i, uzun bir alıntıda atlanabilir diye vurgulamak için tekrarlayalım, “örgütsel alanda bir küçük burjuva devrimcinin özellikleri”nden kurtulamamış biri olarak niteliyor. Trotskiy'i çok eleştirdik. Şimdi de ne hak ediyorsa onu söyleyelim: bravo, büyük devrimci!

Şimdi madalyonun öteki yüzüne bakalım. Lenin de sürekli devrim konusunda Trotskiy'in haklılığını teslim etmiş midir? Yukarıda Trotskiy'in durumu böyle betimlediğini belirtmiş, bunun “bir bakıma” gerçekçi bir değerlendirme olduğunu belirtmiştik. Çünkü Lenin bunu toplumun önünde açıkça belirtmemiştir. Daha doğrusu belirtmiştir de adını sürekli devrim olarak koymamıştır. Lenin'in bizim bilgimiz dâhilindeki metinleri arasında Ekim devrimini bir sürekli devrim perspektifiyle değerlendirme işini en ileri biçimde yaptığı metin devrimin dördüncü yıldönümü vesilesiyle 14 Ekim 1921'de yaptığı bir konuşmanın 18 Ekim'de *Pravda*'da yayınlanmış halidir. Türkçe'de dergimizde yayınlanmıştır. Şimdi bu metinden bazı pasajları birlikte okuyalım:

Burjuva-demokratik devrimi daha önce kimsenin yapmadığı biçimde **sonuna kadar götürdük**. Sosyalist devrimin burjuva-demokratik devrimden Çin seddiyle ayrılmadığını ve aynı zamanda (son tahlilde) **ancak mücadelenin** ne kadar ilerleyebileceğimizi ve zaferlerimizi ne kadar kalıcı kılacağını bilerek; bilinçli, emin ve şaşmaz adımlarla sosyalist devrime doğru **ilerliyoruz**.⁷⁷

Buraya kadar Lenin iki aşama arasında bir kopukluk olmadığını vurgulayarak eski Bolşevik formülasyondan biraz ayrılmıştır. Evet, iki devrim birbirine bağlanmıştır, hatta iç içe geçmiştir ama bu hâlâ sürekli devrim değildir. Çünkü sürekli devrimde demokratik devrim ancak sosyalist devrime dönüşerek tamamlanır, demokratik görevlerin yerine getirilmesini sosyalist iktidar mümkün kılar. Biraz daha ileriye gidelim.

Burjuva-demokratik devrimin sorunlarını esas ve gerçekten **proleter**-devrimci, sosyalist çalışmalarımızın bir yan ürünü olarak, bu yolda ilerlerken çözdük.⁷⁸

bildiğimiz öteki Batı dillerinden de farklı olarak, “özeleştiri”den (“self-criticism”) ayrı bir kavram olarak Türkçe'ye tam çevirisi kolay yapılamayacak olan “recantation” kelimesini içeriyor. Diğer Batı dillerine de, Türkçe'ye de sözlükler bu kelimeyi “geri alma, vazgeçme” ve benzeri şekillerde çeviriyorlar. Oysa bizce Türkçe'de uygun bir kelime “nedamet” olurdu. “Geri alma” İngilizce'de çok daha nötr bir kelime olan “retract”in karşılığıdır.

⁷⁷ Vladimir İlyiç Lenin, “Ekim Devriminin Dördüncü Yıldönümü”, *Devrimci Marksizm*, sayı 6-7, İlkbahar-Yaz 2008, s. 178.

⁷⁸ A.g.y., s. 179.

İşte şimdi bu, sürekli devrim demektir. Lenin “Nisan Tezleri” de dâhil olmak üzere, 1917’de “eski Bolşevikler”le yaptığı polemiklerde burjuva demokratik devrimin Rusya’da Şubat ile birlikte **tamamlanmış** olduğunu, sıranın sosyalist devrimde olduğunu söylüyordu. Proletaryanın iktidarının gündemde olduğunu kabul etmek bakımından bu Trotskiy’e yaklaşmak oluyordu ama o kadar. Burada ise burjuva demokratik devrimin **tamamlanmasının koşulu** olarak öteki devrim aşaması ileri sürülüyor: “proleter-devrimci” ya da “sosyalist”. Devam edelim:

Bu arada Kautsky’ler, Hilferding’ler, Martov’lar, Çernov’lar, Hillquit’ler, Longuet’ler, MacDonald’lar, Turati’ler ve “İkibuçukuncu” Marksizmin diğer kahramanları burjuva-demokratik ve proleter-sosyalist devrimler arasındaki **bu** ilişkiyi anlama kapasitesine sahip değildi. İlki ikincisine doğru gelişir, dönüşür. İkincisi, ilerlerken, ilkinin sorunlarını çözer. İkincisi ilkinin eserini pekiştirir.⁷⁹

Trotskiy, şayet sürekli devrimi tanımlaması istenseydi, muhtemelen aynı kelime ve cümlelerle tanımlardı! Burada anlatılan, sürekli devrimdir. **Lenin Ekim devriminin sürekli devrim dinamiğine göre gelişmiş ve tamamlanmış olduğunu teslim etmiştir!**

Bu durumda Trotskiy’in Sol Muhalefet’ine mensup Adolf Yoffe’nin 1927’de intihar ederken arkasında Trotskiy için bıraktığı mektupta yazdıklarından kuşku duymak için hiçbir neden yoktur.

Ben senin işaret ettiğin yolun doğruluğundan asla kuşku duymadım; bildiğin gibi yirmi yıldan uzun bir süredir, ta “sürekli devrim” günlerinden beri seninle yürüyorum. Ama daima Lenin’in **bükülmez iradesinin, geri adım atmaya razı olmamasının**, gelecekte bir gün çoğunluk olacağını, yolunun doğruluğunu herkesin kabul edeceğini bekleyerek doğru bildiği yolda tek başına kalmaya hazır olmasının sende eksik olduğuna inandım. **Politik olarak sen hep haklıydın**, 1905’ten itibaren; ben sana tekrar tekrar söyledim, Lenin’den kendi kulaklarımla duyduğumu, 1905’te bile **onun değil senin** haklı olduğunu itiraf ettiğini. İnsan tam ölümün karşısındayken yalan söylemez; ben de bunu sana tekrar söylüyorum (...) Ama sık sık gereğinden fazla değer verdiği bir anlaşma, bir uzlaşma uğruna haklılığını terk ettin. Bu hatadır. Tekrarlıyorum: politik olarak hep haklı oldun, şimdi **her zamandan daha fazla haklısın**. Günün birinde parti bunu anlayacak; tarih senin hakkını teslim edecek. (...) Bütün bunları sana söylemek kaç defa içimden geldi, ama ancak şimdi gücümü toplayıp söyleyebiliyorum, son bir veda olarak.⁸⁰

Doğru, insan ölümün tam karşısında yalan söylemez. Ama Lenin’in poli-

⁷⁹ A.g.y., s. 179-180.

⁸⁰ *My Life*, a.g.y., s. 537.

tik meselelerde ta 1905'te bile Trotskiy'in haklı olduğunu söylediğini, keşke sadece Yoffe değil, bütün parti, bütün halk "kendi kulaklarıyla" duymuş olsaydı!

Bu yazıda Trotskiy'e en ağır eleştirileri yönelttik. Lenin'i esirgememiz için bir neden olabilir mi? Lenin'in **hayatının en önemli hatalarından biri**, Ekim devriminden sonra programatik hedef konusunda Trotskiy'in haklı olduğunu, Rus devriminin onun öngördüğü gibi sürekli devrim dinamikleri çerçevesinde başarıya ulaşmış olduğunu ifade ederek özeleştiri vermiş olmamasıdır. O bunu yapmadığı içindir ki, neredeyse cenazesi kaldırılır kaldırılmaz Stalin-Zinovyev-Kamenev üçlüsü "Trotskizm"ın sürekli devrim kavramına cepheden ve toptan bir taarruz başlatıyordu. Şayet sürekli devrim kavramının üzerine Lenin'in koruyucu damgası vurulmuş olsaydı, üçlünün bu tür bir yıpratma savaşı başlatması çok daha güç olurdu. Bir bakıma her şey daha açıkça oynanmış olurdu. Savaş açılan görüşün aynı zamanda siyasi hayatının bir aşamasında Lenin'in de katıldığı bir görüş olduğu yadsınamaz biçimde bilinirdi. Yani Trotskiy'in dediği gibi mücadelenin "proleter devrimine karşı" olduğu ortaya çıkardı!

Lenin'in böyle bir özeleştiriye neden yapmamış olduğu konusunda ancak spekülasyon yapılabilir. Sorun Lenin'in Trotskiy'e güvensizliği olamaz. Yukarıda daha 1919'dan itibaren Lenin'in Trotskiy'e açık çek denebilecek kadar geniş yetkiler verebildiğini gördük. Dahası ordunun komutanlığını teslim etmiştir. Güvenmese, korkunç amaçlar için kullanılabilecek olan bu manivelayı onun eline vermezdi. Daha makul bir politik açıklama, Lenin'in kendi özeleştirisini Trotskiy'in parti içi çekişmede bir koz olarak kullanmasından ürkmese olabilir. Devrimin ve partinin tartışılmaz önderinden geldiği için Trotskiy'in itibarını çok arttıracak bir özeleştirisinin ileride parti içi mücadelelerde sorun olacağını düşünmüş olabilir Lenin. "Vasiyet" olarak anılan metninde partinin bölünmesinden nasıl ürktüğü ortadadır. Üstelik esas mücadelenin Stalin ile Trotskiy arasında geçecek olduğunu da gayet berber biçimde saptamıştır. Dolayısıyla, zaten üstün yetenekli olarak gördüğü Trotskiy'i daha da fazla silahlandırmak istememiş olabilir.

Belirli bir aşamaya kadar bu doğru bir taktik düşünce olabilirdi. Ama bir aşamadan sonra bu düşünce geçerliliğini yitiriyor. Lenin hiç olmazsa 1922 sonbaharında Stalinist bürokrasiye karşı Trotskiy ile ortak bir savaş başlatırken bunu yapmalıydı. Çünkü artık Stalin'in görevinden alınması gerektiğini düşündüğüne göre, sorunun esas kaynağının oradan geldiğini görmüştür. Artık bu sorun kaynağı karşısında Trotskiy'i güçlendirmekten çekinmemesi gerekir.

Psikolojik açıklama, 14 yıllık mücadeleden sonra bu tür bir özeleştirinin Lenin'e zor gelmesi olabilir. Lenin tarihe, hatalı olduğu ortaya çıkan görüşlerini terk ederek doğruyu benimseme konusunda örnek davranışlarda bulunmuş bir devrimci önder olarak geçmiştir.⁸¹ Ama bu vaka özeldir. Diğer bütün örneklerde Lenin doğruya gerçeğe hesaplaşarak **kendisi** ulaşmıştır. Burada ise uzun bir mücadeleden sonra karşısındakine **teslim olma** gibi bir zorluk vardır. Tekrarlıyoruz, bu bir spekülasyondur, çünkü elimizde Trotskiy'in Lenin'e karşı direncinin psikolojisini açıklarken kullandığımız türden veriler yoktur.

Sonuç olarak, Lenin'in bu konudaki tereddütleri ya da bu tür bir özeleştiriyeye gerek görmemesi kendisinin önderlik ettiği ve üzerine titrediği devrimin geleceği açısından pahalıya mal olmuştur.

5. Liberal Trotskiy ya da Lenin'e alternatif Trotskiy

Son çeyrek yüzyıldır bürokratik işçi devletlerinin ardı ardına kapitalizme dönüşü, Stalinist bürokrasinin suçlarının hesabının Lenin'e çıkarılması ile sonuçlandı. Stalinist karalama on yıllardır Trotskiy'i Leninizme karşıt bir siyasi yönelişin temsilcisi olarak sunmuş olduğu için de Lenin'de (ve onun izleyicisi olduğunu düşündükleri Stalin'de) umduğunu bulamayan birçok solcu, kendi kendine "acaba Trotskiy Leninizme bir alternatif olabilir mi?" diye sormaya başladı. Tabii, Trotskiy'in bürokrasi eleştirisinde Sovyet demokrasisi ve parti içi demokrasi önemli bir yer tutuyordu. Öte yandan, Stalinist partiler kendi bürokratik merkeziyetçi parti içi rejimlerini "Leninist" parti örneği olarak sundukları için, şu sonucu çıkarmak mümkündü: Demek ki Trotskiy, Leninist partiye alternatif, merkeziyetçi olmayan, gevşek, liberal bir sosyalist parti modelini savunuyor. Bütün bunlardan dolayı "reel olarak var olan sosyalizm" (ya da kısaltılarak "reel sosyalizm") diye anılan modelden farklı bir yol arayan birçok insan Trotskizme liberal ya da anarşizan bir model olarak bakmaya başladı.

Geniş kitleleri kavrayan Stalinist kampta bu gelişmeler olurken, Trotskizm kampında da bunu tamamlayan ve önünü açan bir başka eğilim doğmuştu. On yıllardır Stalinizme karşı mücadelesi çerçevesinde, iki akım arasındaki farkları vurgulama çabası içinde, Trotskizm kendi demokratik yanlarını ön plana çıkarmaya çalışmıştı. Bu, uzun zaman pek bir işe yaramamıştı. Ama şimdi eski Stalinistler kitlesel olarak yüzlerini "demokrasi"ye dönüyorlardı, ışık hızıyla liberalizme kayıyorlardı. "Demokrasi" vurgusu şimdi prim yap-

⁸¹ Örnekler için bkz. *Lenin'i Yakmalı mı?*, a.g.y., s. 27-28.

bilirdi. Trotskist grupların birçoğu ilkesiz biçimde “sosyalist demokrasi”yi her türlü siyasi akımın özgürce faaliyet gösterdiği, burjuvazi üzerinde bile hiçbir baskının olmadığı bir cennet gibi göstermeye başladı; zaten bir bölümü zamanla Marksizmin “proletarya diktatörlüğü” kavramını yükselmenin önünde bir sahra gibi gördü, fırlatıp atmaya karar verdi. Parti içi ilişkilerde de eğilim ve hizipler bir hak olmaktan çıkıyor, arzu edilir, hatta teşvik edilmesi gereken bir şey haline geliyordu. Bunun uç sonucu, demokratik merkezizetçiliğin olmazsa olmazı olan, bir kez karar alındığında bütün partinin eylem birliğinin gerekliliği kuralının bile görmezlikten gelinmeye başlaması idi. Öte yandan, “Avrupa komünizmi”nin hâkim hale geldiği Avrupa ülkelerinde Trotskist partilerin bir bölümünde çalışan militanlar hangi eyleme gideceklerine, hangi alanda çalışacaklarına kendileri karar verir hale gelmişlerdi. Bu örneklere bakan eski Stalinist-yeni sol liberallerin Trotskizmi gerçekten de Leninizme liberal bir alternatif gibi görmesini anlayışla karşılamak gerekir!

Liberal Trotskizm düşüncesi bir efsanedir. Devrimci Marksizmden kopmuş olduğu halde kendine hâlâ “Troçkist” diyen birtakım akımların uydurduğu bir efsane. Trotskiy'in kendisinde ve mirasını aslına uygun biçimde izleyen akımlarda böyle bir eğilimin zerresine rastlamak mümkün değildir. Genç Trotskiy'de böyle eğilimlerin kısmi olarak mevcut olduğunu yukarıda gördük. O aşamada bile sorun esas olarak kendiliğindenci bir mantığın Trotskiy'in merkezizetçi devrimci partinin önemini kavramasına engel olmasıydı sadece. Proletarya diktatörlüğünün karakteri konusunda ise Trotskiy'in hayallere kapıldığını düşündüren en ufak bir belirti yoktur. Tam tersine. Ama Bolşevikleşmiş Trotskiy'de parti konusundaki gevşeklik bile bütünüyle giderilmiştir. Bir devrimci kendi hatalarını görüp yukarıda alıntılarla gösterildiği gibi özeleştirisini de yaptıktan sonra hâlâ onun adına onun gençlik hatasını işlemeye devam etmek isteyenlere ne sıfat kullanılabilir?

Biz bu bölümde liberal Trotskizm taraftarlarını daha da üzecek bazı veriler sunacağız. Trotskiy'in bazı çalışmaları var ki, bu büyük devrimcinin liberal bir yorumuna umut bağlayanlar hiç hazzetmezler. Bunlardan biri yukarıda bazı bölümlerini uzun uzadıya alıntılanmış olduğumuz *Marksizmi Savunurken* derlemesidir. 1939-40 döneminde yazılmış bir dizi makaleyi ve belgeyi bir araya getirir. Hayatının son deminde kaleme alınmış bu çok önemli makaleleri inceleyen bir yazımızda bu kitabın Trotskiy'in vasiyeti gibi okunabileceğini ileri sürmüştük.⁸² Bu yazılardan biraz önce, 1938-39'da kaleme alınmış yazılardan oluşan bir ikinci kitap Türkçe'ye

⁸² Sungur Savran, “Trotskiy'in Vasiyetnamesi”, *Sınıf Bilinci*, sayı 11, Ekim 1992.

Onların Ahlakı ve Bizim Ahlakımız olarak çevrilmiş çalışmasıdır.⁸³ Nihayet günümüzde artık hiç sözü bile edilmeyen bir kitabı ise *Terörizm ve Komünizm* başlığını taşır. 1919-20 dönemecinde, Trotskiy Kızıl Ordu komutanı olarak Rusya'yı bir baştan ötekine kat ederken zırhlı trende yazılmıştır. Kautsky'nin Rus devrimine yönelttiği eleştirilere cevaptır. *Marksizmi Savunurken* kitabını daha önce değerlendirmiş olduğumuz için ona girmeyeceğiz. *Onların Ahlakı ve Bizim Ahlakımız* ise felsefî konuların karmaşıklığı daha etraflı bir tartışma gerektireceği için bu kitabı sadece kısa bir referansla geçeceğiz. Ama *Terörizm ve Komünizm* üzerinde biraz durmak istiyoruz. Buna ilaveten Trotskiy'in 1920'de gündeme getirdiği "çalışmanın militarizasyonu" ve sendikaların devlete bağımlı hale getirilmesi önerisini de gündeme getireceğiz. Bu kitap ve bu pratik öneri, Trotskistler tarafından neredeyse gizleniyor. Oysa başkaları bunu devamlı olarak deşiyor. Biz bütün devrimci önderlerimiz gibi Trotskiy de hata yaptığında eleştiririz. Ama hata yoksa düşüncelerini ve pratiğini savunuruz. Kaldı ki hata varsa da hatanın **içeriğinin tam olarak ne olduğunu bilmek** de önemlidir.

Terörizm ve Komünizm

Bilindiği gibi Kautsky emperyalist savaş öncesinde Alman sosyal demokrasisinin teorisyonu ve liderlerinden iken adım adım reformizme kaymış, savaşta orta yolcu bir politika izlemiş ve Ekim devriminden sonra karşı devrimin saflarına geçmiş bir şahsiyettir. Ekim devrimine hücum eden iki broşür kaleme almıştır. Bunlardan ilkinde Lenin⁸⁴, ikincisine ise Trotskiy⁸⁵ cevap vermiştir. Her iki önderin de Marksizmin devrim ve savaş dönemlerine ilişkin görüşlerini içeren ve ciddi teorik tartışmalara girişen bu çalışmaları aynı doğrultudadır. Bu, Lenin ve Trotskiy'in proletarya diktatörlüğü konusundaki görüşlerinin ortak olduğunu ortaya koyar. Böylece "Lenin'e alternatif bir Trotskiy" arayışına bir darbe daha vurur. Biz burada sadece Trotskiy'in kitabı üzerinde duracağız.

Trotskiy bu kitabında hem devrim ve iç savaş döneminde proletaryanın iktidarını her türlü olağanüstü yöntemle savunması gerektiği konusunda, hem de bu yöntemlerin içinde karşı tarafın terörüne terörle cevap

⁸³ Lev Troçki, *Onların Ahlakı ve Bizim Ahlakımız*, çev. Bülent Tanatar, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1997.

⁸⁴ Vladimir İ. Lenin, *Proleter Devrimi ve Dönem Kautsky*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2011.

⁸⁵ Bizim kullandığımız baskı şudur: Léon Trotsky, *Terrorisme et communisme*, Paris: Prométhée, tarih yok. Türkçe çeviri: Leon Trotskiy, *Terörizm ve Komünizm. Karl Kautsky'ye Yanıt*, çev. Onur Koyunlu, Ankara: Epos Yayınları, 2009.

vermenin gerekli olduğu konusunda ısrarlıdır. Bunu Kautsky gibi artık devrimcilikten vazgeçmiş, gözünü bütünüyle parlamentarizme çevirmiş birine anlatabilmek için birçok devrimden örnekler verir: 17. yüzyılda İngiltere'de yaşanan “Şanlı Devrim”, 18. yüzyılın sonunda gerçekleşen Fransız devriminde Jakoben iktidarı, 19. yüzyılda köleliği ilga ederek Amerikan devrimini tamamlayan İç Savaş, Kautsky'nin savunur gibi görüldüğü Paris Komünü, hepsi teröre başvurmuştur. Çünkü der Trotskiy, “devrimin sorunu, aynen savaşta olduğu gibi, düşmanın iradesinin kırılmasıdır, onu galip tarafın koşullarını kabul ederek teslim olmaya zorlamaktır.”⁸⁶

Trotskiy, Kautsky'nin Ekim devriminin Paris Komünü'nden ne kadar farklı olduğunu gösterme çabasına karşı çok çeşitli deliller ileri sürer. En önemlisi, Kautsky'nin iddiasının tersine, Marx'ın Komün'ü demokrasi meselesine fazla önem vermek ve karşı devrimci Versay ordusunu bu sonuncusu zayıfken ortadan kaldırma konusunda yeterince atak davranmamakla eleştirmiş olmasıdır. Ulusal Muhafızlar, seçilmiş Komün'e yetkiyi erken devretmiştir Marx'a göre. *Fransa'da İç Savaş*'ın yazarı “yapay parlamentarizm atmosferi”nden şikâyet eder. Neden bütün bu eleştiriler? Çünkü Paris Komünü Versay ordusunu kesin bir yenilgiye uğratmaktan kaçındığı için sonunda Versaycılar toparlanmış ve Komünar'ları on binleriyle vahşice kurşunlamıştır! Kautsky'nin devrimlerde savaşın önemini kavrayamayan kafası bu yalın gerçeği unuttur!

Terörizm ve Komünizm kitabının son bölümleri “çalışmanın militarizasyonu” tartışmasına ayrılmıştır. Biz okura bu meseleyi kitaba bağlı kalmadan, Trotskiy'in bir politika önerisi ve uygulaması olarak tarihsel bağlamı içinde aktaracağız.

Çalışmanın militarizasyonu ve sendikalar sorunu

İç savaş dönemi Rusya'sının ekonomi politikasına “Savaş Komünizmi” adı verilmişti. Ayrıntıya girmeden söylenecek şey, bu politikanın esas dayanağının köylünün ekonomik fazlasına devlet tarafından el konulması olduğuydu. Bu, başlangıçta yeni elde ettikleri topraklarını korumak için fedakârlığa yatkın bir ruh durumu taşıyan köylülüğün zamanla huzursuzlanmasına yol açmıştı. Trotskiy, örneğin devleti Moskova'da yönetmekte olan Lenin'den farklı olarak, zırhlı tren seferlerinde halkla sürekli karşı karşıya geldiği için bu ciddi huzursuzluğu herkesten önce fark edecekti. Ona göre köylülüğün çıkarlarına hitap edecek, daha fazla çalışmayı teşvik edecek bir politika gerekliydi. Önerisi bir bakıma, 1921 başında kabul edilecek olan

⁸⁶ *Terrorisme*, a.g.y., s. 64.

NEP (Yeni Ekonomi Politikası) yönelişinin erken bir biçimiydi. 1920 başlarında Trotskiy bu öneriyi Merkez Komitesi'ne getirdi. Ama Lenin öneriye karşı çıktı ve öneri 4 lehte, 11 aleyhte oyla reddedildi. Trotskiy meseleyi kısa süre sonra toplanan kongreye kendi başına taşımayı da doğru bulmayacaktı.

Böylelikle Savaş Komünizmi politikasının bir süre daha uygulanacağı belli olmuştu. Bu politika, sadece tarımda değil bütün alanlarda çalışmayı kişisel çıkarla ilişkilendirmeyen, ekonominin bütününün askeri hedeflerin ve ihtiyaçların gereklerine göre düzenlenmesine dayanan bir politika idi. Orduyu ayakta tutuyordu, ama başka açılardan bakıldığında ekonomi son derecede kötü durumdaydı. Bazı kurumların ihtiyaçları karşılanamıyordu. Ulaştırma, özellikle demiryolları bunlardan biriydi. 1920 başlarında demiryollarının bir süre sonra teknik olarak durma noktasına geleceği mühendisler tarafından raporlarla hükümete bildirilince hükümet Trotskiy'e ulaştırma sektörünü, özel olarak da demiryollarını ayağa kaldırma konusunda ek bir görev verdi. Trotskiy, Kızıl Ordu'nun politik bilinç ve adanmışlığın da rol oynadığı bir disiplin içinde Sovyet devletinin en iyi çalışan kurumu olduğunun farkındaydı. İç Savaş'ın bazı bölgelerde artık zaferle sona ermesinden yararlanarak askeri birlikleri sivil ekonomik faaliyetleri desteklemeye hasretmeye başladı. Bu sayede demiryolları kısa süre içinde canlandırılacaktı.

Bu başarılı atılım sırasında Trotskiy demiryolları sendikasıyla defalarca çelişkiye girecekti. Çalışmanın militarizasyonu (askerileştirilmesi) sendikalar tarafından hoş karşılanmayan ağır koşullar yaratabiliyordu. Trotskiy bunu devrimin kurtuluşunun işçi sınıfından fedakârlık istediği gerekçesiyle savunuyor, sendikanın direncini proletarya diktatörlüğünün ayakta kalması bakımından bir engel olmakla eleştiriyordu. Bu bağlamda sendikalar konusunda yeni bir pozisyonu savunmaya başlamıştı: Devlet işçi devleti olduğu için işçi sınıfının kendini devlet karşısında savunmaya ihtiyacı yoktu. Sendikalar devletle birlikte üretimin arttırılması çabasında görev almalıydı. Sorun Sendikalar Birliği'ne kadar gidecek, birliğin Bolşevik başkanı Tomski, Trotskiy'in politikasına karşı çıkacaktı.

Mesele artık Bolşevik Partisi'nin de bir iç meselesi haline gelmişti. 1921 başındaki 10. Kongre, yukarıda da belirtildiği gibi, sendikalar sorununu gündemine alarak tartışacaktı. O zamana kadar militarizasyon politikasını benimseyen Lenin Trotskiy'e karşı sendikaları savunacaktı. Bunun hangi temelde olduğunu yukarıda özetlemiş bulunuyoruz. Lenin'in sendikalar konusundaki yaklaşımı kongre delegelerince benimsenecek, Trotskiy'in tezleri yenilgiye uğrayacaktır.

Ama 10. Kongre aynı zamanda partinin Savaş Komünizmi politikasını

terk ettiği, NEP'in kabul edildiği kongre olacaktır. Trotskiy'in köylülük bağrında erkenden saptamış olduğu huzursuzluk artık herkesin kolaylıkla görebileceği biçimler almaya başlamıştı. Bir dizi köylü isyanı gündemde idi. İşçi sınıfı da kıpırdanmaya başlamıştı. Lenin ve Bolşevik Partisi bu koşullar altında bir ricatın gerekli olduğuna karar veriyordu. Köylülüğün ekonomik fazlasının devlete vergi olarak ödenen belirli bir bölümünün üstünde kalan kısmını piyasaya çıkarabileceği, piyasa teşvikinin başka alanlarda da kullanılmaya başlanacağı, yabancı sermaye ile bile iş yapmanın olanaklarının araştırılacağı bir ekonomi politikası yöneliydi NEP. Bunun sendikalar tartışması ve çalışmanın militarizasyonu açısından önemi şuydu: Trotskiy bu yönelişi, daha önce yaptığı NEP benzeri ekonomi politikası kabul edilmediği için Savaş Komünizmi çerçevesi içinde yapmıştı. Ona göre Savaş Komünizmi'nin mantığı bunu gerektiriyordu. Ama şimdi Savaş Komünizmi geride kaldığına göre bu politika da geçerliliğini yitiriyordu.

Proletarya diktatörlüğünü korumak

Çalışmanın militarizasyonu ve sendikalar tartışması özetle budur. Trotskiy bu konuda yanlış yapmıştır. Lenin bütünüyle haklıdır. Hatta bizce Lenin bile gerekçesini köylülüğün devlet üzerindeki ölçsüz etkisine ve Sovyet devletinin bir “deforme işçi devleti” olduğu tespitine bağladığı ölçüde yeteri kadar ileri gitmemektedir. Geleceğin sağlıklı bir işçi devletinde de sendikalara uzun süre yer olacaktır, çünkü devlet işçi devleti olsa da tek tek işyerleri işçi sınıfı tarafından değil, karar yetkisini işçilerle paylaşmayan yöneticilerce yönetildiği sürece arada çelişkiler olabilir, işçilerin de savunma örgütlerine ihtiyacı olacaktır. Bunu daha derinlemesine bir tartışmaya açık olarak geçici biçimde söylüyoruz. Trotskiy'in tavrı ise **genel gerekçesi bakımından** savunulamaz bir nitelik taşır. İşçi devleti saptaması, sendikaları her türlü koşuldan bağımsız olarak devletin bir parçası haline getirmeye kapıyı açmamalıdır.

Ama dikkat edilirse “genel gerekçe”den söz ettik. Bazı koşullar altında, işçi devleti ayakta kalmanın sancıları içinde kıvrılırken elbette istisnai uygulamalar olabilir. Hiç olmazsa bazı sektörlerde, süresi saptanmış geçici önlemler olarak. Şayet devrimin ve proletarya diktatörlüğünün ayakta kalması için terör uygulanabiliyorsa, sendikal haklar da askıya alınabilir demektir. Buna karşı çıkmak, soyut ve kısmi hakları işçi sınıfının bütününe çıkarlarının karşısına dikmek anlamına gelir.

Çalışmanın militarizasyonu ve sendikalar tartışmasını neden gündeme getirdik? Aslında başka birçok örnek daha verilebilir. Bolşeviklerin eleştir-

menleri diğer sosyalist partilerin yasaklanmasından Kronştadt'a kadar uzanan birçok başka örnek de verirler. Bunların hepsine girmemize gerek yok. Çünkü birincisi devrimin ayakta kalması için terörün savunulması bunların hepsinden ileri gider. Böylece **Lenin'in de, Trotskiy'in de** devrimin ve proletarya diktatörlüğünün tehlike karşısında savunulmasını her şeyin üzerinde gördüğü ortaya çıkar. İkincisi, sendikaların devlete bağımlı hale getirilmesi, **Lenin'in bile karşı çıktığı, ama Trotskiy tarafından savunulan** bir yöntem olarak "liberal Trotskiy" imajına ölümcül bir darbe oluşturur. Eğer Lenin despot ise, Trotskiy daha bile despottur!

Trotskiy, iktidarı elde edememiş bir Stalin mi?

Liberal Trotskiy imajının çürütülmesi için artık başka söz söylemek gereksiz. Ama şimdi ters yöne dönüp başka bir sorunla ilgilenmemiz gerekiyor. Bütün bu anlattıklarımız (terör, sosyalist partilerin yasaklanması, Kronştadt, sendikalar) başta anarşistler ve sol liberaller olmak üzere, burjuva düşünürlerle birlikte koskoca bir koroya şu iddiayı ileri sürme fırsatını yaratır: İktidar mücadelesini kazanabilseydi, Trotskiy de Stalin'den farklı olmayacaktı. Bunlar Stalinizmden hiçbir şey anlamadıklarını böylece itiraf etmiş olurlar.

Mesele Stalin tarafından **hangi yöntemlerin** uygulandığı değildir çünkü. Mesele Stalinist terörün **neden, hangi amaçla** uygulandığıdır. Stalin'in zorba diktatörlüğü, bürokrasinin işçi sınıfı üzerindeki iktidarını kurmak ve korumak üzere biçimlendirilmiştir. Trotskiy'in İç Savaş döneminde savunduğu yöntemler ise proletaryanın iktidarını korumak içindir. Birileri diyecektir ki, Stalin de proletarya devletini koruduğunu iddia ediyordu. Aradaki farkı nasıl saptayacağız? Bu farkın kanıtını isteyene iki tip kanıt sunacağız.

Trotskiy terörü emperyalistlerin desteğiyle proleter devletini devirmeye çalışan Beyaz ordulara karşı uyguluyordu. Stalin komünistlere karşı uygulamıştır. 1930'lu yıllarda partinin yerine iktidar aracı olarak gizli polisi ve öteki baskı aygıtlarını geçirdiyse, Bolşevik Partisi'nin Ekim devrimine önderlik etmiş Merkez Komitesi'nden o ana kadar doğal nedenlerle hayatını yitirmemiş olan herkesi, Zinovyev'leri, Kamenev'leri, Bukharin'leri, Pyatakov'ları, iç savaş kahramanı generalleri, Moskova Duruşmaları'nda faşizmle ve Trotskiy'le işbirliği, sabotaj, suikast ya da ipe sapa gelmez başka iddialar temelinde yargılatı ve şu ya da bu yöntemle öldürttüyse, Trotskiy gibi bir devrimciye kendi talimatıyla suikast düzenlettiyse, bunları bırakın, kendi kontrolüne girmiş partinin 1934'te toplanan 17. Kongresi'nde seçilen Merkez Komitesi'nin 139 asil ve 98 yedek üyesini temizlediye, 1939'da toplanan 18. Kongre'de bir önceki kongrede Merkez Komitesi'ne seçilmiş

üyelerden sadece 24'ü hayatta kaldıysa,⁸⁷ bunun bir anlamı vardır.

Trotskiy Kronştadt'ı proletarya devletine karşı **silahlı** bir ayaklanma olduğu için bastırmayı savunmuştur.⁸⁸ Stalin'in en barışçıl muhaliflerine ne yaptığı ortadadır. Trotskiy sosyalist partilerin kapatılmasını savunduysa Menşevikler ve Sosyalist Devrimciler İç Savaş sırasında çoğunlukla Beyaz orduların yanında, devrimin karşısında yer aldığı içindir. Bolşevikler zaman zaman bu partileri yeniden işçi devletine kazanmak için çaba göstermişler, ama onlar her defasında Sovyet legalitesini reddetmişlerdir.⁸⁹ Stalin işçi sınıfının tek bir partisi olacağı safsatasını teori ve anayasal hüküm düzeyine yükseltmiştir.

Yani Trotskiy'in *Terörizm ve Komünizm*'de Kautsky'nin suratına çarparcasına ileri sürdüğü kriteri buraya da uyguluyoruz.

“İyi ama, taktiklerinizi Çarlığinkinden farklı kılan nedir?” diye soruyorlar liberalizmin ve Kautsky'ciliğin papaları.

Anlamıyor musunuz, sahte yobazlar? Anlatalım o zaman size. Çarlığın terörü proletaryaya yönelmişti. Çarlık jandarması sosyalist rejim için mücadele eden işçileri boğuyordu. Bizim Olağanüstü Komisyonlarımız, büyük toprak sahiplerini, kapitalistleri, kapitalist düzeni yeniden kurmak için çabalayan generalleri kurşuna diziyo. Bu “ince ayırımı” kavrayabiliyor musunuz? Evet mi? Biz komünistler için bu tümüyle yeterli.⁹⁰

Buradaki argümanın *Onların Ahlakı ve Bizim Ahlakımız*'da savunulan “amaç aracı haklı kılar”⁹¹ felsefesiyle ne kadar yakından bağlantılı olduğuna dikkat çekmek yararlı olabilir. Çünkü bu, Trotskiy'in 1920'de savunduğu görüşlerin İç Savaş'ın kanlı ortamının ürünü olmadığını, 1938-39'da, hayatının sonuna yaklaşırken de aynı fikirde olduğunu gösterir.

Bir parantez açalım. Buraya kadar söylenenler Trotskiy ve izleyicilerinin siyasi şiddete “kendi içinde”, insani nedenlerle falan karşı olmadığını ortaya koymuş olmalıdır. Stalinistlerin 1930'lu yılların büyük terörü eleştirildiğinde cevaben sanki genel olarak “insanlar öldürülüyor, ne kötü” deniyormuş gibi “devrimci terör”ü savunmaya girişmelerinin tuhaflığı ortaya çıkmış olmalıdır. Trotskistler 1930'lu yılların terörüne komünistlere ve işçi sınıfına karşı terör olduğu için, yani “devrimci terör” **olmadığı** için karşı çıkarlar!

⁸⁷ Bkz. Sungur Savran, “Stalin'in yazısına Uzun Bir Dipnot: ‘Devletlû Komünizm’”, *Sınıf Bilinci*, sayı 3, Aralık 1988, s. 172-73.

⁸⁸ Bkz. Nail Satlıgan, “Kronştadt 1986”, *11. Tez*, sayı 2, Şubat 1986.

⁸⁹ Deutscher, *The Prophet Armed*, a.g.y., s. 330-32 ve 447.

⁹⁰ *Terrorisme*, a.g.y., s. 69.

⁹¹ Bizce bu ilkenin daha doğru ifadesi buraya aktardığımız alışılmış formül değil, “aracı haklı kılan amaçtır” olmalıdır. Metinde eski formülü daha kolay tanıdığı için kullanıyoruz.

Asıl kriter

Şimdi ikinci kritere gelebiliriz. Gerçekler bütünüyle ortada olduğu halde, bazıları huysuzca kimin kapitalizmin savunucularına, kimin komünistlere ve işçi sınıfına terör uyguladığının anlaşılamayacağını ileri sürebilirler. Dolayısıyla, ileri sürdüğümüz ilk kriter onlara yeterince “ince ayırım” gibi görünmeyebilir. Şimdi şaşmaz bir kriter ileri süreceğiz. Marksizm işçi sınıfının bağrındaki bütün akımlardan işçi sınıfının tamamının uzun vadeli çıkarlarını savunmasıyla ayrılır. Kapitalizm üretici güçleri dünyasallaştırdığı ve bütün dünya tarihini birbirine bağladığı için proleter enternasyonalizmi ve dünya devrimi programı Marksizm için vazgeçilmez bir kriterdir. Her kim sınıfsız topluma tek tek ülkelerde ulaşmayı bayrağına yazıyorsa, o Marksist değildir, işçi sınıfının bütününe, yani dünya işçi sınıfının değil, belirli bir ülkenin işçi sınıfının çıkarları kılığı altında o ülkenin bürokrasisinin çıkarlarını savunuyor demektir. Öyleyse, kriter mücadelenin proleter enternasyonalizmi için mi, yoksa “milli komünizm” için mi yapıldığıdır. Kriter mücadelenin dünya devrimini mi, yoksa “tek ülkede sosyalizmi” mi hedeflediğidir.

Lenin sürgünden döndüğünde Petrograd’ın ana tren istasyonu olan Finlandiya İstasyonu’nda kendisini karşılamaya gelen işçi topluluğuna bir konuşma yapar. Konuşmayı “Yaşasın sosyalist dünya devrimi!” sloganıyla bitirir. Trotskiy ise Lenin’den bir ay sonra maceralı bir yolculuktan sonra Amerika’dan döner; dönüşünün ertesi günü Petrograd Sovyeti kendisine söz verince yaptığı konuşmasını şöyle bitirir: “Yaşasın Rus devrimi, dünya devriminin başlangıcı!”⁹² Yani her iki devrimci de, **birbirlerinden habersiz**, Rusya’da başlayan süreci proletaryanın uluslararası alanda da sürekli devriminin bir parçası olarak görmektedir. İşte kriterimiz budur!

Şöyle bağlayalım. Trotskizmi Stalinizmden ayıran esas kriter Stalinizmin despotizm, Trotskizmin ise demokrasi yanlısı olması değildir. Evet, aslında durum budur. Ama demokrasi ancak cebirsel bir formül çerçevesinde ele alınabilir. Somut koşullara, sınıflar arası ilişkilere, savaşa ve barışa, devrime ve karşı devrime bağlı olarak içeriği farklı biçimde doldurulabilir. Savaş ve devrim döneminde Bolşevik Partisi’nin o günün koşulları dolayısıyla tek parti olmasını savunan Trotskiy, 1938 Geçiş Programı’nda Stalinizmin doktrin düzeyine yükselttiği tek parti fetişizmini eleştirir, bütün Sovyet partilerine özgürlük talep eder.

Proletarya demokrasisi Trotskizm için, devrimci Marksizm için **hayati** önemdedir. Ama bu cebirsel formül meselesi yüzünden esas ayırım buradan

⁹² Deutscher, *The Prophet Armed*, a.g.y., s. 254.

yapılamaz. Bu yüzden Stalinizm ile Trotskizm arasındaki esas ayrım proletarya enternasyonalizmidir, dünya devrimidir.

Trotskiy *Marksizmi Savunurken*'de (başka bir bağlamda olsa da) görevlerin öncelik sırasını şöyle düzenliyor:

Bizim için Sovyet bürokrasisini devirme sorununun, SSCB'deki üretim araçlarında devlet mülkiyetini koruma sorununa tabi olduğunu; bizim için SSCB'deki üretim araçlarında devlet mülkiyetini koruma sorununun dünya proleter devrimi sorununa tabi olduğunu bir an için bile gözden kaçırmamalıyız.⁹³

Sıralama açıktır: birinci öncelik, dünya proleter devrimi, yani enternasyonalizm; ikinci öncelik, işçi devletinin korunması; ancak üçüncü öncelik, işçi devletinin bürokratik yozlaşmadan kurtarılması, bunun bir parçası olarak proletarya demokrasisi. Liberal Trotskizm tarihin sayfalarına karışacaktır. Zaten Trotskizmi öyle öğrenen ve benimseyenler, dünyada ve Türkiye'de adım adım sol liberalizmle, artık birbirlerinden ayrılamayacak biçimde kaynaşmakta, iç içe geçmektedir.

6. Marksizmi “yüzyılın geceyarısı”ndan kurtaran adam

Artık buraya kadar anlattıklarımızı bir sonuca bağlayabiliriz. Bu yazıda Trotskiy'in 20. yüzyılın ilk yarısında Rusya'dan başlayarak Avrupa'ya yayılan bir mücadele içinde proleter devriminin yükseliş ve düşüşü içinde tuttuğu yeri inceledik. En başta Trotskiy'in Marksizme ve proletaryaya teorik ve pratik açıdan çok büyük katkılar yaptığını gördük. Daha sonra zaaflarını inceledik. Bu inceleme bize genç Trotskiy'in kendiliğindenciliğinden koparak Bolşevikleştiğini, yani doğru konuma geldiğini gösterdi. Ama bu sürecin çok uzun ve sancılı yaşanmasının Lenin'in ölümünden sonra ağır bir bedeli olduğunu da saptadık. Bütün bunlara rağmen Trotskiy hayatının sonuna kadar devrimci Marksizmin ve proletarya enternasyonalizminin bayrağını yüksekte tutmayı başardı.

Yazının başında da söyledik. Aynen Lenin gibi Trotskiy de olağanüstü yeteneklere sahip biriydi, bir dehaydı. Gürül gürül akan bir işçi sınıfı hareketi ile buluşan bu deha, insanlığın dağarcığına çok şey kattı. Bu çok uzun yazıda değinemediğimiz daha nice önemli noktalar var: Trotskiy çağının en büyük edipleri kadar iyi bir yazardı; anlatılanların bize gösterdiği, yüzyılın başında Fransız Jean Jaurès, ikinci yarısında ise Fidel Castro ile birlikte, 20. yüzyılın sosyalist hareketinin en iyi üç hatibinden biriydi; sanat ve edebiyat

⁹³ *Marksizmi Savunurken*, a.g.y., s. 53.

alanında son derecede derin bir kavrayışa sahip bir düşünürdü; 20. yüzyılın en etkili burjuva düşünürleri ve devlet adamlarıyla (Winston Churchill'den Bernard Shaw'a, André Malraux'dan Bertrand Russell ve John Dewey'e) proletarya adına her alanda kılıç şakırdatabilen dev bir aydıındı. Bunlar ve Marksist teoriye veya devrimci politikaya katkıları (geçiş programı, birleşik işçi cephesi, ekonomik krizlerle sınıf mücadelesi arasındaki karmaşık ilişkiler vb. vb.) daha uzun uzun anlatılmayı hak ediyor. Ama biz Trotskiy'in ötekilerin hepsinin üzerine yükselen tek bir nedenle tarihteki eşsiz yerini aldığını düşünüyoruz. Bu sonuç bölümünde onu anlatacağız.

Victor Serge, anarşizm ile Trotskizmi verimli biçimde birleştiren ender bulunan türden bir aydıındır. (Bu aşırı bir de Daniel Guérin'de mebzul meyve vermiştir.) Faşizm ile Stalinizmin kapkaranlık kıldığı bir çağı *Yüzyılın Geceyarısı* başlıklı romanı ile başarılı biçimde resmetmiştir. İşte Trotskiy, 20. yüzyılın bu karanlık anında, faşizm proletaryayı ve insanlığı, Stalinizm ise Marksizmi katlederken, sosyalist hareketin ufkunda bir kutup yıldızı gibi yükselmiş ve devrimci Marksizmin ve proleter enternasyonalizminin 21. yüzyıla taşınmasının koşullarını yaratmıştır. 20. yüzyıl sosyalizmi üzerine bir felaket gibi çöken bürokrasinin ve onun ideolojisi Stalinizmin çeşitli varyantları (Sovyetler Birliği Komünist Partisi, Çin Komünist Partisi, bir dizi Doğu Avrupa partisi) 20. yüzyıl sonunda tam da Trotskiy'in öngördüğü biçimde devlet mülkiyeti altındaki üretim araçlarının hâkim bürokrasinin mülkiyetine geçmesini sağlayacak bir kapitalist restorasyon sürecinin mimarları olmuşlardır. Bütün dünyada bunların izinden ve dizinin dibinden hiç ayrılmamış olan Stalinist ve Maoist kökenli partiler, az sayıda istisna ile, sosyal demokratlaşmış, liberalleşmiştir. Ama Trotskiy'in ışığını izleyen parti ve aydınlar hâlâ Marksizmin canlı sesi olmayı sürdürmektedir.

Bu sürecin üç boyutunu vurgulamak isteriz. Birincisi, Trotskiy'in önemi, burjuvazinin ve liberal solun bir yanda Marksizm ve Leninizm ile öte yanda Stalinizm arasına yerleştirmeye çalıştığı eşit işaretini, sanki bu bir gamalı haçmışçasına paramparça etmesidir. Geçen yüzyılın son çeyreğinde başlayan ve hâlâ devam eden bir süreç içinde post-modernizm, post-Marksizm, sol liberalizm ve benzeri sayısız akım Stalinizmi ve bürokrasinin dehşet verici uygulamalarını Marksizmin ve/veya onun bir uzantısı olarak Leninizmin üzerine yıkmışlardır. Bakın daha çok yeni, Fransa'da sol aydınlar arasındaki tartışmalarda önemli bir rol oynayan tarihçi ve filozof Marcel Gauchet, 1968 deneyimini tartışırken ne diyor:

...benim için totalitarizm kelimesi merkezi bir yer tutmuştur. Benim kafamdaki belirleyici soru, Leninist komünist hareketten doğmuş olan rejimlerin doğası oldu.

Bütün entelektüel güzergâhım bu soru etrafında döndü durdu. O dönemde Komünist Partisi'ni [Fransız Komünist Partisi'nden söz ediyor] bir destalinizasyon süreci içinde değil yapısöküm süreci içinde görüyordum. Beni kavrayan ve kişisel yolculuğumun motoru haline gelen mesele Marksizmin kendisinden ilham aldığı iddiasında olan rejimleri açıklamaktaki başarısızlığı idi. Hızla, Marksizmin çıkmazlarından, özellikle de “burjuva” diye anılan demokrasi değerlendirmesinden kaçabilmeye izin veren bir tarih fikri geliştirmenin gerekli olduğu düşüncesine ulaştım.⁹⁴

Ne güzel özet! Bugün dünyanın her yerinde, başka konularda ne kadar birbirlerinden farklı düşseler bile, bu satırların altına imzasını atacak öylesine çok sol aydın vardır ki! Gauchet'nin kilit iddiası, “Marksizmin kendisinden ilham aldığı iddiasında olan rejimleri açıklamaktaki başarısızlığı”dır. Oysa Trotskiy *İhanete Uğrayan Devrim*'de ve başka çalışmalarında bu işin temellerini büyük bir başarıyla ortaya koymuştur. Hem de bütünüyle Marksizmin diyalektik ve materyalist yöntemiyle. Öyleyse, birinci nokta şudur: Trotskiy, Marksizmi ve Leninizmi Stalinizm ile eşitleyen çağdaş önyargının önündeki barikattır.

İkincisi, Stalinizmin etkisi Sovyetler Birliği ile sınırlı kalmamış, Komintern aracılığıyla bütün dünya hareketine yayılmıştır. Böylece, 1914'ten sadece bir çeyrek yüzyıl sonra işçi sınıfının uluslararası sosyalist hareketi bir ikinci darbe yemiştir. Sosyal demokrasi emperyalist savaşta her bir ülkede kendi burjuvazisinin arkasına geçerek uluslararası düzeyde proletaryayı ilk kez başsız bırakmıştı. Şimdi Stalinizm, Komintern'i önce bir dünya devrimi partisi olmaktan çıkarıp Sovyet dış politikasının bir aracı haline getirerek, sonra da 1943'te lağvederek aynı şeyi ikinci kez yapıyordu. Artık iyi bir Bolşevik haline gelmiş olan Trotskiy, ulusal düzeyde olduğu kadar uluslararası düzeyde de proletarya için bir devrimci örgütün sürekliliğinin ne kadar önemli olduğunu biliyordu. İlerleyen yaşına rağmen derhal kolları sıvayacaktı. 1935 yılında güncesine şöyle yazacaktır:

...şu anda yapmakta olduğum işin, son derecede yetersiz ve parça bölük karakterine rağmen, hayatımın en önemli işi olduğu, 1917'den, iç savaş döneminden vb. daha önemli olduğu kanısındayım.

Daha berrak olsun diye şöyle söyleyeyim. 1917'de Petersburg'da olmasaydım, Ekim Devrimi yine de gerçekleşirdi -Lenin'in orada bulunması ve işleri eline alması koşuluyla. Eğer ne Lenin ne de ben Petersburg'da olmasaydık, Ekim devrimi falan olmazdı: Bolşevik Partisi önderliği devrimin gerçekleşmesini engellemiş

⁹⁴ “La pensée 68 est-elle épuisée?”, *Le Monde*, 28 Temmuz 2015, s. 14-15.

olurdu- bundan en ufak bir kuşku yok. Lenin Petersburg’da olmasaydı, Bolşevik liderlerin direncini aşmayı başarabileceğinden kuşkuluyum. “Trotskizm” ile (yani proleter devrimiyle) mücadele 1917 Mayıs’ında başlamış olurdu, devrimin sonucu da epeyce tartışmalı hale gelirdi. Ama tekrarlıyorum, Lenin’in orada bulunması halinde Ekim Devrimi her halükârda zafere ulaşırdı. Genel bir anlamda aynı şey İç Savaş için de söylenebilir. Ama ilk evrede özellikle Simbirsk ve Kazan düştüğünde, Lenin yalpalıyordu, kuşku beynini kemiriyordu. Ancak bu hiç kuşkusuz geçici bir ruh durumuydu ve muhtemelen benden başka hiç kimseye de itiraf etmemiştii bunu.

Yani 1917 ila 1921 arasındaki dönem için bile yaptığım işin “vazgeçilmezliği”nden söz edemem. Ama şimdi yaptığım iş kelimenin gerçek anlamıyla “vazgeçilmez”. Bu iddiada en ufak bir kibir yok. İki Enternasyonal’in çöküşü, bu Enternasyonallerin önderlerinden hiçbirinin çözülmesi için gerekli olan donanımına sahip olmadığı bir sorunu ortaya koymuş durumda. Kaderimin cilvesi beni bu sorunla karşı karşıya getirmiş bulunuyor. Sorunu çözmek bakımından da bana önemli deneyimler kazandırmış durumda. Şimdi yeni bir kuşağı İkinci ve Üçüncü Enternasyonallerin liderlerini aşarak devrimci metot ile donatma misyonunu üstlenebilecek benden başka hiç kimse yok. Lenin’le (daha doğrusu Turgenyev ile) en büyük günahın 55 yaşını geçmiş olmak olduğu konusunda da bütünüyle hemfikirim. Mirası devretmek için en az beş yıl kadar kesintisiz çalışmaya ihtiyacım var.⁹⁵

Yıl 1935, beş yıla daha ihtiyaç var! Trotskiy’in hesabı doğru çıkmıştır. Beş yıl yetmiştir. IV. Enternasyonal’in kuruluş sürecinin bütün “yetersiz ve parça bölük karakterine rağmen” bugün IV geleneğinin taşıdığı program ve fikirler dünya işçi sınıfına enternasyonalist bir Marksist öncünün inşası için bir zemin oluşturuyor. Öyleyse, ikinci nokta şudur: Sosyal demokrasi ve Stalinizm dünya işçi sınıfının uluslararası öncüsünü iki defa tahrir etmiştir. Trotskiy bu öncüyü yeniden kurma çabasının kırık halkasını onarmıştır.

Nihayet, Trotskiy devrimci Marksizmin Lenin’in pratiğinde ve ilkelerinde cisimleşen büyük geleneğinin bürokrasi tarafından tahrir edilmesine izin vermemiştir. Trotskiy’in kendisinin Marksizme katkıları bazen Lenin’ininkilerle boy ölçüşebilecek kadar önemlidir. Ama dünya devriminin zafere ulaşması için Bolşevizmin sürekliliğini sağlamış olması Trotskiy’in Marksizme en büyük katkısıdır. Trotskiy, kendi ifadesiyle Lenin’e geç gelmiştir, ama ciddi gelmiştir. Bunu Türkçe söyleyecek olursak bir gelmiştir, pir gelmiştir. Sözü Trotskiy’e bırakalım yine:

Herkesten çok önce, ben Lenin’in Brest-Litovsk günlerinde oynadığı rolün bir değerlendirmesini topluluk önünde yaptım. 3 Ekim 1918’de Sovyet hükümetinin üst

⁹⁵ Aktaran Joseph Hansen, “Introduction: With Trotsky in Coyoacan”, *My Life*, s. vi-vii. Türkçesi: Lev Troçki, *Sürgün Günlüğü*, çev. Aslı Aydın, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1997, s. 62-63.

düzey organlarının ortak bir toplantısında, şöyle dedim: “Bu yüksek yetki sahibi kurul önünde şunu belirtmeyi görev bilirim: ben kendim de dâhil, birçoğumuzun Brest-Litovsk barışını imzalamamızın kabul edilir olup olmadığı konusunda kuş-kular içinde olduğu bir anda, yalnızca Lenin Yoldaş inatla, şaşırtıcı bir öngörüyle ve bizlerin muhalefetine rağmen dünya proletaryasının devrimine kadar ayakta kalabilmek için bunu sineye çekmemiz gerektiğini savundu. Şimdi bizim yanılmış olduğumuzu teslim etmemizin zamanı gelmiştir.”

Lenin'in Brest-Litovsk günlerinde proletarya diktatörlüğünü kurtarmış olan dehasının siyasi cesaretini teslim etmek için müritlerin gecikmeli vahiyelelerini beklemeye ihtiyacım yoktu. Biraz önce alıntılanmış olduğum sözlerde, başkalarının hatalarının sorumluluğunu kendi payıma düşmesi gerekenden daha büyük ölçüde üstlenmiş oluyordum. Başkalarına örnek olsun diye yaptım bunu. Bu noktada, stenografik rapor “uzun alkışlar” diyor. Parti böylelikle, benim Lenin'e karşı, kıskançlıktan ya da küçük hırslardan arınmış tavrımı anladığını ve takdir ettiğini gösteriyordu. Lenin'in, devrim için, tarih için ve benim için ne anlama geldiğini tam tamına kavramıştım. O, benim ustamdı.⁹⁶

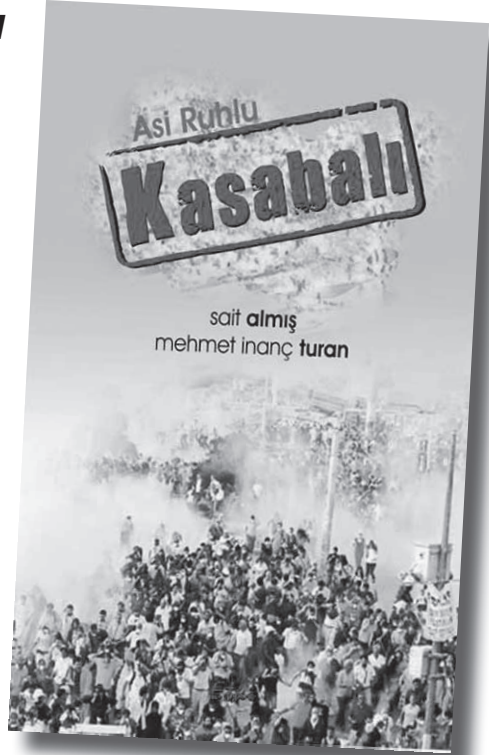
İşte bunun içindir ki, Trotskiy bizim için ancak Lenin'le birlikte anlamlıdır. Bunun içindir ki, Lenin ve Trotskiy ikisi birlikte bizim ustalarımızdır.

⁹⁶ *My Life*, a.g.y., s. 393-94.

Kitap Tanıtımı

Asi Ruhlu Kasabalı

Asi Ruhlu Kasabalı
Sait Almış
Mehmet İnanç Turan
Etki Yayınları

Sait Almış ve Mehmet İnanç Turan'ın Asi Ruhlu Kasabalı adlı kitabı Etki Yayınlarından çıktı.

Kitap, Kasaba diye anılan Turgutlulu bir devrimci gencin gözünden, yetmişlerdeki devrimci mücadeleyi anlatıyor. Sözlü tarih çalışması olan kitapta öne çıkan konuların başında, tarihsel "Türkiye Komünist Partisi" (TKP) içinde yaşanan, ideolojik ayrışma ve bu süreçte yaşanan ölümlü olaylar var.

Daha sonra TKP içindeki muhalefetin lideri olan R.Yürükoğlu'nun, "İşçinin Sesi" örgütünde ortaya çıkan muhalefete karşı TKP merkezinin kendisine yapılan örgütsel baskıların aynısını kendisine muhalefet eden üyelerine karşı nasıl uyguladığı anlatılıyor.

Kitap solun çok eski bir hastalığına çözüm yolu arıyor. Kanayan yaranın üstünü örterek, pansuman yaparak iyileşmeyeceği, yaraya radikal çözümün neşter vurmak olduğunu savunuyor.

Eşitsiz ve bileşik gelişme: sürekli devrimin anahtarı

Burak Gürel

Kökleri insanlık tarihinin erken dönemlerine uzanan eşitsiz gelişme, kapitalist sömürgeciliğin ve modern sanayinin kuruluşunun ertesinde giderek ağırlaşan bir sorun haline gelmiş, tekil ülkelerde ve dünya çapında ekonomik ve politik gelişmelere damgasını vurmuştur. Britanya'nın eşzamanlı olarak dünyanın en büyük sanayi, askeri ve sömürgeci gücü haline geldiği 19. yüzyılın başından itibaren bu durum belirginleşmiştir. Batı Avrupa'nın öteki ülkelerinin burjuvazileri ve devlet eliti Britanya'yı bir an evvel yetişilmesi ve mümkünse geçilmesi gereken, üstün konumdaki bir rakip olarak görmüştür. Aynı dönemde Batı Avrupa tarafından sömürgeleştirilme tehdidi altındaki Çin, Japonya, Osmanlı ve Rusya gibi devletler için durum çok daha ciddiydi. Batı'dan öğrenerek modernleşmek ve devasa ekonomik ve askeri gelişmişlik farkını azaltmak bu devletler için bir ölüm-kalım sorununa dönüşmüştü.

Hâkim sınıflar için bu şekilde önem kazanan eşitsiz gelişme meselesi, 19. yüzyılın ikinci yarısında Marksizm ve uluslararası işçi hareketi için de önemli hale gelmiştir. Marksist teorinin oluşum yıllarında yalnızca Batı Avrupa dışındaki bölgeler değil, Almanya gibi ülkeler dahi (Britanya ve Hollanda'ya nazaran) geç gelişmenin sancılarını yaşıyordu. Bu nedenle, eşitsiz gelişme

mesesi Marx ve Engels ikilisini (yakından izleme imkânına sahip oldukları) Avrupa bağlamında da meşgul etmiştir. Onlar ve öteki Marksist teorisyenler eşitsiz gelişmeyi üç temel sorun etrafında tartıştılar: Kapitalizme daha geç dönemlerde geçen ülkelerde burjuvazi Hollanda, İngiliz ve Fransız devrimleri türünden burjuva devrimlerine öncülük edebilir mi? Proleter devrimi için koşulların olgunlaşmış olduğu ülkeler hangileridir? Ekonomik bakımdan geri ülkelerde yakın ve orta vadede proleter devrimi olasılığı mevcut mudur?

Bu sorulara verilen farklı yanıtlar, aşamalı devrim ve sürekli devrim olarak bilinen iki zıt teorik yaklaşımı oluşturdu. Aşamalı devrim teorisi, **bileşik olmayan eşitsiz gelişme** anlayışına dayanır. Buna göre, tekil ülkelerde sosyalist devrimin geleceğini dünya kapitalist sisteminin çelişkili bütünlüğü değil, harfiyen uyulması zorunlu olan yasalar belirler. Her bir tarihsel gelişme aşamasının arasında uzunca bir dönem boyunca yaşanacak süreçler sonrasında teker teker aşılması zorunlu olan, yüksek duvarlar bulunur. Kapitalizm ile feodalizm, demokrasi ile otokrasi, gelişmişlik ile azgelişmişlik arasındaki keskin sınırlar ancak uzun vadede ve sabırla aşılabılır. Bu bakış açısına göre, ileri ülkelerde kapitalist ekonomi çok gelişmiş, parlamenter demokrasi bütünüyle kökleşmiş, kölelik ve serflik gibi kapitalizm öncesi çağlara ait sınıfsal ilişkiler tamamen ortadan kaldırılmıştır. Geri ülkelerde ise kapitalizm ve parlamenter demokrasi çok az gelişmiştir, kölelik ve serflik türünden ilişkiler güçlüdür.

Aşamalı devrim teorisi, somut tarihsel olguların bu iki kutuplu şablona uymadığı gerçeğini görmezden gelir. 19. yüzyılın en gelişkin kapitalist ekonomilerinden birisi olan ABD'nin güneyinde tarım sektöründe dönemin en ileri teknolojileri ile köleliğin iç içe geçmiş olması, 1789'da radikal bir burjuva devrimiyle imparatorluktan cumhuriyete geçen Fransa'nın ekonomisinin daha fazla kapitalistleşmesine rağmen 1852'de imparatorluğa geri dönmesi, İtalya ve Almanya'da kapitalizmin Fransa'dakine benzer bir aşağıdan/radikal burjuva devrimi olmaksızın, burjuvazi ile eski rejimin hâkim sınıfları arasındaki uzlaşma temelinde hızla gelişmesi ve nihayet 20. yüzyılda sosyalist devrimlerin kapitalizmin nispeten az geliştiği Çin, Rusya, Küba ve Vietnam gibi ülkelerde gerçekleşmesi gibi somut tarihsel olgulara dair şematik olmayan, tatmin edici açıklamalar sunamaz. Aşamalı devrim teorisine göre, yalnızca kapitalizmin ve (burjuva/formel/temsili) demokrasinin iyice geliştiği ülkeler proleter devrimine hazırdır. Geri ülkelerde burjuvazi eski rejimin hâkim sınıfları karşısında ilerici bir güç olmaya uzun süre devam eder ve işçi hareketi tarafından desteklenmelidir. İşçi hareketinin ve solun ufku, kapita-

lizm bütünüyle kök salana kadar burjuva devriminin ötesine geçmemelidir.

Buna karşılık, Lev Trotskiy'in formüle ettiği sürekli devrim teorisi, tarihsel gelişmenin **eşitsiz ve bileşik** karakterde olduğu tespitinden hareket eder. Buna göre, mutlak ileri veya mutlak geri ekonomik ve politik yapılar tarihsel bakımdan istisnaidir. Her bir yapının ileri ve geri unsurların farklı bileşkelelerini içermesi çok daha yaygın bir olgudur. Göreli olarak ileri veya geri yapılar birbirlerine ait bir dizi unsuru devralıp kendilerine uydurabilirler. Köleliğin azgelişmiş ülkelerde dahi yaygın olmadığı 18. ve 19. yüzyıllarda ABD ekonomisindeki ciddi ağırlığı, Rusya'da 19. yüzyılın ikinci yarısına değin modern metal fabrikalarında serf emeğinin yoğun biçimde kullanımı, 20. yüzyılın başında geri Rusya'nın ileri sanayi ülkesi Britanya'dan çok daha büyük ölçekli fabrikalara sahip olması, kapitalizmin pek az geliştiği Haiti'nin Fransa'dan yalnızca on beş yıl sonra cumhuriyet devrimini gerçekleştirmesi, 20. yüzyılın sosyalist devrimlerinin Batı'ya göre ekonomisi çok az gelişmiş ülkelerde zafere ulaşması tarihsel gelişmenin bileşik karakterini ortaya koyar. Bu nedenle, ileri kapitalist ülkelerin dahi bir örnek ekonomik ve politik aşamalardan geçmediği açıkken geri kapitalist ülkelere bunu beklemek şematik bir yaklaşımdır.

Tarihsel gelişmenin eşitsiz ve bileşik niteliğinden kaynaklanan politik ilişkiler, pek çok geri ülkede burjuvaziye devrimci bir sınıf olmaktan çıkarır. Klasik burjuva devrimi şablonunu, proletarya ile köylülüğün burjuvazinin iktidarı altında kapitalizmin gelişimini uzun süre beklemesini, yani aşamalı devrimi pratik bakımdan imkânsızlaştırır. İşçi-köylü ittifakının kapitalizm öncesi ve kapitalist yapıları tek bir iktidar organı aracılığıyla ve eşzamanlı olarak ortadan kaldırmasını, yani geri ülkelerde **sürekli devrimi** gündeme getirir. Eşitsiz gelişmenin kaçınılmaz sonucu olarak devrim farklı ülkelerde farklı momentlerde gerçekleşir ve farklı tempolarla ilerler. Ancak, kapitalizm bir dünya sistemi olduğu için sosyalizm de bir dünya sistemine dönüşmeksizin tam olarak kurulamaz. Sosyalizmin inşası ulusal düzeyde başlar ama yalnızca dünya çapında tamamlanabilir.

Trotskiy'in söz konusu teorik katkısını tarihsel ve güncel yönleriyle ele alan bu yazı sekiz bölümden oluşuyor. Giriş bölümünü izleyen ikinci bölümde Marksist teorideki aşamalı devrim-sürekli devrim gerilimini inceleyeceğiz. Üçüncü bölümde ekonomik gelişmenin, dördüncü bölümde ise politik gelişmenin eşitsiz niteliğini ele alacağız. Beşinci bölümde bileşik gelişmeyi inceleyeceğiz. Altıncı bölümde son yıllarda konu hakkında yapılan tartışmalardan yola çıkarak eşitsiz ve bileşik gelişme yasasının tarihsel sınırlarını tartışacağız ve onun yalnızca kapitalizm çağında değil, kapitalizm öncesi

tarihin önemli bölümünde de işlediğini ortaya koyacağız. Yedinci bölümde eşitsiz ve bileşik gelişmenin yarattığı politik çelişkilerden kaynaklanan sürekli devrim dinamiklerini tarihsel ve güncel örnekleriyle inceleyeceğiz. Yazının temel argümanlarını sonuç bölümünde özetleyeceğiz.

Marksizmde aşamalı devrim ve sürekli devrim

Tarihsel gelişmenin eşitsiz ve bileşik karakterinin tespiti ve bu temelde sürekli devrim teorisinin geliştirilmesi Lev Trotskiy'in Marksist teoriye yaptığı en büyük katkıdır. Trotskiy'in *Sonuçlar ve Olasılıklar* başlıklı kitabının 1906'da yayımlanmasına değin (Marx, Engels ve Lenin de dahil) hiçbir Marksist kuramcı tarihsel gelişmenin **bileşik** niteliğini tam olarak saptayamamış ve aşamalı devrim teorisinden kesin olarak kopamamıştır. Marx ve Engels'in farklı dönemlerde kaleme alınan yazılarında aşamalı devrim-sürekli devrim gerilimi belirgindir. 1848'de yayımladıkları *Komünist Partisi Manifestosu*'nun son bölümünde yer alan Almanya'ya ilişkin şu satırlar bu gerilimi yansıtır:

Almanya'da Komünist Partisi burjuvazi devrimci bir tutum takınır takınmaz mutlak monarşiye, feodal toprak mülkiyetine ve küçük burjuvaziye karşı burjuvaziyle birlikte mücadele eder. Ama burjuvazinin, hâkimiyetiyle birlikte getirmek zorunda olduğu toplumsal ve siyasi koşulları Alman işçileri burjuvaziye karşı birer silah olarak çevirebilsinler diye, Almanya'da gerici sınıflar devrildikten sonra burjuvazinin kendisine karşı mücadele derhal başlasın diye burjuvazi ile proletarya arasındaki düşmanca karşıtlık konusunda işçilere olabildiğince açık bir bilinç kazandırmayı bir an bile ihmal etmezler. Komünistler dikkatlerini en başta Almanya'ya yöneltirler; çünkü Almanya burjuvazi devriminin arifesindedir ve çünkü bu altüst oluşu genel olarak Avrupa uygarlığının daha ileri olduğu koşullarda ve 17. yüzyıl İngiltere'si ile 18. yüzyıl Fransa'sındakinden çok daha gelişmiş bir proletaryayla gerçekleştirecektir. Öyle ki Alman burjuva devrimi ancak bir proletarya devriminin dolaysız ön gösterisi olabilir.¹

Görüldüğü gibi, Marx ve Engels *Manifesto*'da burjuvazinin eski rejim karşısında devrimci bir konumda olduğu klasik burjuva devrimi şablonunun geçerli olduğu ve proletaryanın onunla ittifak yapması gerektiği fikrini savunmuştur. Eski rejimin işçi-köylü ittifakı ile yıkılması ve derhal bir işçi devletinin kurulması bu aşamada gündemlerinde değildir. Ayrıca, proletaryanın burjuva iktidarının kurulmasından hemen sonra iktidar mücadelesine girmesi gerektiği fikrini (aşamalı devrim-sürekli devrim gerilimi burada

¹ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, çeviri: Nail Satlıgan, *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar* içinde, İstanbul: Yordam Kitap, 2008, s. 50-51.

belirgindir) Almanya’da kapitalizmin (ve dolayısıyla proletaryanın) epeyce gelişmiş olduğu tespitine dayandırır. Buradan ekonomik bakımdan Almanya’dan daha geri ülkelerde eski rejimin devrilmesi ile proletarya diktatörlüğü arasında daha uzun bir zaman geçeceğini düşündükleri sonucunu çıkarabiliriz. Kısacası, bütün gerilimlerine rağmen aşamalı devrim anlayışı *Manifesto*’ya damgasını vurmuştur.

Ancak, Marx ve Engels *Manifesto*’nun yayımlanmasının hemen ertesinde patlak veren 1848 devrimlerinin dersleri ışığında sürekli devrim teorisinin ilk nüvelerini taşıyan fikirleri savunmaya başlamıştır. Engels, Nisan 1850’de yazdığı bir yazıda Almanya’da klasik burjuva devrimi beklemenin gerçekçi olmadığına ve proletaryanın iktidarı almasının koşullarının mevcut olduğuna işaret etmiştir:

Haziran 1848’in yenilgisinden beri Avrupa kıtasının uygar bölümü için sorun şudur: ya devrimci proletaryanın iktidarı ya da Şubat’tan önce iktidarda olan sınıfların iktidarı. Bir orta yol artık mümkün değildir. Özellikle Almanya’da burjuvazi yönetmeye muktedir olmadığını kanıtlamıştır; yalnızca onu aristokrasiye ve bürokrasiye teslim ederek iktidarını sürdürebilir...Almanya’da tam bir proletarya iktidarı olmaksızın devrim sonuçlandırılmaz.²

Marx ve Engels, Mart 1850’de kaleme aldıkları “Merkez Komitesi’nin Komünist Birliğe Çağrısı” başlıklı örgütsel dokümanda sürekli devrim teorisinin erken bir formülasyonunu birlikte yapmıştır:

Demokratik küçük burjuvazi, işçiler için, olsa olsa daha iyi bir ücret ve daha güvenli bir yaşam arzular ve bunu da devlet tarafından yapılacak kısmi istihdamla ve yardımseverce önlemlerle gerçekleştirmeyi umar; kısacası bunlar, az çok üstü örtülü sadakalarla işçileri satın alabilmeyi ve durumlarını o an için katlanılabilir hale getirerek işçilerin devrimci güçlerini kırabilmeyi umarlar [...] Demokratik küçük burjuvazinin devrimi olabildiğince çabuk ve olsa olsa yukarıdaki istemlerin gerçekleşmesiyle sonuçlandırmayı arzulamasına karşılık, az çok mülk sahibi tüm sınıflar egemen konumlarından uzaklaştırılınca dek, proletarya devlet gücünü ele geçirinceye ve yalnızca bir tek ülkedeki değil, dünyanın tüm önde gelen ülkelerindeki proleterlerin birliğinin, bu ülkelerin proleterleri arasındaki rekabetin ortadan kalkmış olduğu ve hiç değilse belli başlı üretici güçlerin proleterlerin elinde toplanmış bulunduğu noktaya ulaşınca dek, devrimi sürekli kılmak bizim sorunumuz ve görevimizdir.³

² Engels, “The Campaign for the German Imperial Constitution”, 1850, aktaran Michael Löwy, *The Politics of Combined and Uneven Development. The Theory of Permanent Revolution*, Londra: Verso, 1981, s. 14.

³ Marx ve Engels, *The Revolutions of 1848*, Harmondsworth: Penguin, 1973, s. 323-324, aktaran Löwy, s. 15.

Yukarıdaki satırlar, Marx ve Engels'in 1848 devrimlerinin hemen ertesinde yüzlerini sürekli devrime döndüklerini gösteriyor. Bununla birlikte, her iki kuramcı da sürekli devrime ilişkin açık ve kesin bir teori geliştirmemiştir. Zaman zaman aşamalı devrim anlayışına yaklaşan fikirler ileri sürmüştür. Örneğin Engels 1848 devrimlerine ilişkin 1895'te yaptığı bir değerlendirmede şöyle yazmıştır:

Tarih gösterdi ki, Kıta Avrupası üzerindeki iktisadi gelişme durumu, o zaman, kapitalist üretimin ortadan kaldırılması için henüz yeterince olgunlaşmamıştır; ve tarih, bunu, 1848'den bu yana bütün Kıtayı kaplamış olan ve Fransa'da, Avusturya'da, Macaristan'da, Polonya'da ve son olarak da Rusya'da büyük sanayinin gerçekten kök salmasına yol açan ve Almanya'yı da birinci sınıf bir sanayi ülkesi durumuna getiren – bütün bunları, demek ki 1848 yılında hâlâ büyük bir genişleme kapasitesi olan kapitalist temel üzerinde yapan- ekonomik devrim ile kanıtladı.⁴

Kapitalist üretimin ekonomik süreçlerin doğal bir sonucu olarak değil, bir politik devrimin sonucunda, proletarya diktatörlüğü tarafından ortadan kaldırılacağı açık olduğuna göre, 1848'de ve hemen sonrasında bunun mümkün olmadığını iddia etmek proleter devrimin mümkün olmadığını ileri sürmek biçiminde yorumlanmaya açıktır. Marx'ın 1870'te yazdığı “sermayenin merkezi olan ve bu sayede dünya piyasasına hâkim olan İngiltere, an itibarıyla işçi devrimi için en önemli ülkedir ve dahası, bu devrim için maddi koşulların belirli bir olgunluğa ulaştığı *yegâne* ülkedir” cümlesi de benzer bir yoruma kapıyı açık bırakır. Buradaki “maddi koşullar” ifadesi önemlidir. Marx ve Engels 1850'de ekonomik gelişme düzeyi temelinde değil, sınıflar arasındaki mücadelenin somut durumu temelinde Almanya için proleter devrimini gündeme getirmiştir. 1870'te ise ekonomik gelişme düzeyini temel alarak İngiltere'yi devrimin maddi koşullarının olgunlaştığı *yegâne* ülke ilan etmiştir.⁵ Kısacası, Marx ve Engels sürekli devrim teorisinin ilk nüvele-

4 Engels, “Introduction”, Marx, *The Class Struggles in France, 1848-1850* içinde, 1895, <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1850/class-struggles-france/intro.htm> (Türkçesi: *Fransa'da Sınıf Savaşmaları, 1848-1850*, çeviri: Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları, 2012).

5 Trotskiy, (Marx ve Engels ile ilgisi olmayan) başka bir bağlamda sosyalist devrimin maddi koşullarına ilişkin son derece net bir saptama yapmıştır: “Kapitalizmin gelişimi ile proletarya da gelişmekte ve güçlenmektedir. Bu anlamda, kapitalizmin gelişimi aynı zamanda proletaryanın da diktatörlüğe doğru gelişimi demektir. Ancak, iktidarın işçi sınıfının eline hangi gün ve saat geçeceği dolaysız bir biçimde üretici güçlerin ulaştıkları düzey tarafından değil, sınıf mücadelesi içindeki ilişkiler, uluslararası durum ve son olarak bir dizi öznel şart (işçilerin gelenekleri, inisiyatif, dövüşme kararlılıkları) tarafından belirlenecektir [...] Proletarya diktatörlüğünün bir noktada ülkenin teknik gelişimi ve kaynaklarına bağlı olduğunu düşünmek, saçmalık haline getirilmiş ‘eko-

rini ortaya koymakla birlikte sistemli bir teori geliştirmedikleri için aşamalı devrim teorisine destek olarak yorumlanabilecek şeyler de yazmıştır.

Geri ülkelerin gelişme aşamaları konusunda da benzer bir gerilim mevcuttur. Marx, 1867’de yayımladığı *Kapital*’in birinci cildinde “sanayi bakımından daha gelişmiş olan ülke, daha az gelişmiş olanına, yalnızca geleceğinin imgesini gösterir” diye yazar.⁶ Bu ifade, bileşik olmayan eşitsiz gelişme anlayışına dayanak olacak şekilde, her bir ülkenin aynı aşamalardan geçmesinin zorunlu olduğu biçiminde yorumlanmaya açıktır. Ancak, Marx 1881’de Vera Zasulich’e yazdığı bir mektupta bazı Rus Marksistlerinin “tüm ülkelerin kapitalist üretim evrelerinden geçmesinin tarihsel bir zorunluluk olduğu” şeklindeki yaklaşımı kendisine atfetmesinden şikayet etmiş ve *Kapital*’in birinci cildinde yer alan, köylülüğün mülksüzleştirilmesi ile elde edilen ilk birikim temelinde kapitalizme geçişin zorunluluğu tespiti- nin “açıkça Batı Avrupa ülkeleri ile sınırlı” olduğunu belirtmiştir. Rusya’da köylü komünlerinin (*obşina*) çözülmesiyle kapitalizme geçişin tarihsel bir zorunluluk olmadığını, kapitalizm aşamasından geçmeden, gelecekteki devrimden sonra bu komünlerin canlandırılması yoluyla sosyalizme geçişin mümkün olduğunu ifade etmiştir.⁷ Burada (farklı tarihsel dönemlere ait unsurları birleştirerek ileriye sıçrama anlamında) bileşik gelişme yaklaşımının savunulduğu açıktır. Yukarıda işaret edilen sistematik teorizasyon sorunu burada da geçerlidir. Marx ve Engels, sürekli devrim teorisinde olduğu gibi, bileşik gelişim yasasının nüvelerini ortaya koymuş, fakat bu yasayı net bir teorik çerçeveye oturtmamıştır.

Bu eksikliğin de içinde olduğu bir dizi nedenden ötürü sonraki dönemin Marksistlerinin eserlerinde aşamalı devrim-sürekli devrim gerilimi ilkinin lehine ortadan kalkmış, bileşik olmayan eşitsiz gelişme ve aşamalı devrim anlayışları II. Enternasyonal’in içinde hâkim olmuştur. Rus Marksizminin babası kabul edilen Georgi Plekhanov bunun en tipik örneğidir. Teorik yolculuğunun başında “Rusya kapitalizme giden yolun kavşağında duruyor ve öteki tüm çözümler ona kapalıdır. Kapitalizmle savaşmak için yalnızca tek

nomik’ materyalizmin önyargısıdır. Bunun Marksizmle hiçbir ilgisi yoktur” (Leon Troçki, *Sürekli Devrim*, çeviri: A. Muhittin, İstanbul: Köz Yayınları, 1976, s. 75). Çeviride küçük değişiklikler yaptık.

6 Marx, *Kapital-Ekonomi Politîğin Eleştirisi, I. Cilt: Sermayenin Üretim Süreci*, çeviri: Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2011, s. 18.

7 Löwy, s. 23-25. Fransa ve İsviçre gibi ülkelerde kapitalizmin ilk gelişim döneminde küçük köylülüğün önemli bölümü mülksüzleştirilmemiştir. Genel olarak Batı Avrupa ülkelerindeki ilk sermaye birikimini destekleyen esas unsur ülke içindeki köylülüğün mülksüzleştirilmesi değil, sömürgeleştirilen ülkelerin halklarının mülksüzleştirilmesidir.

bir yol kalıyor: mümkün olduğu kadar hızlı gelişmesi için ona yardım etmek” diye yazarak aşamalı devrim anlayışının iyi bir özetini yapan Plekhanov, yaşamının sonuna kadar bu görüşünü değiştirmemiştir. İşçi sınıfının çarlığı yıkmak için aktif olarak mücadele etmesi gerektiğini ifade ederken çarlığın yıkılmasının ertesinde kapitalizmin gelişmesine yardımcı olmak için iktidarın burjuvaziye terk edilmesini savunmuştur.

Plekhanov, 1883’te kurulan ve Rusya’daki ilk Marksist örgütlenme olan Emeğin Kurtuluşu grubunun önderlerinden biridir. Lenin’in de aralarında bulunduğu pek çok Rus Marksistinin yetişmesinde önemli rol oynamıştır. Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi’nin 1903’te yaşadığı Bolşevik-Menşevik bölünmesinde Plekhanov Menşeviklerin, Lenin ise Bolşeviklerin safında yer almıştır. Bununla birlikte, Plekhanov’un bölünme öncesi dönemde ifade ettiği fikirler (eskisinden çok daha az olmakla birlikte) Lenin’i ve Bolşevikleri bir ölçüde etkilemeye devam etmiştir. Lenin, burjuvazinin devrimci nitelikte olmadığı, feodaller ve otokrasi ile uzlaştığı ve proletaryanın otokrasi karşısı mücadelede hegemonya kurması gerektiği fikirlerini güçlü biçimde savunarak sürekli devrim anlayışına yaklaşmıştır. Ancak, burada da aşamalı devrimden kesin bir kopuş söz konusu değildir. Lenin, 1905 Devrimi’nin ertesinde kaleme aldığı *Demokratik Devrimde Sosyal Demokrasinin İki Taktiği* başlıklı kitabında Plekhanov’a benzer biçimde, devrimin ufkunu kapitalizmin geliştirilmesi ile sınırlı tutmuştur:

Marksistler Rus devriminin burjuva karakterinden kesinlikle emindirler. Bu ne demektir? Bu, politik düzende demokratik dönüşümlerin ve Rusya için zorunluluk haline gelmiş bulunan toplumsal ve ekonomik dönüşümlerin aslında kapitalizmin yok edilmesi, burjuva egemenliğinin yıkılması anlamına gelmediği, tersine bu dönüşümlerin kapitalizmin Asya tarzında değil, Avrupa tarzında yaygın ve hızlı gelişimi için yolu açacağı, sınıf olarak burjuvazinin ilk kez egemenliğini mümkün kılacağı demektir.⁸

Lenin’in pek çok konunun yanı sıra Rus devriminin geleceği konusunda da 1914’e kadar Karl Kautsky ile hemfikir olduğunu ekleyelim. Lenin, Menşeviklerle polemiklerinde Kautsky’nin fikirlerinden destek alıyordu. Bir makalesinde “proletarya ve köylülüğün burjuvazinin istikrarsızlığına rağmen burjuva devrimine önyak olması – Bolşevik taktiklerin bu temel prensibi Kautsky tarafından da bütünüyle teyit edilmiştir” diye yazmıştı. Gerçekten de, Kautsky (Rus devriminin hemen ardından iyice sağa çark etmeden ev-

8 Vladimir İlyiç Lenin, *Seçme Eserler Cilt: 3*, çeviri: Saliha N. Kaya, İstanbul: İnter Yayınları, 1994, s. 73-74.

vel) Menşeviklerden daha radikal bir konumdaydı. Burjuvazinin demokratik devrime önderlik etme kapasitesinin kalmadığını savunuyordu ve bu nedenle Lenin'in takdirini kazanmıştı. Buna rağmen, Rusya'da demokratik devrimin proletaryanın önderliğinde gerçekleşse bile sosyalist devrimle sürdürülemeyeceğini ve kapitalizmi geliştirmekten öteye geçemeyeceğini ileri sürüyordu. 1907'de yayımlanan bir makalesinde "devrim Sosyal Demokrasiyi geçici bir süre başa geçirse dahi günümüzün Rus devriminin sosyalist üretim biçiminin inşasına doğru ilerlemesi düşünülemez" demişti.⁹

Lenin yukarıdaki satırları yazdıktan on iki yıl sonra, (Nisan 1917'de yayımlandığı için) *Nisan Tezleri* olarak bilinen yazılarında aşamalı devrim teorisinden kopmuş ve sürekli devrim yönelişini benimsemiştir. Plekhanov bu değişime sert tepki göstermiştir: "Burjuvazinin çıkarları ile her türlü ilişkisini kesen kişi sosyalist devrimi yok ediyor demektir [...] Sosyalist devrimi zamanından önce gerçekleştirme denemesi, Uluslararası Kongre'den anarşistlerin 1899'da burjuvazi henüz olgunlaşmamışken yaptıkları denemelere benzetilebilir."¹⁰

Başka Marksist teorisyenlerin yazılarındaki benzer ifadeler de yukarıdaki örneklere eklenebilir. Sonuç değişmeyecektir: Eşitsiz ve bileşik gelişme yasasını ve onun üzerinde temellenen sürekli devrim teorisini Marksizme kazandıran Lev Trotskiy'dir. Bu katkı, Marx ve Engels'in diyalektik ve tarihsel materyalizm ve emek-değer yasası ile Lenin'in parti ve emperyalizm hakkındaki teorileri ile karşılaştırılabilir ölçüde önemli ve değerlidir.

Ekonomik gelişmenin eşitsiz niteliği

En genel anlamıyla eşitsiz gelişme kavramı, gerek dünya ekonomisi gerekse tekil ülkeler içindeki birimlerin, parçaların ve alanların düzenli, muntazam ve ritmik biçimde gelişmediğini ifade eder. Sanayinin tarıma, kentlerin kırlara, bazı ulusların diğerlerine nazaran daha hızlı bir tempoda geliştiğini saptar. Ekonominin politika ve kültürden daha hızlı gelişmesi veya bunun tersinin gerçekleşmesi yine eşitsiz gelişmenin ifadesidir. Bileşik gelişme yasasını incelerken göreceğimiz gibi, gelişmenin eşitsiz niteliği geri ülkelerin belirli tarihsel dönemlerde ileri ülkelerden daha hızlı bir tempoda gelişmesi ve onları yakalayıp geçmesine olanak verebilir. Lenin'in emperyalizm teorisinin en önemli unsurlarından birisi olan dünya pazarının yeniden paylaşımı olgusu bütünüyle bu saptamanın üzerinde temellenir. Ekonomik olarak

⁹ Löwy, s. 37.

¹⁰ a.g.e., s. 33.

daha az gelişmiş ülkelerde proletaryanın ve yoksul köylülüğün ileri ülkelerdeki sınıf kardeşlerine göre daha gelişkin bir sınıf bilincine sahip olabilmesi de eşitsiz gelişmenin bir başka önemli veçhesidir.

Farklı ulusların ve bölgelerin ekonomik bakımdan eşitsiz biçimde gelişmesi olgusu, eşitsiz gelişme hakkındaki Marksist teorik faaliyetin epey yoğunlaştığı bir alan olduğu için özel olarak ele alınmayı hak ediyor. Ulusal ve bölgesel eşitsizlikler kapitalizmin doğuşundan itibaren ayrılmaz bir parçası olmuştur. Kapitalist üretim biçiminin ve üretim ilişkilerinin uluslararası ticaret ve sermaye ihracı yoluyla yeryüzünün tamamına yayılması, yani kapitalizmin bir dünya sistemi haline gelmesi, söz konusu ulusal ve bölgesel eşitsizlikleri azaltmak bir yana artırmıştır. 1820 ile 2010 yılları arasında dünyanın farklı bölgelerindeki kişi başına düşen milli gelirin değişimini sergileyen aşağıdaki tablo, (bileşik gelişmeyi açıklarken ele alacağımız dönemsel ve kısmi azalmalar bir yana bırakıldığında) Batı ile dünyanın geri kalanı arasındaki ekonomik mesafenin son iki asırda giderek açıldığını çarpıcı biçimde ortaya koyuyor.

**Tablo 1. Kişi Başına Düşen Milli Gelir, 1820-2010
(1990 Uluslararası Geary-Khamis Doları Cinsinden)¹¹**

	1820	1870	1913	1950	1980	2010
Dünya ortalaması	712	884	1.543	2.104	4.511	7.814
Afrika	486	648	908	889	1.515	2.034
Asya	591	548	691	716	2.030	6.307
Latin Amerika	628	776	1.552	2.505	5.437	6.767
Batı Avrupa	1.528	2.141	3.747	4.944	13.958	21.793
Avrupa harici Batı	1.302	2.419	5.233	9.268	18.060	29.564

11 Maddison Projesi veri tabanı, 2013, <http://www.ggdc.net/maddison/maddison-project/home.htm>. Bu kaynak, ünlü iktisat tarihçisi Angus Maddison'ın sağlığında oluşturduğu, tarihsel milli gelir verisi alanında en ciddi kaynak kabul edilen veri tabanının başka araştırmacılar tarafından gözden geçirilerek yenilenmiş bir versiyonudur. Maddison'ın çalışması için bkz. *The World Economy Volume 1: A Millenial Perspective, Volume 2: Historical Statistics*, Paris: OECD, 2003. Tabloda Batı Avrupa olarak anılan bölge on iki ülkeyi kapsıyor: Almanya, Avusturya, Belçika, Britanya, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İsveç, İsviçre, İtalya ve Norveç. Maddison'ın Batı'nın dalları (*Western offshoots*) olarak adlandırdığı, burada söyleyiş kolaylığı nedeniyle "Avrupa harici Batı" olarak andığımız grup dört ülkeyi kapsıyor: Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Kanada ve Yeni Zelanda. Son olarak, Japonya, Güney Kore ve Tayvan gibi ülkeler ile Hong Kong ve Singapur gibi finans merkezi işlevini yerine getiren devletçiklerin varlığının Asya kıtasının kişi başına ortalama gelirini bir ölçüde yükselttiğinin altını çizelim (Hong Kong'un 1997'de Çin Halk Cumhuriyeti'ne katıldığını ve günümüze değin bir ölçüde özerk biçimde yönetildiğini ekleyelim). Bu ülkeler hariç tutulduğunda Asya'nın genel ortalaması biraz düşecektir.

Bu nedenle, Marksist teori (esas odak noktası olan) sınıfsal eşitsizliklerin haricinde uluslararası eşitsizlikler ile de yakından ilgilenmiştir. Bu konu, yirminci yüzyılın ikinci yarısında bağımlılık kuramı ve dünya sistemi analizi aracılığıyla akademinin ilgi alanına girmesinden çok önce klasik Marksist literatürde etraflıca ele alınmıştır. Bu teorik ilginin izini Karl Marx ve Friedrich Engels'in sömürgecilik ile ilgili yazılarına kadar sürmek mümkündür. Ancak, konu hakkındaki temel çalışmalar kapitalizmin emperyalizm aşamasına ulaşarak uluslararası eşitsizlikleri iyice artırdığı bir sonraki dönemin Marksistleri olan Luxemburg, Lenin, Buharin ve Trotskiy tarafından yapılmıştır.¹² Trotskiy'in bu alandaki en önemli katkılarından biri Marx, Engels ve Labriola'dan¹³ ödünç aldığı "bütünlük" kavramını geliştirerek kapitalizmin dünya sistemi karakterini net olarak saptamasıdır. Haziran 1905 tarihli bir yazısında kapitalizmin bütünleşik karakterini şöyle açıklar:

Üretim tarzıyla ve ticaretiyle bütün ülkeleri birbirine bağlayan kapitalizm, tüm dünyayı tek bir ekonomik ve politik organizma haline getirmiştir. Nasıl modern kredi binlerce işletmeyi görünmez bağlarla birbirine bağlamış ve sermayeye, bir çok küçük iflası önleyen ama aynı zamanda eşi görülmedik genişlikte genel ekonomik bunalımlara neden olan çok büyük bir hareketlilik kazandırmışsa, kapitalizmin tüm ekonomik ve politik çabası, onun dünya ticareti, devasa devlet borçları sistemi ve gericiliğin bütün güçlerini bir çeşit dünya çapındaki anonim şirket halinde birleştiren politik ulus gruplaşmaları da, sadece her tekil bunalıma dayanmakla kalmamış, ama bunun ötesinde, benzeri görülmemiş genişlikte bir toplumsal bunalım için de zemin hazırlamıştır.¹⁴

12 Rosa Luxemburg, *Sermaye Birikimi*, çeviri: Tayfun Ertan, İstanbul: Belge Yayınları, 2004; Vladimir İlyiç Lenin, *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, çeviri: Cemal Süreya, Ankara: Sol Yayınları, 2006; Nikolay Buharin, *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*, çeviri: Uğur Selçuk Akalın, İstanbul: Kalkedon, 2009. Trotskiy'in doğrudan doğruya emperyalizm konusuna hasredilmiş bir kitabı yoktur ama eşitsiz ve bileşik gelişmeye ilişkin yapıtlarının tamamında emperyalizm analiz edilmiştir. Emperyalizm kuramlarına ilişkin berrak bir değerlendirme için bkz. Sungur Savran, *Kod Adı Küreselleşme-21. Yüzyılda Emperyalizm*, İstanbul: Yordam Kitap, 2008, s. 55-91. Eşitsiz ve bileşik gelişme yasasının Türkçe literatürdeki kavranışını bu yazıda ayrıca ele almıyoruz. Bu konuda iki kaynak önerebiliriz: Gökhan Atılğan, *Behice Boran: Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı*, İstanbul: Yordam Kitap, 2009, s. 123-126, 318, 354-355; Savran, 2008, s. 89-91.

13 Antonio Labriola'nın bütünlük kavramının Trotskiy üzerindeki etkisi hakkında bkz. Neil Davidson, "From Uneven to Combined Development", Bill Dunn ve Hugo Radice (derleyenler), *100 Years of Permanent Revolution-Results and Prospects*, Londra ve Ann Harbor: Pluto Press, 2006 içinde, s. 19; Löwy, 1981, s. 46-47; Löwy, "The Marxism of Results and Prospects", *100 Years of Permanent Revolution-Results and Prospects* içinde, s. 30-31.

14 Troçki, 1976, s. 289-290. Bu satırların Lenin'in *Emperyalizm* kitabının yayımlanmasından on yıl önce yazıldığı akıldaki tutulmalıdır. Trotskiy'in burada "emperyalizm" terimini kullanmaksızın onun (tek bir dünya ekonomisinin oluşumu, üretim, ticaret ve finans alanlarının tekeller tarafından kontrolü ve tekeller arasındaki rekabetin uluslararası blokları yaratması gibi) temel niteliklerinin

Trotskiy, 1928’de yazdığı *Lenin’den Sonra Üçüncü Enternasyonal*’de kapitalizmin bir dünya sistemi haline gelmesinin iki zıt eğilime yol açtığını belirtir. İlk eğilim farklı uluslar arasındaki ekonomik ve kültürel mesafenin kapanmasıdır:

Her şeyden önce, eşitsiz gelişme yasasının tüm insanlık tarihine hükmettiğini söylemek daha doğru olacaktır. Kapitalizm, her biri kendi muazzam iç çelişkilerini yaşayan insanlığın çeşitli parçalarını, farklı gelişim aşamalarında yakalar. Ulaşılan düzeylerin aşırı çeşitliliği ve çeşitli çağlar boyunca insanlığın farklı parçalarının gelişim hızlarının olağanüstü eşitsizliği, kapitalizmin kalkış noktası olarak hizmet görür. Kapitalizm, kendine miras kalmış eşitsizliği, kendi araç ve yöntemlerini yürürlüğe koymak suretiyle parçalayıp değişikliğe uğratarak, onun üzerinde ancak tedricen hâkimiyet kazanır. Kendinden önceki ekonomik sistemlerin aksine, kapitalizm, doğası gereği ve sürekli olarak ekonomik yayılmaya, yeni topraklara sızmaya, ekonomik farklılıkların üstesinden gelmeye, kendi yağında kavrulan yerel ve ulusal ekonomilerin bir karşılıklı mali ilişkiler sistemine dönüştürülmesine gayret eder. Böylelikle onların birbirlerine *yaklaşmalarına* neden olur ve en ileri ve en geri ülkelerin ekonomik ve kültürel düzeylerini eşitler. Bu ana süreç olmaksızın, önce Avrupa’yla İngiltere’nin ve daha sonra Amerika’yla Avrupa’nın görece eşit düzeye gelmesini, sömürgelerin sanayileşmesini, Hindistan ve İngiltere arasında kapanan aralığı ve Komünist Enternasyonal’in yalnız programının değil, aynı zamanda tüm varlığının üzerinde yükseldiği sayısız süreçlerden çıkan tüm sonuçları kavramak imkânsız olurdu.¹⁵

Bileşik gelişmeyi incelerken göreceğimiz gibi, son iki yüzyılın deneyimi Trotskiy’in yukarıda işaret ettiği uluslar arasındaki ekonomik gelişme farkının kapanması imkânının yalnızca az sayıda ülke tarafından (çok özel jeopolitik koşullar altında ve devlet müdahalesinin büyük rol oynadığı meşakkatli çabaların sonucunda) değerlendirebildiğini göstermiştir. Söz konusu istisnai örnekler hariç tutularak dünya geneline bakıldığında, yalnızca (proletaryanın iktidarı ele geçirmede) her ülkenin kapitalistleşmesi ve dünya sisteminin bir parçası olması anlamında bir standartlaşmanın olduğu görülür. Tablo 1’in çarpıcı biçimde gösterdiği gibi, ileri ve geri ülkeler/bölgeler arasındaki ekonomik mesafenin kapanması anlamında bir standartlaşma söz konusu de-

den bazılarını berrak biçimde özetlemiş olması dikkat çekicidir. Trotskiy’in kapitalizmi bir dünya sistemi olarak kavrayışı hakkında bkz. Colin Barker, “Beyond Trotsky: Extending Combined and Uneven Development,” Bill Dunn ve Hugo Radice (derleyenler), *100 Years of Permanent Revolution-Results and Prospects* içinde, s. 72-87; Daniel Bensaïd, “The Baggage of Exodus,” a.g.e. içinde, s. 64-65.

15 Leon Trotsky, *The Third International after Lenin*, New York: Pioneer Publishers, 1957, s. 19 (Kitabın Türkçe baskısı: Leon Troçki, *Lenin’den Sonra Üçüncü Enternasyonal Komintern Program Taslağının Eleştirisi*, çeviri: Ufuk Demirsoy, İstanbul: Tarih Bilinci Yayınları, 2000).

ğildir.

Pozitivist, doğrusal ve aşamacı tarih anlayışının ve burjuva siyasal iktisadının damgasını taşıyan ve farklı versiyonlarıyla günümüze değin sosyal bilimleri derinden etkileyen modernleşme kuramına göre, geri kalmışlığın temel nedeni kapitalist dünya sistemi değil, yetersiz modernleşmedir. Bu yaklaşıma göre, geri kalmış ülkeler gelenekselden moderne, köyden kente ve tarımdan sanayiye doğru geçiş yaparak gelişmiş ülkeler ile aralarındaki mesafeyi kapatabilirler.¹⁶ Yüksek teknolojinin yaygın kullanımının ve işgücünün niteliğinin (eğitim ve sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması, işgücünün tarım-dışı sektörlere transferi ve sanayide çalışarak deneyim kazanma yoluyla) yükseltilmesinin emek üretkenliğini artırdığı, ekonomik gelişmeyi hızlandığı ve geri ülkelerin ileri ülkelere yaklaşma potansiyelini açığa çıkardığı elbette doğrudur. Trotskiy'in yukarıdaki satırları da bu gerçeğe işaret ediyor. Ancak, ekonomik geriliğin kaynağının eksik modernleşme olduğu savı, dünya ekonomisinin hiyerarşik yapısını gözden kaçırdığı için yanlıştır.

Emek verimliliğinin artması sayesinde hem burjuvazinin farklı fraksiyonları hem de proletarya mutlak kazancını aynı anda artırabilir. Yani kapitalizm bir tarafın kazancının diğer tarafın mutlak kaybına dayandığı, sıfır toplamı bir oyun değildir. Ancak, bu durum kapitalizmin “kazan-kazan” ilkesinin geçerli olduğu, yani herkesin aşağı yukarı eşit koşullarda katıldığı ve kazandığı bir oyun olduğunu da göstermez. Herkes gelirini artırsa da keskin hiyerarşiler ve eşitsizlikler varlığını sürdürür. Kapitalizm, bu belirli anlamda sıfır toplamı bir oyuna benzer. Bunu anlamak için tekil ulusal ekonomiler içinde nüfusun azınlığını oluşturan burjuvazi ile ezici çoğunluğunu oluşturan proletarya arasındaki sömürü ilişkisine bakmak yeterlidir. İlkinin zenginliği ikincisinin sömürülmesinin sonucudur. Bir dizi sosyal reform proletaryaya pastadan biraz daha fazla pay vererek bu çelişkiyi yumuşatabilir ama sistemi bir “kazan-kazan” oyununa benzetemez. Dahası, sömürücü azınlık içinde dahi ciddi bir hiyerarşi mevcuttur. Büyük burjuvazi ile orta ve küçük ölçekli burjuvazi arasında ciddi bir ekonomik uçurum vardır. Kapitalizmin tekeli karakter kazandığı bir çağda, sistemin kendisi ortadan kalkmadan bu eşitsizlikler yok olmaz.

Farklı kapitalist ülkeler arasındaki gelişme farkı, kapitalizmin bu hiyerarşik karakterinin dünya ölçeğinde yansımasıdır. Yazının devamında göstereceğimiz gibi, Avrupa dışındaki geniş bölgelerin sömürgeleştirilmesi, Batı

16 Modernleşme kuramı ile eşitsiz ve bileşik gelişim teorisi arasındaki büyük farka işaret eden bir çalışma için bkz. Patrick Bond ve Ashwin Desai, “Explaining Uneven and Combined Development in South Africa”, *100 Years of Permanent Revolution-Results and Prospects* içinde, s. 230-244.

Avrupa'ya sanayileşmesi için gereken ilk sermaye birikimini sağlamıştır. Zengin ve yoksul ülkeler arasındaki büyük eşitsizliğin kökeni sömürgecilik dönemine uzanır. Ancak, Tablo 1'in gösterdiği gibi, formel anlamda sömürgeciliğin 20. yüzyılda (özellikle de İkinci Dünya Savaşı'nın ertesindeki dekolonizasyon dalgasından sonra) sona ermesi ile Avrupa dışındaki bölgelerin sanayileşmesi zengin ve yoksul ülkeler arasındaki farkı kapatmak şöyle dursun, azaltmaya dahi yetmemiştir.

Devam eden ekonomik eşitsizliğin kaynaklarının tamamını bu kısa yazıda tartışmak imkânsız. Bunun yerine, sanayi alanındaki eşitsizliğin kaynağına kısaca bakalım. Konuyu genel olarak kavramak için emperyalist tekel-lerin sanayi alanında geri ülkeler ile iki temel ilişkilene biçimine bakmak yeterlidir. İlk biçimde emperyalist sermaye geri ülkenin yerli sermayesi ile ortaklık kurarak doğrudan sanayi yatırımı yapar. Bunun sonucunda kurulan işletmelerin isimlerinde genellikle her iki şirketin ismi yer alır (Ford Otosan, ToyotaSa vb.). Yerli ve emperyalist burjuvazi proletaryayı birlikte sömürürler. Ancak, yatırılan teknolojinin üreticisi ve patent sahibi emperyalist sermaye olduğu için yapılan ortaklık anlaşmalarında üstün konumunu tescil ettirir. Bu sayede üretilen artık-değerin aslan payını emperyalist sermaye, küçük bir dilimini ise yerli sermaye alır. İkinci biçimde emperyalist sermaye ileri teknoloji bir ürünü dizayn eder ama üretimini tamamen geri ülkenin kapitalistlerine bırakır. Bir başka deyişle, emperyalist sermaye yerli sermayeyi taşeron firma gibi kullanır. Kurulan sanayi tesislerinin mülkiyeti ve üretim organizasyonu büyük ölçüde yerli sermayeye aittir. Üretim tesislerinin isminde emperyalist sermayenin adı yazılı değildir (Çin'de Apple ve HP gibi şirketler için parça üreten Foxconn şirketi bunun iyi bir örneğidir). Nihai ürünü dizayn eden, marka olarak tescilleyen, markanın prestijine dayanarak dünyanın her yanında pazarlayan emperyalist sermaye, taşeron olarak kullandığı yerli sermayeye toplam artık-değerin kırıntısını bırakır.

Dolayısıyla, İtalyan faşizminin icadı olan “proleter ulus”¹⁷ gibi abartılı ve yanlış bir kavramı kullanmak yerine, farklı uluslar arasındaki ekonomik hiyerarşiyi tekil ulusların burjuvazileri içindeki hiyerarşiye benzetmek isabetlidir. Geri kalmış bir ülkenin büyük sermayesi, emperyalist sermaye ile ilişkilendiği uluslararası arenada orta veya küçük kapitalist konumundadır. Bu nedenle, ekonomik gerilik basit bir eksik modernleşme sorunu değildir ve modernleşme temposunu hızlandırarak çözülemez. Tersine, emperyalist

17 Fabrizio De Donno, “Orientalism and Classicism”, Peter Fibiger Bang ve C. A. Bayly (derleyenler), *Tributary Empires in Global History*, Londra: Palgrave Macmillan, 2011 içinde, s. 63; Giuseppe Finaldi, *Mussolini and Italian Fascism*, New York: Routledge, 2013, s. 132.

dünya sisteminin varlığını sürdürdüğü müddetçe sürekli yeniden üretmek zorunda olduğu ekonomik hiyerarşinin kaçınılmaz bir sonucudur. Trotskiy eşitsiz gelişmenin bu yapısal niteliğini vurgular. Yukarıda alıntılanan, kapitalizmin farklı ülkeleri yakınlaştırma eğilimini saptayan satırların hemen ardından, emperyalizm çağında eşitsiz gelişmenin yapısallığına ve sürekliliğine işaret eder:

Ne var ki kapitalizm, ülkeleri birbirine ekonomik olarak yaklaştırıp bunların gelişme aşamalarını eşitleyen, kendine özgü, yani anarşik yöntemlerle işini görür, öyle ki, sürekli olarak kendi eserini baltalar, bir ülkeyi diğerinin karşısına, sanayinin bir kolunu diğerinin karşısına çıkarır, **dünya ekonomisinin bazı parçalarını geliştirirken diğerlerinin gelişmelerine engel olup geriye savurur.** Ancak bu iki temel eğilimin, ki her ikisi de kapitalizmin doğasından kaynaklanırlar, birbiriyle ilişkilendirilmesi bize tarihsel sürecin canlı dokusunu açıklar. Emperyalizm, evrenselliği, girginliği ve hareketliliği ve onun itici gücü olan mali sermayenin oluşumunun boyun kırıcı hızı sayesinde, bu her iki eğilimi de şiddetlendirir. Emperyalizm, tekil ulusal ve kıtasal birimleri, emsalsiz derecede daha hızlı ve daha derin bir şekilde tek bir varlık halinde birbirine bağlar; bunları en yakın ve yaşamsal şekilde birbirine bağımlı kılar; ekonomik yöntemlerini, toplumsal formlarını ve gelişme derecelerini daha benzer hale getirir. Aynı zamanda o, bu “hedefe” öyle çelişkili yöntemler, öyle kaplanvari sıçramalar, ve **geri ülkeler ve bölgeler üzerine öyle saldırılarla erişir ki, yol açtığı dünya ekonomisinin birleşmesi ve eşitlenmesi, yine onun tarafından, önceki çağlara göre daha şiddetli ve kıvrandırıcı şekilde bozulur.**¹⁸

Dünya kapitalizminin bütünsel ve sistemik karakteri emperyalist ülkeler ile geri ülkeler arasındaki eşitsizliğin kaynağıdır:

Kapitalizmle bütünleşmiş her geri ülke, öteki kapitalist ülkelere, artan ya da azalan çeşitli bağımlılık evrelerinden geçmiştir; ama kapitalist gelişimin genel eğilimi, dünya ölçüsündeki bağların son derece artması yönündedir ve bu da kendisini, elbette sermaye ihracı da dahil olmak üzere, dış ticaret hacminin gittikçe büyümesinde göstermektedir. Doğal olarak, İngiltere’nin Hindistan’a bağımlılığı, Hindistan’ın İngiltere’ye bağımlılığından nitel olarak farklıdır. Ama bu farklılık, temelde, bu ülkelerin üretici güçlerinin gelişme düzeyleri arasındaki farklılık ile belirlenir, yoksa bu ülkelerin ekonomik kendine yeterlilik dereceleri ile değil. Hindistan bir sömürge, İngiltere ise bir metropol. Ne var ki, eğer bugün İngiltere bir ekonomik abluka altına alınacak olsa, aynı türden bir abluka altındaki bir Hindistan’dan çok daha çabuk çöker. Bu da dünya ekonomisinin gerçekliğinin inandırıcı örneklerinden biridir işte.¹⁹

¹⁸ Trotsky, 1957, s. 20 (Vurgular bana ait).

¹⁹ Troçki, 1976, s. 39.

Yukarıdaki satırların sosyal bilimler alanında bağımlılık ve dünya sistemi kuramlarının ortaya çıkışından çok önce yazıldığını okuyucuya hatırlatalım. Görüldüğü gibi, Trotskiy, (Lenin, Luxemburg ve Buharin gibi) bir dizi önemli kuramcıyla birlikte (ve neredeyse eşzamanlı olarak) emperyalizm çağında ulusal ekonomilerin farklı tempolarda gelişmesinin ve bunun yarattığı uluslararası eşitsizliklerin temellerine ışık tutmuştur.

Politik gelişmenin eşitsiz niteliği

Kapitalist ekonomik yapılar ile kapitalizm öncesine ait politik yapıların tekil ülkelerde birlikte var olmasının yarattığı patlayıcı çelişkileri bileşik gelişmeye hasredilen sonraki bölümde inceleyeceğiz. Burada farklı uluslar arasındaki ekonomik eşitsizlikler ile politik eşitsizlikler arasındaki bağlantıya kısaca değinmekle yetineceğiz. Lenin, politik hegemonya ve işçi aristokrasi konularındaki yazılarında emperyalist ülkelerin burjuvazilerinin dünyanın geri kalanı üzerinde kurdukları hâkimiyet sayesinde emperyalist olmayan ülkelerin burjuvazilerine nazaran çok daha büyük bir artık ürüne el koyduklarını saptamıştır. Bu durum, dünya çapındaki sınıf mücadelesinin gidişatını iki zıt yönde etkiler. Emperyalist ülkelerin sermayesi, büyük kârlar elde ettiği için kendi işçi sınıfına (ve özellikle de onun sendikalarda örgütlü ayrıcalıklı katmanlarına) ücret ve sosyal haklar bakımından daha fazla taviz verebilir. Emperyalist olmayan ülkelerin burjuvazisi ise yukarıda açıklanan yapısal nedenlerden ötürü çok daha düşük kâr marjlarına razı olmak zorunda olduğu için proletaryaya benzer ölçüde taviz veremez.²⁰ Emperyalist burjuvazi de zorunlu hallerde kendi işçi sınıfının mücadelesini bastırmak için zor kullanabilir. Ancak, ekonomik taviz verme kapasitesine sahip olduğu için zordan çok rıza yoluyla (örneğin sendikalarla ücret ve sosyal haklar üzerinde periyodik pazarlıklar yaparak) sınıf mücadelesini kontrol etmeye eğilimlidir. Emperyalist olmayan burjuvazi ise benzer bir ekonomik kapasiteye sahip olmadığı için sınıf mücadelesinde zora dayalı yöntemlere daha fazla başvurmaya meyillidir. Kısacası, burjuvazinin işçi sınıfı üzerindeki hegemonyası emperyalist ülkelere göre daha güçlüdür. Geri ülkelerin emperyalist sistemin zayıf halkası olmasının en önemli nedenlerinden biri budur.

Bu genel tabloyu iki uyarı yaparak tamamlayalım. Birincisi, her bir ülke özgün tarihsel koşulları nedeniyle sınıf mücadelesinde birbirinden farklı zor-rıza bileşkelerine sahiptir. Dolayısıyla, burada yalnızca genel bir eği-

²⁰ Bu konu hakkındaki dikkatli bir çalışma için bkz. Martin Nicolaus, "The Theory of Labor Aristocracy", *Monthly Review*, cilt: 21, no: 11, 1970, s. 91-101.

lime işaret ediyoruz ve her iki ülke grubu için de herhangi bir otomatizm veya mutlak türdeşlik iddiasında bulunmuyoruz. İkincisi ve daha önemlisi, sözü edilen hegemonya farkı esas olarak ekonomik istikrar dönemleri için geçerlidir. Dünya ekonomisinin depresyona girdiği dönemlerde bu fark kapanma eğilimindedir. Kâr oranlarının ciddi biçimde düşmesi emperyalist burjuvaziyi kendi proletaryasına karşı daha cimri davranmaya iter. Ücret artışı konusundaki mücadelelerde eskisinden daha çok zor kullanmaya sevk eder. Sermayenin üretimden finansa doğru kaçtığı anlarda durum daha da dramatikleşir. Fabrikaların kapatıldığı, tüm sektörlerde işçi sayısının azaltıldığı dönemlerde burjuvazi ile proletarya arasındaki çelişkiyi şiddet içermeyen yöntemlerle çözmek güçleşir. Emperyalist ve geri ülkelerin burjuvazileri arasındaki politik hegemonya (ve zor kullanma eğilimi) alanındaki fark epey azalır.

Bu durum, elbette bir ülkeden diğerine farklılıklar gösterir. Örneğin 1929 bunalımından sonra her ikisi de emperyalist olan ABD ve Almanya'da sınıf mücadeleleri farklı seyir izlemiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisinin sonucunda Versay Antlaşması (1919) ile büyük bir savaş tazminatına mahkûm edilen ve ağır bir borç yükünün altına giren Almanya, bu nedenle 1929 bunalımından ABD'ye nazaran daha olumsuz etkilenmiştir. Ayrıca, Alman proletaryasının tarihsel olarak ABD proletaryasından daha örgütlü ve militan olması da Alman sermayesinin işini Amerikan sermayesine nazaran güçleştirmiştir. Bu nedenle, Alman burjuvazisinin politik hegemonyası Amerikan burjuvazisine göre daha fazla aşınmıştır. Amerikan sermayesi, önce *New Deal* politikasını uygulayarak, ardından tüm toplumu savaş için seferber ederek yürürlükteki siyasi rejimi değiştirmeksizin politik hegemonyasını muhafaza ederken, Almanya bir krizden ötekine sürüklenmiş, parlamenter demokrasi çerçevesinde proleter hareketlerinin ve genel siyasi krizin üstesinden gelemeyen burjuvazi en sonunda Adolf Hitler'in faşist iktidarına razı ve destek olmuştur.²¹ Dolayısıyla, bu alanda da bir otomatizm veya türdeşlikten ziyade, kriz anlarına özgü genel bir tarihsel eğilim söz konusudur.

Bileşik gelişme

Trotskiy'in teorik katkısı dünya sisteminin eşitsiz gelişmeyi sürekli yenisinden ürettiği, azgelişmiş ülkelerin gelişmiş olanların önceden geçtiği aşamaları tekrar ederek onlara yetişmesinin imkânsız olduğu gerçeklerinin, yani

21 George Novack, *Marxist Writings on History & Philosophy*, Chippendale NSW: Resistance Books, 2002, s. 90.

eşitsiz gelişmenin saptanmasından ibaret değildir. Tekil ülkelerin dünya sistemi dolayımı ile birbirlerine sıkıca bağlandığı (ve en kapalı ekonomik ve politik sistemlerin dahi dünyadan bütünüyle yalıtılmış olmadığı) tespitinden hareket eden Trotskiy, farklı ülkelerin dünyanın geri kalanından devraldıkları ekonomik ve politik yapıları kendi özgül tarihsel yapıları ile hangi farklı biçimlerde birleştirdiklerini, oluşan farklı bileşkelerin onların gelişimine nasıl yön verdiğini araştırmış ve bu temelde **bileşik gelişme** yasasını formüle etmiştir.

Tarihin sıçramalı ilerleyişi: Trotskiy'in formüle ettiği bileşik gelişme yasasının birinci unsuru tarihin düz bir çizgi biçiminde, doğrusal olarak ilerlememesidir. Her ülkenin aynı tarihsel aşamaları tekrar etmesi gerekmez. Bazı ülkeler bir tarihsel aşamanın üzerinden kısmen veya tamamen atlayarak öteki aşamaya geçebilir. Trotskiy, *Rus Devrimi'nin Tarihi* başlıklı kitabının birinci cildine bu konuya dikkat çekerek başlar:

Geri bir ülke ileri ülkelerin maddi ve ideolojik fetihlerini özümser. Ancak, bu onların ileri ülkeleri kölece izlediği, onların geçmişte geçtiği tüm aşamaları yeniden ürettiği anlamına gelmez. Vico'nun ve onun günümüzdeki takipçilerinin savunduğu tarihin çevrimsel olarak tekerrürü kuramı eski, kapitalizm öncesi kültürlerin yörüngedeki dönüşlerine ve kısmen de kapitalist gelişmenin ilk tecrübelerine ilişkin gözleme dayanır. Kültürel aşamaların yepyeni alanlarda belirli ölçüde tekrarı, sürecin tamamının episodik ve tali karakteri ile birbirine bağlıdır. Bununla birlikte, kapitalizm bu koşulların aşılması anlamına gelir. O insanlığın gelişmesinin evrenselliğini ve sürekliliğini hazırlar ve bir anlamda gerçekleştirir. Bu nedenle diğer ulusların gelişme biçimlerinin tekerrürü ihtimal dışıdır. Geri bir ülke, ileri ülkeleri izlemek zorunda olmakla birlikte onların geçtiği sıraya uymaz. Tarihsel olarak geri bir durumda olmanın imtiyazı -evet böyle bir imtiyaz vardır- belirli bir tarihten önce hazır olan ne varsa onu, bir dizi ara aşamayı atlayarak nakletmeye izin verir, daha doğrusu bunu zorunlu kılar. Yabancılar, geçmişte ok ve yayı bir çırpıda bırakıp tüfeğe, bu silahları birbirinden ayırt eden mesafeyi kat etmeksizin, geçerler. Amerika'ya gelen Avrupalı sömürgeciler tarihe en baştan, yeniden başlamadılar.²²

Kitabın üçüncü ve son cildinin en sonuna yazdığı ekte aynı noktanın altını çizerek:

“Sınai bakımından daha gelişmiş bir ülke, daha az gelişmiş olan ülkeye, yalnızca

22 Leon Trotsky, *The History of Russian Revolution Volume 1: The Overthrow of Tsarism*, 1930, <https://www.marxists.org/archive/trotsky/works/download/hrr-voll1.pdf>, s. 2 (Kitabın Türkçe basıncısı: *Rus Devrimi'nin Tarihi Cilt 1 Şubat Devrimi: Çarlığın Devrilmesi*, çeviri: Bülent Tanatar, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1998).

gelecekteki imgesini gösterir.” Marx’ın, yöntemsel çıkış noktasını bir bütün olarak dünya ekonomisinin değil, bir tip olarak tek bir kapitalist ülkenin oluşturduğu bu cümlesi, kapitalist evrim, geçmiş kaderlerinden ve sınai düzeylerinden bağımsız olarak tüm ülkeleri kucakladığı ölçüde, daha az geçerli hale gelmektedir. En iyi zamanında İngiltere, Fransa’nın geleceğini göstermiştir; Almanya için bu daha az geçerlidir; ama Rusya ve Hindistan için böyle bir şey hiç söz konusu değildir. Oysa Rus Menşevikleri, Marx’ın bu koşullu cümlesini koşulsuz olarak kabul ettiler. Geri kalmış Rusya önde koşmamalı, mütevazı bir biçimde, hazırlanmış modelleri izlemelidir, diyorlardı. “Marksizm”in bu türüsüyle liberaller de anlaşıyorlardı.²³

Trotsky’ın tespit ettiği tarihsel aşamaların üzerinden atlanmasına ilişkin pek çok tarihsel örnek verilebilir. ABD’de kapitalizm feodalizm aşamasının üzerinden tamamen atlayarak gelişmiştir. Ok ve yaydan tüfeğe tek sıçrayışla geçme örneği, yalnızca askeri alan için değil, ekonomik gelişme için de geçerlidir. Sanayileşmeye geç başlayan ülkeler, Britanya’nın Sanayi Devrimi sırasında içinden geçtiği aşamaların üzerinden atlayarak en son teknolojiyi ve üretim tekniklerini ithal etmiştir. Batı Avrupa küçük çaplı işletmelerden büyük tekellere ve finans-kapitale nispeten yavaş ve düzenli biçimde geçerken, geri ülkelerin önemli bölümü kapitalist gelişmeye finans-kapital aşamasında başlamıştır.

İleri ve geri yapıların bileşkesi: Tekil ülkeler ekonomik ve politik ba-

23 Lev Davidoviç Trotsky, “Yalıtılmış bir ülkede sosyalizm mi?”, çeviri: Nesrin Tura ve Ali Rıza Tura, *Devrimci Marksizm*, no: 5, Kış 2007-2008, s. 189. Trotsky’ın 1930’da yayımlanan yukarıdaki satırlarını Alexander Gerschenkron’un 1962’de yayımlanan şu satırları ile karşılaştırmak yerinde olur: “Geri ülkelerin sanayileşmesine ilişkin düşüncemizin önemli bölümü, ileri veya oturmuş sanayi ülkelerinin daha geri ülkelerin gideceği yolu açtığını ileri süren büyük Marksist genellemenin -bilinçli veya bilinçsiz olarak- etkisi altındadır. ‘Sınai bakımından daha gelişmiş bir ülke, daha az gelişmiş olan ülkeye, yalnızca gelecekteki imgesini gösterir’ Bu genellemenin genel bir anlamda geçerliliği hakkında pek az şüphe vardır. Ancak, bu tür bir genellemeyi kucaklar biçimde kabul etmemek gerekir. Zira gerçeğin bir yarısını içerirken diğer yarısının varlığını gizler: geri bir ülkenin gelişimi, bizzat geriliğin erdemi dolayısıyla, pek çok önemli bakımdan ileri bir ülkenin deneyiminden temel olarak farklılaşır” (Alexander Gerschenkron, *Economic Backwardness in Historical Perspective*, New York: Frederick A. Praeger Publishers, [1962] 1965, s. 6-7). Gerschenkron’un Trotsky’ın *Rus Devrimi’nin Tarihi*’nde ifade ettiği görüşü burada aynen tekrar ettiği açıktır. Dahası, Gerschenkron’un kitabına ün kazandıran temel argümanı geri ülkelerin geriden gelmenin imtiyazlarından yararlandıkları fikridir. Bu fikrin de ilk kez *Rus Devrimi’nin Tarihi*’nde ortaya konduğu bellidir. Rus ekonomi tarihi uzmanı olan Gerschenkron, kitabında Trotsky’e referans vermemiştir. Ortaya koyduğu fikirlerin Marksistler tarafından daha önce ileri sürülüp sürülmediğinden haberi olmadığını da iddia etmiştir. Yakın dönemde yayımlanan bir çalışma, Gerschenkron’un Avusturya’da önce Sosyal Demokrat İşçi Partisi’nde, daha sonra da Komünist Partisi’nde yer almış bir eski Marksist olduğunu, ABD’ye göç edip akademik kariyerine başladıktan sonra geçmişini sakladığını belgelemiş, Trotsky’ın yapıtından haberdar olmadığı iddiasının inandırıcılıktan yoksun olduğunu ortaya koymuştur (Marcel van der Linden, “Gerschenkron’s Secret: A Research Note”, *Critique*, cilt: 40, no: 4, 2012, s. 553-562). Bu sosyal bilimler alanındaki en ilginç intihal vakalarından biridir.

kımdan mutlak ileri veya mutlak geri değildir. Trotskiy'in "bileşik gelişme" kavramını formüle etmesinin temel nedeni geri yapıların ileri yapılara ait unsurları (sıklıkla), ileri yapıların ise geri yapılara ait unsurları (nadiren) kendilerine nakletmesidir.²⁴ Rus ekonomisinin 20. yüzyılın başındaki durumu, daha sık görülen ilk nakil tipinin en çarpıcı örneğidir:

Önceden söylediğimiz gibi, bileşik gelişme yasası en güçlü biçimde iktisadi alanda ortaya çıkıyor. Toprağın köylülerce işlenmesi, devrime kadar bir bütün olarak 17. yüzyıldaki seviyesinde kalırken, aynı zamanda Rus sanayisi tekniği ve kapitalist yapısı bakımından en ileri ülkelerin düzeyinde olmuş, hatta belirli bakımlardan onları geçmiştir. 1914'te 100'den az işçi çalıştıran küçük işletmelerin toplam sanayi işçisi istihdamındaki payı ABD'de yüzde 35 ama Rusya'da yüzde 17,8'dir. 100 ila 1000 arasında işçi çalıştıran işletmelerin payı iki ülkede birbirinin neredeyse aynıdır. Ancak, 1000'den çok işçi çalıştıran dev işletmelerin payı ABD'de yüzde 17,8'ken Rusya'da yüzde 41,4'tür! En önemli sanayi bölgelerinde bu oran daha da yüksektir: Petrograd bölgesinde yüzde 44,4, Moskova bölgesinde ise yüzde 57,3'tür. Rus sanayisi ile Britanya ve Alman sanayisini karşılaştırırsak benzer bir sonuçla karşılaşırız. Bu satırların yazarı tarafından ilk kez 1908 yılında ortaya konan bu gerçek, Rusya'nın ekonomik bakımdan geri olduğu basit fikri ile pek az bağdaşır. Ancak, bu gerçek, söz konusu geriliğin var olmadığını kanıtlamaz, onu diyalektik olarak tamamlar. Sanayi sermayesi ile banka sermayesinin iç içe geçmesi de Rusya'da başka herhangi bir ülkede rastlayamayacağınız ölçüde tamamlanmıştır.²⁵

İleri yapıların geri yapılara ait unsurları benimsemesinin en çarpıcı örneği ise ABD'dir. Kölecilik-feodalizm-kapitalizm sıralamasını tarihsel gelişmenin genel bir şablonu olarak görmekle yetinmeyip katı biçimde, harfiyen uyulması gereken bir kural olarak görenler için bu ülkenin deneyimi epey kafa karıştırıcıdır. Avrupa'dan Kuzey Amerika'ya göç eden sömürgeci-yerleşimciler feodalizm aşamasının üzerinden atlayarak, doğrudan kapitalist bir ekonominin inşasına girişmiştir. Buna rağmen, aynı kapitalist sınıf 17. yüzyıldan ABD İç Savaşı'nın sona erdiği 1865'e kadar geçen yaklaşık iki yüzyıl boyunca işgücü kıtlığı nedeniyle köle emeğini yoğun biçimde kullanmıştır.

24 Bu durum, ileri ve geri kavramlarının anlamsız olduğunu göstermez elbette. Yukarıda sunulan kişi başına milli gelir verileri dünya ekonomik hiyerarşisini bir harita kesinliğinde, somut olarak ortaya koyar. Aynı şey politik yapılar için de geçerlidir. Her kapitalist devlet bir burjuva diktatörlüğüdür ama bunun (parlamentar demokrasi, askeri diktatörlük, faşizm vb.) farklı biçimleri her bir toplumun içinde yaşadığı somut koşullar (ve gündelik yaşam) ile komünistlerinin saptayacağı somut politik görevler bakımından derin farklılıklar yaratır. Dolayısıyla, ilerilik ve gerilik kavramlarının son derece açıklayıcı ve kullanışlı olduğunu akılda tutarak her bir ülkede ileri ve geri unsurların nasıl iç içe geçtiğini dikkatlice incelemek gerekir.

25 Trotsky, *The History of the Russian Revolution Volume 1*, s. 6.

Kısacası, ABD kapitalizmi feodalizmin üzerinden hem ileriye (kapitalizme) hem de geriye (köleciliğe) doğru atlayarak yaşanan bileşik gelişmenin ürünüdür. Rusya’da serfliğin tarihsel seyri de buna benzer bir örnektir. Batı Avrupa’da serfliğin çoktan çözülmüş olduğu 15. yüzyılda Rusya’da nispeten bağımsız köylülüğün yaygın olduğu bir tarımsal yapıdan (yine işgücü kıtlığı nedeniyle) serfliğe doğru geçiş yapılmıştır. Dahası, serfliğin resmen kaldırıldığı 1861’e değin Ural Dağları bölgesinde kapitalist nitelikteki, nispeten modern teknikleri kullanan, büyük metal fabrikalarında serf emeği yoğun olarak kullanılmıştır.²⁶ Kısacası, Rus sanayisi uzunca bir süre kapitalist üretim biçimi ile feodal emek örgütlenmesinin özgül bir bileşkesi temelinde gelişmiştir. Her iki örnekte de bileşik gelişme uzun vadede politik gericiliği beslemiştir. ABD’nin güney eyaletlerinde siyah nüfusun 1960’lı yıllara değin bir dizi temel yurttaşlık hakkından yoksun bırakılması ve ülkenin tamamında ırkçılığın günümüzde dahi varlığını sürdürmesi köleliğin mirasıdır. Rusya’da modern sanayi ile serf emeğinin birleşebilmesi, serfliğin 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar sürmesinde rol oynamıştır. Trotskiy, bileşik gelişmenin bu veçhesini şöyle saptar:

Üstelik, geri ülke dışarıdan hazır olarak devraldığı kazanımları daha ilkel olan kültürüne uyarlama sürecinde sıkça değersizleştirir. Bu asimilasyon sürecinin kendisi de çelişkili bir karakter kazanır. Böylelikle, I. Petro’nun iktidarı altında başta askeri ve sanayi alanlarında olmak üzere Batı’nın tekniğinin ve eğitiminin belirli unsurlarının kullanılmaya başlanması temel emek örgütlenmesi biçimi olarak serfliğin güçlenmesine neden olmuştur. Avrupa’dan alınan silahlar ve yine Avrupa’dan alınan borçlar -her ikisi de şüphesiz daha yüksek bir kültürün ürünleridir- ülkenin gelişimini geciktiren çarlığın güçlenmesine yol açmıştır.²⁷

Gelişme farkının kapanma potansiyeli: Bileşik gelişme yasasının bir diğer unsuru bazı ülkelerin yalnızca tarihsel aşamaların üzerinden atlama anlamında değil, ileri ülkeler ile aralarındaki farkı kapatma ve böylelikle birer ileri ülkeye dönüşme anlamında da “geriliğin imtiyazları”ndan yararlan-

26 ABD’deki kölelik ile Rusya’daki serfliği karşılaştıran yararlı bir kaynak için bkz. Peter Kolchin, *Unfree Labor: American Slavery and Russian Serfdom*, Cambridge, Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press, 1987. Rusya’da metal sektöründe serf emeğinin kullanımı hakkında bkz. Thomas Esper, “Industrial Serfdom and Metallurgical Technology in 19th Century Russia”, *Technology and Culture*, cilt: 23, no: 4, 1982, s. 583-608. Bu konuya Lenin de değinmiştir: “Ülkemizde üreticinin kişisel bağımlılığı sadece tarımda değil, imalat sanayiinde (serf emeği kullanan fabrikalar), madencilik ve metalürjide, balıkçılıkta vb. de varolmuştur (ve günümüzde kısmen var olmaya devam etmektedir)” (Lenin, *Devrim Demokrasi Sosyalizm Seçme Yazılar*, çeviri: Sungur Savran, İstanbul: Yordam Kitap, 2009, s. 49).

27 Trotskiy, *The History of the Russian Revolution Volume 1*, s. 3.

ma olasılığının bulunmasıdır. Geriden gelen bazı ülkeler en son teknolojiyi, en gelişkin yapıları hızla özümserken bazı gelişmiş ülkelerin bütün gelişme aşamalarından geçmiş olmaktan kaynaklanan karmaşık sorunlarla boğuşması gelişme farkının kapanmasına ve hatta geriden gelenlerin öne geçmesine neden olabilir:

Almanya ve ABD iktisadi bakımdan İngiltere'nin önüne geçmişlerse, bu, kapitalist gelişmelerindeki gecikme yüzündendir. Buna mukabil, Britanya kömür sanayisindeki muhafazakâr anarşi (tıpkı MacDonald ve dostlarının kafalarının içindeki anarşi gibi) İngiltere'nin kapitalizmde uzun bir süre boyunca hegemonyaya sahip olduğu bir geçmişin bedelinden başka bir şey değildir. Tarihsel bakımdan geri bir ulusun gelişmesi, zorunlu olarak, tarihsel sürecin farklı evrelerinin özgül bir bileşkesine yol açar. Betimlenen bu yörünge bütünsel olarak plansız, karmaşık ve bileşik bir niteliğe sahiptir.²⁸

Ancak, yukarıda eşitsiz gelişmeyi tartışırken belirttiğimiz gibi, geriden gelenlerin bileşik gelişme yoluyla ileridekilere yetişmesi gerçek bir olasılık olsa da, dünya kapitalist ekonomisinin hiyerarşik yapısından ötürü pek az ülke bunu gerçekleştirebilir. Trotskiy de bu olgunun altını çizer: “Ara aşamaların üzerinden atlama olasılığı mutlaka gerçekleşecek bir şey değildir elbette. Bunun derecesi ülkenin ekonomik ve kültürel kapasiteleri tarafından belirlenir.”²⁹ Bu yalnızca genel bir uyarı değildir, dünya kapitalist hiyerarşisinin katılaşmasına paralel olarak eşitsizlik farkının kapanmasının giderek zorlaştığı saptamasına dayanır. Trotskiy'in yukarıda alıntılanan İngiltere'nin Fransa'ya ve ondan daha az olmak üzere Almanya'ya geleceklerinin suretini gösterirken aynı şeyin Rusya ve Hindistan'ın geleceği için geçerli olmadığı saptaması tam da bunu ifade eder.

Geçen yüzyılın deneyimi bu saptamayı parlak biçimde doğrulamıştır. Bunun iki temel nedeni vardır. Birinci neden eşitsiz gelişmeyi tartışırken değindiğimiz sömürgeciliğin mirasıdır. 16. yüzyılın başından İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna değin az sayıda ülke sömürgeci, çok sayıda ülke sömürge olmuştur. Ayrıca, Batı ülkeleri arasındaki sömürge elde etme rekabetinde bazı ülkeler başarılı, diğerleri başarısız olmuştur. Bu fark, uzun vadede ülke-

28 a.g.e., s. 2-3. Thomas Veblen, 1915'te yayımlanan çalışmasında Almanya'nın İngiltere'yi endüstriyel gelişme bakımından yakalayıp geçmesini Trotskiy'e benzer biçimde, geriliğin avantajları ve ileriliğin dezavantajları temelinde açıklar (Thomas Veblen, *Imperial Germany and the Industrial Revolution*, New York: The MacMillan Company, 1915). Trotskiy ile Veblen arasındaki paralellik dikkat çeken bir kaynak için bkz. Baruch Knei-Paz, *The Social and Political Thought of Leon Trotsky*, Oxford: Clarendon Press, 1978, s. 94.

29 Trotskiy, *The History of the Russian Revolution Volume 1*, s. 3.

ler arasındaki gelişmişlik farkına etki etmiştir.

İkincisi, emperyalist ülkeler ile diğerleri arasındaki Araştırma-Geliştirme (AR-GE) kapasitesi farkının açılması ekonomik eşitsizliği derinleştirmiştir. Yüksek düzeyde sermaye birikimi ve nitelikli işgücü (iyi eğitilmiş, kalifiye işçiler, mühendisler, bilim insanları ve şirket yöneticileri) nedeniyle emperyalist ülkelerin AR-GE kapasitesi yüksektir. Sürekli olarak yeni, yüksek teknoloji ürünler geliştirirler ve bu sayede yüksek kârlar elde edebilirler. Sermaye birikimi ve işgücünün niteliği bakımından orta ve alt düzeydeki ülkelerin burjuvazisi bunu beceremez. Emperyalist sermayenin taşeronu olmaktan, onun dizayn ettiği ürünlerin parçalarının üretimini ve nihai montajını ucuza yapmaktan öteye gidemez ve bu nedenle düşük kâr oranlarıyla yetinmek zorunda kalır. Bu tip ülkelerde devletin uzun süre çok güçlü müdahalelerle hem sermaye birikimini hem de işgücünün niteliğini artıran adımlar atması gerekir. Tasarrufu teşvik etmek ve sanayi sektörüne ucuz kredi vermek üzere devlet bankalarının kurulması, sanayiye kaynak aktarmak üzere tarımın vergilendirilmesi, devletin altyapı, eğitim ve sağlığa yatırım yapması, döviz kurunun regülasyonu, sendikaların baskı altına alınması gibi önlemler bu kapsamdadır.³⁰ Zamanla gelişmişlik çıtası giderek yükseldiği ve gelişmişlik farkı arttığı için dünya hiyerarşisinin alt ve orta katmanlarındaki ülkelerde devletin bu kısır döngüyü aşması için yapması gereken müdahalelerin kapsamı ve niteliği artar. Çok az sayıda kapitalist devlet bunun altından kalkabilir.

30 Sermaye birikiminin yetersiz olduğu bazı ülkelerde çok özel toplumsal-politik koşullar altında devletin çalışabilir nüfusu altyapı projelerinde ücret vermeden istihdam etmesi de bu kapsamdadır. Bu tip devlet müdahalesi Doğu Asya ülkelerinde gözlemlenmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti'nde devlet özellikle kırsal kalkınma alanında bu yöntemi 1980'lerin başına kadar yoğun biçimde kullanmıştır (James E. Nickum, "Labor Accumulation in Rural China and Its Role since the Cultural Revolution", *Cambridge Journal of Economics*, cilt: 2, no: 3, 1978, s. 273-286). ABD'den büyük mali yardımlar almalarına rağmen Güney Kore ve Tayvan devletleri de 1960'lı ve 1970'li yıllarda kırsal kalkınmayı hızlandırmak için benzer yöntemler kullanmıştır (Kristen Elizabeth Looney, *The Rural Developmental State: Modernization Campaigns and Peasant Politics in China, Taiwan, and South Korea*, basılmamış doktora tezi, Cambridge, Massachusetts: The Department of Government, Harvard University). 19. yüzyılın sonundan 1970'lere değin Japonya'da devlet kırsal altyapı yatırımlarının bir bölümünü bizzat köylülerin gerçekleştirmesini sağlayarak üzerindeki mali yükü sınırlamıştır (Shigeru Ishikawa, *Essays on Technology, Employment and Institutions in Economic Development: Comparative Asian Experience*, Tokyo: Kinokuniya Bookstore, 1981). Güney Asya ve Afrika gibi kırsal azgelişmişlik sorununun büyük olduğu bölgelerde ise devletler benzer bir idari-politik kapasiteden yoksun oldukları için aynı şeyi becerememiştir.

**Tablo 2. Kişi Başına Düşen Milli Gelir, 1900-2010
(1990 Uluslararası Geary-Khamis Doları Cinsinden)³¹**

	1900	1917	1950	1970	1980	1990	2010
Dünya ortalaması	Yok	Yok	2.104	3.725	4.511	5.149	7.814
Çin	545	Yok	448	778	1.061	1.871	8.032
Eski S.S.C.B.	1.196	1.085	2.841	5.575	6.427	6.894	7.773
Güney Kore	Yok	624	854	2.167	4.114	8.704	21.701
Tayvan	Yok	979	916	2.537	5.260	9.938	23.292

Bu nedenle, Almanya ve ABD'nin Britanya'ya yetişmesi, Japonya'nın aynı şeyi tekrarlamasından çok daha kolay olmuştur. Gelişmişlik farkını kapatmak zaman içinde daha da zorlaşmıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısında yalnızca Güney Kore ve Tayvan zenginler kulübüne katılabilmektedir.³² Bu sonuç, söz konusu ülkelerin kendi çabalarının değil, çok özel uluslararası koşulların ürünüdür. Soğuk Savaş döneminde ABD Kuzey Kore'ye karşı Güney Kore'yi, Çin Halk Cumhuriyeti'ne karşı Tayvan'ı model ülke yapmayı amaçlamıştır. Bu nedenle, muazzam miktarda finansal kaynak aktararak, doğrudan yatırım yaparak ve iç piyasasını bu ülkelerden gelen mallara açarak Güney Kore ve Tayvan'ı zenginler kulübüne dahil eden süreci başlatmıştır. Başka hiçbir ülke aynı başarıyı tekrarlayamamıştır.

Dahası, aynı dönemde zengin ülkeler ile arasındaki mesafeyi bir nebze azaltabilen ülkelerin sayısı da çok azdır. 1928-70 aralığında Sovyetler Birliği (bürokratik çarpıklıklarla malul de olsa) merkezi planlamayı, tarımdan sanayiye muazzam miktarda kaynak aktarımını, çalışabilir nüfusun tamamının düşük ücretlerle istihdamını ve ekonomik kalkınma için seferber edilmesini içeren çok güçlü müdahaleler yaparak Batı ile arasındaki mesafeyi (ancak) bir miktar azaltmıştır.³³ 1949 sonrasında Çin Halk Cumhuriyeti de benzer müdahaleler ile ekonomik altyapıyı geliştirmiş ve işgücünün niteliğini artır-

31 Maddison Projesi veri tabanı. Bu kaynak, eski Sovyetler Birliği, Güney Kore ve Tayvan'a ilişkin verileri o ülkelerin resmen mevcut olmadığı dönemler için de sunuyor. Örneğin Sovyetler Birliği adlı devlet 1900 ve 2010 yıllarında mevcut olmasa da, veri tabanında o sınırlar içindeki coğrafyanın kişi başına düşen milli geliri belirtiliyor.

32 Bunu Hong Kong ve Singapur gibi finans merkezi işlevi gören şehir devletçikleri ile Birleşik Arap Emirlikleri, Katar ve Suudi Arabistan gibi sahip oldukları doğal kaynakları zengin ülke statüsüne kavuşmaları için yeterli olan ülkeleri hariç tutarak söylüyoruz. Tayvan ve Güney Kore şehir devleti ve doğal kaynak zengini olmadıkları için İkinci Dünya Savaşı sonrasında öteki az gelişmiş ülkelerle benzer konumdaydılar. Zenginler kulübüne katılmaları bu nedenle dikkat çekicidir.

33 Sovyet ekonomisinin başarılarını ve başarısızlıklarını dikkatli biçimde sergileyen bir kaynak için bkz. Robert C. Allen, *Farm to Factory: A Reinterpretation of the Soviet Industrial Revolution*, Princeton: Princeton University Press, 2003.

mıştır. Bu tarihsel kazanımlar ile 1980'lerden itibaren ülkeye gelen büyük miktardaki doğrudan sermaye yatırımının bileşimi Çin'in son otuz yıldaki ekonomik yükselişinin temelini oluşturmuştur. Bunun sonucunda Çin, dünya ekonomik hiyerarşisinin en alt basamağından orta basamağına yükselmiştir. Tablo 2 bu durumu sergiliyor.³⁴ Dünya nüfusunun yaklaşık beşte birinin bu ülkede yaşadığı göz önünde bulundurulduğunda bunun ne denli önemli ve denge değiştirici bir gelişme olduğu anlaşılır. Özetle, Trotskiy'in geriliğin imtiyazlarına ilişkin tespitlerinin tamamı pratikte doğrulanmıştır.

Tüm bunların dünya çapındaki rekabete ilişkin sonuçlarına değinerek bitirelim. Geri ülkelerin gelişmiş ülkeleri yakalamasının zorlaşması dünya ekonomisinin ve siyasetinin istikrarlı biçimde geliştiği anlamına gelmez. Aralarındaki gelişmişlik farkı pek az olan emperyalist sermayeler ve ülkeler birbirleri ile durmaksızın rekabet ederler. Ayrıca, Çin gibi dünya ekonomik hiyerarşisinin orta basamağında yer alan ve ileri ülkelere yetişmek için çaba-layan ülkeler ile ABD ve Japonya gibi hiyerarşinin üst basamağında bulunan ülkeler arasında da ciddi bir ekonomik ve askeri rekabet yaşanmaktadır. Dolayısıyla, ileri ülkeleri yakalamanın giderek güçleşmesi emperyalist devlet-lerin hem kendi aralarında hem de diğer devletler ile bölgesel savaflara veya dünya savaşına tutuşabileceği gerçeğini değiştirmez.

Eşitsiz ve bileşik gelişme yasasının tarihsel sınırları

Trotskiy, “ulusal eşitsizliğin tarihsel gelişmenin en genel ürünü” olduğunu ve onu “bütün boyutları içinde ele almak ve bunun yanı sıra da kapitalizm-öncesi geçmişe uygulamak” gerektiğini yazarak eşitsiz gelişme yasasının kapitalizm öncesinde de işlediğini saptamıştır.³⁵ Bununla birlikte, bir bütün olarak eşitsiz ve bileşik gelişme yasasının kapitalizmden önce ne ölçüde işlediği sorusu yakın döneme kadar ciddi biçimde yanıtlanmamıştır. Trotskiy bu yasayı geri ülkelerin kapitalizme geçişi ve bunun yarattığı politik çelişkilerin açığa çıkardığı sürekli devrim dinamikleri bağlamında ele aldığı için bu konunun araştırılmamış olması normaldir. Bununla birlikte, yasanın tarihsel sınırlarını saptamak tarihsel materyalist kuramın gelişimine yardımcı olacağı için önemlidir. Justin Rosenberg ve onu izleyen bir dizi araştırmacının son yıllarda yaptığı çalışmalar, yasanın insanlık tarihinin önemli bölümünde işlemiş olduğunu ikna edici biçimde ortaya koymuştur. Bu yaklaşıma göre, tarihin ilk evrelerinden itibaren dünya üzerinde birden

34 Çin'in ekonomik yükselişi konusunda şu yazımıza bakılabilir: “Dünya Kapitalizminin Krizi ve Çin'in Yükselişi”, *Devrimci Marksizm*, no: 13-14, 2011, s. 9-47.

35 Troçki, 1976, s. 34.

fazla toplumun varlığı ve karşılıklı etkileşimi tarihsel değişimi belirleyen en önemli faktörlerden birisi olagelmıştır. Modern ulus son birkaç yüzyılın ürünü olsa da, farklı toplumların sınırları (az-çok) belirli ülkeler biçiminde örgütlenmesi ve bu temelde birbirleriyle ilişki kurması oldukça eski bir olgudur. Toplumlar arası ilişkilerin seyahatler, evlilikler, savaşlar, ticari ve diplomatik ilişkiler yoluyla giderek yoğunlaşmasına bağlı olarak bir ülkenin diğer bir ülkede gerçekleşen teknolojik yeniliklerden, oluşturulan yeni ekonomik ve politik kurumlardan haberdar olması kolaylaşmıştır. Bu durum, bir yandan eşitsiz gelişme olgusunun fark edilmesine, diğer yandan eşitsiz gelişmenin kamçısı altında ileri yapılara ait unsurların nakledilmesine, yani bileşik gelişmeye neden olmuştur. Bu yaklaşımdan hareketle iki önemli sonuca ulaşabiliriz. Birincisi, kapitalizm öncesinde toplumsal değişimin büyük ölçüde toplumların iç dinamiklerine dayandığı (yaygın) varsayımı geçersizdir. Bununla bağlantılı ikinci sonuç kapitalizmin yalnızca İngiltere'nin iç dinamiklerinden (ülke içindeki sınıf mücadelelerinden) doğup daha sonra dünyanın geri kalanına yayıldığını varsayan yaklaşımın yanlış olduğudur.³⁶

Eşitsiz ve bileşik gelişme yasasının bu şekilde yeniden formüle edilmesi, onun feodalizme ve kapitalizme geçiş süreçlerini derinden etkilediğinin fark edilmesini sağlıyor. Bunun için öncelikle Avrupa'nın tarihin büyük bölümünde ekonomik ve politik devrimlere öncülük ettiği varsayımına dayanan Avrupa-merkezci tarih anlayışının terk edilerek, kapitalist sömürgeciliğin 15. yüzyılın sonunda başlamasından önceki tarihin büyük bölümünde Avrupa'nın Asya ve Kuzey Afrika'ya nazaran pek çok bakımdan geri bir konumda olduğunu saptamak gerekir.³⁷ Avrupa feodalizminin yerleşmesini sağlayan tarım teknolojilerinin (su değirmeni, yel değirmeni, kulaklı pulluk, demir at nalı ve koşum takımları) hiçbirisi Avrupa'da icat edilmemiş, tamamı Asya ve Kuzey Afrika'dan ithal edilmiştir. Benzer biçimde, Avrupa feodalizminin iktidar yapısının oluşumunda önemli rol oynayan, şok süvariliğine dayalı yeni savaşma biçimi ilk kez Persler tarafından geliştirilmiş, onu teknik olarak mümkün kılan at üzengisi de ilk kez Çinliler tarafından üretilmiştir. Her iki yenilik de Avrupa'ya sonradan ithal edilmiştir. Avrupa'nın Asya

36 Justin Rosenberg, "Why is There No International Historical Sociology?", *European Journal of International Relations*, cilt: 12, no: 3, 2006, s. 307-340; Rosenberg, "International Relations-The 'Higher Bullshit': A Reply to the Globalization Theory Debate", *International Politics*, cilt: 44, no: 4, 2007, s. 450-482. Ayrıca bkz. Barker, 2006, s. 76-78.

37 Avrupa-merkezci tarih anlayışı, Marx'ın ve Trotskiy'in sağlığında tarih yazımı alanına tamamen hâkim olduğu için her iki kuramcı da bu yaklaşımı zorlayan adımlar atmalarına rağmen onu bütünüyle bir kenara bırakamamıştır. Trotskiy'in bileşik gelişmenin tarihsel sınırlarını kapitalizmden geriye doğru çekmekte eksik kalmasının nedenlerinden birinin bu olması muhtemeldir.

karşısında ekonomik ve askeri geriliğini aşma çabası kapitalizmin yükselişinde de büyük rol oynamıştır. Batı Avrupa, 16. yüzyılın başında Çin ve Hindistan karşısında ciddi bir ticaret açığı veriyordu. Avrupa’da üretilen mallara Asya’da talep olmadığı için Avrupa büyük miktarda altın ve gümüş elde etmek zorundaydı. Bu Osmanlı İmparatorluğu’nun ciddi askeri basıncını geri püskürtmek için planlanan yeni haclı seferlerini finanse etmek için de gerekliydi. Sömürgeleştirilen Amerika kıtasında Afrika’dan getirilen milyonlarca köleyi çalıştırarak yapılan madencilik sayesinde tüm bunlar için gerekli olan altın ve gümüş üretilmiştir. Amerika’nın fethi, önceden planlanmayan çok daha önemli sonuçlar vermiştir. Atlas Okyanusu boyunca yapılan köle ticareti ile sömürgelerden elde edilen devasa mali kaynaklar Batı Avrupa’daki Sanayi Devrimi’nin finansmanını sağlamıştır.

Bileşik gelişmenin kapitalizmin doğuşundaki rolü bundan ibaret değildir. Avrupa’da Sanayi Devrimi’nin temelini oluşturan buhar makinesi, kömür yapım fırını, maden eritme ocağı, demir ve çelik teknolojileri ve iplik eğirme makineleri gibi teknolojiler, Çin’de (ve bir ölçüde Hindistan’da) asırlardır kullanılan teknolojilerin ithali ve geliştirilmesinin ürünüdür. Avrupa’daki tarım devriminin teknolojik temelini oluşturan demir pulluk, dönerek çalışan harman savurma makinesi ve tohum ekme makinesi ile toprak verimini artıran ürün rotasyonu sistemleri de Çin’den ithal edilmiştir. Avrupa kapitalizminin gelişimine ciddi katkı yapan matbaa Çin’den, çift taraflı muhasebe defteri tekniği, döviz alım satımı yapan bankalar, mahsup ve takas yoluyla ticaret, ortaklık ve sözleşme kanunu gibi araçlar da Ortadoğu’dan ithal edilmiştir.³⁸

Osmanlı İmparatorluğu’nun dış politikasının söz konusu bileşik gelişme süreci üzerindeki etkisi büyüktür. Osmanlı’nın Habsburg, Cenova, Venedik, İspanya ve Portekiz ile giriştiği askeri rekabet bu devletleri uzun süre uğraştırmıştır. Böylelikle söz konusu devletlerin askeri baskısından kurtulan Britanya, Hollanda ve Fransa modern devlet inşasını büyük bir hızla gerçekleştirebilmiştir. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu Britanya, Hollanda ve Fransa’ya kapitülasyonlar verirken aynı imtiyazı rekabet halinde olduğu Habsburg ve diğerlerine tanımamıştır. Bu iki faktörün etkisiyle geriden gelen Kuzeybatı Avrupa ülkeleri, Habsburg ve İspanya gibi ileri ülkeleri yaka-

38 Yukarıdaki üç paragrafta yer alan bilgiler için şu iki kaynaktan yararlandık: John M. Hobson, *The Eastern Origins of Western Civilization*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 100-104, 161-218, 297; Hobson, “What’s at Stake in the Neo-Trotskyist Debate? Towards a Non-Eurocentric Historical Sociology of Uneven and Combined Development,” *Millennium*, cilt: 40, no: 1, 2011, s. 147-166.

layıp geçmiştir. Osmanlı etkisiyle üzerlerindeki askeri basıncın azalması İngiliz hâkim sınıflarının homojenleşmesine katkıda bulunmuştur. Bu durum, soylular ile merkezi devletin ittifakının köylü ayaklanmalarını bastırmasını ve köylülüğü mülksüzleştirmesini kolaylaştırmıştır.³⁹

Ayrıca, Britanya'nın ekonomiye devlet müdahalesinin çok sınırlı olduğu "bırakınız yapsınlar" anlayışının tipik örneği olduğu iddiasının aksine, bu ülkede devlet ekonomik gelişme sürecinde çok büyük rol oynamıştır. Britanya sanayileşme sürecine geç başlayan ülkelere özgü yüksek gümrük vergileri ile iç piyasayı koruma politikasını Almanya, Fransa ve Rusya gibi ülkelere daha sıkı biçimde uygulamıştır. Ortalama gümrük vergisi oranı, Britanya'nın ilk sanayileşme atılımını yaptığı 1700-1799 döneminde % 27, 1800-1845 döneminde ise % 40'tır. Aynı oran, Fransa'nın sanayileşme döneminde (1840-1913) % 10, Almanya'nın sanayileşme döneminde (1850-1913) % 7, Rusya'nın sanayileşme döneminde (1870-1913) ise % 26'dır.⁴⁰ Trotskiy'in Çarlık Rusya'sını incelerken işaret ettiği askeri modernleşmenin yüksek vergilerle finansmanı olgusu Britanya için daha fazla geçerlidir. Britanya'nın sanayileşme atılımını yaptığı dönemde askeri harcamaların devlet bütçesindeki oranı Fransa, Almanya ve Rusya'nın benzer dönemlerindeki askeri harcama oranlarından daha yüksektir. Rusya örneğinde olduğu gibi Britanya'da da bu mali yük yüksek tüketim vergileri yoluyla işçi sınıfının sırtına binmiştir.

Dahası, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Japonya, Güney Kore ve Tayvan'ın uyguladığı ihracatı teşvik politikaları da Britanya'nın sanayileşme sürecine damga vurmuştur. 1721'den itibaren devlet, ihraç edilecek malların üretiminde kullanılan hammaddelerin ithalatını ucuzlaştırmak amacıyla gümrük vergisi indirimleri yapmıştır.⁴¹ İçeride korumacı politikalar izleyen Britanya, Hindistan gibi sömürgelerinde dış ticareti serbestleştirerek bu ülkelerin benzer bir sanayileşme süreci yaşamalarını engellemiş, böylelikle Britanyalı sanayicilerin bu ülkelerin iç piyasalarına hâkim olmasını ve hammaddelerini kolayca elde etmesini sağlamıştır. 17. yüzyılda Hint tekstil ürünlerinin net ithalatçısı olan Britanya, bu çifte standartlı politika sayesinde Hindistan'a 1815'te 40 milyon sterlin, 1874'te 190 milyon sterlin değerinde pamuklu tekstil ihraç edebilmiştir.⁴² Nihayet, Asya ve Batı Hint

39 Kerem Nişancıoğlu, "The Ottoman Origins of Capitalism: Uneven and Combined Development and Eurocentrism", *Review of International Studies*, cilt: 40, no: 2, 2014, s. 339-346.

40 Hobson, 2004, s. 249.

41 a.g.e., s. 256.

42 a.g.e., s. 263-264.

Adaları'ndan yapılan sermaye transferleri Britanya'nın toplam sermaye oluşumunun 1770'te % 36,5'ini, 1801'de % 46,1'ini, 1811'de % 44,5'ini ve 1821'de % 36,7'sini karşılamıştır.⁴³ Kısacası, kapitalizmin doğuşu ve yükselişi yalnızca Batı Avrupa ülkelerinin iç dinamiklerinin değil, bu ülkelerin geriden gelmenin imtiyazından yararlandığı, bir dizi önemli dış faktörün şekillendirdiği ve devlet müdahalesinin büyük rol oynadığı bir eşitsiz ve bileşik gelişme sürecinin ürünüdür.

Sürekli devrim

Bilindiği gibi, Trotskiy sürekli devrim kuramını ilk kez 1905 Devrimi sonrasında Rusya'nın özgül koşullarına odaklanarak geliştirmişti. 1929'da kaleme aldığı *Sürekli Devrim*'de teoriyi geri ülkelerin (sömürge, yarı-sömürge ve bağımlı ülkeler) tamamına uygulanabilecek biçimde genelleştirdi. Bunu yaparken söz konusu ülkeler arasındaki önemli farklılıkları gözden kaçırmadı. Sömürgeler ile öteki geri ülkeler arasındaki farkın sürekli devrim dinamikleri bakımından özellikle önemli olduğunu saptadı. Sömürge ülkelerde devlet aygıtı sömürgeci devlet tarafından kontrol edildiği için uygulanan politikalar ekonomik geriliği aşmayı değil, sömürgeci devletin çıkarları doğrultusunda bazı sektörlerin geliştirilmesini amaçlar. Sömürgelerde devlet aygıtı, doğası gereği ulusal bağımsızlık temelinde ekonomik kalkınmayı hedefleyen inisiyatiflere izin vermez. Politik bağımsızlığını (farklı düzeylerde) muhafaza eden yarı-sömürge ve bağımlı ülkelerde (özellikle de ikincisinde) durum farklıdır. Bu ülkelerde devlet eliti belirli anlarda ekonomik geriliğin bilinçli müdahalelerle aşılabileceği umudunu taşıyabilir ve buna yönelik hamleler yapabilir. Rusya'da I. Petro'nun 1682'de tahta çıkmasından itibaren yapılan reform hamleleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyılın sonundaki Nizam-ı Cedit reformlarından itibaren harcanan modernleşme çabaları, Çin'de Çing hanedanlığının 19. yüzyılın sonunda yaptığı Kendini Güçlendirme Reformları ve onu izleyen öteki hamleler ve Japonya'da 19. yüzyılın ikinci yarısındaki Meiji Restorasyonu bunun bilinen örnekleridir. Japonya haricindeki örneklerde modernleşme ekonomik geriliğin aşılmasına yetmemiştir. Ancak, söz konusu reformların sonucunda dışarıdan ithal edilen bir dizi ileri ekonomik ve politik yapı ile tarihsel bakımdan köklü geri yapıların bileşik gelişmesi bu ülkelerin her birinde patlayıcı politik çelişkiler yaratmıştır. Bu durum, proletaryanın köylülük ile ittifak halinde iktidarı

43 Utsa Patnaik, "New Estimates of Eighteenth-Century British Trade and Their Relation to Transfers from Tropical Colonies", K. N. Panikkar, Terence J. Byres ve Utsa Patnaik (derleyenler), *The Making of History-Essays Presented to Irfan Habib*, Londra: Anthem Press, 2002 içinde, s. 389.

ele geçirip demokratik ve sosyalist devrimin görevlerini kesintisiz biçimde gerçekleştirmesini (sürekli devrimi) gündeme getirmiştir. Bir dizi nesnel ve öznel faktör Japonya ve Osmanlı'da bu potansiyelin gerçeğe dönüşmesini engellerken, Rusya ve Çin'de sürekli devrim 20. yüzyılda somut olarak gerçekleşmiştir.

Trotskiy'e göre, bu tip ülkelerde sürekli devrim dinamikleri üç temel unsurdan oluşur: 1. siyasal bilinç ve örgütlülük düzeyi sayısal ağırlığını çok aşan proletarya, 2. modernleşme çabalarının ekonomik faturasını yüksek vergilerle ödeyen ve toprak sorunu çözülmeyi bekleyen köylülük, 3. ekonomik bakımdan cılız ve dışa bağımlı, politik bakımdan zayıf, korkak ve eski rejimin hâkim sınıflarına muhtaç olan, dolayısıyla proletarya ve köylülük üzerinde hegemonya kurmakta zorlanan burjuvazi. Trotskiy, Rusya özelinde bu unsurları ayrıntılı olarak tarif eder. Rusya'nın sanayileşme hamlesi, ülkenin tamamını kapsayamamakla ve Batı ile arasındaki ekonomik mesafeyi kapatamamakla birlikte politik bakımdan önemli sonuçlara yol açmıştır. Milyonlarca köylü bir çırpıda tarımdan koparak proleterleşmiştir. Bu kitleler, esnaflığı veya zanaatkârlığı deneyimlemeden, küçük atölyelerde çalışmadan, birdenbire büyük ve modern fabrikalarda işçileşmiştir. Ayrıca, bileşik gelişmeyi tartışırken gördüğümüz gibi, 20. yüzyılın başında Rus sanayisi Batı'daki pek çok muadiline göre çok daha büyük ölçekli ve yoğunlu. Bunun iki önemli sonucu vardır. Birincisi, Marx'ın proletaryanın burjuvazinin mezar kazıcısına dönüşümünü tarif ederken saptadığı gibi,⁴⁴ çok sayıda işçinin büyük işletmelerde bir araya gelmesi onları kaynaştırmış, dayanışmalarını geliştirmiş ve burjuvazi karşısında birleşmelerini kolaylaştırmıştır. Bununla bağlantılı bir diğer olgu sanayinin yoğunluğu nedeniyle büyük sermaye ile proletarya arasında bulunan ve sınıf mücadelesini yumuşatıcı etki yapabilen ara/orta sınıfsal katmanların zayıflığıdır. Bütün bunlar Rusya'da işçi sınıfının toplumdaki sayısal ağırlığının çok üzerinde bir bilinç ve örgütlülüğe sahip olmasının zeminini hazırlamıştır.

Burjuvazinin politik hegemonya kurma yeteneğinden yoksunluğu bu durumu perçinlemiştir. Marx'ın 1848 devrimlerinin ertesinde Batı Avrupa özelinde yaptığı burjuvazinin ilerici niteliklerini proletarya korkusu nedeniyle kaybettiği tespiti Rusya için de en başından itibaren geçerliydi. Yerli burjuvazi çarlık rejiminin kanatları altında gelişmişti ve ekonomik bakımdan cılızdı. Bu nedenle, klasik burjuva devrimi şablonuna göre hareket ederek otokrasiyi yıkmaya ve temsili demokrasiye dayanan bir rejim kurmaya mecali yoktu. Ayrıca, hızla militanlaşan işçi hareketine karşı kendini savunabil-

44 Marx ve Engels, 2008, s. 32.

mek için asırlardır ülkeyi yöneten otokrasi ile uzlaşmaya mecburdu. Bu, aynı zamanda, otokrasinin kırlardaki sınıfsal temeli olan büyük toprak sahipleri ile de uzlaşma anlamına geliyordu. Burjuvazi ciddi bir toprak reformu gerçekleştirmediği için yoksul köylülük üzerinde hegemonya kuramadı. Ek olarak, devletin hızlı sanayileşmeyi finanse etmek için tarıma ağır vergiler koyması da köylülüğü yabancılaştırmıştı.⁴⁵ Fransa'da burjuvazi, köylülük üzerindeki hegemonyası sayesinde Paris Komünü'nü bastırabilmişti.⁴⁶ Rus burjuvazisi benzer bir olanaktan yoksundu:

Köylülük, ateşli silahları kullanmayı öğrendikten sonra dahi tarımsal demokratik devrimi, yani kendi devrimini kendi başına gerçekleştirememiştir. Bir önderliğe sahip olmak zorunda olmuştur. Dünya tarihinde ilk kez işçinin kişiliğinde bir önder bulmak köylünün yazgısı olmuştur. Rus devrimi ile ondan önceki tüm devrimler arasındaki temel ve hatta bütün fark burada yatmaktadır [...]

Rus burjuvazisi, Rus tipi haricinde isteyebileceğiniz her türden, Fransız, Danimarka veya Amerikan tipi tarımsal evrimin düşünüyordu. Ancak, kendisini Fransız tarihi veya Amerikan toplumsal yapısı ile güzelce donatmayı ihmal etmişti. Demokrat aydınlar, belirleyici an gelip çatığında (devrimci geçmişlerine uygun olmayan biçimde) devrimci köy ile değil, liberal burjuvazi ve toprak sahipleri ile birlikte tutum aldılar. Bu koşullar altında yalnızca işçi sınıfı köylü devriminin başına geçebilirdi.

Geri unsurların en modern faktörler ile özel bir karışımı anlamına gelen geri ülkelerde bileşik gelişme yasası burada en tamamlanmış haliyle karşımıza çıkar ve Rus devriminin temel esrarını çözmek için gereken anahtarı bize sunar. Eski Rus tarihinin barbarlığının bir mirası olan tarım sorunu burjuvazi tarafından çözülebilmiş olsaydı Rus proletaryası muhtemelen 1917'de iktidara gelemezdi. Sovyet devletin gerçeğe dönüşebilmesi için birbirinden tamamen farklı tarihsel varlıklara ait iki faktörün yan yana gelmesi ve iç içe geçmesi gerekiyordu: burjuva gelişmesinin şafağına özgü bir hareket olan köylü savaşı ve onun gerilemesinin işaretini veren proleter ayaklanması. 1917'nin özü budur.⁴⁷

Burjuva hegemonyasını engelleyen diğer faktör yabancı sermayeye olan bağımlılıktı. Rusya'nın sermaye birikiminin yetersizliği ülkeyi en başından itibaren yabancı sermayeye bağımlı kılmıştır. Yabancı sermaye, sanayi yatırımı, bankacılık faaliyetleri ve devlete verdiği borçlarla ülkede ciddi bir güç kazanmıştır. Doğası gereği istekleri karşılandığı müddetçe yatırım yaptığı ülkenin devleti ile iyi ilişkiler kurmayı tercih ettiği ve politik istikrarsızlığa yol açacak girişimlerden mümkün olduğunca kaçındığı için yabancı sermayenin

45 Trotsky, *The History of the Russian Revolution Volume 1*, s. 3.

46 a.g.e., s. 36.

47 a.g.e., s. 36-37.

Rusya’da bir burjuva demokratik devrimine yardımcı olması imkânsızdı.⁴⁸

Bu nedenlerden dolayı, Rusya’da burjuvazi politik hegemonya kuramamıştır. Yukarıda özetlenen olgular ilk kez Trotskiy tarafından 1906’da yayımlanan *Sonuçlar ve Olasılıklar*’da saptanmıştır. Trotskiy, Rusya’nın dünya sisteminin zayıf halkası olduğunu ve sosyalist devrimin Batı’dan önce Rusya’da zafer kazanması olasılığının yüksek olduğunu belirtmiştir. Burjuva hegemonyasının eksikliğinin proletaryaya köylülük ile ittifak kurarak iktidarı ele geçirme imkânını sunduğunu saptamıştır. Ekim Devrimi, bu saptamayı parlak biçimde doğrulamıştır.

Trotskiy 1929’da yayımlanan *Sürekli Devrim*’de Rusya’dan çok daha geri ülkelerde de eşitsiz ve bileşik gelişmenin sürekli devrimi gündeme getirdiğini tespit etmiştir:

Demokratik devrimini gerçekleştirmemiş veya tamamlamamış bir ülkenin özellikleri öylesine büyük bir öneme sahiptir ki, bütün bunların proleter öncüsünün programına temel olarak alınması gerekir. Komünist partisi burjuvazi ve onun demokratik ajanlarına karşı mücadelesinde, işçi sınıfı ve genel olarak emekçilerin çoğunluğunu ancak böylesine bir ulusal program temeli üzerinde gerçekten ve başarılı bir biçimde yanına çekebilir. Bu mücadelede başarı olasılığı, büyük ölçüde, proletaryanın ülke ekonomisindeki rolü ve bunun sonucu olarak ülkenin kapitalist gelişme düzeyi tarafından belirlenir, elbet. Ama yine de bu, tek kıstas değildir. Ülkede “halk için” büyük öneme sahip, çözümü ulusun çoğunluğunu ilgilendiren ve en kararlı devrimci girişimleri gerektiren acil bir sorunun bulunması da aynı derecede önemli bir meseledir. Çeşitli biçimleriyle, tarım sorunu ve ulusal sorun bunların arasındadır. Tarım sorununun çok ciddi bir durum arz ettiği ve dayanılmaz ulusal baskıların bulunduğu sömürge ülkelerde, genç ve görece küçük proletarya, **ulusal demokratik** devrim temeli üzerinde, gelişmiş ülkelerin tamamen **sosyalist** temel üzerinde mücadele eden proletaryasından daha önce iktidara gelebilir. Ekim’den bu yana hiç kimsenin bunu kanıtlamak zorunda kalmadığı sanılabilir. Ama ideolojik gericilik yılları boyunca ve epigonların teorik sefaleti içinde temel devrim kavramları öyle kokuşmuş, öyle çürümüş ve öyle.. Kuusinenleştirilmiştir ki, insan her defasında yeni baştan başlamak zorunda kalıyor.⁴⁹

Sürekli devrimin ikinci unsuru proletaryanın iktidarı ele geçirmesinin devrimci sürecin sonu değil, başlangıcı olmasıdır. Proleter devrim, zafere ulaştığı ülkenin içinde ve dışında yeni çelişkiler üretir:

“Sürekli devrim” teorisinin ikinci yanı, sosyalist devrimin kendisi ile ilgilidir. Tüm toplumsal ilişkiler çok uzun bir süre ve sürekli iç mücadeleler içinde, dö-

48 a.g.e., s. 8.

49 Troçki, 1976, s. 162-163.

nüşüm geçirirler. Toplum deri değiştirmeye devam eder. Değişimin her aşaması dolaysız olarak bir öncekinden köklenir. Bu süreç zorunlu olarak politik bir nitelik taşır, yani, değişim halinde olan toplumun içindeki çeşitli grupların çatışmaları ile gelişir. İç ve dış savaşlar yerlerini “barışçı” reform dönemlerine bırakır. Ekonomi, teknik, bilim, aile, ahlak ve günlük hayattaki devrimler, karmaşık karşılıklı etkiler içinde gelişir ve toplumun dengeye ulaşmasına engel olur. Sosyalist devrimin sürekli niteliği burada yatmaktadır.⁵⁰

Sosyalist devrimin ortaya çıkardığı çelişkilerin bazıları barışçı yollarla çözülebilir. Örneğin proletarya köylülüğü kazanabilmek için devlet olanaklarını sonuna kadar kullanır. Bu yöntem, tarımın kolektifleştirilmesi gibi çetin bir görevin köylülüğün geniş kesimlerinin rızasıyla, nispeten barışçıl biçimde çözülebilmesini sağlayabilir ve sosyalizmin inşasını ilerletir:

Proletarya, iktidarını perçinlemek için, devrimin tabanını genişletmek zorundadır. Emekçi kitlelerin birçok kesimi, özellikle kırsal kesimler (ancak devrimin öncüsü kent proletaryası, devletin başına geçtikten sonra) devrime çekilecek ve politik olarak örgütleneceklerdir. Ondan sonra, devlet kaynaklarından yararlanılarak bu kesimler arasında ajitasyon ve örgütlenme çalışmaları yürütülecektir. Yasama gücünün kendisi, kitlelerin devrimcileştirilmelerinde önemli bir araç haline gelecektir.⁵¹

Eğitimin, sağlık hizmetlerinin ve ekonomik altyapının geliştirilmesi gibi başlıklarda kitlelerin gönüllü seferberliği temelinde ciddi sıçramalar yapmak mümkündür. Ancak, proleter iktidarını ezmek için yapılan iç ve dış müdahaleleri barışçıl biçimde yenilgiye uğratmak mümkün değildir. Bu durumda tekil ülkelerde iç savaşlar, uluslararası planda devrimci savaşlar gündeme gelebilir:

İktidarın proletaryanın eline geçmesi devrimi tamamlamaz, başlatır sadece. Sosyalist inşa, ulusal ve uluslararası ölçekte sınıf mücadelesi temeli üzerinde mümkündür ancak. Bu mücadelenin kapitalist ilişkilerin dünya düzeyindeki ezici egemenliği şartlarında, patlamalara, yani içeride iç savaşlara, dışarıda da devrimci savaşlara yol açması kaçınılmazdır. İşte, ister demokratik devrimini daha dün gerçekleştirmiş bir geri ülkede olsun, ister ardında uzun bir demokrasi ve parlamenterizm dönemi bulunan eski bir kapitalist ülkede, genel olarak sosyalist devrimin süreklilik niteliği de burada yatmaktadır.⁵²

50 a.g.e., s. 15-16.

51 a.g.e., s. 78.

52 a.g.e., s. 192.

Sürekli devrim teorisinin en son ve en kilit unsuru dünya devrimidir. Trotskiy'e göre, kapitalizm bir dünya sistemi olduğu için sosyalizm de bir dünya sistemine dönüşmeden onu aşamaz. Eşitsiz gelişme yasası, dünya kapitalist sisteminin var olduğu müddetçe ileri ve geri ülkeler arasındaki ekonomik eşitsizlikleri yeniden üreteceğini ortaya koyar. Çalışma saatlerinin ciddi biçimde düşürülmesi, herkesin ihtiyacı olduğu ürünlere rahatça ulaşabilmesi ve istediği alanlarda kendini geliştirme olanağına kavuşabilmesi için belirli bir ekonomik refah ve bolluk seviyesine ulaşmak gereklidir. Emek üretkenliğinin yüksek olduğu emperyalist ülkelerde bu koşullar mevcuttur. Ancak, bu tek bir emperyalist ülkede devrimin olması halinde orada sosyalizmin rahatça kurulabileceği anlamına gelmez. Böyle bir durumda diğer emperyalist devletler ekonomik ambargo ve askeri yöntemleri kullanarak bu ülkenin ekonomik refah seviyesini düşürebilirler. Bu durum, ekonomik refah seviyesinin düşük olduğu ülkeler için daha çok geçerlidir. Bu ülkeler sosyalist insanın tamamlanması için gerekli ekonomik bolluğa zaten sahip değildir. Söz konusu kısır döngü, ancak dünya devrimi yoluyla tedricen aşılabılır. Geri ülkeler dünya sisteminin zayıf halkası oldukları için sosyalist devrimlerin evvela bu ülkelerde gerçekleşmesi ihtimali güçlüdür. Marx, "bu şiddetli kasımlar, zorunlu olarak burjuva organizmasının (dengenin yeniden sağlanması olasılığının daha güçlü olduğu) kalbinden ziyade çeperlerinde gerçekleşir"⁵³ diyerek bu duruma işaret etmiştir. Trotskiy ise *Sonuçlar ve Olasılıklar*'da Rusya'nın dünya sisteminin zayıf halkası olduğunu belirtmiştir. 20. yüzyılın deneyimi bu tespitleri bütünüyle doğrulamıştır. Ancak, sosyalizmin nihai zaferi için dünya devrimi belirli bir aşamada emperyalist ülkeleri de kapsamak zorundadır. Geri ülkelerdeki sosyalist devrimler, emperyalizmin bu ülkeleri sömürerek elde ettiği büyük kârları azaltıp işçi aristokrasinin varlık koşullarını sarsarak bu süreci kolaylaştırıcı etki yapabilirler. Sosyalist devrimin zafer kazandığı (eski) emperyalist ülkeler, en ufak bir ulusal bencillığe izin vermeksizin halihazırdaki tüm ekonomik ve kültürel kazanımlarını sosyalist devrimin gerçekleştiği geri ülkeler ile paylaşmak zorundadırlar. Bu tip bir uluslararası koordinasyonun kurulması, zengin ve yoksul ülkeler arasındaki gelişme farkının kapanmasını sağlayacak ve dolaşısıyla geri ülkelerin sosyalizme doğru ilerlemesine yardımcı olacaktır. Sosyalizmin inşası için bundan başka yol yoktur. Marx ve Engels bu gerçeğe işaret etmiştir:

53 Marx ve Engels, "Class Struggles in France", *Surveys from Exile*, Harmondsworth: Penguin içinde, s. 131; aktaran: Löwy, 1981, s. 17-18.

İşçiler, burjuvazi ile birlikte kendilerini de kurtarabileceklerine inanmanın yanı sıra, geri kalan burjuva ulusları varlıklarını sürdürürken Fransa'nın ulusal duvarları içinde proleter devrimini gerçekleştirebileceklerine inanıyorlardı. Ancak, Fransa'daki üretim ilişkileri Fransa'nın dış ticareti, onun dünya piyasasındaki konumu ve bu piyasanın yasaları tarafından belirlenirken ve bu durumun dünya piyasasının despotu olan İngiltere üzerinde yansımaları olacakken, Fransa Avrupa çapında bir devrimci savaş olmaksızın bu yasaları nasıl çiğneyebilirdi?⁵⁴

Proletarya devlet gücünü ele geçirinceye ve yalnızca bir tek ülkedeki değil, dünyanın tüm önde gelen ülkelerindeki proleterlerin birliğinin, bu ülkelerin proleterleri arasındaki rekabetin ortadan kalkmış olduğu ve hiç değilse belli başlı üretici güçlerin proleterlerin ellerinde toplanmış bulunduğu noktaya ulaşınca dek, devrimi sürekli kılmak bizim sorunumuz ve görevimizdir.⁵⁵

Dünya devriminin sosyalizmin inşasının tamamlanmasının ön koşulu olduğunu en fazla vurgulayan Marksist olan Trotskiy, Marx ve Engels'in yukarıdaki tespitini şöyle tamamlar:

Eğer İngiltere ve Hindistan'ı kapitalist iki tipin iki kutuplaşmış, zıt biçimi olarak alırsak, İngiliz ve Hint proletaryalarının enternasyonalizminin şartların, görevlerin ve yöntemlerin özdeşliğine değil, bu iki ülkenin bölünmez karşılıklı bağımlılıklarına dayandığını söylememiz gerekecektir [...] Ne Hindistan'da ne de İngiltere'de bağımsız bir sosyalist toplum kurulabilir. Her ikisi de, daha yüksek bir bütünün içine, parçalar olarak girmek zorunda kalacaklardır. Marksist enternasyonalizmin sarsılmaz temeli buna ve yalnız buna dayanmaktadır.⁵⁶

Trotskiy'in 1936'da yayımlanan *İhanete Uğrayan Devrim*'de isabetle öngördüğü gibi, dünya devriminin başarısızlığı kurulan işçi devletlerinin yozlaşmalarına ve kapitalizme geri dönmelerine neden olur:

Devrimin koyduğu politik ve hukuksal ilkeler, bir yandan geri bir ekonomi üzerinde olumlu etkiye bulunurken, öte yandan geri kalmışlığın felç edici etkisini hissettiler. Sovyetler Birliği ne kadar uzun süre kapitalist kuşatma altında kalırsa, toplumsal dokularının yozlaşması da o ölçüde derinlere nüfuz edecektir. Belirsiz bir yalıtılmışlık süreci, ulusal bir komünizmin yerleşmesine değil, kaçınılmaz olarak kapitalist restorasyona götürecektir.⁵⁷

Trotskiy bu satırları yazdığı sırada dünyada Sovyetler Birliği dışında bir

54 a.g.e., s. 20-21.

55 Marx ve Engels, *The Revolutions of 1848*, s. 323-324, aktaran Löwy, 1981, s. 15.

56 Troçki, 1976, s. 36.

57 Lev Davidoviç Trotskiy, *İhanete Uğrayan Devrim*, kolektif çeviri, İstanbul: Alef Yayınevi, 2006, s. 408.

işçi devleti mevcut değildi. İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde önce Doğu Avrupa ve Çin'de, daha sonra Küba ve Vietnam'da işçi devletleri kuruldu. Ancak, kurulan bu işçi devletlerini yöneten bürokrasiler enternasyonalist temelde birleşip dünya devrimini ilerletmeye yönelmek yerine, Çin-Sovyet ve Çin-Vietnam çatışmalarında açıkça görüldüğü gibi, milliyetçi temelde birbirleriyle rekabete giriştiler. Dünya devriminin başarısızlığı, Çin'in Aralık 1978'den itibaren tedricen kapitalistleşmesine, Vietnam'ın 1980'lerde aynı yola girmesine ve nihayet, 1989-91 aralığında Doğu Avrupa ülkeleri ve Sovyetler Birliği'nde kapitalizmin restorasyonuna giden yolu açtı. Küba'daki kapitalist restorasyon da günümüzde hızlı biçimde ilerliyor.

Sonuç

Trotskiy'in formüle ettiği eşitsiz ve bileşik gelişme yasası, tarihsel materyalizme yapılmış en büyük katkılardan birisidir. Eşitsiz gelişme yasası, farklı toplumların tarih boyunca ekonomik ve kültürel bakımdan farklı biçimlerde ve tempolarda geliştiğini ortaya koyar. Kapitalizmin bir dünya sistemine dönüşmesinden sonra uluslar arasındaki gelişmişlik farkı giderek artmıştır. Zengin ve yoksul ülkeler arasındaki mesafenin yoksul ülkelerin eksik modernleşmesinin sonucu olduğunu ileri süren modernleşme kuramının aksine, eşitsiz gelişme yasası bunun dünya kapitalizminin kaçınılmaz bir sonucu olduğunu ve modernleşme hızının artırılmasıyla kapatılamayacağını saptar.

Bileşik gelişme yasası, her bir ülkenin aynı tarihsel aşamalardan geçmek zorunda olmadığını tespit eder. Tarihin düz çizgi gibi doğrusal biçimde değil, sıçramalı olarak ilerlediğini gösterir. İleri ve geri ekonomik ve politik yapıların birbirlerinden ödünç alıp naklettikleri unsurların bileşkesi temelde geliştiklerini sergiler. Feodalizm aşamasının üzerinden atlayarak kapitalizme sıçrayan ABD, feodalizmden önce ortaya çıkan köleci emek örgütlenmesinden (ileri teknolojilerin kullanıldığı tarım sektöründe) uzun süre faydalanmıştır. Geri ülkelerin büyük bölümünde ise en son teknolojiyi kullanan fabrikalar ile geri teknikleri aşamamış geniş bir tarım sektörü ve kapitalizm öncesine ait politik ve toplumsal yapılar genellikle iç içe geçmiştir.

Pek az ülke Trotskiy'in "geriliğin imtiyazları" adını verdiği, en ileri teknolojileri hızla naklederek ileri ülkeleri yakalama olanağını değerlendirebilir. Pek çok ülke bir yandan geride kalmaya devam ederken diğer yandan ileri ve geri yapıların bileşkesinin yarattığı patlayıcı politik çelişkileri yaşar. Bu ülkelerde burjuvazinin ekonomik güçsüzlüğü, yabancı sermayeye bağımlılık ve kapitalizm öncesi yapıların gücü burjuvazinin klasik burjuva devrimi şablonuna uygun davranmasına engel olur. Geri kalmışlığın kamçısı altında

gerçekleştirilen hızlı sanayileşme atılımları, proletaryaya sayısal ağırlığını çok aşan bir politik ağırlık verirken, proletarya korkusu çelimsiz burjuvaziyi büyük toprak sahipleri ve eski rejimin diğer unsurları ile ittifaka zorlar. Toprak reformu talebini karşılayamayan burjuvazi, köylü kitleleri üzerinde hegemonya kuramaz. Köylülüğü müttefiki haline getirememesi proletarya ile mücadelesinde onu iyice güçsüzleştirir.

Trotsky, 1905 Devrimi'nden itibaren kaleme aldığı tüm yazılarında burjuva hegemonyasının zayıflığının işçi sınıfının önderliğinde bir işçi-köylü ittifakının kurulmasını ve iktidarı ele geçirerek demokratik devrim ile sosyalist devrimin görevlerini kesintisiz biçimde, birlikte yerine getirmesini, yani sürekli devrimi gündeme getireceğini sürekli vurgulamıştır. Sosyalist devrimin dünya kapitalizminin merkez ülkelerinden çok onun en zayıf halkasını oluşturan geri ülkelerde zafere ulaşmasının kuvvetle muhtemel olduğunu ileri sürmüştür. Bununla birlikte, bir dünya sistemi olan kapitalizmin tamamen aşılmasının ve sosyalizmin inşasının tamamlanmasının ön koşulunun dünya devrimi olduğunda ısrar etmiştir. Dünya devriminin gerçekleşmemesi halinde kurulan işçi devletlerinde kapitalizmin restorasyonunun gündeme geleceğini açıkça belirtmiştir. Sosyalist devrimin az sayıda (zengin veya yoksul) ülkede gerçekleşmesi sosyalizmin inşasını tamamlamaya yetmez. 20. yüzyılın deneyimi, Trotsky'ın sürekli devrim teorisini parlak biçimde doğrulamıştır. Rusya, Çin, Küba ve Vietnam gibi ülkelerde işçi-köylü ittifakı iktidarı ele geçirdikten sonra demokratik ve sosyalist görevleri birleştirerek yerine getirmeye girişmiştir. Ancak, Stalinist bürokrasinin dünya komünist hareketine ve söz konusu ülkelerde iktidara hâkim olması nedeniyle sürekli devrim dünya çapında fazla ilerleyememiştir. Dahası, bürokratik işçi devletleri milliyetçi temelde birbirleriyle kıyasıya rekabete girişmiştir. Dünya devriminin yenilgisi, bürokratik işçi devletlerinin bir bölümünde 1980'lerin başından itibaren, diğerlerinde ise 1989-91 aralığında kapitalizmin restorasyonuna neden olmuştur. Geçen yüzyılın deneyiminden gerekli dersleri çıkararak dünya devrimini 21. yüzyılda zafere ulaştırmak komünistlerin görevidir.

Kitap Tanıtımı

Sınıf, Kültür ve Bilinç

*Sınıf, Kültür ve Bilinç
Türkiye’de İşçi Sınıfı Kültürü,
Sınıf Bilinci ve Gündelik Hayat*
Mustafa Kemal Coşkun
Dipnot Yayınları

Sınıf çalışmaları alanında, sınıf kültürü ve sınıf bilinci konularının oldukça sınırlı işlendiği Türkiye’de, bu konudaki eksiliği gidermeye dönük mütevazı bir girişim olan elinizdeki kitap, toplumsal sınıf sorunsalını toplumsal bilimlerin araştırma gündeminden çıkarma çabasına ve Türkiye işçi sınıfına dair günümüze dek süregelen yanlış yargılara cephe alan bir eser.

Gerek akademik, gerekse popüler tartışmalarda genellikle Türkiye’de bir işçi sınıfı kültürünün olmadığı iddia edilmiştir. Bunu ve bunun rezonansı olan iddiaları, günümüz işçi sınıfından ve mücadelelerinden tanıklıklara başvurarak olumsuzlayan bu kitap, Türkiye’de de -dünyanın diğer yerlerinde olduğu gibi- sürekli oluşmakta olan bir işçi sınıfının var olduğunu ve bu sınıfın yine süreç içerisinde kendisine özgü bir sınıf kültürü ve bilinci yarattığını gösteriyor.

Kitabın benzer çalışmalardan ayrılan önemli bir başka özelliği de, alan araştırması sırasında kendileriyle görüşülen işçileri, araştırmanın basit nesneleri olarak görmemesi, onun yerine eşitlikçi, katılımcı ve sağlıklı bir bilgi üretimi için işçilerle araştırmacı arasında diyalog kuran bir dili ve yöntemi benimsemiş olmasıdır.

Bu özellikleriyle kitap, Türkiye’deki işçi sınıfı kültürünün ve bilincinin anlaşılması bakımından vazgeçilmez bir kaynak olma potansiyeli taşımaktadır.

Trotskiy ve Sovyetler Birliği

Özgür Öztürk

“Hafıza-i beşer nisyan ile maluldür” demişler, yani insan belleği unutkanlıkla sakatlanmıştır. Tarihin büyük ironilerinden biri, belirli bir döneme damga vuran olayların ve kaygıların sanki buz üstüne yazılmış gibi zamanla silinmesi, unutulmasıdır. Kuşkusuz bu “unutma” hiçbir zaman tam olamaz. Toplumsal ilişkiler çeşitli kurumlarda, mekânda, üretim araçlarında cisimleşir ve bu basit gerçek kuşaklar arasındaki sürekliliği sağlar. Geçmişten kaçış yoktur ve Marx “Bütün ölmüş kuşakların geleneği, büyük bir ağırlıkla, yaşayanların beyinleri üzerine çöker” der.¹ Gelgelelim her yeni kuşak farklı bir ortamda etkinlik gösterir. Bu nedenle, uzun bir dönem boyunca uğrunda mücadele verilen sorunlar bile daha sonraki kuşaklar için anlamını yitirebilir. Sovyetler Birliği’nde 1950’lerden sonra yaşananlar bunun bir örneğidir: daha önceki dönemlerde elde edilen muazzam kazanımlar sıradan, basit, verili şeylere dönüşmüş, artık kimseyi heyecanlandırmaz olmuştur. SSCB’nin dağılmasının ve kapitalizme dönüşün belki tek olumlu sonucu, bu kayıtsızlık halinin de geride kalmasıdır.

¹ Karl Marx, *Louis Bonaparte’ın 18 Brumaire’i*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları, 1990, s. 13-4.

Kolektif unutuşun diyalektiğine bir başka örneği Türkiye’den verebiliriz. Gezi isyanında sokağa çıkan gençlerin çoğu herhalde 1990’lı yıllarda Sovyetler Birliği’nin çöküşünün ardından komünizmin, ideolojilerin, politikanın ve hatta tarihin sonunun ilan edildiğini bilmez. Bilse bile haklı olarak pek önemsemez. Tarih yoluna devam etmiş, yirmi yıl önce gündemi ve zihinleri işgal eden tartışmaların çoğu bugün için tamamen anlamsız hale gelmiştir. Zira şimdi kriz içinde olan, kapitalizmin kendisidir.

Son otuz yıldır bıkırtıcı bir biçimde insanlığın sorunlarına nihai çözüm formülü olarak sunulan serbest piyasa ve burjuva demokrasisi ikilisinin dünyayı yeni felaketlere sürüklediği açıklık kazanmıştır. İçinde bulunduğumuz dönemde krizin derinliğini anlamak için basit bir soru yetecektir: kapitalizm (veya “serbest piyasa”) herhangi bir toplumsal soruna çözüm sunuyor mu? Örneğin, tüm dünyayı kasıp kavuran ve gençleri çok daha fazla etkileyen işsizlik belasını halletmeye yönelik ciddi bir proje veya öneri var mıdır? Otuz yıldır bir yandan teknoloji ilerler ve verimlilik artarken bir yandan da çalışma saatlerinin giderek uzadığını, çalışma koşullarının daha da bozulduğunu, taşeronlaşmanın hızlandığını, esnek, enformel, güvencesiz çalışmanın yaygınlaştığını herkes deneyimiyle bilir. Hepsi de neoliberal politikalarından kaynaklanan tüm bu sorunlara “serbest piyasa” içinde çözüm bulmanın, hatta aramanın mümkün olduğunu gerçekten düşünen tek bir kişi var mıdır? Bu soruların sayısı elbette artırılabilir, üstelik burada söz konusu olan yalnızca dar anlamda “ekonomik” olgular değildir. Kapitalizmin, gittikçe felaket boyutuna çıkardığı ekolojik krize dair de hiçbir ciddi çözüm önerisi yoktur. Hatta siyasal düzlemde, otoriter rejimleri, ABD ve Avrupa’da yaygınlaşan ırkçılığı, yeniden güç kazanan faşizmi, dinci gericiliğin hızlı yükselişini dikkate aldığımızda burjuva demokrasisi ölçülerinde bile muazzam bir gerilemenin yaşandığı açıktır. Kısacası insanlık, şimdilik pek farkında gibi görünmese de büyük bir siyasal-toplumsal-ekonomik krizin içinde belenlenmektedir.

Neoliberal kapitalizmin yarattığı tahribatın bir yönü de “reform” fikrinin zayıflamış olmasıdır. Kapitalist piyasanın ezici tahakkümü herhangi bir alternatifin düşünülmesini bile zorlaştırmış, kabaca 1930’lardan 1970’lerin ortalarına kadar ekonomi politikalarına damga vuran Keynesçi yaklaşım şimdilik rafa kaldırılmıştır. Sermaye cephesi 2008 sonlarından beri devam eden büyük bunalıma rağmen neoliberal ilkelerden taviz vermediyse, buna gerek duymadığındandır. Finans piyasalarına yönelik düzenlemelerin yeni ayrıntılar eklenerek bir miktar daha geliştirilmesi dışında, sermayenin mevcut “model”den uzaklaşmayacağı bellidir. 1971 yılında TUSİAD’ın kuruluş

bildirgesinde bağlılığını ilan ettiği “karma ekonomi”yi bugün birisi ciddi ciddi önermeye kalksa, muhtemelen sosyal medyada alay konusu olur.

Diğer taraftan, sistemi reformdan geçirmek isteyen yaklaşımların gözden düşmesi, devrimci arayışların hızlanması sonucunu da doğurmuştur. Önümüzdeki dönemde kapitalist barbarlığa karşı tüm dünyada sosyalizmin yükselişe geçeceğini düşünmek, iflah olmaz bir iyimserlik değil, gerçekçi bir öngörüdür. Kuşkusuz, sosyalizmin 1990’lı yıllardaki itibar kaybı kolektif bellekte derin izler bırakmıştır, ancak yeni devrimci kuşakların bunu fazla dert ettikleri söylenemez. Dünya genelinde başta işçi ve öğrenci gençlik olmak üzere politik olarak en dinamik unsurlar eşitliğe, özgürlüğe, kısaca sosyalist ideallere açıktır, hatta açtır.

Gelgelelim sosyalist kampta genel bir düşünsel dağınıklığın yaşandığı da inkâr edilemez. 20. yüzyılın ikinci yarısında hem Batı Marksizmi denilen geleneğin hem de “reel sosyalist” denilen ülkelerdeki teorik geriliğin yarattığı olumsuz etkiler bir çırpıda bertaraf edilemeyecek kadar büyüktür. 21. yüzyılın sosyalizmi üzerine ciddi olarak düşünebilmek için, 20. yüzyılın sosyalist inşa deneyimleriyle dürüstçe yüzleşmek, bu deneyimlerden dersler çıkarmak acil ve hayati bir önem taşır. Bu bağlamda, kendisinden sonra gelenleri dolaylı veya dolaysız çeşitli yollardan etkilemiş olması nedeniyle, öncelikle Sovyetler Birliği deneyimini ve onun travmatik çözümüşünü anlamak temel görevdir. Üstelik sadece anlamak da yetmez, benzer bir felaketin bir daha yaşanmaması için tedbirler almak, kapitalizme geri dönmeyecek alternatifler geliştirme yönünde çaba göstermek gereklidir.

Sovyetler Birliği deneyimini anlamaya çalışırken Marksizme özgü eleştirel bakıştan hareket etme gereği ne kadar vurgulansa azdır. Zira SSCB tarihinde, resmi iddialarla gerçeklik arasında daima büyük bir mesafe olmuştur. Bu nedenle, 20. yüzyılın ikinci yarısında Marksist solda biri resmi Sovyet tezlerini benimseyenler ve diğeri eleştirel akımlar olmak üzere kabaca iki ana yaklaşım belirginleşmiştir. Resmi yorumu izleyerek Sovyetler Birliği’ni sosyalist kabul edenler, bunun tartışılmasını bile yanlış ve hatta sosyalizm davası için zararlı bulmuştur. 1980’lerin başlarında birçok sosyalist örgütün SSCB’nin “komünizme doğru ilerlediği” tespitiinde birleştiği anımsanacaktır. Çöküşün muazzam ölçeği karşısında ise bu kez süreç içindeki bazı “yanlışlar” dikkati çekmeye başlamıştır. Bu çerçevede, SBKP önderliğinin teorik yetersizlikleri, hesap hataları, ideolojik ataleti vurgulanır olmuştur. Dolayısıyla, örtük veya açık olarak, bu türden önlenebilir nitelikte hatalar olmasa Sovyetler Birliği’nin yoluna devam edebileceği varsayılmıştır.² Öte yandan,

² Bu çizgideki birçok yapıt arasından bkz. Yalçın Küçük, *Sovyetler Birliği’nde Sosyalizmin Çözü-*

çeşitli nedenlerle SSCB'ye eleştirel bakanlar arasında da bazıları birbirine taban tabana zıt olan birçok farklı yorumun yaygınlık kazandığı görülür. Bu eleştirel grup kendi içinde üç ana ekole ayrılır. Liberal eğilimli sosyalistler, Sovyetler Birliği'ni genellikle totaliter bir toplum olarak değerlendirmiş ve özellikle Stalin dönemi ile Alman faşizmi arasında paralellikler kurmuştur. Trotskiy'in ortodoks izleyicileri, genellikle "işçi devleti"ni esas alan (bürokratik veya yozlaşmış işçi devleti) formülasyonları savunmuştur. Diğer gelecekler ise SSCB'yi devlet kapitalizmi, devlet sosyalizmi, bürokratik kolektivizm ve hatta (Çin yanlısı ekollerde) "sosyal emperyalizm" gibi kavramlar ekseninde yorumlamıştır.³

Tüm bu tartışmaların ilk elden gösterdiği şey, Sovyetler Birliği'ni anmanın pek de kolay olmadığıdır. Aynı anda hem sosyalist hem de kapitalist olduğu öne sürülebilen bir ülke, her iki sistemden de bazı özellikler taşıyan özgül tipte bir toplum sayılabilir. Bu nedenle, farklı kriterlerle bakıldığında farklı yönleri göze çarpar. Sovyet deneyimini yalnızca bir kapitalizm türü saymanın tarihsel maddeci açıdan fazla anlamlı olduğu söylenemez. Öte yandan, Sovyetler Birliği'nin sosyalist aşamaya ulaştığını kabul edenler de herhalde sosyalizmin kapitalizmden **üstün** bir üretim tarzı olduğunu kanıtlamakta epeyce zorlanacaktır. İki görüş de belirli sorunlar içeriyorsa, kestirme bir yoldan gidip bu ikisini sentezleyerek "ortalarda bir yerde" daha doğru bir yoruma ulaşmak akla uygun görünebilir, ancak bu da olanaklı değildir. Böyle doğrusal bir tarih anlayışında SSCB kapitalizmden "uzaklaşmış" ve belli bir "mesafe" kat ederek sosyalizme az veya çok "yaklaşmış" gibi algılanacak, düz bir hat üzerinde ilerliyor gibi düşünülecektir. Bu algıdaki sorun, geçişin diyalektiğinin bir yana bırakılmasıdır.⁴ Geçiş toplumu en az kapitalist toplum kadar derin çelişkiler barındıran bir formasyondur ve hangi yöne evrileceği önceden belli değildir. Sonuç, o toplumun kendi içindeki dinamiklerle dünya genelindeki mücadeleler arasındaki çoğu zaman çatışmalı ilişkilerle şekillenir.

lüşü, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1991; İgor Gali, V.İ. Gromov, G.A. Vasilyev, O.S. Şenin, *Sovyetler Birliği Neden/Nasıl Yıkıldı*, çev. Arif Berberoğlu, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2008; Kemal Okuyan, *Sovyetler Birliği'nin Çözülüşü Üzerine Anti-Tezler*, İstanbul: Yazılama Yayınevi, 3. baskı, 2014.

³ Kendisini Trotskist olarak tanımlamakla birlikte Trotskiy'in yozlaşmış işçi devleti formülasyonunu kabul etmeyenlerin bir kısmı bu son gruptadır. Bazı örnekler için bkz. Antonio Carlo, *Sovyetler Birliği'nin Sosyo-Ekonomik Karakteri*, çev. Emre Adıgüzel, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1985; Tony Cliff, *Rusya'da Devlet Kapitalizmi*, çev. Ali Saffet, Tarık Kaya, İstanbul: Metis Yayınları, 1990; Alex Callinicos, *Troçkizmin Tarihi*, çev. Mahmut Kurdoğlu, İstanbul: Z Yayınları, 1991.

⁴ Marc Rakovski, bizzat "geçiş" kavramının doğrusal bir tarih anlayışı içerdiğini öne sürer. Bkz. "Marxism and the Analysis of Soviet Societies", *Capital and Class*, no: 1, Bahar 1977, s. 85. Ancak, esas olarak Sovyet toplumunun kurumsal yapısına odaklanan Rakovski'nin de doyurucu bir alternatif önerdiği söylenemez.

Marx ve Engels geçiş süreci üzerine fazla yazmadılarsa, bunun nedeni bazı muhaliflerinin öne sürdüğü gibi⁵ bu konuda düşünmeyi reddetmeleri veya sorunların önemli olmayacağına inanmaları değil, yaşadıkları dönemde Paris Komünü gibi kısa süreli ve yerel bir deneyim dışında yeterli tarihsel birikimin olmamasıdır.

Bugün durum farklıdır ve sorun tarihsel deneyimin eksikliği değil fazlalığıdır. Neredeyse 20. yüzyılın tamamını ve birçok farklı ülkeyi içeren sosyalist inşa sürecinin Marksist bakışla anlaşılabilmesi için, gerek Marx ve Engels'in gerekse Lenin'in ve Trotskiy'in yazdıklarının eleştirel bir gözle değerlendirilmesi büyük önem taşır. Bu yazının amacı, bu kolektif göreve, geçiş toplumunun analizi açısından kritik bazı temalara odaklanmak suretiyle katkı sunabilmektir. Aşağıda ilk olarak Marx ve Engels'le başlayıp Lenin ve Trotskiy ile devam eden teorik geleneğin bazı merkezi önermeleri kısaca hatırlatılacak, ardından Trotskiy'in yorumu, özellikle de *İhanete Uğrayan Devrim*'de getirdiği katkılar değerlendirilecektir.

Trotskiy önemlidir, zira hem klasik Marksizme olan teorik hâkimiyeti hem de muhalefette yer alması nedeniyle erken dönem Sovyetler Birliği'nin **eleştirel** analizini gerçekleştirmek için belki en elverişli konumdadır. Ekim devriminin Lenin'le birlikte başta gelen iki önderinden biri ve iç savaşta Kızılordu'nun komutanı olarak Trotskiy'in Lenin'in ölümünün ardından yaşanan iç çekişmelerde muhalefet saflarına düşmesi, SSCB deneyimini serinkanlı biçimde değerlendirebilmek açısından onu eşsiz bir konuma getirmiştir. Yeni rejimi ne abartılı biçimde övmekte ne de ölçsüz biçimde yermekte nesnel bir çıkarı vardır. Bu konumun bir sonucu olarak, Perry Anderson'un vurguladığı gibi, Stalin döneminin siyasal açıdan dengeli bir analizini yapabilmıştır.⁶ Trotskiy, Sovyetler Birliği'nin bir işçi devleti karakteri taşıdığını kabul etmiş, dış müdahalelere ve emperyalist saldırılara karşı onu savunma gereğini vurgulamış, ancak aynı zamanda rejimin içeride bir siyasal devrimle yenilenmesi gerektiğini de ileri sürmüştür. Öte yandan, Lenin dışında diğer Bolşevik önderler (Zinovyev, Kamenev, Stalin, hatta Bukharin), teorik donanım ve Marksist yöntemi uygulama kapasitesi bakımından açıkça Trotskiy'in gerisindedir. Salt bu iki olgu bile, Sovyetler Birliği'ni anlamaya çalışan bir Marksistin Trotskiy'in yorumlarını dikkate almasını gerektirir.

⁵ Örneğin bkz. Alec Nove, "Marx, Piyasa ve 'Uygulanabilir' Sosyalizm", çev. Nail Satlıgan, Osman Akınhay (der.) *Piyasa Sosyalizmi Tartışması* içinde, İstanbul: Belge Yayınları, 1992, s. 24.

⁶ Bkz. Perry Anderson, "Trotsky's Interpretation of Stalinism", *New Left Review*, 1/139, 1983, s. 55.

Marx ve Engels: komünizme geçiş

Bilindiği gibi Marx öncelikle kapitalist üretim tarzını analiz etmiş, komünizme ilişkin olarak ise bazı temel noktaları belirtmekle yetinmiştir. Marx ve Engels'in gençlik yıllarından itibaren benimsedikleri ilke, komünizmin tarihin gerçek hareketi olduğudur. Bu bir ütopya veya masa başında kurgulanıp sonra uygulamaya konulacak bir proje değil, sınıfların gerçek mücadeleleri ile şekillenecek bir gelecektir. Bertell Ollman'ın Marx'ın yöntemi üzerine çalışmasında vurguladığı gibi, gelecek “sadece bugünün ne olacağı değildir; aynı zamanda gelecekte ortaya çıkacak her şey bir potansiyel olarak bugünde, bugünün tüm mevcut biçimlerinde var olur.”⁷ Bir başka deyişle, gelecek, üzerine sıfırdan yeni cümlelerin yazılacağı boş bir defter sayfası gibi karşımıza çıkmayacaktır. Daha ziyade, bugünün çelişkili ilişkilerinden ve bu çelişkilerin içerdiği potansiyellerin gelişmesinden doğacaktır. Tam da bu nedenle, komünizm kapitalizmin tarihsel gelişiminin bir sonucu olacaktır. Marx ve Engels'in tüm yaşamları boyunca döne döne vurguladıkları ana fikir budur: “Komünizm, bizce, oluşturulması gereken bir **durum**, gerçekliğin kendisini uydurmak zorunda olduğu bir **ideal** değildir. Günümüzdeki durumu ortadan kaldıran **gerçek** hareketi komünizm olarak adlandırıyoruz. Bu hareketin koşulları, bugün mevcut olan öncüllerden doğmaktadır.”⁸

Bu ana görüşün birbiriyle bağlantılı iki temel dayanağı vardır. İlk olarak, kapitalizm üretici güçleri olağanüstü hızlı biçimde geliştirir. Marx ve Engels'e göre burjuvazi, “henüz yüz yılı bulmayan sınıf hâkimiyeti süresince daha önceki kuşakların hepsinden daha büyük ve daha görkemli üretici güçler” yaratmıştır.⁹ Komünizmin maddi temelini üretici güçlerin gelişmesi oluşturur. Bu sadece üretim araçlarının, teknolojinin ve bilimin ilerlemesi anlamına gelmez. Kapitalizmle birlikte emeğin, bu en devrimci üretici gücün toplumsal niteliği de genişir. Bir bakıma, kapitalizmin tarihsel misyonu emeğin ve üretimin toplumsallaşmasını sağlamaktır. Bunun sonucunda ise kapitalizmden üstün bir toplumsal biçim gündeme gelecektir.¹⁰ Bu yeni biçime

⁷ Bertell Ollman, *Diyalektiğin Dansı: Marx'ın Yönteminde Adımlar*, çev. Cenk Saraçoğlu, İstanbul: Yordam Kitap, 2006, s.146.

⁸ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, çev. Tonguç Ok, Olcay Geridönmez, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2. baskı, 2013, s. 43 (vurgular asıl metinde).

⁹ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, çev. Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2013, s. 46 (vurgular asıl metinde).

¹⁰ “Üretim araçlarının merkezileşmesi ve emeğin toplumsallaşması, sonunda, bunların kapitalist kabuklarıyla uyusamadıkları bir noktaya ulaşır. Kabuk parçalanır. Kapitalist özel mülkiyetin saati çalmıştır. Mülksüzleştirilenler mülksüzleştirilir.” Karl Marx, *Kapital 1. Cilt*, çev. Mehmet Selik, Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2010, s. 729.

geçişini sağlayacak toplumsal güç işçi sınıfıdır. Ana görüşün dayandığı diğer temel budur: kapitalizm, proletaryayı, tarihsel bir özne olarak işçi sınıfını da yaratır ve geliştirir. Marx ve Engels’e göre “büyük sanayinin en has ürünü” olan proletarya ile birlikte kapitalizm kendi mezar kazıcısını yaratmış olur.¹¹

Komünizme geçişin bu iki temelini (maddi ve toplumsal yanlarını) kapitalizmin gelişmesi sağlıyorsa, mantıksal sonuç, komünizmin gelişmiş kapitalizmden **sonra** gerçekleşeceğidir. Nitekim Marx ve Engels, alternatif devrim senaryolarını daima bir Avrupa devrimini etkileme potansiyeli açısından ele alırlar. Örneğin, Birinci Enternasyonal döneminde İrlanda sorunu ile ilgilendiklerinde, Marx Avrupa devrimi için İngiltere’de bir devrimi, bunun için de İrlanda’da bir devrimi gerekli görmüş, ancak bu fikirden bir genel devrim teorisi türetmemiştir.¹² 1880’li yıllarda Marx ve Engels, bu kez Rusya’da köy komünlerinden komünizme doğrudan geçiş olasılığı üzerine kafa yorarlardı.¹³ Bu çerçevede, olası bir Rus devriminin ancak batıda bir işçi devrimine yol açtığı takdirde komünizme yönelebileceğini; ayrıca, Rusya dünya kapitalizmi ile ilişkileri nedeniyle hızla dönüştüğü için böyle bir geçişin zayıf ihtimal olduğunu belirtirler. Buna kıyasla Avrupa’da bir devrim çok daha muhtemeldir. Marx ve Engels’in genel olarak Fransız devrimi gibi klasik tipte ve başlıca Avrupa ülkelerine yayılacak bir büyük siyasal-toplumsal devrim tasavvur ettikleri söylenebilir. Temel beklentileri ise devrimin öncelikle gelişmiş kapitalist Avrupa ülkelerini içermesi, bu ülkeler dünyaya hâkim olduğundan zorunlu olarak evrensel bir biçime bürünmesidir. Nasıl ki burjuva devrimleri tüm dünyada sermaye egemenliğini getirdiyse, komünizm de dünya ölçeğinde gerçekleşecektir.¹⁴

Kuşkusuz, bir tarihsel çağdan diğerine tek bir hamlede sıçramak olanaksızdır. Kapitalizmle komünizm arasında bir geçiş dönemi yer alacaktır. Bindiği gibi Marx bu evreyi “proletarya diktatörlüğü” olarak adlandırır.¹⁵ Bu geçiş evresi için öngörü, her iki sistemin yani hem kapitalizmin hem komünizmin unsurlarının çelişkili biçimde bir arada yer alacağıdır. Hatta yalnızca

¹¹ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, s. 56.

¹² Bkz. Özgür Öztürk, “Hindistan ve İrlanda: Marx ve Sömürgecilik”, *Dipnot*, no: 10, 2012.

¹³ Karl Marx, “Vera Zasuliç’e Mektup, 8 Mart 1881”, Karl Marx ve Friedrich Engels, *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, çev. Mihri Belli, Ankara: Sol Yayınları, 2. baskı, 1977, s. 264. Ayrıca bkz. Friedrich Engels, “1890 Almanca Baskıya Önsöz”, Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Parti Manifestosu*, çev. Yılmaz Onay, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 1998, s. 38.

¹⁴ “[P]roletarya yalnızca **evrensel-tarihsel** olarak var olabilir, tıpkı onun eyleminin, komünizmin, yalnızca ‘evrensel-tarihsel’ bir varlık olarak mevcut olabileceği gibi.” Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, s. 43 (vurgu asıl metinde).

¹⁵ Karl Marks, “Gotha Programının Eleştirisi”, Karl Marks ve Friedrich Engels, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, Eriş Yayınları, www.kurtuluscephesi.com/orjinal/gotha.pdf, 2003, s. 29.

geçiş dönemi değil, komünizmin erken evresi bile “bağrından çıktığı eski toplumun damgasını” taşıyacaktır.¹⁶ Örneğin, emeğin çalışma süresine göre ödüllendirilmesi gibi aslında meta mübadelesini düzenleyen bir ilke, farklı bir içerik ve biçim altında da olsa bölüşüm ilişkisine temel oluşturacaktır.

Öte yandan, geçiş dönemi devleti de tüm devletler gibi bir sınıf hâkimiyeti aracıdır, ancak şu farkla ki bu kez proletaryanın, Marx’a göre kapitalizmin gelişmesiyle toplumun ezici çoğunluğunu oluşturacak sınıfın elindedir. Proletarya diktatörlüğü daha baştan itibaren farklı tipte bir devlettir. Geçiş evresinde en önemli adım üretim araçlarının kolektif mülkiyet altına alınmasıdır ve kapitalist gelişme ile sermayenin yoğunlaşma ve merkezileşmesi bunu zaten önemli ölçüde hazırlayacaktır. Üretim araçlarına toplumun el koymasından üç temel sonuç çıkar. İlk olarak, Engels’in ünlü formülüne göre, proletarya devletin ilk adımı, yani üretim araçlarının toplumsal mülkiyet altına alınması, aynı zamanda devletin sönmesi yolundaki ilk adımdır.¹⁷ İkinci olarak, insanların idaresinin yerine artık şeylerin idaresi başlar. Proletarya, kapitalist devlete el koyup onu kendi amaçları için kullanmaktan ziyade, ona ve genel olarak devlete son verir. Bu süreçte profesyonel ordunun yerine halk milisi, sivil bürokrasinin yerine halk idaresi geçer. Üçüncüsü, yine Engels’in vurguladığı gibi, toplumsal üretim içindeki kapitalizme özgü anarşinin yerini bilinçli planlama alır.¹⁸ Sovyetler Birliği’nin erken döneminde planlama, Trotskiy’in 1920 yılından itibaren ısrarla talep ettiği bir uygulama olmasına rağmen ancak 1929 sonrasında, Trotskiy’in önderliğini yaptığı Sol Muhalefet’in tasfiyesinin ardından yürürlüğe girecektir.

Doğal olarak, Marx ve Engels’in ortaya koydukları çerçevede açıkta kalan birçok nokta vardır. Örneğin proletarya ile partisi arasındaki ilişki nasıl olacaktır? Partinin bileşimi ve yakın hedefleri nelerdir? Proletarya partisiz de bir devrim gerçekleştirebilir mi? Devrim geri bir ülkeden başlayabilir mi? Bu sorular elbette çoğaltılabilir. Ancak Marx ve Engels’in bu sorulara her zaman açık ve net yanıtlar verdikleri söylenemez. Tarihsel deneyim eksikliği nedeniyle o dönem için böyle net yanıtlar getirmek aslında olanaklı da değildir. Marx belirli bir örgütlenme biçimini mutlaklaştırmadığı gibi, parti terimini farklı dönemlerde farklı olguları ifade edecek biçimde de kullanabilmiştir.¹⁹ Diğer taraftan, Avrupa işçi sınıflarının ve sosyal demokrat

¹⁶ Karl Marks, “Gotha Programının Eleştirisi”, s. 19.

¹⁷ Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları, 2. baskı, 1977, s. 443-4.

¹⁸ Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, s. 447.

¹⁹ Bkz. John Molyneux, *Marksizm ve Parti*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Belge Yayınları, 1991, s. 16, 22.

partilerinin Marx ve Engels'in devrimci beklentilerini fazla karşılamadığını da belirtmek gerekir. 19. yüzyıl sonlarında Avrupa'da daha ziyade reformist ve ekonomist eğilimler güçlenecek, bu eğilimler II. Enternasyonal çatısı altında baskın hale gelecektir. Marx ve Engels'in kaçınılmaz olarak açık bıraktığı birçok siyasal soruya, kısmen Avrupa ülkelerinde, daha çok da Çarlık Rusyası'nda yanıt aranacaktır.

Ekim devrimine giden yol

19. yüzyıl sonlarından Ekim devrimine kadar olan dönemde Rus Marksistlerinin temel kavrayışı şu şekilde ifade edilebilir: kapitalizmin gelişmesi dünya çapında eşitsiz (Lenin) ve bileşik (Trotskiy) bir nitelik taşır ve bu nedenle Rusya gibi geri ülkelerde büyük bir devrimci potansiyel ortaya çıkmıştır. Her ne kadar Rus devrimci hareketi başta Almanya olmak üzere Avrupa'nın büyük sosyal demokrat partileri ile ilişki içinde geliştirse de, zamanla devrim beklentileri Avrupa'dan Rusya'ya kayacaktır. 1905 devrimi ile açılan süreçte Rus devrimciler, adım adım ve şaşkınlıkla, II. Enternasyonal'in temsil ettiği Marksizm türünün ne kadar derin biçimde reformist ve ekonomist bir karakter taşıdığını fark edeceklerdir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinin ardından belli başlı büyük partilerin hemen hepsinin savaş kredileri lehinde tavır almaları, Lenin'i hızla yeni politik formülasyonlara yöneltmiştir. Burada özellikle emperyalizm teorisi çok önemlidir.²⁰ Lenin'e göre, birincisi, emperyalizmle birlikte batı ülkelerinde bir işçi aristokrasisi ortaya çıkmıştır ki reformist politikaların arkasındaki esas toplumsal güç budur. İkincisi, özellikle doğuda, ulusal sorun patlamalı biçimlere bürünmüş ve emperyalizme karşı politik mücadelede yeni bir alan açılmıştır. Üçüncüsü ise emperyalist zincirin zayıf halkasından, yani Rusya'dan kırılacağı önermesidir.

20. yüzyıl başı itibariyle, eşitsiz ve bileşik gelişme sonucunda Çarlık Rusyası gibi geri bir ülkede son derece derin çelişkiler birikmiştir. Bir yandan, feodal kabuğunu kıramamış bir toplum ve buna bağlı olarak zayıf bir burjuvazi vardır. Ancak diğer yandan, özellikle yabancı yatırımların hızlanması sonucunda, ülkenin bazı yörelerinde belli başlı sanayi merkezleri

²⁰ Bkz. V.I. Lenin, *Emperyalizm, Kapitalizmin en Yüksek Aşaması*, çev. Cemal Süreya, Ankara: Sol Yayınları, 1992; *Doğu'da Ulusal Kurtuluş Hareketleri*, çev. Tektaş Ağaoğlu, İstanbul: Belge Yayınları, 1995. Lenin'in yeni formülasyonlar geliştirebilmesinde Birinci Dünya Savaşı patlak verdikten bir ay sonra Hegel'in *Mantık Bilimi* yapıtındaki diyalektiği incelemeye başlaması da etkili olmuştur. Bkz. Kevin B. Anderson, *Lenin, Hegel ve Batı Marksizmi*, çev. Ertan Günçiner, İstanbul: Yordam Kitap, 2014; Michael Löwy, "Hegel'in Büyük Mantığından Petrograd Finlandiya istasyonuna", *Devrimci Marksizm*, no: 21/22, 2015.

oluşmaya başlamış ve o dönemin ölçülerinde hayli gelişkin bir işçi sınıfı hareketi doğmuştur. Gündemde bir toplumsal devrim vardır ama bunun nasıl bir devrim olacağı, işçi sınıfının hangi toplumsal kesimlerle ne tür bağlar kuracağı tartışma konusudur. Marksist gelenekte devrimin karakteri sorusuna iki yanıt verilmiştir: hem Menşeviklere ve Sosyalist Devrimcilere hem de Bolşeviklere göre bu bir burjuva demokratik devrim olacaktır. 1917 öncesinde proletarya öncülüğünde bir sürekli devrimi öngören neredeyse yalnızca Trotskiy'dir.²¹ Öte yandan, ittifaklar konusunda saflaşma daha farklıdır. Menşevikler ve Sosyalist Devrimciler proletaryanın burjuvazinin bazı kesimleriyle ittifak kurması gerektiğini düşünürken, Bolşevikler ve Trotskiy yoksul köylülükle ittifakı savunmuştur. Bolşevikler bu ittifakın demokratik devrim için kurulacağını düşünürken, Trotskiy ittifakta öncü güç olacak proletaryanın demokratik aşamada kalamayacağını ileri sürmüştür. Bilindiği gibi Trotskiy bu görüşleri 1905 devriminin hemen ardından kaleme aldığı *Sonuçlar ve Olasılıklar* başlıklı çalışmasında ortaya koymuştur.²² Ancak bu çalışma o dönemde yaygın olarak dolaşıma girmeyecek ve Lenin bile Ekim devriminden sonra okuyabilecektir (1919'da yeni bir baskısı yapılmıştır).

Trotskiy'in tezinin yaygınlık kazanmamasının bir nedeni, muhtemelen, sürekli devrim teorisinin Rus işçi sınıfı için hayli zorlu bir gelecek öngören siyasal içerimleridir. Buna göre, proletarya ile köylülüğün ittifakı devrimin ilk (demokratik) evresinde sorunsuz ilerleyebilir. Zira bu dönemde köylülük, toprağın bölüşülmesi gibi uygulamalar nedeniyle devrimin yanında yer alacaktır. Ancak, ikinci (sosyalist) aşamaya geçişle birlikte proletarya ile köylülük arasındaki çelişkiler derinleşecektir.²³ Trotskiy, küçük üretimin ve dolayısıyla küçük burjuva eğilimlerin yaygınlığı nedeniyle köylü kitlesinin tarımda kolektivizasyona büyük engel çıkaracağını düşünür. Dolayısıyla, nüfusun çoğunu köylülük oluşturduğundan, işçi sınıfı kısa süre sonra her yönden gelen saldırılara karşı iktidarda yalnız kalacaktır. Bu ortamda diğer kapitalist ülkelerin baskıları da şiddetlenecektir. Bir yandan sürekli askeri saldırı tehlikesi, diğer yandan ise belki çok daha büyük bir tehlike olan ekonomik baskılar, devrimin yaşamasını zorlaştıracaktır. Tüm bu nedenlere bağlı olarak, bir Avrupa ülkesinden, özellikle de bir Alman devriminden

²¹ Bkz. Lars T. Lih, "Democratic Revolution in Permanenz", *Science and Society*, cilt: 76, no: 4, 2012.

²² Lev Trotskiy, *Sonuçlar ve Olasılıklar*, çev. Orhan Koçak, İstanbul: Kardelen Yayınları, 1990. Trotskiy daha sonraki sürgün döneminde, bu yapıtı ve ona yönelik eleştirilere (tek ülkede sosyalizm teorisine) yanıtlarını bir arada yayımlamıştır. Bkz. Leon Troçki, *Sürekli Devrim*, çev. A. Muhittin, İstanbul: Köz Yayınları, 1976.

²³ Lev Trotskiy, *Sonuçlar ve Olasılıklar*, s. 62-3.

yardım görmediğı sürece Rusya’da devrimin kendi başına ayakta kalması olanaklı görünmemektedir. Rus devriminin biricik tarihsel anlamı, komünist devrimi dünyaya yaymak için bir üs olmasıdır.

Bu tartışmalarda Lenin’in başlarda demokratik devrim görüşünü savunduğı, zamanla kesintisiz bir devrim anlayışına geçtiğı ve 1917’den itibaren de Trotskiy’in konumuna epeyce yaklaştığı söylenebilir. Gelgelelim Lenin’in devrimin karakteri sorununda her zaman çok net ifadeler kullandığı söylenemez. Daha doğrusu, görüşlerinde zaman içinde belirli kaymalar olmuş, hatta Ekim devriminin ardından sosyalizmin tanımlayıcı kriterlerinin çıtasını hayli aşağıya çekmiştir. Nitekim 1920 yılında bir kongrede “Komünizm, Sovyet iktidarı artı bütün ülkenin elektrifikasyonudur” biçimindeki ünlü formülü ortaya atmıştır. Bu tarz formülasyonlar Lenin’in ölümünün ardından Stalin’in 1924 yılında öne sürdüğü “tek ülkede sosyalizm” tezi etrafında başlayan tartışmalarda Stalin taraftarlarınca kanıt olarak kullanılacaktır. Buna karşılık Trotskiy, aynı tartışma çerçevesinde dünya devrimine çok daha fazla vurgu yapmaya yönelecektir.²⁴

İhanete uğrayan bir devrime dair

Trotskiy’in sürgün yıllarındaki teorik faaliyetinin doruk noktası, 1936 yılında tamamladığı *İhanete Uğrayan Devrim*’dir.²⁵ Erken dönem Sovyet rejiminin en dikkate değer analizlerinden birini içeren bu yapıtta Trotskiy, 1930’lu yılların ortaları itibariyle Sovyetler Birliği’nin genel bir tablosunu, daha doğrusu bir röntgen filmini sunar.²⁶ SSCB’nin ekonomisini, siyasal ve toplumsal yapısını, sanatını, kültürünü, dış ilişkilerini, hatta askeri örgütlenmesini bile ele alarak tartışır. Bu çok sayıdaki farklı alan arasındaki karşılıklı ve karmaşık iç bağlantıları sergilemekle kalmaz, aynı zamanda tüm bu olguları dünyadaki genel sınıf mücadelesi çerçevesine de yerleştirir. Trotskiy’in tartışmasında bu karmaşık bütünlük içinde bir düzeyden diğerine rahatça geçilir, ancak okuyucunun işi de zorlaşır. Nedenlerle sonuçların böyle birbirinin içine geçtiğı diyalektik bir akıl yürütme, özellikle analitik düşünceye yatkın batılı okuyucu açısından takip etmesi zor bir metin demektir.

Trotskiy’in analizinde, bir geçiş toplumu olarak Sovyetler Birliği üretim

²⁴ Bkz. Erik Van Ree, “Socialism in One Country: A Reassessment”, *Studies in East European Thought*, no: 50, 1998.

²⁵ Bkz. Sungur Savran, “20. yüzyılın *Das Kapital*’i”, *Devrimci Marksizm*, no: 15, 2011.

²⁶ Lev Davidoviç Trotskiy, *İhanete Uğrayan Devrim: SSCB Nedir ve Nereye Gidiyor*, kolektif çeviri, İstanbul: Alef Yayınevi, 2006. Yazıda bu kitaba referanslar parantez içinde sayfa numarası ile belirtilecektir.

ile tüketim, mülkiyet ile bölüşüm, altyapı ile üstyapı, kapitalizm ile sosyalizan unsurlar arasındaki karşıtlıklar ve çelişkilerle damgalanmıştır. Üstyapı kapitalizmin bile gerisindedir, ama altyapı belirli ölçüde sosyalist yönde dönüşmüştür. Bölüşümde kapitalist normlar devam etmektedir, ama mülkiyetin toplumsallaşması yönünde adımlar atılmıştır. Tüketim burjuva kriterlere dayanmasına rağmen üretim kısmen sosyalist karakterdedir. “Sosyalizm öncesi sorunların çözümü için sosyalist yöntemlerin uygulanması, işte Sovyetler Birliği’nde günümüzdeki ekonomik ve kültürel çatışmanın özü tam da budur” (s. 75). Trotskiy’e göre genel olarak geçiş toplumunda devlet, “baştan dolaysız biçimde ikili bir karakter taşır: Üretim araçlarında toplumsal mülkiyeti savunduğu ölçüde sosyalisttir; tüketim maddelerinin bölüşümü, kapitalist bir değer ölçüsüne ve bundan doğan bütün sonuçlara uygun biçimde yapıldığı ölçüde burjuvadır” (s. 73). Dolayısıyla Sovyetler Birliği’nde ortaya çıkan durum bu genel kalıba uyar. Ancak, tüm bu çelişkiler aynı zamanda sürdürülemez niteliktedir:

Sovyet rejiminin derinliklerinden iki zıt eğilim çıkmakta. Rejim, çürümekte olan bir kapitalizmin aksine, üretici güçleri geliştirdiği ölçüde, sosyalizmin ekonomik temelini hazırlıyor; en tepedeki katmanın yararına, burjuva bölüşüm normlarının her geçen gün daha aşırılaşan ifadelerini ortaya çıkardıkça, bir kapitalist restorasyonun hazırlığını yapıyor. Mülkiyet biçimleri ile bölüşüm normları arasındaki zıtlık, sınırsızca artamaz. Ya burjuva normları, şu veya bu biçimde üretim araçlarına nüfuz etmek zorundadır ya da bölüşüm normları, sosyalist mülkiyet sistemine uygun hale getirilmelidir (s. 338).

Bu temel çelişkilerin altında, Rusya’nın geri bir ülke ve kapitalist gelişmenin sağlayacağı emeğin ve üretimin toplumsallaşma düzeyinden mahrum kalmış olması yatar. Yine de Ekim devrimi ile mülkiyet rejiminde ve üretimin organizasyonunda radikal dönüşümlerin gerçekleştirildiği açıktır. Dolayısıyla birçok alanda çelişki ve çatışmalar ortaya çıkmıştır.²⁷ Çelişkiler özellikle tüketim alanında belirgindir, zira emeğin düşük verimlilik düzeyi nedeniyle toplumdaki herkesin ihtiyaçlarını karşılayacak kadar üretim yapılamaz (s. 80). Yeterli üretim ve dolayısıyla tüketim düzeyinin olmaması ise sonuç olarak kıtlıklara ve çeşitli toplumsal kesimler arasında çekişmelere yol açar – bürokrasiyi besleyen asıl kaynak budur:

Bürokratik iktidarın temeli, tüketim maddelerinin yetersizliği ve bu yetersizlikte

²⁷ “Günümüzün çelişkiler içindeki Sovyet rejimini bir sosyalist rejim olarak değil kapitalizmden sosyalizme geçiş halinde olan bir hazırlık rejimi olarak adlandırmak daha doğru olur” (s. 67).

kaynağını bulan her şeye karşı mücadeledir. Mağazada bol miktarda mal bulunduğunda alıcılar canları istediği zaman alışveriş yapmaya gelebilirler. Mal kıt olduğundaysa kapıda kuyruk oluşturmak zorunda kalırlar. Kuyruk yeterince uzadığında düzeni tesis etmek için bir polis memuru gerekir. İşte Sovyet bürokrasisinin gücünün başlangıç noktası budur (s. 146).

Trotskiy'in modelinde altyapıdaki çelişkiler altyapı ile üstyapı arasında uyumsuzluğa, bu durum emek verimliliğinin ve böylece üretimin ve tüketimin düşük seviyede kalmasına, bu ise bürokrasinin gücünün artmasına yol açar. Bürokrasinin gücünün artışı da tersine, altyapıdaki çelişkileri şiddetlendirerek, özsel olarak istikrarsız bir durum yaratır. Bir başka deyişle **maddi** temelle bu temelin bürokratik örgütlenme **biçimi** arasındaki çelişki istikrarsızlık kaynağıdır. Ancak, bu durum maddi temelin ciddi bir dönüşüm geçirdiği ve üretim araçlarının devlet mülkiyeti altına alınmasıyla sosyalist yönde adım atıldığı gerçeğini değiştirmez. Trotskiy bu nedenle işçi devleti tezinde ısrar ettiği gibi, bürokrasinin bir "sınıf" olduğu iddiasını da reddeder. Gelgelelim izleyicilerinin bir kısmı, Trotskiy'in bölüşüme odaklandığını oysa üretimin belirleyici olduğunu, bürokrasiyi bir toplumsal katman olarak tanımladığını oysa bunun bir sınıf olarak görülebileceğini veya devlet mülkiyetini toplumsal mülkiyetle aynı şey saydığını öne sürerek farklı konumlara geçecektir.²⁸ Burada bir yanlış yorumun uç verdiğini görüyoruz: Trotskiy bölüşümden değil üretimle bölüşüm arasındaki karşıtlıktan hareket eder; devlet mülkiyetini toplumsal mülkiyetin yalnızca bir ön biçimi olarak kavrar;²⁹ ayrıca bürokrasiyi hem bu yapının bir **sonucu** olarak, hem de gerisin geri kendi varoluş koşulları üzerinde etkide bulunan bir **neden** olarak ele alır. Bir başka deyişle, izleyicilerinin bir kısmı Trotskiy'in argümanının diyalektik yapısını yakalayamamıştır. Trotskiy'in argümanını tematik bir anlatının içine yerleştirmiş olması da muhtemelen işleri karmaşıklaştırmıştır.

İhanete Uğrayan Devrim'de anlatı Sovyet toplumunun birçok yönünü içerir, ancak birbiriyle bağlantılı iki merkezi tema etrafında örülmüştür: emek verimliliği ve bürokrasi. Trotskiy elbette ki bürokrasi eleştirisiyle bilinir ve tartışılır, ama bu iki tema arasında daha önemli olan ve diğerini de belirleyen aslında "sorunların sorunu" (s. 97) emek verimliliğidir. Burada, diyalektikte nedenle etkinin (günlük dildeki kullanımıyla "sonucun") yer değiştirmesi olarak bilinen sürecin bir başka klasik örneğini görürüz: Sovyet toplumunda

²⁸ Bkz. Alex Callinicos, *Troçkizmin Tarihi*, 4. ve 5. bölümler.

²⁹ "Özel mülkiyet toplumsal mülkiyet haline gelmek için kaçınılmaz olarak devlet mülkiyeti aşamasından geçmek zorundadır, tıpkı bir tırtılın kelebek olmak için larva aşamasından geçmek zorunda olması gibi. Fakat larva, kelebek değildir" (s. 332).

emek verimliliği, ülkenin geriliği, hem tarımda hem sanayide mekanizasyonun fazla ilerlememiş olması, kültürde ve bilgi alanında yaşanan sorunlar gibi birçok nedene bağlı olarak düşüktür, dolayısıyla düşük verimlilik bir sonuçtur. Öte yandan, bu sonucun kendisi birçok farklı alanda geriliğin kalıcı hal almasına yol açar ve böylelikle belirleyici bir nedene dönüşür. Bürokrasi bu sürecin bir ürünü olarak ortaya çıkar. Ancak, yine benzer bir tersine dönüşle, bürokrasinin kendisi de birçok toplumsal süreci olumsuz etkilemeye başlar.³⁰ Bu bir kısır döngü, örneğin kalkınma iktisadında “yoksulluk kısır döngüsü” diye bilinen türden bir süreç değildir. Sovyetler Birliği tam da bu kısır döngüyü kırmıştır. Söz konusu olan, daha ziyade, iç içe geçen ve karşılıklı olarak birbirini güçlendiren veya zayıflatan birçok çelişkinin işleyişi sonucunda, rejimin temelde istikrarsız bir nitelik kazanmış olmasıdır. Trotskiy’in yorumu, doğa bilimlerinde “pozitif geri besleme” denilen durumun bir örneği olarak görülebilir. Bir sistemde dengeden uzaklaşıldığında bu dengesizliği daha da artıracak faktörler devreye giriyorsa pozitif geri besleme; tersine, dengeden uzaklaşıldığında zıt yönde faktörler devreye girerek sistemi yeniden dengeye getiriyorsa negatif geri besleme söz konusudur. İnsan vücudundaki fizyolojik sistemlerin çoğunluğu, dengeyi sürdürmeye (*homeostaz*) yönelik negatif geri besleme süreçlerine dayanır. Örneğin kan şekeri düzeyi yükseldiğinde bunu aşağı çekecek mekanizmalar devreye girer. Buna karşılık pozitif geri besleme sürekli istikrarsızlık, daha doğrusu büyük bir kırılmaya veya krize doğru ilerleyen bir süreç demektir.³¹ Trotskiy’e göre 1930’lu yılların Sovyetler Birliği’nde yaşanan da budur. “Tam da Sovyetler Birliği dengeli bir üretim ve bölüşüm sistemi olarak sosyalizmin ilk aşamasına ulaşmaktan henüz uzak olduğu içindir ki, gelişimi uyum içinde değil, çelişkilerle doludur. Ekonomik çelişkiler toplumsal antagonizmalar yaratır”

³⁰ “Tarım alanındaki düşük üretim düzeyi, sanayide olduğundan çok daha büyük ölçüde ve daha sürekli bir biçimde sosyalist ve hatta kooperatif (kolhoz) mülkiyet biçimiyle çatışıyor. Son çözümlemede bu çelişkiden doğmuş olan bürokrasi de şimdi bu çelişkiyi derinleştiriyor” (s. 186).

³¹ Marx’ın kriz teorisinin her iki geri besleme mekanizmasını da içerdiği söylenebilir. Sermaye birikimi, üretimin sürekli genişlemesi ile değerlenme (artık-değer üretimi) gereği arasındaki çelişki ile karakterize olur. “Çatışan etmenler eş zamanlı olarak birbirleri üzerinde karşıt yönlü etkilerde bulunur.” Bir yandan kâr oranı düşerken, diğer yandan sermayenin uğradığı değer yitimi bu düşüşü yavaşlatır ve sermaye birikimini hızlandırır: “uzlaşmaz etmenlerin çatışması dönemsel olarak bunalımlar sırasında kendisini açığa vurur. Bunalımlar, her zaman, eldeki çelişkilerin şiddetli anlık çözümlerinden, bozulmuş olan dengeyi o an için yeniden kuran şiddetli patlamalardan ibarettir.” Karl Marx, *Kapital III. Cilt*, çev. Mehmet Selik, Erkin Özalp, İstanbul: Yordam Kitap, 2015, s. 253. Bir başka deyişle kriz, dengeden kısa süreli bir uzaklaşma değil, aksine dengesizliği sürekli genişleten sistemde değer yasasının kendisini şiddetli bir patlama ile dayatarak bir süreliğine dengeyi kurmasıdır.

(s. 68). Ayrıcalıklı bir azınlıkla sefalet koşullarında yaşayan çoğunluk arasındaki eşitsizlikler, kaçınılmaz olarak siyasal bir mücadeleye dönüşmektedir (s. 176). 1930’ların başlarında abartılı bir tempoyla gerçekleştirilen kolektifleştirme, tarımsal üretimin çökmesine, canlı hayvan stokunun önemli ölçüde yok olmasına, “daha da önemlisi kolektif çiftliklerin üyelerinin toplumsallaştırılmış mülkiyete ve kendi emeklerinin sonuçlarına bütünüyle kayıtsız” kalmalarına yol açmıştır (s. 104-5). Trotskiy’e göre genel olarak,

Sovyetler Birliği kapitalizm ile sosyalizm arasında yarı yolda bulunan çelişkili bir toplumdur ki burada: (a) Üretici güçler devlet mülkiyetine sosyalist bir karakter verebilmek için hâlâ yeterli olmaktan çok uzaktır; (b) Kıtlığın yarattığı ilkel birikim eğilimi, planlı ekonominin sayısız gediklerinden sızıyor; (c) Burjuva karakterini koruyan bölüşüm normları, yeni toplumsal farklılaşmanın temelinde yatıyor; (d) Bir yandan yavaş yavaş emekçilerin durumunu düzeltmekte olan ekonomik büyüme, aynı zamanda ayrıcalıklı bir tabakanın hızla oluşmasını körüklüyor; (e) Toplumsal uzlaşmazlıkları sömüren bürokrasi, kendini sosyalizme yabancı, dene-timsiz bir kasta dönüştürmüştür; (f) İktidar partisince ihanete uğratılan toplumsal devrim, hâlâ mülkiyet ilişkilerinde ve emekçi kitlelerin bilincinde varlığını sürdürüyor; (g) Biriken çelişkilerin daha da gelişmesi, sosyalizme olduğu gibi, geriye dönüp kapitalizme de yol açabilir; (h) Karşıdevrim kapitalizme doğru aldığı yolda, işçilerin direncini kırmak zorunda kalacaktır; (i) İşçiler sosyalizme doğru aldıkları yolda bürokrasiyi devirmek zorunda kalacaklardır. Son çözümlemede soru, yaşayan toplumsal güçlerin, hem ulusal düzeyde hem tüm dünyadaki mücadelesiyle karara bağlanacaktır (s. 347-8).

Kısacası, bir geçiş toplumu olarak Sovyetler Birliği bağrında son derece derin çelişkiler barındırdığından, Trotskiy’e göre ya bir siyasal devrimle sosyalizm yönünde ilerleyecek ya da kapitalizmin restorasyonu ile karşılaşacaktır. “Geçmişte kurtuluş reform yoluyla mümkündü. Bugünse ancak devrim yoluyla gerçekleşebilir” (s. 383). Bürokrasinin sürdürmeye çalıştığı statüko, dünya kapitalizminin krizi çerçevesinde kapitalist restorasyonu bir süreliğine ciddi bir olasılık olmaktan çıkarmış gibi görünebilir. Ancak, Trotskiy’e göre asıl sınav yaklaşan yeni savaşta verilecektir (s. 292). 1930’ların ortalarında ayak sesleri gayet açıkça duyulabilen yeni bir savaşta Trotskiy’e göre SSCB’nin yenilgisi çok muhtemeldir. Bununla birlikte, Sovyet toplumunun iç çelişkileri bir devrimin koşullarını da hazırlamaktadır (s. 293-6). Ne kadar yetersiz olursa olsun, hem ekonomik hem de kültürel gelişmişlik düzeyinin artması, halk güçleriyle bürokratik oligarşi arasında bir çatışmayı hazırlamakta, “Ülke açıkça bir devrime doğru yol” almaktadır (s. 391). Bir başka deyişle, Trotskiy’in anlatısının iki ana unsuru olan emek verimliliği ile bürokrasi arasında alttan alta derin bir çatışma vardır.

Emek verimliliği

Emek verimliliğine dar bir bakış açısından yaklaşanlar, genellikle de burjuva çevreler, Sovyetler Birliği'nde emekçilerin iş güvencesi nedeniyle tembelleştiklerini, hep kaydardıklarını, ekonominin uzun vadede gerileme sürecine girmesinin başlıca nedeninin bu olduğunu öne sürerler. Tıpkı günümüzde Yunanistan krizini açıklarken yaptıkları gibi, sorunu çalışkanlık ve tembellik ekseninde tanımlarlar. Bu yaklaşımın en gerici versiyonlarında, sosyalizmin, kapitalizm gibi rekabeti ve çok çalışmayı teşvik etmediği için başarısızlığa mahkum olduğu öne sürülür veya ima edilir. “Tembellik argümanı” basit ama etkili bir görüştür ve geniş halk kitleleri arasında olduğu kadar ne yazık ki Marksistler arasında da epeyce taraftara sahiptir.

Oysa emek verimliliği, çok daha geniş içerimleri olan bir kavramdır. Kapitalist bir toplumda bunun nihai kıstası elbette kârdır ve bu nedenle toplumsal açıdan hiç de “verimli” olmayan sonuçlar ortaya çıkar. Bu durum ana akım iktisat ve işletme yazınında çoğu zaman etkinlik (*efficiency*) kavramı ile ve teknik etkinlikle ekonomik etkinlik arasındaki ayrımla ifade edilir. Teknik etkinlik, mühendislik anlamında, çıktı ile girdiler arasındaki fiziksel ilişkiyi gösterir. Ekonomik etkinlik ise firmaların kâr maksimizasyonu ile ilişkilidir. Makro düzeyde bunun karşılığı “tahsis etkinliği”dir. Sorunun özü şudur: teknik anlamda etkin olan bir süreç ekonomik anlamda etkin olmayabilir, firmaların kâr beklentilerini karşılamayabilir. Veya tersine, teknik anlamda hiç de etkin olmayan bir süreç bile kârlılık koşullarını sağladığı ölçüde ekonomik anlamda etkin kabul edilecektir. Bir başka deyişle, kapitalist toplumda mübadele değerinin kullanım değerine egemen olması, toplum açısından esas önem taşıyan fiziksel etkinliğin gölgede kalmasına yol açar. Bununla birlikte, kapitalizm, rekabet baskısı altında, fiziksel etkinliği de sürekli olarak artırmak zorundadır. Zaman terimleriyle söylendiğinde, kapitalizm zorunlu emek zamanını azaltır, ama bunu artık-emek zamanını ve böylece kârı artırmak için yapar. Marx'ın belirttiği gibi, tüm iktisat son analizde “zamandan iktisat”a dayanır.³²

Sosyalist bir toplumda emek verimliliği denildiğinde kuşkusuz “ekonomik” etkinliği değil teknik anlamdaki etkinliği düşünmek gerekir. Birim zamanda üretilen ürün miktarının artması olarak da düşünülebilecek teknik etkinlik, sosyalizmin en önemli sorunlarından biridir. Hatta geri bir ülkede, emek verimliliğini yükseltme mücadelesi giderek ölüm kalım mücadelesine dönüşebilir. Gerçekten de emek verimliliği, son analizde sosyalizmin ola-

³² Karl Marx, *Grundrisse: Ekonomi Politikin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, çev. Sevan Nişanyan, İstanbul: Birikim Yayınları, 1979, s. 252, 653.

naklılığına dair bir ölçüttür. Daha yüksek emek verimliliği, zorunlu emek zamanının azalmasını, kitlelerin daha az çalışmasını ve kendilerine daha fazla zaman kalmasını sağlar. Dolayısıyla, toplumsal bireyin özgürleşmesi için emek verimliliğinin yükselmesi şarttır. Tersine, zorunlu çalışma süresi yüksek kaldıkça, insanın doğaya ve doğa koşullarına köleliği devam eder. Trotskiy'e göre tarih, "çalışma zamanından tasarruf için verilen bir mücadeleden başka bir şey değildir" (s. 109). Sosyalizm, sömürüyü ortadan kaldırmının yanında, topluma daha büyük bir zaman tasarrufunu da sağlayabilmelidir.

Sosyalist bir toplumda emek verimliliğini artırmanın iki önemli yolu vardır. Biri kuşkusuz, makineleşmenin hızlanmasıdır. Sovyetler Birliği'nde bu sorun, kısmen gelişmiş kapitalist ülkelerden teknoloji ithali yoluyla çözülmüştür. Ancak, Trotskiy'in de vurguladığı gibi, teknoloji ithali kapitalist ülkelerdeki sonuçları doğurmakta yetersiz kalmıştır: "Emek verimliliğimizin Avrupa ya da Amerika'ninkilerden üç, beş hatta on kez daha düşük olduğunu kaydetmek gerekir. Üretim maliyetlerimiz de buna bağlı olarak o derecede yüksektir" (s. 109). Bunun temel nedeni, iç savaş sırasında proletaryanın en ileri unsurları kıyıma uğradığından, Sovyet emekçilerinin bilgi ve beceri düzeyinin düşüklüğüdür. En karmaşık ve ileri makineler, onları işletmeyi bilen yeterli sayıda insan yoksa beklenen etkiyi yaratamaz. Dolayısıyla, ikinci ana yol olarak, kitlelerin bilgi ve kültürünü artıracak tedbirler önem taşır.

Dünya ölçeğinde sosyalizm açısından kapitalist ülkelerden teknoloji ithali gibi bir çözüm elbette söz konusu olamaz. Sosyalist toplumların kendi arasında daha ileri olanlardan diğerlerine her türlü teknolojik yardımın iletilmesi gerektiği tartışmasızdır. Bununla birlikte son analizde, emek verimliliğinin yükseltilmesinde makineden ziyade makineyi kullananın beceri düzeyi belirleyici olacaktır. Dolayısıyla sosyalizmde toplumun bilgi ve beceri düzeyinin artması, emek verimliliğini yükselterek, zamandan tasarrufu ve sosyalizmin uzun vadedeki kalıcılığını belirleyecek temel faktör haline gelecektir. Sosyalist bir toplumda bilgiye, eğitime, kültürel alana büyük kaynaklar ayırmak keyfi olarak karar verilecek bir lüks değil, aksine toplumun uzun vadede ayakta kalabilmesi için en önemli tedbirlerden biridir.

Diğer taraftan, sosyalist devrimi daha erken gerçekleştiren ülkeler açısından da kapitalist dünyadan teknoloji ithal etmenin bir sınırı, daha doğrusu sakıncası mevcuttur. Kapitalist koşullar altında teknolojinin gelişmesi insanın özgürleşmesine değil, aksine işçinin makineye ve dolayısıyla sermayeye bağımlılığını artırmaya yarar. Kapitalist üretimde makine, bir artık-değer üretme aracı ve sermayenin emeğe karşı mücadelesinde belki de en önemli silah-

tır.³³ 20. yüzyılda uygulamaya giren ve Fordizm ve Taylorizm olarak bilinen yeni üretim tekniklerinin emekçiler üzerindeki tahakkümü nasıl derinleştirdiği iyi bilinir. Fordizmde üretim süreci bir bant sistemi etrafında örgütlenir ve bandın hızlandırılması ile işçilerin iş dışında herhangi bir şeyle ilgilenmesinin önüne geçilir. Taylorizmde ise emek süreci en ince ayrıntısına kadar (çoğu zaman kronometre tutularak) düzenlenir ve yine işçinin mesai süresince işten başka hiçbir şeyle meşgul olmaması sağlanır.³⁴ Dolayısıyla, üretimde kullanılacak tekniklerin hiç de “nötr” olmadıkları, sınıf ilişkileriyle yoğun biçimde damgalandıkları söylenebilir. Gelgelelim Sovyet deneyiminde, ülkenin teknolojik açıdan son derece geri olması nedeniyle bu sorun göz ardı edilmiştir. 20. yüzyılın ilk yarısında Lenin, Gramsci ve Trotskiy de dahil Marksistlerin büyük çoğunluğunun Fordist ve Taylorist denilen teknikleri olumlu bulduğu, en azından ciddi bir itiraz getirmediği biliniyor. Günümüzde geçiş toplumu veya sosyalizm üzerine düşünürken, emek süreçlerinin nasıl örgütleneceği konusunda daha farklı yollar bulmak gerektiği açıktır.

Erken dönem Sovyet deneyiminde emek verimliliğini yükseltmek üzere uygulamaya giren başka yöntemler de vardır. Trotskiy, bunlardan özellikle (Marx’ın “kapitalist üretime en uygun yöntem” kabul ettiği) parça başı ücret sistemine geçişi ve Stahanov hareketini tartışır. Bunların her ikisi de sorunu gerçekten köküne inerek çözmekten uzak, uzun vadede emekçileri aşırı ölçüde yıpratın ve son analizde aslında verimlilik artışı da sağlamayan yöntemlerdir (s. 113-4). “Bürokrasi bütün gücüyle işçileri mahmuzluyor, ama emek gücünü doğru kullanmaktan acizdir” (s. 17).

Sovyetler Birliği’nde emek verimliliğinin düşük düzeyi, birçok farklı alanda sonuçlar doğurmuştur. Trotskiy’e göre üretici güçlerin kapitalist açıdan bile düşük olan düzeyi, toplumsal mülkiyet ile karşıtlık içindedir: “Hep aynı sorun, şu ekonomik temel ile toplumsal üstyapı arasındaki oransızlık meselesi, toplumsal yaşamın her alanında, fabrikada, kolhozda, ailede, okulda, edebiyatta ve orduda mutlaka ve şaşılacak bir düzenlilikle karşıma çıkıyor.” (s. 284). Yeni toplumsal ilişkiler kültür düzeyini yükseltmekle birlikte, yetersiz kültür tam tersine etki yaparak toplumsal formları geriye çekmektedir: “Sovyet gerçeği bu iki eğilim arasında bir dengedir” (s. 284).

Sovyetler Birliği’ndeki sorun salt teknoloji eksikliği ile değil, daha ziyade

³³ “1830’dan bu yana yalnızca işçi ayaklanmalarına karşı sermayenin savaş aracı olarak kullanılmak amacıyla yapılmış icatlar üzerine koca bir tarih yazmak mümkündür.” Karl Marx, *Kapital 1. Cilt*, s. 416.

³⁴ Özellikle Taylorizm konusunda, Harry Braverman’in klasikleşmiş yapıtına bkz. *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century*, New York: Monthly Review Press, 1974.

toplumsal örgütlenişin bürokratik karakteriyle ilgilidir. Rusya’nın toplumsal geriliğı az çok kaçınılmaz olarak bürokratikleşme sorununu ortaya çıkarmış, çeşitli nedenlere ve en başta da dünya devrimci hareketinin yenilgilerine bağılı olarak bürokrasi giderek güçlenmiş, kısmen devrimin belirli kazanımlarını koruyan bir muhafıza, ancak aynı zamanda devrimin daha ileri atılımları önünde büyük bir engele dönüşmüştür. Trotskiy uzun yıllar Sovyetler Birliğı’nde bir reformu gerekli bulacak, görüşünü değıştirerek kurtuluşu ancak bir siyasal devrimin sağlayacağını düşünmeye başlamasındaki temel etken ise “SSCB’deki değışiklikler değıl, Komintern’in Rusya dışında en güçlü olan seksiyonunun Almanya’da Nazilerin iktidara gelmesini önleyememesi” olacaktır.³⁵

Bürokrasi

Trotskiy’in analizinin en fazla tartışılmış yönlerinden biri hiç kuşkusuz bürokrasi üzerine tezleridir. Bürokrasiyi bir toplumsal sınıf değıl, bir katman olarak tanımlaması son derece sağlıklı bir teorik kavrayışa dayanır. Bununla birlikte, bazı noktalarda kısmen betimleme amacıyla kullandığı ifadeler daha sonra “sınıf olarak bürokrasi” tezine giden yolu açacaktır. Örneğın bir yerde, Sovyet hükümetinin tüm ekonomik sistemle ilişkili olarak işgal ettiğı konumu, **mutatis mutandis** [gerekli değışiklikler yapıldıktan sonra] “bir kapitalistin tek bir işletmeyle olan ilişkisine” benzetir (s. 49). Bir başka yerde, “Üretim araçları devlete aittir. Ama devlet sözün gelişı, bürokrasiye ‘ait’tir” (s. 342) diye yazar. Bu tür ifadeler, **mutatis mutandis** vurgusu atlandığında, bürokrasinin burjuvaziye benzer bir sınıf olduğı yönünde yanlış yorumlanmaya müsaittir ve nitekim kimi Marksistler tarafından böyle yorumlanmıştır.

Bürokrasinin günlük yaşamdaki kullanımıyla Marksist teorideki kullanımı sık sık birbirine karıştırılır. Kavram, günlük dilde kırtasiyecilik, gereksiz formaliteler, “bugün git yarın gel” gibi olgulara referansla kullanılır ve etkinlikten uzak bir işleyişe işaret eder. Marksist yaklaşımda ise Marx’ın gençlik döneminden itibaren, toplum karşısında devlet kadrolarının elinde tuttuğı gücü ifade etmek üzere kullanılmıştır. Bu anlamıyla bürokrasi, bir toplumdaki yabancılaşmanın ana unsurlarından biridir. Özellikle güçlü sınıf antagonizmalarının mevcut olduğı her durumda bir bürokrasi de mutlaka vardır. Trotskiy’e göre proleter devrimi gerçekleştirmiş bir ülkede emek verimliliğı ne kadar düşükse ve toplum ne kadar yoksulsa, bürokratizm eğilim-

³⁵ Alex Callinicos, *Troçkizmin Tarihi*, s. 24.

leri de o ölçüde güçlü biçimde ortaya çıkacaktır (s. 74).

Trotskiy'in bürokrasi üzerine görüşleri çeşitli evrelerden geçmiştir.³⁶ Ekim devrimi öncesinde bu konuya genellikle bürokrasilere özgü etkinlik eksikliği bağlamında ve yalnızca geçerken değinir. Aslında o dönemde Rus devrimcileri arasında devrim sonrasında bürokrasinin bir soruna dönüşebileceğine dair herhangi bir farkındalık doğal olarak yoktur. Ekim devrimi sonrasında, birçok Marksist gibi Trotskiy de zaman zaman bürokrasiye ve bir salgın gibi giderek yayılan bürokratizme dikkat çekmeye başlar. İç Savaş yıllarında bürokratizm sözcüğü gücün tek elde yoğunlaşmasını ve merkezileşmeyi eleştirmek üzere kullanılır ve bu suçlamaların bir muhatabı da özellikle Kızılordu'daki işleyiş nedeniyle Trotskiy'dir. Buna karşılık Trotskiy, bürokratizmi aşmak için merkezi bir planlama aygıtının önemine dikkat çekmiştir. İç savaşın hemen ardından Lenin de bürokratizm konusu üzerinde durmuş ve çeşitli tedbirler önermiştir.

Parti içi mücadelenin yoğunlaştığı 1923-1927 döneminde Trotskiy bu soruna giderek daha fazla kafa yormaya başlayacak, tam bir teorik formülasyona ise ancak 1930'ların ortalarında, *İhanete Uğrayan Devrim*'de ulaşacaktır. Trotskiy'in büyük katkısı, bürokratikleşme olgusunu geçiş toplumunun analizi çerçevesinde teorik bir kavrama dönüştürmüş olmasıdır. Üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin kaldırıldığı ancak devletin varlığını sürdürdüğü bir ortamda, böyle bir katmanın ortaya çıkma potansiyeli daima vardır. Bürokrasi, bizzat kendi çelişkili konumu nedeniyle geçiş toplumunda ikili bir rol oynar.³⁷ Kendi varoluşunun koşulu olarak devlet mülkiyetini koruduğu ve halk kitlelerinin tüketim düzeyini yükselttiği ölçüde ilerici, ancak daha ileri adımları engellediği ölçüde gerici bir konumdadır. Bu çelişkinin en açık biçimde gözlemlendiği alan ise uluslararası siyasettir. Bu alanda bürokrasi, kendi varlığını tehlikeye sokabilecek adımlardan şiddetle kaçınır, ama kendi nesnel temelini genişletecek hamleleri rahatlıkla gerçekleştirir. Trotskiy'in yargısı, son analizde Sovyetler Birliği'nde bürokrasinin iktidarını sürdürmesinin nedeninin dünya devriminin başarısızlığı olduğudur. Zira böyle bir devrim, sosyalizm yönündeki eğilimleri güçlendirerek bürokrasinin maddi zeminini ortadan kaldıracaktır. Tam da bu nedenle, bürokrasinin kendisi dünya devriminin önünde bir engeldir:

³⁶ Bu konuda en iyi kaynaklardan biri için bkz. Thomas Marshall Twiss, *Trotsky and the Problem of Soviet Bureaucracy*, doktora tezi, University of Pittsburgh, 2009.

³⁷ “Planlı ekonominin kalktığı bir Sovyetler Birliği kısa sürede onlarca yıl geriye sürüklenir. Bürokrasi bu ekonomiyi muhafaza ederken zorunlu bir işlevi yerine getiriyor. Ama bu işlevi öyle bir tarzda sürdürüyor ki, sistemin içeriden dinamitlenmesiyle devrimin kazanımlarının tehdit altına girmesinin de zeminini hazırlıyor” (s. 389).

Dünya işçi sınıfı ağır yenilgilere uğradıkça Sovyet bürokrasisinin kendine olan güveni o ölçüde artıyordu. Bu iki olgu arasında sadece kronolojik değil, aynı zamanda nedensel ve karşılıklı bir ilişki de vardı, şöyle ki: Hareketin bürokratik önderliği proletaryanın yenilgilerine katkıda bulunuyor, yenilgiler ise bürokrasiyi güçlendiriyordu. 1923'teki Bulgar ayaklanmasının yenilgiye uğraması; Alman işçilerinin zafersiz geri çekilişleri; 1924'te Estonya'da patlak veren başkaldırının başarısızlığa uğraması; 1926'da İngiltere'deki genel grevin haince tasfiyesi; Polonyalı komünistlerin General Pilsudskiy'in güç gösterisi karşısındaki tiksinti uyandırıcı boyun eğişleri; 1927 Çin Devriminin korkunç yenilgisi; sonra sırasıyla Almanya ve Avusturya'da meydana gelen daha da ağır yenilgiler, işte bütün bu tarihsel felaketler, kitlelerin dünya devrimine olan güvenlerini yıktığı gibi, Sovyet bürokrasisine de, tek kurtuluş yolunu gösteren bir fener gibi giderek daha fazla yükselme imkanı sundu (s. 127).

Trotskiy'e göre bürokrasi ancak bir devrimle iktidardan indirilebilir. Bu toplumsal bir devrim olmayacaktır, zira üretim araçlarının kolektif mülkiyetine dokunulmayacaktır. Devrim, esas olarak bürokrasiyi tahtından indirmek içindir. Bununla birlikte, "Otokratik yönetici tabakanın gerçek toplumsal temeli nüfusun yüzde 12'si, ya da belki 15'i" (s. 190) olduğundan, bu pek de kolay bir iş değildir. Yalnızca dünya devrimci hareketinin yükselişi veya savaş böyle bir sonucu getirebilir. Bürokratik oligarşinin hâkimiyeti devam ettiği müddetçe, SSCB'nin olası bir savaşta alacağı yenilgi Sovyet toplumunun sosyalist yöndeki tüm kazanımlarını götürecektir. Nitekim Trotskiy, bir dünya savaşının yaklaşmakta olduğu öngörüsünde bulunur ve Sovyetler Birliği'nin bu savaşta muhtemelen Almanya tarafından mağlup edileceğini düşünür.³⁸ Kuşkusuz İkinci Dünya Savaşı'nın seyri daha farklı olmuş, Sovyet toplumu Trotskiy'in öngörüsünün aksine büyük kayıplar vererek de olsa savaştan zaferle çıkmış, hatta kontrol ettiği coğrafyayı muazzam ölçüde genişletmiştir. Bu durumun Trotskiy'i izleyenler arasında birçok tartışmaya ve farklılaşmaya yol açtığı bilinen bir gerçektir. Yine de, öngörüsünün kısa vadede yanlış çıkmış olması Trotskiy'in katkısının önemini azaltmaz; üste-

³⁸ "Almanya'nın Sovyetler Birliğine karşı bir savaşta yenilgiye uğraması, yalnızca Hitler'in değil, kaçınılmaz olarak kapitalist sistemin de yıkılmasına yol açacaktır. Öte yandan, hiç kuşku yok ki askeri yenilgi sadece Sovyetlerin yönetici katmanı için değil, Sovyetler Birliğinin toplumsal temelleri için de ölümcül olacaktır (...) Savaş yalnızca bir savaş olarak kalırsa, Sovyetler Birliğinin yenilgisi kaçınılmazdır. Teknik, ekonomik ve askeri anlamda emperyalizm, karşılaştırılmayacak denli daha kuvvetlidir. Emperyalizm eğer Batı'da devrimle felce uğratılmazsa, Ekim Devriminden doğan rejimi silip süpürecektir" (s. 292-3). Bir başka deyişle, Sovyetler Birliği'nin kaderi son analizde dünya devrimci hareketinin durumuyla belirlenecektir: "Ekim Devriminin kaderi şimdi her zamankinden daha çok Avrupa'nın ve dünyanın kaderine bağlanmış bulunuyor. Sovyetler Birliğinin sorunlarının çözümü İberya Yarımadasında, Fransa'da, Belçika'da yatıyor" (393).

lik uzun vadede SSCB’de kapitalist restorasyonun yaşandığı da bir başka gerçektir.

Trotsky’ın yapıtının geçiş toplumunun karakterine dair çok önemli açılımlar getirdiği tartışmasızdır. Emek verimliliğine yaptığı vurgu ve bununla bağlantılı olarak bürokrasi analizi, özellikle geri ülkeler açısından, sosyalizme geçişte formüle edilecek programlarda mutlaka dikkate alınması gereken iki önemli konudur. Daha somut olarak söylenirse, 21. yüzyılda herhangi bir sosyalist projenin bir yandan emek verimliliğini olanaklı en yüksek düzeye çıkaracak biçimde kurgulanması, diğer yandan da bürokratikleşme tehlikesine karşı açık ve net önlemleri en baştan getirmesi gerekir. Bunun yanı sıra, aradan geçen seksen yılda gerek dünyada gerekse işçi devletlerinde yaşanan dönüşümlerin hesaba katılması, kısaca Trotsky’ın vizyonunun güncellenmesi de şarttır. Yazının geri kalan kısmında, önce yapıtın önemli bir eksikliğine, ardından da birbiriyle bağlantılı iki temaya değinilecektir.

Öncelikle, *İhanete Uğrayan Devrim* 1930’lu yılların ortaları itibariyle Sovyet toplumunun hemen her yönünü ince ince analiz etmesine rağmen çok önemli bir konuyu atlamıştır. Judith Shapiro’nun vurguladığı gibi,³⁹ Trotsky, 1930’lu yıllarda SSCB’de kitlesel işsizliğin ortadan kaldırılmış, deyim yerindeyse sıfırlanmış olmasından söz etmez. Bilindiği gibi o dönemde dünya kapitalizmi bir büyük bunalım ortamında son derece yüksek işsizlik oranları ile boğuşmaktaydı. Oysa Sovyetler Birliği, planlı ekonomisiyle, 1930’ların başlarında kitlesel işsizliği bir sorun olmaktan çıkarmıştır. Kapitalist dünya bu başarıya ancak İkinci Dünya Savaşı sırasında tüm kaynakların savaş için seferber edilmesiyle ulaşabilecek, daha sonraları işsizlik yeniden yükselecektir. Sovyetler Birliği’nde ise uzun bir dönem boyunca işsizlik **pratik olarak** bir sorun değildir. Hatta tersine, işgücü kıtlığı çekildiği bilinmektedir.⁴⁰

Bu başarının büyük ve derin bir anlamı vardır. Üstelik Trotsky’ın Sovyetler Birliği’nin bir işçi devleti olduğu iddiasının lehinde kuvvetli bir kanıt sağlar. Zira işsizliğin sıfırlanması, emek-gücünün meta karakterine son verilmesinin en önemli adımıdır. Marx’ın yedek sanayi ordusu dediği işsiz

³⁹ J.C. Shapiro, “On the Accuracy of Economic Observations of *Chto Takoe SSSR* in Historical Perspective”, *Comparative Economic Studies*, cilt: 29, no: 3, Güz 1987, s. 48, 63.

⁴⁰ Alec Nove, 1932 yılı itibariyle kentlerde işsizliğin sona erdiğini, emek kıtlığı yaşandığını, hatta batı ülkelerindeki kitlesel işsizlikten dolayı Sovyetler Birliği’ne çalışmaya gidenlerin olduğunu yazar: *An Economic History of the USSR 1917-1991*, Penguin Books, 1992, s. 198-9. “Tüm Batılı iktisatçı ve sovyetologların söylediklerinin aksine Sovyet sanayileşmesi işgücü kıtlığı çeken bir ortamda gerçekleştirildi. 1930 yılları boyunca Sovyetler Birliği’nde işletme yöneticilerinin en önemli sorunlarından birisi işgücü bulmak oldu.” Yalçın Küçük, *Sovyetler Birliği’nde Sosyalizmin Kuruluşu 1925-1940*, Ankara: Dönem Yayınevi, 1988, s. 214.

kitlenin pratik olarak ortadan kaldırılması, emek-gücü piyasasını düzenleyen başlıca mekanizmanın işlememesi demektir. Öte yandan, işçilerin iş güvenceleri de vardır ve örneğin Türkiye’de olduğu gibi keyfi nedenlerle işten çıkarılamazlar. Bu unsurlar bir arada düşünüldüğünde, Sovyetler Birliği’nde bir emek piyasasının işler halde olduğu söylenemez. Bu ise kapitalizmi tanımlayan en önemli özelliklerden biri olarak emek-gücünün meta karakterine vurulmuş büyük bir darbedir.⁴¹ Kuşkusuz, Sovyetler Birliği’nde işçiler ücret karşılığında çalışmaktadır; ancak ücret biçiminin kendisi, geçiş toplumuna özgü çelişkili bir konuma yerleşmiştir. Tartışmayı netleştirmek açısından, Sovyetler Birliği’nde işçilerin çok mutlu olduklarının veya emeğin yabancılaşmasının sona erdiğinin söylenmediğini ısrarla vurgulamakta yarar var. Söylenen, emeğin yabancılaşmasına son verme yolunda önemli bir adımın atıldığıdır. Salt bu olgu bile Ekim devriminin en değerli kazanımlarından biridir. Günümüz Türkiye’si bir yana, ABD ve birçok Avrupa ülkesi bu açıdan 1980 öncesi yılların Sovyetler Birliği’nden fersah fersah geridedir.

Sosyalist demokrasi ve ekonomik planlama ilişkisi

İhanete Uğrayan Devrim’de Trotskiy, Sovyet rejiminde diğer partilere uygulanan yasağın halen devam etmesini eleştirir. Ekim devrimini izleyen iç savaş döneminde önce SBKP dışındaki tüm partiler yasaklanmış, daha sonra bu yasak SBKP içindeki hizipleri de kapsamıştır. Başlangıçta geçici olduğu ve mecburen başvurulduğu düşünülen siyasal baskı yöntemleri, bürokrasinin çıkarları nedeniyle, giderek kalıcı hale dönüşmüştür. Trotskiy ise proletaryanın homojen bir kitle olmadığına dikkat çekerek, sınıfın taleplerinin temsil edilebilmesi için (kapitalizmin restorasyonuna karşı ve sosyalizme taraftar olan) başka partilere de izin verilmesi gerektiğini savunur. Bürokrasinin doğal olarak böyle bir kaygısı yoktur ve yasağı sürdürmeye devam etmiştir.

Bu noktada, 21. yüzyıl sosyalizmi için belki daha farklı siyasal biçimlerin kurgulanması gerektiği söylenebilir. Şimdiye kadarki deneyimlerde, sınıfın temsil araçları olarak devrimci partiler ve komün ve sovyetler (işçi ve asker konseyleri) gibi özörgütlenme biçimleri ortaya çıkmıştır. 1905 devriminde Petersburg Sovyeti başkanlığını yapmış olan Trotskiy’in bu modele sadece değinip geçmesi ilginç bir durumdur ve bir eksiklik olarak görülebilir. Bununla birlikte, günümüz koşullarında bu tartışmanın da aslında geride kaldığına dikkat çekmek gerekir. Zira her iki örgütlenme modeli de temsil mekanizmasına dayanır ve temsil edenle temsil edilen arasında belirli bir

⁴¹ Bkz. Sungur Savran, “Kapitalist Restorasyon mu, Politik Devrim mi?”, *Onbirinci Tez*, no: 10, 1990, s. 10-2.

mesafe içerir. Paris Komünü deneyimi, söz konusu mesafenin son derece kısılabileceğine kanıttır: geri çağırma, temsilcilerin asgari ücret alması gibi kurallar bunun garantisidir. Gelgelelim temsil mekanizmasının sürekli olarak barındırdığı tehlike, temsil etme işinin ayrı ve bağımsız bir uzmanlığa, bir mesleğe dönüşmesidir.

Salt siyasal düzeyle ilgili gibi duran bu konu, ilk bakışta hiçbir ilişkisi yokmuş gibi görünen bir başka sorunla, planlama mekanizmasının işleyişiyle derinden bağlantılıdır. Sosyalizm ekonomi ile siyaset arasındaki kapitalizme özgü ayrılığın da aşılmasını gerektirir; bu nedenle siyasal formların doğrudan veya dolaylı olarak ekonomik örgütlenmeyle bir arada gelişmesi bir zorunluluktur.

Sosyalist ekonomi, planlı bir ekonomi demektir. Gerçekten de sosyalizmin belki en karakteristik yönü, insanın insanı sömürmesinin sona ermesine paralel olarak, kapitalist piyasaya özgü anarşinin de bitmesidir. Sosyalist bir toplum kaynaklarını piyasanın insafına ve kapitalistlerin kâr beklentilerine terk edemez; aksine, bilinçli bir biçimde planlayarak yönetir. Bunu söylemek elbette gerçekleştirmekten çok daha kolaydır. Sosyalizmde planlamanın nasıl yürütüleceği konusunda Marx ve Engels çok ayrıntılı açıklamalar sunamadıkları için, tarihteki ilk büyük sosyalist devrim bu konuda tam bir belirsizlik içinde ve el yordamıyla hareket etmek durumunda kalmıştır.

Başlangıçta, iç savaş döneminde “savaş komünizmi” adı verilen bir uygulamayla tüm kaynaklar devlet elinde toplanmış ve gerekli görülen yerlere yönlendirilmiştir. Bu biçimiyle planlama, aslında kapitalist toplumda da olağanüstü dönemlerde karşılaşılan bir şeydir. Nitekim İkinci Dünya Savaşı yıllarında kapitalist ülkelerde merkezi planlama aygıtları çarpıcı biçimde öne çıkmıştır. Bir toplumun ekonomisini bütünlüklü olarak yönetebilmek için hiç kuşkusuz makro verilerin toplanması, işlenmesi ve daha sonra uygun teorik modeller çerçevesinde ihtiyaç duyulan kesimlere tahsis edilmesi gerekir. Tank, uçak, gemi vb. üretimi için ne kadar kaynak ayrılacaktır? Savaş ortamında son derece büyük önem kazanan ordunun iâşesi sorunu nasıl çözülecektir? Ne kadar silah, barut, miğfer vb. üretilecek, üretim nerede yapılacak, kaç kişi çalışacak, ürünler hangi yollarla iletilecektir? Tüm bu sorular, doğal olarak makro ekonomik düzeyde planlama için birçok uzmanın seferber edilmesini ve aynı zamanda toplumsal kaynakların da ayrıntılı envanterlerinin çıkarılmasını gerektirir. Savaş, bir toplumun ölüm kalım sorunudur ve piyasanın kaprislerine terk edildiği görülmemiştir. Kapitalist planlamanın teorik arka planını oluşturan Keynesyen iktisat yaklaşımının uygulamaya dönük temellerinin İkinci Dünya Savaşı sıralarındaki makro ekonomik plan-

lama çabaları bağlamında şekillenmiş olması da bir tesadüf değildir.⁴²

1920'lerin Sovyet deneyiminde böyle gelişkin teorik araçlar elbette yoktur. Savaş komünizmi, bir anlamda, "kuşatma altındaki bir kalede tüketimin sistematik olarak düzenlenmesi"nde öte bir şey değildir (s. 30). Başlarda savaş komünizminin barış döneminde de komünizme doğru evrileceği umulmuş, ancak bu niyetler gerçekleşmemiş ve savaşın getirdiği yıkım nedeniyle 1921 yılında NEP (Yeni Ekonomi Politikası) adı verilen yeni bir sisteme geçilmiştir. Piyasaya geniş bir alan açan, kırlarda (**kulak** denilen) zengin köylülüğe büyük tavizler veren bu sistemin bir geri adım olduğu, yeni rejime soluk alma fırsatı vermek için bir süreliğine benimsendiği Lenin tarafından sık sık belirtilecektir. Bu geri adımı gerektiren önemli nedenlerden biri de Avrupa'da, özellikle Almanya'da devrim beklentisinin gerçekleşmemiş olmasıdır. Bir başka deyişle Almanya, sosyal demokrasinin büyük ihanetiyle devrimi bastırmış ve SSCB'nin umutlarını boşa çıkarmıştır. Ancak, Trotskiy'in deyişiyle "o mutlu olay gerçekleşseydi bile", bir süre sonra "ürünlerin doğrudan devlet eliyle dağıtılmasından vazgeçmek ve ticari yönlemlere dönmek gerekli olacaktı" (s. 31). Trotskiy'in o dönemde merkezi planlama aygıtının (Gosplan) güçlendirilmesi ve işler hale getirilmesi için sürekli talepte bulunduğu anımsandığında, ortada bir tutarsızlık var gibi görünebilir. Oysa Trotskiy'e göre, geçiş döneminde planlamaya yönelmek şart olmakla birlikte, planlı ekonomi "sadece zihinsel verilere dayandırılmaz. Arz-talep mekanizması uzun bir süre boyunca planın kendisi için gerekli maddi bir temel ve vazgeçilmez düzeltici olarak kalır" (s. 31).

NEP döneminde muhalefetin önerdiği sosyalist planlama, çoğunluğu oluşturan merkez ve sağ hizipler tarafından reddedilecektir. Daha sonraları, Sol Muhalefet'in tasfiye edildiği bir dönemde, taşrada kulakların güçlenmesi ve koşulların dayatması sonucu, önce epey ılımlı hedefler içeren bir plana onay verilecek, ancak kısa süre sonra, muhalefetin savunduğu ve hızlı sanayileşmeyi öngören daha iddialı planın bile ötesine geçen bir görüş benimsenecektir.

Trotskiy'in Sovyet planlamasına itirazları hem biçime hem de içeriğe yöneliktir. Öncelikle, planların uygulaması tamamen keyfi biçimde başlatılıp sürdürülmüştür. Trotskiy, "bürokrasi hiçbir şeyi önceden planlamadı" diye yazar (s. 46). Yaşanan, daha ziyade, esen rüzgârlara ve günübürlük ihtiyaçlara göre savrulmalardır. Bir gün piyasayı yüceltip köylülere "zenginleşin!" çağrısında bulunanlar ertesi gün tarımda kolektivizasyona ve çok yüksek

⁴² Bkz. Massimo De Angelis, *Keynesianism, Social Conflict and Political Economy*, Londra: MacMillan Press, 2000.

hızla sanayileşmeye girişmiş, beş yıllık plan hedeflerine dört yılda ulaşmak gibi aslında bir plansızlığın ifadesi olan kampanyalar başlatılmış, işçiler aşırı çalışmaya, toplum aşırı zorlanmaya itilmiş, nihayetinde toplumsal üretimdeki artış, potansiyelinin çok altında kalmıştır.⁴³ 1930’lu yıllarda Sovyetler Birliği’nde iradeci eğilimler öne çıkacak, son derece savurgan ve kaynakları büyük ölçüde israf eden bir sistem şekillenecektir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında gerek planlama tekniklerinin gelişmesi gerekse uzun yıllar boyunca büyüyen toplumun kaynaklarının artması nedeniyle planlar bir miktar daha rasyonel hale gelecektir. Yine de, 1970’li yıllarda bile Sovyetler Birliği büyük ölçüde israfa dayalı bir ekonomi olarak kalacaktır.⁴⁴

Trotskiy’in eleştirisi bununla sınırlı değildir. Gerek planların düzenlenmesi ve plan hedeflerinin belirlenmesi için, gerekse hazırlanan planların uygulanabilmesi için iki “kaldıraç” gerektiğini yazar: “ilgili kitlelerin kendilerinin önderliğe gerçek katılımı biçimini alan politik kaldıraç (ki bu Sovyet demokrasisi olmaksızın düşünülemez bile) ve a priori hesaplamaların bir evrensel eşdeğer yardımıyla sınanması biçimini alan mali kaldıraç (bu da istikrarlı bir para sistemi olmaksızın düşünülemez)” (s. 99). Bu itirazın önce ikinci yönüne (para sistemi), ardından da ilk yönüne (siyasal katılım) daha yakından bakmakta yarar var.

Trotskiy’e göre geçiş toplumunda planlamanın gerçekten anlamlı ve işlevsel olabilmesi için maliyetlerin doğru ölçülebilmesi şarttır. Neyi ne kadar üreteceğinize sağlıklı karar verebilmeniz için önce her ürünün maliyetini doğru bilmeniz, ölçebilmeniz gerekir.⁴⁵ Bu ise ancak paranın yardımıyla olabilir. Geçiş döneminde paranın rolü birdenbire ve keyfi kararlarla sona erdirilemez. Hatta tersine, geçiş döneminde ticaretin daralması değil genişlemesi gerekir (s. 99), ki bu da sağlam bir para sistemi gerektirir.⁴⁶

⁴³ “Kolektifleştirme, daha makul bir tempoda ve daha iyi düşünülmüş biçimlerde gerçekleştirilebilirdi, gerçekleştirilmeliydi. Gerek iktidarı gerek sanayileri elinde tutan bürokrasi, ulusu felaketin eşiğine sürüklemekten bu süreci düzenleyebilirdi. Ülkenin maddi ve manevi kaynaklarına daha iyi uyarlanmış tempolar benimsenebilirdi, benimsenmeliydi” (s. 46).

⁴⁴ Bkz. H.H. Ticktin, “Towards a Political Economy of the USSR”, *Critique: Journal of Socialist Theory*, cilt: 1, no: 1, 1973.

⁴⁵ “Gerçek maliyetler bilinmeden bir fiyat nasıl ‘yönlendirilir’? Bütün fiyatlar harcanan toplumsal olarak gerekli emeğin miktarını değil de bürokrasinin iradesini ifade edecekse gerçek maliyetler nasıl hesaplanabilir?” (s. 106).

⁴⁶ “Planlı sisteme üreticinin ve tüketicinin dolaysız kişisel çıkarlarını, bencilliklerini katmayan başarılı bir sosyalist inşa süreci düşünülemez. Bu ise sadece emrinde şu alışılmış güvenilir esnek aracı, yani parayı bulabilirse kendini yararlı biçimde ortaya koyabilir. Sanayinin bütün hücrelerine girebilen hassas bir ölçü, yani istikrarlı bir para birimi olmaksızın, emek verimliliğinin artırılması ve ürünlerin kalitesinin iyileştirilmesi amaçlarına erişilemez. Öyleyse kapitalizmde olduğu gibi geçiş ekonomisinde de tek gerçek paranın, altına dayalı para olduğu açıktır. Başka her tür para bir

Zira para, değerin ölçüsü olarak işlev görür. Böyle bir sistem olmadığında malların fiyatları keyfi olarak belirlenir (s. 102) ve bunun sonucunda da büyük belirsizlikler ortaya çıkar: “Tek bir meta için değişik fiyat kategorileri saptanmıştı. Bu kategorilerin arasındaki geniş çatlaklarda da spekülasyon, kayırma, asalaklık ve benzeri sayısız kötülük yaşam alanı buldu” (s. 106). Bir başka deyişle, ekonomiyi planlama çabası, doğru dürüst işleyen bir ölçünün yokluğunda, iyi niyete dayalı bile olsa toplumsal kaynakları israf eder, boşluklardan yararlanmak isteyenlere geniş bir alan açar, nihayetinde de plan görüntüsü altında aslında tam bir plansızlık hüküm sürer. Trotskiy komünizmde paranın elbette ortadan kalkacağını, ancak buna bir talimatla ulaşamayacağını vurgular. İnsanlar arasındaki ilişkileri ve toplumsal kaynakların az çok uygun biçimde tahsisini düzenleyen bir kurum olarak para, yalnızca zamanla ortadan kalkabilir. Trotskiy’e göre ruble, ancak Sovyetler Birliği’ndeki emek verimliliği dünyanın geri kalan kısmındaki verimliliğin üzerine çıktığında istikrar kazanacak ve tam da bu nedenle sona erme yoluna girecektir (s. 108). Böyle bir gelişme olmadığından, plan hedeflerini tutturmak için bol bol para basılmış, yani enflasyonist bir süreç başlamış, bunun sonucunda para ölçü işlevini tamamen yitirmiştir. “Gerçekte parasal enflasyon, kaçınılmaz olarak yaratacağı bir kredi enflasyonu ile birlikte hayali büyüklükleri gerçek büyüklüklerin yerine geçirerek planlı ekonomiyi içinden çürütür” (s. 102). Kısacası geçiş döneminde paradan, piyasadan, ticaretten kolay kolay vazgeçilemez.

Bu son derece güçlü bir itirazdır. Gerçekten de geçiş toplumunda planlama, kapitalist piyasa mekanizmasından üstün bir sistem olduğunu kanıtlamadığı takdirde başarısızlığa mahkumdur. Bir malı üretmek için ne kadar kaynak ayırmak gerektiği gerçekten bilinmiyorsa, belirlenecek her değer keyfi olacaktır. Aslında bu kapitalist piyasa çerçevesinde de yaşanan bir sorundur, ancak piyasa sisteminde işler **ex-post** biçimde, yani sonradan, iş işten geçtikten sonra hallolur. Yanlış hesap yapan bir kapitalist, diyelim ki bir malın piyasada tutacağını tahmin ederek o maldan çok miktarda üreten ama öngörüsü tutmayan bir kapitalist, zarar veya iflas ederek bunun cezasını öder. Ancak, iş işten geçmiş, toplumsal kaynakların bir kısmı o gereksiz mal için harcanmış, ziyan olmuştur. Gelgelelim piyasa sisteminde işler zaten böyle yürür. Kapitalizm salt bu nedenle bile israfa dayalı bir sistemdir.

O zaman şu soru akla gelir: piyasa, kapitalizmde bile tam bir bilgiyi olanaklı kılmıyorsa, geçiş evresinde, zorunlu olarak tüketim malları ile sınırlandırıldığı bir durumda (çünkü üretim araçları kolektif mülkiyet altında olacak,

ikame biçimidir” (s. 99).

piyasaya zaten çıkmayacaktır) bunu nasıl sağlayabilir? Trotskiy'in çok güçlü itirazının yine de hedefi tam on ikiden vurmadığı görülüyor. Kuşkusuz, bir plan eldeki tüm bilgiyle ve optimum kaynak tahsisatı sağlayacak biçimde hazırlanmalıdır. Ayrıca, gelişmelere göre sürekli güncellenmeli, düzeltilmelidir. Bu anlamda, her şeyin önceden tam olarak belirlenmesi demek değildir. Trotskiy bunun elbette farkındadır: özellikle Rusya gibi dev bir ülkede plan “değiştirilmez Tanrı kelamı değil, gerçekleştirilme sürecinde doğrulanması ve yeniden inşa edilmesi gereken kaba bir çalışma hipotezidir” (s. 98). Ayrıca, Trotskiy komünizmde hem devletin hem de paranın ortadan kalkacağını, bunun bir tesadüf olmadığını, her ikisinin de toplumsal ilişkilerin en fetiş, en şeyleşmiş biçimleri olduklarını vurgular ve haklıdır (s. 97-8). Bununla birlikte, devletin sönmesini az çok tasavvur edebilirken, paranın nasıl ortadan kalkacağına dair bir öneri getirmez. Paranın ve para fetişizminin ortadan kalkışını geleceğe bırakır: “Para fetişizmine öldürücü darbe ancak, toplumsal servetin düzenli büyümesi, biz iki ayaklıların çalıştığımız her bir fazla dakikaya ilişkin pinti tavrımızı ve bize düşen payın büyüklüğü konusundaki yüz kızartıcı korkumuzu unutturduğu aşamada vurulabilecektir” (s. 98).

Çelişki Trotskiy'in görüşlerinde değil, bizzat geçiş toplumunun kendisindedir. Geçiş evresinde piyasa ve planlama bir arada bulunacak, bu çelişkili birlik içinde planlama baskın olacaktır.⁴⁷ Bu çerçevede, geçiş toplumu için bazı karakteristikler şu şekilde ifade edilebilir: Öncelikle, her ne kadar tüketim mallarının bölüşümünün belirli ölçüde burjuva normlarına dayanacağı söylenebilirse de, günümüz koşullarında bir geçiş toplumunda tüm tüketim mallarının piyasada dolaşıma girmesi kesinlikle gerekli değildir. Vaktiyle Ernest Mandel'in “piyasa sosyalizmi” taraftarlarına yönelttiği eleştiride gösterdiği gibi, özellikle gelişmiş ülkelerde birçok temel mal ve hizmetin bedelsiz sağlanması olanaklıdır.⁴⁸ Türkiye gibi bir ülkede bile ilk etapta su, elektrik, ulaşım, haberleşme, barınma, gıda, giyim, sağlık, eğitim, kültür, spor gibi alanlarda tüketimin önemli bir kısmının bedelsiz olarak veya çok düşük fiyatlarla karşılanması hayal değil, son derece makul ve kısa sürede hayata geçirilebilecek bir öneridir. Temel sayılamayacak veya lüks denebilecek ihtiyaçlar (örneğin alkol ve tütün mamulleri, binek otomobil, TV seti, turistik geziler) ise piyasada karşılanacaktır. Sovyetler Birliği'nde temel tüketim malları alanında 1950'lerden itibaren önemli kazanımlar elde edilmiş, ancak kapitalizme dönüşle birlikte bunların hepsi yok olmuştur.

⁴⁷ Bkz. Sungur Savran, “Piyasa Sosyalizmi'nin Yükselişi ve Düşüşü”, *Onbirinci Tez*, no: 11, 1991.

⁴⁸ Ernest Mandel, “Sosyalist Planlamanın Savunusu”, çev: Nail Satılğan, Osman Akinhay (der.) *Piyasa Sosyalizmi Tartışması* içinde, s. 76-80.

Üretim araçlarının yanı sıra temel tüketim mallarının da piyasa dışına çıkarılması ve zaman içinde “temel ihtiyaçlar” tanımının giderek genişletilmesiyle geçiş toplumunda piyasa ve para ilişkilerine ait alanın planlama karşısında adım adım gerileyeceğı rahatlıkla söylenebilir. Bu elbette değeri yasasının geçerliliğinin sınırlanması, dolayısıyla paranın değeri ölçüsü olma işlevinin de sönmeye başlaması demektir. Trotskiy’in SSCB’de rublenin istikrarsız bir para birimi oluşunu eleştirmesi bu nedenle tam olarak haklı sayılamaz. Üstelik 1930’lu yıllardan sonra kapitalist dünyada bile Keynesçi talep yönetimi tekniklerinde enflasyon önemli bir araç haline gelmiştir. Bununla birlikte, Trotskiy’in sağlam bir para sisteminin gerekliliğine dikkat çekmesi büsbütün haksız değildir. Geçiş evresinde özellikle dış dünya ile ekonomik ilişkilerin sanal olmayan bir parasal temele dayanması şarttır, zira aksi durumda üretilen toplumsal artığın bir kısmının kapitalist dünyaya transfer edilmesi tehlikesi ortaya çıkacaktır. Bu sorun Trotskiy’in önerdiği gibi altına dayalı bir para sistemi ile çözülebilir veya elbette farklı alternatifler de kurgulanabilir.⁴⁹

Burada tartışılan konunun hiçbir biçimde “piyasa sosyalizmi” olmadığını vurgulamakta yarar var. Piyasa ilişkileri ancak geçiş evresinde ve sınırlı biçimde geçerli olacak, planlama adım adım piyasanın alanını ele geçirecektir. Bir anlamda, sosyalizme geçişin başlıca kriterinin piyasanın tasfiyesi olduğu bile söylenebilir. Marx, komünizmin alt aşaması dediğı evrede, üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti çerçevesinde, mübadelenin olmayacağını, değeri yasasının rafa kalkacağını belirtir. Bunun temeli, emek zamanının esas alınmasıdır.

Birey olarak üretici (gerekli indirimler yapıldıktan sonra), topluma vermiş olduğunun tam karşılığını alır. Onun topluma verdiği şey, birey olarak, kendi emek miktarıdır. Örneğın, toplumsal işgünü, bireysel çalışma saatleri toplamından oluşur; her üreticinin birey olarak emek-zamanı, toplumsal işgünü olarak sunmuş olduğu kısımdır, onun bu bakımdan katkısıdır. O, toplumdan, şu kadar emek verdiğini saptayan bir belge alır (bunda kolektif fonlar için sarfetmiş olduğu emeğın indirimi yapılmıştır) ve, bu belge ile, toplumun tüketim araçları stoklarından, emeğının eşit bir tutarı kadar bir miktar alır. Topluma, bir biçimde sunmuş olduğu aynı emek miktarını, ondan, başka bir biçimde geri alır.⁵⁰

Kısacası sosyalizmde herkes çalıştığı kadar tüketecek, topluma bir biçim-

⁴⁹ Bu konuda çarpıcı ve özgün öneriler için bkz. W. Paul Cockshott ve Allen Cottrell, *Towards a New Socialism*, Nottingham: Spokesman, 1993. Ne yazık ki bu önerileri tartışmak yazının sınırlarını aşacaktır.

⁵⁰ Karl Marx, “Gotha Programının Eleştirisi”, s. 19.

de verdiğini başka biçimde geri alacaktır. Gelgelelim bu salt “ekonomik” bir kurgu da değildir. Tam bu noktada, Trotskiy’in Sovyet planlamasına getirdiği itirazın “politik kaldırıcı” olarak adlandırdığı yönüne pek değinmediğine dikkat etmek gerekir. Sorun, kitlelerin plan hedeflerinin belirlenmesine katılımının sağlanmasıdır. Bürokratik bir örgütlenmede bunun tamamen göz ardı edileceği, plan hedeflerinin tepeden kararlarla belirleneceği bellidir. Dolayısıyla Marx’ın “gerekli indirimler” dediği fonların büyüklüğüne ve ilgili alanlara tahsisine aslında bürokrasi karar verecektir. Son analizde, kolektif üreticilerin bireysel zamanlarını nasıl kullanacakları konusundaki kararı da bürokrasi vermiş olacaktır. Oysa sosyalist bir örgütlenmede, topluma üretici olarak katkı yapan her bireyin planlama sürecine bir biçimde dahil olması gerekir. Bu ise Trotskiy’in gayet doğru biçimde saptadığı gibi, özünde politik bir sorundur.

Ekonomi ile siyaset arasındaki ayrımın sosyalizmde aşılabileceğini söylemek olanaklıdır. Ancak, bu önerme kendi başına geçiş toplumunun siyasal formlarına dair herhangi bir çıkarsamaya izin vermez. Trotskiy’in veya başkalarının 1930’lu yıllarda bu konuda yeni öneriler getirememeleri anlaşılır bir durumdur. Trotskiy, politik kaldırıcının “Sovyet demokrasisi olmaksızın düşünülemez” olduğunu belirtir ve Sovyet demokrasisine dönüş talebinin soyut veya ahlaki bir talep değil, “ülke için bir ölüm kalım sorunu” haline geldiğini vurgular (s. 380). Gelgelelim bu talebin ayrıntılarına girmez.

Siyasal formların (sosyalist demokrasi) ekonomik örgütlenmeyle (planlama) bir arada gelişmesi gerektiği kabul edildiğinde, 21. yüzyıl sosyalizmi için temsili demokrasinin değil doğrudan demokrasinin uygun düşeceği söylenebilir. Buna bağlı olarak, geçiş evresinde adım adım doğrudan demokrasiye yönelik kanalların da oluşturulması gerekecektir. Bir paralellik kurarak söylenirse, geçiş toplumunda tıpkı piyasa ile planlamanın çelişkili bir birlik içinde bulunması gibi, temsili ve doğrudan demokratik katılım biçimleri de bir arada yer alacaktır. Ancak bu alanda şiddetli bir çelişkinin yaşanacağı söylenemez. Zira komün ve Sovyet deneyimlerinin de sergilediği gibi, temsili formları doğrudan demokrasiye bir hayli yakın biçimde kurgulamak ve hayata geçirmek olanaklıdır. Bu konuda şimdiden çok ayrıntılı tasarımlar geliştirmektense, geçiş sürecinde kitlelerin yaratıcı inisiyatiflerine güvenmek ve bunun önünü açmak gerektiği söylenebilir. Bununla birlikte, geçiş toplumunun son derece çelişkili ve çatışmalı doğası göz önüne alındığında, özellikle de böyle bir aşamadaki toplumların emperyalist saldırganlığın doğrudan hedefi haline gelecekleri düşünülürse, doğrudan demokrasi konusunda kısa vadede büyük beklentiler içine girmek gerektiği de açıktır.

Bizzat proletarya diktatörlüğü formülü, uzun bir tarihsel döneme yayılması muhtemel olan geçiş sürecini yönetecek işçi sınıfı devrimci partisini (hatta partilerini) gerekli kılar.

Bu durum elbette 21. yüzyıl sosyalizmi üzerine düşünmeyi de geleceğe bırakmamız gerektiğı anlamına gelmiyor. Kapitalizmin ulaştırma ve iletişim araçlarını geliştirmesiyle önümüzde yeni ufuklar açıldığını görüyoruz. Bugün toplumsal düzeyde iletişim kanalları geçmişe göre inanılmaz ölçüde genişlemiş ve sayıca artmıştır. İnternet, facebook gibi uygulamaların yaygınlaşmasıyla herkesin her an başka herkesle iletişim içine girmesi olanaklı hale gelmiştir. Online alışveriş siteleri, kredi kartları gibi yaygınlaşmış uygulamaları da düşündüğümüzde, iktisadi bilginin, tüketici tercihlerinin vb. iletilmesi için yeni toplumsal biçimler ortaya çıkmıştır. Tüm bu yenilikler, 21. yüzyılda sosyalizme geçişte hem ekonomik planlamanın hem de siyasal düzeyde katılımın geçmişe kıyasla çok daha farklı yollardan gerçekleşeceğine işaret ediyor. Marx'ın ve tüm Marksistlerin düşündüğü gibi, komünizm tarihin gerçek hareketiyse ve bugünün içerdığı potansiyellerden geliyecekse, bizim kuşağımız komünizme Lenin'in, Trotskiy'in ve tüm diğerlerinin içinde yaşayıp mücadele verdikleri dönemlerden daha yakındır.

Trotskiy'in geçiş sürecinin doğasının açıklığa kavuşturulması açısından büyük katkısı, bu süreçte özellikle daha geri ülkelerdeki sosyalist inşa girişimlerinin önüne çıkması muhtemel engelleri saptamış olması ve son analizde bu engellerin tam olarak aşılmasının dünya devrimci hareketine bağlı olduğunu vurgulamasıdır. Zamanında Marx ve Engels'in de açıkça ortaya koydukları gibi, komünizm ancak "evrensel-tarihsel" biçimde var olabilir. Bunun dışındaki tüm formülasyonlar yalnızca kendimizi kandırmak anlamına gelecektir.

Bir an için, politik mücadelenin engebeli yollarını bir yana bırakıp soruna salt teknik olanaklılık açısından bakarsak, 21. yüzyıl sosyalizminin önünde muazzam bir tarihsel fırsatın bulunduğunu görürüz: tek ve basit bir mekanizma ile hem ekonomik planlamaya dair bilginin derlenip işlenmesini, hem de siyasal katılımın kanallarını sağlamak. İki yol birleşmektedir. Emek zamanını temel alan ve **herkesin emeğini eşdeğer kabul eden** bir online sistem kurmak, kimin nerede ne kadar süre çalıştığını izlemek, buna göre de tüketim mallarına erişimini düzenlemek, günümüzde zor bile değildir. Bir başka deyişle, Marx'ın ilkelerini verdiği sosyalist planlama teknik olarak inanılmaz biçimde kolaylaşmıştır. Ve böyle bir sistemin oy verme, fikir belirtme, tartışma açma gibi amaçlar için de kullanılabileceğini biraz internete aşına olan herkes bilir. Doğrudan demokrasi artık ulaşılamaz bir hayal ol-

Devrimci Marksizm

maktan çıkmıştır. Yüz elli yıl önce komün, yüz yıl önce sovyetler o dönemin ölçülerinde en ileri demokratik biçimlerdi. 21. yüzyıl sosyalizmi bunların önünde saygıyla eğilecek, ama çok daha ilerisini, doğrudan demokrasiyi hayata geçirecek.

Ne işçi devleti ne burjuva devleti mi?*

Lev Davidoviç Trotskiy

Siyasal biçim ve toplumsal içerik

Burnham ve Carter Yoldaşlar Sovyet devletinin sınıf karakteri üzerine yeni bir soru işareti ortaya attılar.¹ Sordukları soruya verdikleri yanıt bana

* 25 Kasım 1937’de yazılan bu makale, Amerika Birleşik Devletleri’nde 1938’de Dördüncü Enternasyonal’in sekiyonu olarak kurulmuş olan Sosyalist İşçi Partisi’nin (SWP) kuruluş hazırlıkları devam ederken yayınlanan *İç Bülten*’in (OCSPC) Aralık 1937 tarihli üçüncü sayısında yayımlanmıştır. SWP’nin kuruluş kongresi öncesindeki iç tartışmaya Trotskiy’in katkısıydı. *İç Bülten*’in Kasım 1937 tarihli ikinci sayısında, Kongre Düzenleme Komitesi’nin Sovyetler Birliği hakkındaki karar taslağı ve Trotskiy’in burada analiz ettiği, Burnham ile Carter’in daha uzun değişiklik önerisi yayımlanmıştı (*İç Bülten*’in üçüncü sayısında Burnham ile Carter’in Trotskiy’e yanıtları da yer almaktaydı). SWP’nin hangi süreçlerden geçerek partileştiği konusunda bilgi Türkçe’de şu kaynaktan bulunabilir: Sungur Savran, “Parti ve Sekt: Devrimci Önderlik İnşasında Trotskiy Yöntemi”, *Sınıf Bilinci*, sayı 7, Haziran 1990, özellikle s. 18-20.

1 James Burnham ve Joseph Carter, ABD’li Trotskistlerin kendi öncü partilerini kurmadan önce entrizm yaptıkları, kitlesel bir geçmişten gelen geleneksel bir işçi sınıfı partisi olan Sosyalist Parti’nin sol kanadının Trotskist hizbinin ve daha sonraki Sosyalist İşçi Partisi’nin (SWP) Bolşevik-Leninist hizbinin önderleriydi. Kongre öncesindeki tartışmada, önderlik içinde, partinin Sovyetler Birliği’ni bir işçi devleti olarak tanımlayışını değiştirmeye çalışan eğilimi temsil ettiler; ancak,

göre tamamen yanlış. Fakat bu yoldaşlar, bazı aşırı solcuların yaptığı gibi bilimsel analizin yerine yaygarayı geçirmeye kalkışmadıkları ölçüde, bizler B. ve C. ile bu olağanüstü derecede önemli soruyu tartışabiliriz ve tartışmalıyız.

B. ve C. günümüz burjuva devletleri ile SSCB arasındaki temel farkın, ifadesini mülkiyet biçimindeki değişimin bir sonucu olarak üretici güçlerin etkili gelişiminde ortaya koyduğunu unutmuyorlar. Buna ilaveten, “Ekim Devrimi”yle beraber kurulan ekonomik yapının temelde değişmediğini” de kabul ediyorlar. Bundan, SSCB’yi emperyalist saldırılardan korumanın Sovyet ve dünya proletaryasının görevi olduğunu çıkarsıyorlar. Bu konuda B. ve C. ile tamamen mutabıkız. Fakat, mutabakatımızın derecesi ne kadar yüksek olsa da, tartışmanın tamamı bundan ibaret değil. B. ve C. kendilerini her ne kadar aşırı solcular ile birlikte konumlandırmaları da, SSCB’nin “Marksizmin bu terime geleneksel olarak (?) verdiği anlamda” bir işçi devleti olmadığını ifade ediyorlar. Ancak, “ekonomik yapı ... hâlâ temelde değişmediği” için, SSCB bir burjuva devleti de olmamıştır. B. ve C. aynı zamanda (biz onları bu fikirlerinden dolayı ancak tebrik edebiliriz) bürokrasinin bağımsız bir sınıf olduğunu da reddediyorlar. Bu tutarsız yaklaşımların sonucunda, tam da bir Stalinist’in söyleyeceği gibi, Sovyet devletinin genel anlamıyla sınıf egemenliğine dayalı bir örgütlenme olmadığı sonucu ortaya çıkıyor. Öyleyse, Sovyet devleti nedir?

Böylece devletin sınıf teorisini revize etmeye yönelik yeni bir çabayla karşı karşıya buluyoruz kendimizi. Söylemeye bile gerek yok, biz fetişist değiliz; eğer yeni tarihsel olgular teorisinin gözden geçirilmesini gerektirse, biz bundan kaçınmazdık. Ancak eski revizyonistlerin acı deneyimleri bize her durumda sağlıklı bir temkin aşılmalıdır. Yeni bir doktrin inşa etmeye başlamadan önce, eski teoriyi ve yeni olguları zihnimizde tekrar tekrar tartışmalıyız.

B. ve C. kendileri geçerken proletarya hâkimiyetinin, öznel ve nesnel koşullara bağlı olarak, “kendini bir dizi farklı devlet biçimleri altında ifade edebileceğine” değiniyorlar. Daha da açık olabilmek adına şunu ekleyeceğiz: ya Sovyetler içinde birçok parti arasında var olan mücadelelerle, ya bir

emperyalist saldırıya karşı SSCB’nin savunulmasına destek vermeye devam edeceklerini ısrarla belirttiler. Ayrıca, Bolşevik örgüt politikasının merkezîyetçi yanlarına dair kaygılarını ifade etmeye de başlamışlardı. SSCB üzerine önerileri SWP kongresinde altmış dokuz çoğunluk oyuna karşı üç delegenin oyunu aldı. 1940 yılında, Max Shachtman ve Martin Abern’i de yanlarına alarak, Sovyet devletinin sınıf doğası konusu nedeniyle SWP’den koptular. Burnham kısa süre sonra Shachtman’ın kurduğu partiden de ayrıldı ve sağcı-milliyetçi bir konuma geçti. Bu ikinci aşamaya ilişkin olarak bilgi için bkz. Lev Trotskiy, *Marksizmi Savunurken. Yazılar ve Mektuplar*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Kardelen Yayınları, 1992.

partinin tekeliyle ya da hatta iktidarın fiilen bir şahsın elinde yoğunlaşmasıyla. Elbette kişisel diktatörlük, rejimin karşısındaki en büyük tehlikenin bir belirtisidir. Fakat aynı zamanda, belirli koşullar altında, kişisel diktatörlük aynı rejimi kurtarmanın tek yoludur. Demek ki, devletin sınıf doğası yalnızca politik biçimleriyle değil aynı zamanda toplumsal içeriği tarafından da belirlenir; yani, verili devletin koruduğu ve savunduğu mülkiyet biçimlerinin ve üretim ilişkilerinin karakteri tarafından.

B. ve C. ilke olarak bunu inkâr etmezler. Yine de SSCB'yi bir işçi devleti olarak görmeyi reddediyorlarsa, bu, biri ekonomik diğeri politik karakterde iki nedenden ötürüdür. “Geçen yıl” diye yazarlar, “bürokrasi açıkça, planlı ve ulusallaştırılmış ekonominin yıkımı yoluna girmiştir.” (Sadece “yola girmek” mi?) Daha ileride, gelişme yolunun “bürokrasiyi kamulaştırılmış ekonominin gerekleri ve çıkarlarıyla giderek artan ve derinleşen bir çatışmaya getirdiğini” okuyoruz (sadece “getirdiğini” mi?). Bürokrasi ile ekonomi arasındaki çelişki daha önce gözlemlenmişti, ancak geçtiğimiz yıl için “bürokrasinin faaliyetlerinin aktif olarak planı sabote ettiği ve devlet tekeli çözdüğü” söyleniyor (sadece “çözüyor” mu? Dolayısıyla henüz çözmemiş mi?).

Yukarıda bahsedildiği gibi ikinci iddia politik bir karaktere sahiptir. “Proletarya diktatörlüğü kavramı ağırlıklı olarak politik bir kategoridir, ekonomik değil... Proletaryanın sınıf iktidarının tüm biçimleri, organları ve kurumları artık yok edilmiştir ki bu da proletarya iktidarının yok edildiği anlamına gelir.” Proletarya iktidarına dayalı rejimin “farklı biçimlerini” duyduktan sonra, ikinci görüş, kendi başına düşünüldüğünde, insana şaşırtıcı geliyor. Tabii ki proletarya diktatörlüğü yalnızca “ağırlıklı” olarak değil, büsbütün ve eksiksiz bir biçimde “politik bir kategoridir.” Fakat bu politikanın kendisi yalnızca ekonominin yoğunlaşmış halidir. Sosyal Demokrasinin devlet ve sovyetlerdeki egemenliğinin (Almanya 1918-19) proletarya diktatörlüğü ile hiçbir ortak özelliği yoktu çünkü burjuva mülkiyetini dokunulmaz olarak korumuştur. Fakat kamulaştırılmış ve ulusallaştırılmış mülkiyeti emperyalistlerden koruyan rejim, politik biçimlerden bağımsız olarak, proletarya diktatörlüğüdür.

B. ve C. “genel olarak”, bunu kabul etmektedir. Bundan dolayı, baş vurdukları yol ekonomik iddiayı politik iddia ile birleştirmek olur. Onlara göre, bürokrasi yalnızca proletaryayı politik iktidardan mahrum bırakmakla kalmamış, aynı zamanda ekonomiyi çıkmaza sürüklemiştir. Bundan önceki dönemde bürokrasi tüm gerici özelliklerine rağmen nispeten ilerici bir rol oynadıysa da, bugün itibarıyla gerici bir unsur haline gelmiştir. Bu akıl

yürütmede, Dördüncü Enternasyonal'in önceki tüm değerlendirme ve teşhisleriyle tamamen uyuşan sağlıklı bir çekirdek vardır. Pek çok defa "aydınlanmış mutlakiyetçiliğin" burjuvazinin gelişiminde ilerici bir rol oynadığını, ama sonradan bu gelişimi durduran bir fren haline geldiğini belirtmişizdir; bu çatışma kendini, bilindiği gibi, devrimle çözdü. Sosyalist ekonomi için zemini hazırlarken, "aydınlanmış mutlakiyetçiliğin" ilerici bir rolü karşılaştırılamayacak kadar kısa bir süre boyunca oynayabileceğini de yazdık. Bu öngörü gözlerimizin önünde açık bir şekilde doğrulandı. Kendi başarısına aldanarak, bürokrasi ekonomik büyümede gittikçe daha yüksek katsayılara ulaşabileceğini sandı. Tam bu sırada şiddetli bir ekonomik krizle karşılaştı. Bu kriz bürokrasinin şimdiki telaşının ve çılgın ölçülere varan baskıcılığının ana sebeplerinden biridir. Bu SSCB'deki üretici güçlerin gelişiminin şimdiden durduğu anlamına mı geliyor? Böyle bir iddiada bulunmayı göze almıyoruz. Kamulaştırılmış bir ekonominin yaratıcı olanakları öylesine fazladır ki üretici güçler, bürokrasinin onları frenleyici niteliğine rağmen, bugüne kadar olandan daha yavaş bir hızda da olsa, yıllar boyu gelişebilir. Bu sebeple şu anda kesin bir tahmin yapmak hemen hemen hiç mümkün değildir. Her halükârda, bürokrasiyi paramparça etmekte olan **politik** kriz, bugün onun için, üretici güçlerin duraklama olasılığından çok daha tehlikelidir. Fakat, meseleyi yalınlaştırmak adına, bürokrasinin daha şimdiden ekonomik gelişmenin önünde mutlak bir engel olarak yükseldiğini kabul edelim. Yine de bu durum SSCB'nin sınıf doğasının değiştiğini veya SSCB'nin sınıf karakterinden yoksun olduğunu gösterir mi? Bana öyle geliyor ki, yoldaşlarımızın yanıldığı başlıca nokta burasıdır.

Birinci Dünya Savaşı'na kadar burjuva toplumu üretici güçleri geliştirdi. Yalnızca yüzyılın geçtiğimiz çeyreğinde burjuvazi ekonomik gelişmenin önünde mutlak bir engel haline geldi. Bu burjuva toplumunun burjuva olmaktan çıktığını mı gösterir? Hayır, bu yalnızca burjuva toplumunun **çürüyen** bir burjuva toplumu haline gelmiş olduğunu gösterir. Bir dizi ülkede burjuva mülkiyetinin muhafazası yalnızca faşist rejimlerin ortaya çıkmasıyla mümkün olmuştur. Diğer bir deyişle, burjuvazi bugün kendisinin direkt olarak politik hâkimiyetini sağlayacak tüm biçim ve araçlardan yoksundur ve bir aracı kullanmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu durum devletin artık burjuva devleti olmadığını mı gösterir? Faşizm barbarca yöntemlerle üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti koruduğu ölçüde, faşist yönetimin kontrolü altındaki devlet de o ölçüde burjuva kalır.

Yukarıda yaptığımız mukayesenin her yönüyle geçerli olduğunu söylemek niyetinde değiliz. Yine de bu mukayese, iktidarın bürokrasinin elinde

toplanmasının ve hatta üretici güçlerin gelişim hızının yavaşlamasının bile kendi başlarına toplumun ve onun devletinin sınıf doğasını değiştirmeyeceğini gösteriyor. Devletin sınıf doğasını ancak ve ancak mülkiyet ilişkilerine devrimci veya karşı devrimci bir gücün müdahalesi değiştirebilir.²

Peki, tarihte devlet ile ekonomi arasında yaşanan sınıf çatışması örnekleri yok mudur? Elbette vardır! [Fransa’da] “üçüncü zümre” iktidarı ele geçirdikten sonra, toplum birkaç yıl boyunca feodal kaldı. Sovyet iktidarının ilk aylarında, proletarya bir burjuva ekonomisi temelinde hüküm sürdü. Tarımsal alanda proletarya diktatörlüğü epey bir süre boyunca küçük burjuva ekonomisi temeli üzerinde işledi (bu durum şimdi bile hatırı sayılır ölçüde devam etmektedir.) Eğer SSCB’de bir burjuva karşı devrimi başarılı olursa, yeni hükümet uzunca bir süre varlığını kamulaştırılmış ekonomiye dayanarak sürdürmek zorunda kalacaktır. Öyleyse ekonomi ve devlet arasındaki bu tip geçici çatışmalar ne anlama gelmektedir? Böyle bir durum bir **devrim** ya da **karşı-devrim** demektir. Bir sınıfın başka bir sınıf üzerinde zafer kazanması, kazanan sınıfın ekonomiyi kendi çıkarlarına göre yeniden inşa edeceğine işarettir. Tüm toplumsal dönüşümler için gerekli bir aşama olan bu tip karşıtlıkların olduğu durumlar, gerçek bir patronun yokluğunda bir memur tarafından, yani bürokrasi tarafından sömürülen bir sınıfsız devlete dair teoriye hiçbir ortaklık taşımaz.

Norm ve olgu

Birçok yoldaş için SSCB’nin doğru bir sosyolojik analizini yapmalarını zorlaştıran şey, nesnel, diyalektik bir yaklaşımın yerine öznel, “normatif” bir yaklaşımı koymalarıdır. Burnham ve Carter’in Sovyetler Birliği’nin “Marksizmin bu terime geleneksel olarak verdiği anlamda” bir işçi sınıfı devleti olarak kabul edilemeyeceğini söylemeleri sebepsiz değildir. Bu, basitçe, SSCB’nin programımızda öne sürülen işçi devleti normlarına uygun olmadığı anlamına geliyor. Bu konuda herhangi bir uyuşmazlığımız olamaz. Bizim programımız, işçi devletinin adım adım gelişeceği ve süreç içinde tamamen

2 [Trotskiy’in notu] Editörlüğünü Fenner Brockway’in yaptığı Londra gazetesi *New Leader*, 12 Kasım tarihli bir başyazıda şunu yazmış: “Bağımsız İşçi Partisi, Sovyet Rusya’da sosyalizmin ekonomik temellerinin yıkıldığı yönündeki Trotskist görüşü kabul etmez.” Bu insanlar hakkında ne söylenebilir? Kendilerinin hiçbir fikri bulunmadığından, başkalarının düşüncelerini de anlamıyorlar. İşçilerin zihnine yalnızca kafa karışıklığı ekebilirler. [DM’nin notu: *New Leader* (Yeni Öncü) İngiliz Bağımsız İşçi Partisi’nin (ILP) gazetesiydi. 1893’te kurulan ILP, daha sonra İşçi Partisi’nin kurulmasına yardım etti; 1931 yılında ayrıldıysa da 1939’da yeniden İşçi Partisi’ne katıldı. Makalenin yazıldığı tarihte ILP’nin önderlerinden biri olan Fenner Brockway, Dördüncü Enternasyonal’e karşıydı.]

yok olacağı fikrine dayanıyordu. Fakat her zaman “programa uygun” akmayan tarih bizi yozlaşmakta olan bir işçi devletiyle karşı karşıya getirdi.

Ama bu, bizim programımızın gerekleriyle çelişen bir işçi devletinin bu yüzden artık işçi devleti olarak görülemeyeceği anlamına mı geliyor? Sırtmanın zehirlemiş olduğu bir karaciğer normal tipte bir karaciğer değildir. Ancak, bu nedenle karaciğer olmaktan çıkmaz. Onun doğasını anlamak için, anatomi ve fizyoloji yeterli değildir, patoloji de gereklidir. Elbette, hasta karaciğeri görünce “Bu nesne benim istediğim gibi değil” demek ve ona sırt dönmek çok daha kolaydır. Ama bir doktorun böyle bir lüksü yoktur. Hastalığın durumuna ve bunun sonucunda organda ortaya çıkan bozulmaya göre ya ilaç tedavisine (“reform”) ya da ameliyata (“devrim”) baş vurmalıdır. Ama bunu yapabilmek için doktor ilk önce bozulmuş organın hastalıklı bir karaciğer olduğunu anlamalı, onu başka bir şey sanmamalıdır.

Daha çok aşına olduğumuz bir benzetme yapayım: işçi devleti-sendika benzetmesi. Bizim programımızın bakış açısından, sendika bir sınıf mücadelesi örgütü olmalıdır. Bu durumda Amerikan İşçi Federasyonu’na (İngilizce kısaltmasıyla AFL) karşı takınmamız gereken tutum ne olmalıdır? Başında burjuvazinin kendini gizlemeye bile gerek duymayan ajanları durmaktadır. Tüm önemli meselelerde, Green, Woll ve şürekâsı beyefendiler proletaryanın çıkarlarının tam karşısında duran bir politik hat izlemektedir. Bu benzetmeyi daha da ileri götürebilir ve CIO’nun sahneye çıkmasına kadarki dönemde AFL kısmen de olsa ilerici çalışmalar ortaya koyduysa bile, bugün itibarıyla faaliyetlerinin içeriği CIO’nun içindeki daha ilerici (ya da daha az gerici) yönelimlere karşı olmak ekseninde şekillendiğinden, Green’in aygıtının tamamen gerici bir nitelik kazandığını söyleyebiliriz. Bu tamamen doğru olurdu. Ama AFL bu nedenle bir sendikalar örgütü olmaktan çıkmamıştır.

Devletin sınıf karakteri onun üretim araçları üzerindeki mülkiyet biçimleriyle kurduğu ilişki tarafından belirlenir. Sendika türü işçi örgütlerinin karakteri ise onların ulusal gelirin bölüşümü ile kurduğu ilişki üzerinden şekillenir. Green ve şürekâsının üretim araçları üzerinde özel mülkiyeti savunması olgusu, onları burjuva olarak karakterize eder. Eğer bu beyefendiler buna ek olarak burjuvazinin kazancını işçilerin saldırılarından korumaya kalkar; grevlere, ücretlerde artışa, işsizlere yardıma karşı mücadele yürütürlerse, karşımızda sendika değil bir sarı sendika var demektir. Oysa Green ve şürekâsı, taban kaybetmemek için, işçilerin ulusal gelirden aldıkları payı arttırmak -veya en azından bu payın küçülmesini engellemek- için işçi mücadelelerine belirli sınırlar dâhilinde önderlik etmelidir. Bu nesnel gösterge her önemli durumda en gerici sendika ile sarı sendika arasında bir çizgi

çekmemiz için yeterlidir. Dolayısıyla bizim görevimiz yalnızca AFL içinde çalışmaya devam etmek değil, aynı zamanda onu grev kırıcılarından, Ku Klux Klan'dan ve benzerlerinden korumaktır.

Green'inki gibi Stalin'in fonksiyonu da ikili bir karaktere sahiptir. Stalin bürokrasiye ve dolayısıyla da dünya burjuvazisine hizmet ediyor; ancak Stalin bürokrasinin kendi çıkarları doğrultusunda istismar etmekte olduğu sosyal temeli savunmadan bürokrasiye de hizmet edemez. Bu ölçüde Stalin kamulaştırılmış mülkiyeti emperyalist saldırılardan olduğu kadar, bürokrasinin açgözlü ve tahammülsüz katmanlarından da korumaktadır. Ancak bu savunma için kullandığı yöntemler Sovyet toplumunun toptan bir yıkımının zeminini hazırlamaktadır. Stalin kliği tam da bu nedenle devrilmelidir. Proletarya bu görevi emperyalistlere havale edemez. Stalin'e rağmen, proletarya SSCB'yi emperyalist saldırılardan korur.

Tarihsel gelişim bizi çok çeşitli türden sendikalara alıştırmış bulunuyor: militan, reformist, devrimci, gerici, liberal, Katolik. İşçi devletinde durum farklıdır. Onu ilk kez görüyoruz. Bu bizim SSCB'ye yaklaşımımızı münhasıran devrimci programın normlarına göre belirleme eğilimimizi açıklar. Buna karşılık, işçi devleti farklı tarihsel güçlerin etkisine maruz kalan nesnel tarihsel bir **olgudur** ve gördüğümüz gibi "geleneksel" normlarla tamamen çelişkiye düşebilir.

B. ve C. Yoldaşlar Stalin ve şürekâsının politikalarıyla uluslararası burjuvaziye hizmet ettiklerini söylemekte tamamen haklıdırlar. Fakat bu doğru düşünce zaman ve mekânın doğru koşulları içine yerleştirilmelidir. Hitler de burjuvaziye hizmet etmektedir. Ancak Stalin ve Hitler'in işlevleri arasında bir fark vardır. Hitler mülkiyetin burjuva biçimlerini korumaktadır. Stalin bürokrasinin çıkarlarını mülkiyetin proleter biçimlerine adapte ederek savunmaktadır. Aynı Stalin İspanya'da, burjuva rejiminin topraklarında, Hitler'in yaptığını yapmaktadır (politik yöntemler konusunda Stalin ve Hitler birbirlerinden genel olarak çok az farklılaşırlar.) Aynı Stalin'in SSCB ve İspanya'da farklı roller oynaması bürokrasinin bağımsız bir sınıf değil, sınıfların aleti olduğunu ve devletin toplumsal karakterinin bürokrasinin erdemi veya hainliği tarafından belirlenmesinin olanaksız olduğunu göstermektedir.

Bir işçi devletinin bürokrasisinin burjuva bir karaktere sahip olduğu iddiası, zihinleri bütünüyle formel düşünmeye alışmış insanlara yalnızca anlaşılamaz değil aynı zamanda bütünüyle anlamsız görünecektir. Fakat devletin kimyasal bakımdan arı halleri hiçbir zaman var olmamıştır, genel olarak var olmaz da. Yarı-feodal Prusya monarşisi burjuvazinin en önemli görevlerini yürüttü ve bunu Jakoben bir tarzda değil kendi biçiminde, feodal bir tarzda

yaptı. Japonya’da, bugün bile, devletin burjuva karakteri ve yönetici kastın yarı-feodal karakteri arasında benzer bir ilişkiyi gözlemliyoruz. Ama tüm bu örnekler feodal toplum ile burjuva toplumu arasındaki farkı görmemizi engellemiyor. Evet, feodal güçler ile burjuva güçleri arasındaki işbirliğinin burjuva ve proleter güçler arasındaki işbirliğinden çok daha kolay gerçekleştirilebilir olduğu itirazı ileri sürülebilir, zira ilki sınıf sömürsünün iki biçimini temsil eder. Bu tamamen doğrudur. Ancak, bir işçi devleti bir günde yeni bir toplum yaratamaz. Marx bölüşüm üzerindeki burjuva normlarının işçi devletinin ilk aşamasında varlığını sürdüreceğini yazmıştı (bu konu hakkında *İhanete Uğrayan Devrim*’deki, “Sosyalizm ve Devlet” kısmına bakabilirsiniz³.) Bu düşüncüyü iyi ölçüp tartmalı, bütün sonuçlarıyla birlikte düşünmeliyiz. Bir **devlet** olarak, işçi devleti gerekliyse bu tam da burjuvazinin bölüşüm normlarının hâlâ geçerli olmasından dolayıdır.

Bu, işçi devletinde en devrimci bürokrasinin bile bir dereceye kadar bir **burjuva organı** olduğunu gösterir. Elbette, burjuvalaşmanın **derecesi** ve gelişmenin genel eğilimi büyük bir önem taşır. Eğer işçi devleti bürokratik olmaktan çıkar ve adım adım ortadan kalkarsa, bu, gelişmenin sosyalizm yönünde olduğunu gösterir. Buna karşıt olarak, eğer bürokrasi daha da güçlü, otoriter, ayrıcalıklı ve tutucu hale gelirse, bu işçi devletinde burjuva eğilimlerin sosyalizmin aleyhine geliştiğini gösterir; yani diğer bir deyişle, işçi devletinin kurulduğu günden itibaren **bir dereceye kadar** var olan içsel çelişkileri normun gerektirdiğinin aksine azalmaz, artar. Ancak bu çelişki bölüşümden üretime kaymadığı ve kamu mülkiyetini ve planlı ekonomiyi yok etmediği müddetçe, devlet işçi devleti olarak kalır.

Lenin 15 yıl önce söylemişti: “Devletimiz bir işçi devletidir, ancak bürokratik deformasyona uğramış bir işçi devleti.” O dönemde bürokratik deformasyon burjuva rejiminin dolaysız bir mirasını temsil ediyordu ve bu anlamda yalnızca geçmişin bir kalıntısı olarak gözükiyordu. Elverişsiz tarihsel koşulların yarattığı baskı nedeniyle, bürokratik “kalıntı” yeni birtakım unsurlardan beslendi ve önemli bir tarihsel faktör haline geldi. Tam da bu sebeple biz şu anda işçi devletinin **yozlaşmasından** bahsediyoruz. Bu yozlaşma, şimdi Bonapartist terör ayınının gösterdiği gibi, çok kritik bir noktaya ulaştı. Hâlihazırda, “bürokratik deformasyon” işçi devletini, arkasında hiçbir şey bırakmadan yutmaya ve kamulaştırılmış mülkiyetin yıkıntıları üzerinde yeni bir mülk sahibi sınıf yaratmaya hazırlanıyor. Bu ihtimal şu an çok yakın. Ama bunların hepsi yalnızca bir ihtimal ve biz bu ihtimal karşısında

3 Bkz. *İhanete Uğrayan Devrim*, kolektif çeviri, İstanbul: Alef Yayınları, 2006, 3. Bölüm: Sosyalizm ve Devlet, s. 65.

boyun eğmek niyetinde değiliz.

SSCB bir işçi devleti olarak “geleneksel” normlara uymuyor. Bu onun bir işçi devleti olmadığı anlamına da gelmiyor. Ne de “norm”un yanlış olduğunu gösteriyor. “Norm” uluslararası işçi devriminin tam zaferini varsayıyordu. SSCB ise yalnızca geri kalmış ve yalıtılmış bir işçi devletin kısmi ve sakat bir ifadesidir.

İdealist, ültimatocu ve “arı” normatif düşünüş dünyayı kendi suretinde inşa etmek ister ve beğenmediği durumlar ortaya çıktığında basitçe onlara sırt çevirir. Sekterler, yani yalnızca kendi hayal dünyalarında devrimci olan insanlar, boş idealist normları kendilerine rehber edinirler. “Bu sendikaları beğenmedik, üye olmayız; bu işçi devletini beğenmedik, savunmayız” derler. Her defasında tarihi yeniden başlatmak isterler. Görmüyor musunuz? Tanrı onlara ideal bir parti ve ideal sendikalar verdiğinde, ideal bir işçi devleti inşa edecekler. Ancak o zamana dek, gerçekliğe elden geldiğince dudak bükecekler. Aman dudağınızı iyi bükün! Sekter devrimbazlığın en ileri ifadesidir bu.

Arı biçimde “tarihsel”, reformist, Menşevik, pasif, muhafazakâr zihniyetin bütün işi, Marx’ın da ifade ettiği gibi, bugünün pisliğini dünün pisliğiyle meşrulaştırmaktır. Bu türün temsilcileri kitle örgütlerine girer ve orada erirler. SSBC’nin aşağılık “dostları”, tarihsel koşulları hatırlatarak, bürokrasinin rezilliğine ortak olurlar.

Bu iki düşünüş biçiminin aksine, diyalektik düşünme tarzı -Marksist ve Bolşevik- olguları nesnel gelişimlerine göre değerlendirmekle kalmaz, aynı zamanda bu gelişimin içsel çelişkilerinde “normların” gerçekleşmesinin temelini bulur. Elbette programatik normların, ancak **nesnel tarihsel sürecin** ilerici eğilimlerinin genel bir ifadesi olduğu takdirde gerçeklik kazanmasını beklediğimizi de unutmamamız gerekiyor.

Sendikanın programatik bir tanımı yapılacak olsa bu tanım aşağı yukarı şöyle olurdu: Belirli bir sektör veya işkolunda çalışan işçilerin, 1) kapitalizme karşı mücadelede işçilerin durumlarını iyileştirmeyi, 2) burjuvazinin devrilmesi için devrimci mücadeleye katılmayı, 3) ekonominin sosyalist temelde organizasyonuna katılmayı amaçlayan örgütü. Bu normatif tanımı eğer gerçeklikle karşılaştırırsak, kendimizi bugün dünyada tek bir sendikanın olmadığını söylemek zorunda hissederiz. Ama norm ile olgunun bu şekilde karşı karşıya getirilmesi, yani gelişmenin **genelleştirilmiş** ifadesinin aynı gelişmenin **tikel** belirleş biçimi ile karşıtlığının vurgulanması, program ile gerçekliğin böylesine formel, ültimatocu, diyalektik olmayan bir tarzda karşı karşıya getirilmesi, bütünüyle canlılıktan yoksundur, devrimci partinin

müdahalesine herhangi bir yol açmaz. Öte yandan, var olan oportünist sendikalar, kapitalist çözülmenin baskısı altında, bizim programatik normlarımıza yaklaşabilir, tarihsel olarak ilerici bir rol **oynayabilirler**. Şayet sendikalarda doğru politikalar izlersek **oynayacaklardır da**. Bu elbette liderliğin bütünüyle el değiştirmesini gerektirir. Amerika Birleşik Devletleri'nin, İngiltere'nin ve Fransa'nın işçilerinin Green, Citrine, Jouhaux ve şürekâsından kurtulmaları gereklidir. Sovyet işçilerinin de Stalin ve şürekâsını kapı dışarı etmeleri bir gerekliliktir. Eğer proletarya çok geç olmadan Sovyet bürokrasisini kapı dışarı ederse, zaferinden sonra hâlâ üretim araçlarının kamu mülkiyetinde olduğu, planlanmış ekonominin asgari ilkelerini içinde barındıran bir ekonomik düzeni devralacaktır. Bu da proletaryanın her şeye baştan başlamaya gerek duymayacağı anlamına gelmektedir. Bu müthiş bir avantajdır! Sadece düşüncesizce daldan dala atlamaya alışkın radikal züppeler bu olanağı görmezden gelebilir. Sosyalist devrim, onun değeri paha biçilmez maddi ilerlemesini hoppaca elinin tersiyle iterek sıfırdan başlanamayacak kadar muazzam ve zorlu bir meseledir.

B. ve C. Yoldaşların, Fransız yoldaşımız Craipeau ve diğerlerinden farklı olarak, üretici güçler faktörünü unutmamaları ve Sovyetler Birliği'nin savunulmasını reddetmemeleri çok iyi. Fakat bu tamamen yetersizdir. Ya bürokrasinin suçu sabit liderliği ekonomik büyümeyi felce uğrattırsa? B. ve C. Yoldaşların böyle bir durumda pasif bir tutum takınarak emperyalizmin SSCB'nin sosyal temellerini yok etmesine izin vermesi mümkün müdür? Eminiz ki bu doğru olamaz. Ancak kendilerinin Marksizmle uyuşmayan bir tanım yaparak SSCB'nin ne bir burjuva ne de bir işçi devleti olduğunu söylemeleri bizi **her türlü** sonuca götürebilir. O yüzden bu tanım kategorik olarak reddedilmelidir.

Hem hâkim hem de ezilen sınıf

Ultra solcular soruyorlar: “Bizi, Stalin'in yönetimindeki SSCB’de proletaryanın ‘egemen sınıf’ olduğuna inandırmaya çalışmalarını vicdanımız nasıl yadırgamaz...?!” Böylesine soyut bir şekilde ifade edilen bir şeyi de biz “yadırgıyoruz.” Mesele şu ki, analiz aşamasında gerekli olan soyut kategoriler, kesin bir somutluk gerektiren sentez söz konusu olduğunda bütünüyle işe yaramaz hale geliyor. Hâlihazırda, SSCB’nin proletaryası yaşamsal gereksinimlerden dahi yoksun olan geri kalmış bir ülkede hâkim sınıftır. SSCB’nin proletaryası insanlığın yalnızca on ikide birini kapsayan bir ülkeyi kontrol etmektedir; insanlığın geri kalan on ikide on biri üzerinde ise emperyalizm söz sahibidir. Daha şimdiden yoksulluk ve ülkenin geri kalmışlığı yüzün-

den sakatlanan proletaryanın iktidarı, dünya emperyalizminin de baskısıyla iki-üç kat daha deforme olmuştur. Proletaryanın hâkimiyetinin organı olan devlet, emperyalizmden gelen basıncın bir organı haline gelmektedir (diplo-masi, ordu, dış ticaret, fikirler ve âdetler.) Hâkimiyet mücadelesi, tarihsel öl-çekte değerlendirildiğinde, proletarya ile bürokrasi arasında değil, proletar-ya ile dünya burjuvazisi arasındadır. Bürokrasi bu mücadele içinde yalnızca bir aktarma kayışıdır. Mücadele sonucuna ulaşmış değildir. Moskova kliği-nin tutucu güvenilirliğini tüm çabasıyla gösterme isteğine rağmen (Stalin'in İspanya'daki karşı devrimci politikaları!), dünya emperyalizmi Stalin'e gü-venmiyor, onu aşağılamak için hiçbir fırsatı kaçırmıyor, ilk uygun fırsatta onu devirmeye hazır bir şekilde bekliyor. Hitler, dünya burjuvazisinin Sov-yet bürokrasisine karşı takındığı tutumu daha tutarlı ve açık yüreklilikle ifa-de ediyor. Gücünü de buradan alıyor. Burjuvazi için -faşistler kadar demok-ratlar için de- Stalin'in karşı-devrimci başarıları yeterli olmuyor; burjuvazi mülkiyet ilişkilerinde tam bir karşı-devrime ve Rusya pazarının açılmasına ihtiyaç duyuyor. Bu gerçekleşmediği müddetçe, burjuvazi, Sovyet devletini kendisine düşman olarak görecektir ve bunda haklıdır.

Sömürge ve yarı-sömürge ülkelerdeki iç rejim baskın olarak burjuva karakterlidir. Ancak emperyalizmin baskısı bu ülkelerdeki ekonomik ve politik yapıyı öylesine değiştirmekte ve çarpıtmaktadır ki ulusal burjuvazi (Güney Amerika'daki politik olarak bağımsız ülkelerde dahi) ancak bir nok-taya kadar hâkim sınıf düzeyine yükselebilmektedir. Emperyalizmin geri ülkelerdeki baskısının bu ülkelerin **temel** sosyal karakterlerini değiştirme-diği doğrudur, zira ezen ve ezilen tek ve aynı burjuva toplumunda yalnızca farklı gelişim seviyelerini temsil etmektedir. Yine de İngiltere ile Hindistan, Japonya ile Çin, Amerika Birleşik Devletleri ile Meksika arasındaki fark öyle büyüktür ki, biz ezen ve ezilen burjuva ülkelerini birbirinden kesinlikle ayırırız ve ezilenleri ezenler karşısında savunmayı bir görev sayarız. Sömür-ge ve yarı-sömürge ülkelerin burjuvazisi kısmen egemen sınıf, kısmen de ezilen sınıftır.

Emperyalizmin Sovyetler Birliği üzerindeki baskısının amacı Sovyet toplumunun doğasını değiştirmektir. Mücadele -bugün barışıl, yarın aske-ri- mülkiyet biçimleriyle ilişkilidir. Bu mücadelede aktarma mekanizması olma kapasitesiyle bürokrasi, bazen emperyalizme karşı proletaryaya, ba-zen de proletarya karşısında emperyalizme dayanır. Aynı zamanda, var olan kıt miktarda zorunlu tüketim maddesinin dağıtım mekanizmasını kontrol olanağından acımasızca faydalanarak kendi refahını ve gücünü korur. Bu nedenle proletaryanın hâkimiyeti kısıtlanmış, gemlenmiş, çarpık bir karak-

tere bürünmüştür. Geri kalmış ve yalıtılmış bir ülkede **hâkim** sınıf olan proletaryanın hâlâ **ezilen** bir sınıf olduğu haklı olarak söylenebilir. Ezilmenin kaynağı dünya emperyalizmidir; ezilmenin aktarma kayışı ise bürokrasidir. Eğer “hâkim bir sınıfın aynı zamanda ezilen sınıf olması” ifadesinde bir çelişki varsa, bu düşüncenin yanlışlarından değil, SSCB’deki durumun çelişkisinden kaynaklanmaktadır. Tam da bu sebeple biz tek ülkede sosyalizm teorisini reddediyoruz.

SSCB’nin bir işçi devleti olarak tanınması -bir tür olarak değil de, türün sakatlanması olarak- kesinlikle Sovyet bürokrasisinin teorik ve siyasi bakımından affedilmesi anlamına gelmemektedir. Tam aksine, bürokrasinin gerici karakteri ancak bürokrasinin proletarya karşıtı politikaları ile işçi devletinin ihtiyaçları arasındaki çelişki ışığında ortaya çıkarılabilir. Ancak mesele bu şekilde ortaya konulduğunda Stalinist kliğin suçlarını açığa çıkarmamız tam devindirici gücünü kazanabilir. SSCB’nin savunulması yalnızca emperyalizme karşı en üst mücadele anlamına gelmez, aynı zamanda Bonapartist bürokrasiyi yıkma hazırlığı demektir.

SSCB’nin deneyimi işçi devletinin nasıl büyük imkânlarla sahip olduğunu, direnme gücünün ne kadar yüksek olduğunu göstermiştir. Ancak bu deneyim, kapitalizmin ve onun bürokratik acentasının baskısının ne kadar güçlü, proletaryanın tamamen özgürleşmesinin ne kadar zor ve yeni Enternasyonalî uzlaşmaz bir devrimci mücadele ruhuyla eğitimcinin ne kadar gerekli olduğunu da gösterir.

Yenilenen Marksizm, eskimeyen reformizm: Nicos Poulantzas'ın devlet kuramının eleştirisi

Devlet, İktidar, Sosyalizm,
Nicos Poulantzas, çev: Turhan Ilgaz,
Ankara: Epos Yayınları, 2004.

Burak Başaranlar

Politik güç mekanizmalarının kapitalizmin kendini yeniden üretmesinde ve muhafaza etmesinde her zaman etkin bir rol oynadığını farklı yorumlama ve yaklaşımlarla da olsa bütün Marksistler kabul etmektedir. Ancak 1960'ların sonuna gelindiğinde siyasi alan ile üretim ilişkileri arasındaki ilişki kuramsal düzeyde yeniden tartışılmaya açılacak ve siyasal alana ağırlık veren yaklaşımlarıyla Louis Althusser ve Nicos Poulantzas bu alandaki tartışmalara yeni bir boyut kazandıracaktı. Özellikle de Poulantzas siyasi alana atfedilen önemi epeyce ileri götürecekti. Çalışmalarıyla Avrokomünist geleneğe

kuramsal anlamda muazzam bir katkı sunan Poulantzas, ekonomizm, determinizm ve mekanik bir altyapı-üstyapı ilişkisi kurmakla eleştirdiği Marksist analizlere alternatif olabilecek yeni bir kuramsal altyapının arayışına girdi. İşte Poulantzas'ın bu yazıda inceleyeceğimiz devlet kuramı da bu arayışın bir sonucu olarak ortaya çıktı.

Buna ek olarak, Poulantzas'ı özellikle devlet kuramı üzerine kafa yormaya iten iki sebep daha vardı. Bunların birincisi Bolşeviklerin öncülüğünde yapılan devrimin sonucunda, devletin sönmekle bir yana, Stalinist kadroların ve çıkarları Stalinizm ile iç içe geçmiş bürokratların kontrolü altında yozlaşmış bir işçi devletine dönüşmesi ve devlet aygıtının önü alınamaz bir biçimde büyümesiydi. İkinci sebep ise İkinci Paylaşım savaşından sonraki süreçte, devletin altyapısal gücünü artırmasına bağlı olarak siyasette, ekonomide ve toplumsal hayatta her zamankinden daha büyük bir rol oynamaya başlamasıydı. Marksistlerin Lenin'den sonra büyük ölçüde rafa kaldırdığı sorular tekrardan tartışılmaya başlandı. Devlet nedir? Devletin sermaye ile kurduğu ilişki nasıl tanımlanabilir? Devlet üretim ilişkilerinin oluşmasında bir sebep midir, sonuç mu? Devlet burjuvazinin kontrolü altında tuttuğu ve çıkarlarına göre manipüle ettiği bir aygıt olarak tanımlanabilir mi? Ve sosyalizme geçiş stratejilerinde sosyalistler devletle mücadele etme noktasında nasıl bir strateji izlemelidir? Bu sorular doğrultusunda, Poulantzas'ın devlet kuramını hangi temeller üzerinde inşa ettiğini ve bu kuramsal perspektifin Poulantzas'ın çizdiği politik mücadele hattını nasıl şekillendirdiğini *Devlet, İktidar ve Sosyalizm* kitabına referansla anlamaya çalışacağız.¹

Konu devlet ve üretim ilişkileri olunca, Poulantzas'ın altyapı ve üstyapı arasında kurduğu ilişkiyi irdelemek neredeyse bir zorunluluk. Poulantzas, Marksistler arasında epeyce kabul görmüş bir bakış açısına karşı çıkarak analizine başlıyor: Sanıldığı gibi Marx metodolojik olarak altyapı ve üstyapı arasında mekanik bir ilişki kurmamış ve politik alanın üretim ilişkilerine yön verebildiği tarihsel durumları hiçbir zaman ihmal etmemiştir. Başka bir deyişle, politik alan üretim ilişkilerinin basit bir yansıması değildir.² Öy-

¹ Kitap inceleme yazılarının doğası gereği, bu yazı da yazarın görüşlerini yalnızca bahsi geçen kitaba referansla açıklamaya çalışacak. Bu sebeple yazı yazarı statik bir şekilde değerlendirme tehlikesini içinde barındırmakta. Bu tehlikeyi bir nebze savuşturabilmek adına okuyucuya peşinen hatırlatalım: Poulantzas kitabını yayınladığı tarihlerde önceki yılların aksine Leninizme çok daha açıktan cephe almış ve Avrokomünizmin Leninizm eleştirilerini tam anlamıyla benimsemiş gözükmektedir. Walsh'ın da vurguladığı gibi kitabı yazdığı tarih itibarıyla artık **devrim** değil, **radikal dönüşümdür** Poulantzas için söz konusu olan. Chris Walsh, "Poulantzas and Gramsci: State and Strategy" <http://internationalsocialist.org.uk/index.php/2012/09/poulantzas-and-gramsci-state-and-strategy/>, 26 Eylül 2012.

² Wood da bu konuda Poulantzas ile aynı görüştedir. Ellen M. Wood, *Democracy against Capitalism*.

leyse Marksistler altyapı ve üstyapı arasındaki ilişkiyi nasıl tartışmalıdır? Bir kere, Poulantzas'a göre bu soru "tavuk mu yumurtadan çıkmıştır, yoksa yumurta mı tavuktan" şeklinde bir yaklaşım ile değerlendirilmemelidir. Ekonomiden politikaya veya politikadan ekonomiye doğru giden düz ve nedensel bir ilişki kurmak yerine Poulantzas altyapı ve üstyapı arasında daha karşılıklı, geçişlerin ve etkileşimlerin söz konusu olduğu bir ilişki kurulması gerektiğini vurgulamıştır. Elbette üretim ilişkileri ve siyasi otorite arasındaki ilişki tarihsel süreç içerisinde değişik formlar kazanmış ve bu ilişki niteleksel olarak pek çok kez değişime uğramıştır. Ancak yine de siyasi otorite ve ekonomi arasındaki ilişki tarihin hiçbir döneminde birbirinden ayrı ve bağımsız bir şekilde ilerlememiştir. Poulantzas'a göre "sınıfsal bölünmelerin ve dolayısıyla da sınıf mücadelesinin ve sınıfsal erklerin olduğu yerde, devlet, yani kurumsallaşmış siyasi iktidar da daha o anda mevcuttur."³ Gerçekten de Marx'ın kendi analizleri Poulantzas'ın bu söylediklerini kanıtlayacak örneklerle doludur. Siyasal alanın önemine dikkat çeken Asya Tipi Üretim Tarzı tartışmaları, üretim ilişkilerinden ve üst sınıflardan özerk hareket edebilen Bonapartist siyasi otorite, Marx'ın siyasi alana sanıldığından daha fazla yer açtığını ve üretim ilişkileri ile siyasi otorite arasında mekanik bir ilişki kurmadığını gösteren onlarca örnekten yalnızca birkaçıdır.

Poulantzas'ın siyasi alana atfedilen önemi genişletmek yönünde yaptığı vurgunun kuramsal altyapısını Marx'ta bulmak mümkün olsa da, metodolojik anlamda Poulantzas ile Marx'ın aynı yerde durduğunu iddia etmek mümkün değildir. Poulantzas kuramsal düzeyde ekonomi ve siyaset arasındaki ilişkinin karşılıklı bir ilişki olduğunu iddia ederken, analizlerinde Marx'ın aksine üretim ilişkilerinin siyasi otoriteye ne derece etki ettiği gibi sorulara çoğu zaman değinmemiş ve sık sık devletin üretim ilişkilerini yeniden üretme noktasında nasıl bir role sahip olduğunu vurgulamasına rağmen, üretim ilişkilerinin ve burjuvazinin devlet ve devlet politikaları üzerindeki gücünü açık bir biçimde yadsımıştır. Tam da bu sebepten ötürü siyasal alanla üretim ilişkilerinin mütakabiliyetini arka plana iten, siyasal alana hapsedilmiş bir devlet kuramıyla karşı karşıya kalıyoruz. Poulantzas'ın sunduğu reçete de çok doğal olarak bu bağlamda şekilleniyor: Mücadele artık işçi sınıfı ile sermaye arasında değil, toplumsal güçler ve devlet etrafında örgütlenmiş iktidar bloğu arasındadır. Daha yakından bakalım.

lism: Renewing Historical Materialism, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 22.

³ Alıntındaki vurgu bana ait. Nicos Poulantzas, *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, çev. Turhan Ilgaz, Ankara: Epos Yayınları, s. 44.

Bir mücadele alanı olarak devlet

Poulantzas’a göre kapitalist devletin başlıca fonksiyonu üretim ilişkilerinin oluşmasını ve yeniden üretimini mümkün kılacak koşulları sağlamaktır.⁴ Poulantzas meselenin daha çok ideolojik boyutu ile ilgilenmektedir: Devlet ideolojik aygıtları aracılığıyla yurttaşların kapitalist sistemle olan bağlarını güçlendirmek ve sistemin meşru ve normal olduğu konusunda yurttaşlarını ikna etmek durumundadır. Hiçbir devlet egemenliğini salt şiddet ile sağlayamaz: Kapitalist devlet kurumsal işleyişini ve politikalarını halkı sisteme entegre edebilmek amacıyla düzenlemelidir. Bununla birlikte iktidarın hegemonyası salt ideolojik düzeyde verilen bir mücadele ile kurulmaz; kapitalist devlet birtakım maddi önlemler olarak (görece adaletli bir gelir dağılımı tesis etmek, işsizliğin belli bir seviyede tutulması, kamu harcamalarını alt sınıfların da bu hizmetlerden yararlanabilmesi için artırmak gibi) rızanın maddi dayanağını oluşturur.⁵ Böylece kapitalistler ve geniş **halk kitleleri**⁶ arasındaki sınıf mücadeleleri bir nebze de olsa savuşturulur.

Devletin ideolojik aygıtları üzerine yaptığı analizlerden sonra Poulantzas’ın yaptığı şu uyarı dikkat çekicidir: “Devletin ideolojik münasebetler içindeki rolü üzerinde ısrar etmek, sıklıkla yapıldığı üzere, onun bas-kıcı rolünü küçültmeye yönelmemelidir.”⁷ Fiziksel güç uygulama şiddetini tekelinde tutan devlet, yalnızca toplumsal hareketleri, örgütlü mücadeleleri değil, tekil olarak bireyleri de baskı araçlarıyla egemen ideolojinin belirlediği sınırlar içinde tutmayı amaçlar. Şiddet, devlet tarafından direkt olarak kullanılmadığında bile egemen ideolojinin kitleler tarafından içselleştirilmesinde kritik bir öneme sahiptir.⁸ Üstelik liberallerin iddia ettiğinin aksine, devlet şiddete başvurduğunda bunu çoğu zaman hukuk kurallarının dışına

⁴ a.g.e., s. 39.

⁵ a.g.e., s. 34.

⁶ Poulantzas’ın kullandığı terminoloji yaptığı sınıf analizleriyle oldukça ilintili. Poulantzas’ın orta sınıfların nitelik ve niceliksel olarak artıklarına dair yaptığı vurgu sınıf çelişkilerinin eskisi kadar derin olmadığını ima ediyor. Daha doğrusu sermaye sahipleri ve proleterler arasındaki çelişkiyi bulanıklaştırıyor bu kesimin varlığı. Poulantzas’a göre bu koşullar altında toplum içinde ağırlığı azalan işçi sınıfının ve üretim araçlarına sahip olmasa da sistemin bölüşüm mekanizmalarından daha fazla pay alan toplumsal kesimlerin (Poulantzas’ın deyişiyle yeni küçük burjuvazi) bir araya gelebileceği bir siyasi program var ise de o program kesinlikle işçi sınıfının programı değildir, çünkü toplumda hatırı sayılır bir alan kaplayan yeni küçük burjuvazinin temsilcileri işçi değildir. Artık işçi sınıfı merkezli devrimci bir mücadele söz konusu olmadığı için, işçiler, yeni küçük burjuvazinin desteğini alarak geniş “halk” kitlelerini etrafında toparlamalıdır. Daha detaylı bir tartışma için: Nicos Poulantzas, *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*, çev. Şule Ünsaldı, Ankara: Epos Yayınları, 2014.

⁷ Poulantzas, *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, s. 32.

⁸ a.g.e., s. 89.

taşarak yapar. Yine de Poulantzas'a göre, devletin ve onun uzantısı olarak hukukun bu karakteri devlet ve hukukun kapitalizmin basit bir aracı olduğu düşüncesine kapılmamıza neden olmamalıdır: Verilen mücadeleler sonucu devlet ve hukuk içerisinde ezilen sınıfların fethettiği alanlar sınıf mücadelelerinin zayıflığına veya güçlülüğüne göre daralır veya genişler. Burada özel olarak dikkat çekilmesi gereken nokta Poulantzas'ın çizdiği egemen ideolojisini korumak adına kendi yasalarını çiğnemekten bir an olsun çekinmeyen devlet imajının bir anda, içinde ezilen sınıfların mevziler elde edebildiği bir alana dönüşmesidir.⁹ Yazımızın ilerleyen kısımlarında göreceğimiz gibi Poulantzas'ın bu naif diye nitelendirebileceğimiz tespiti demokratik sosyalizme geçiş tartışmalarında önemli bir yer tutacak. Şimdilik bu tespitin kuramsal temellerini keşfetmekle yetinelim.

Poulantzas devletin egemen sınıfın bir aracı olduğu, her devletin bir sınıf devleti olduğu ve her siyasi hâkimiyetin bir burjuva diktatörlüğü olduğu yönündeki **dogmatik sıradanlıkları**¹⁰ reddettikten sonra devleti şu şekilde tanımlıyor: Devlet sınıf ve sınıf fraksiyonları arasındaki güçler dengesinin yoğunlaştığı ve sınıf mücadelelerinin tezahür ettiği bir arenadır. Bu arena tek bir sınıf tarafından kontrol edilen, homojen ve yekpare bir yapı olmanın çok uzağındadır ve burjuvazinin bu yapıyı tek başına kontrol etme yetisi yoktur. Poulantzas'ın şu cümleleri kendisinin burjuvazi ve devlet arasındaki ilişkiyi nasıl anladığına dair önemli ipuçları veriyor:

Kapitalist devlet, burjuvaziye siyaseten hakim sınıf halinde oluşturur. Şüphe yok, sınıf mücadeleleri, aygıtlar karşısında ve bu arada da devlet aygıtı karşısında önceliği elinde tutmaktadır: Ama kendine uyacak şekilde yaratacağı ve yalnızca hâkimiyetinin sıradan uzantısı olarak işleyecek bir devletin dışında ya da öncesinde, **siyaseten hakim sınıf halinde esasen kurumsallaşmış bir burjuvazi söz konusu değildir.**¹¹

Tıpkı devlet aygıtı gibi burjuvazi yaygın kanının aksine çok parçalı, tek bir güç merkezi tarafından kontrol edilmeyen ve bölünmüş bir yapı olduğundan, burjuvazi içinde herhangi bir siyasi birlik söz konusu değildir. Devletin önce var olan, ona siyasetini **doğrudan** dayatan ve onu çıkarlarına tam anlamıyla kanalize edebilen bir burjuvazinin yokluğunda devlet burjuvaziden görece olarak özerk bir yapı olarak tanımlanabilir.

Burjuvazi gerçekten de yekpare, çıkarları birbiriyle tamı tamına örtüşen

⁹ a.g.e., s. 102-3.

¹⁰ a.g.e., s. 139. İfade Poulantzas'a, vurgu ise bana aittir.

¹¹ a.g.e., s. 140. Vurgu bana aittir.

ve farklı fraksiyonlarının uyum halinde hareket ettiği bir sınıf olarak resmedilmemelidir. Kapitalizmdeki en derin çelişki burjuvazi ile işçi sınıfı arasında olmakla birlikte, kapitalist toplumdaki tek çelişki bu değildir. Poulantzas'ın da vurguladığı gibi kapitalizmin rekabetçi doğasından ötürü burjuvazinin içindeki fraksiyonlar da birbirleriyle çatışmaya oldukça yatkındır. Herhangi bir yanlış anlaşılmaya mahal vermemek için şu açıklamayı yapalım: Elbette sermayenin sınıf bilinci her zaman oldukça yüksektir ve kapitalist sistemin emekçiler tarafından sarsılması gibi bir durum söz konusu olduğunda burjuvazi birleşmekten çekinmeyecektir. Fraksiyonu ne olursa olsun burjuvazinin çıkarları çok doğal olarak kapitalist düzenin korunmasından ve sürdürülmesinden yanadır. Sistemin herhangi bir tehdit altında olmadığı durumlarda ise sermayenin çeşitli fraksiyonları birbirleriyle mücadele halindedir. TÜSİAD ve MÜSİAD arasındaki gerilim bu mücadelenin varlığını destekleyen iyi bir örnektir. AKP'nin güçlenmesine bağlı olarak siyasi otoritenin ekonomiye daha fazla müdahale etmesi ve İslam dünyasına yönelik bir ekonomik bütünleşmeden yana tavır koyması, çıkarlarını Batı ile yakınlaştırmakta gören TÜSİAD'ı¹² devlet müdahalesinin daha az olduğu, siyasi otoritenin burjuva hukukunun sınırları içinde kaldığı ve Ayşe Buğra'nın deyimiyle kurallı bir kapitalist gelişme modelini talep etmeye zorlarken, MÜSİAD gibi son yıllarda devlet ve hükümet desteğiyle gücünü arttıran fraksiyonlar 7 Haziran 2015'te gerçekleşen seçimlere kadar ülkenin gidişatından ve hâkim siyasi iklimden daha memnun görünmekteydi.¹³

Poulantzas'ın burjuvazinin bölünmüş olduğu ve burjuvazinin farklı fraksiyonlardan oluşan ve farklı yolları benimseyen homojen bir sınıf olmadığı yönündeki tespitlerine tamamen katılıyoruz. Ancak bu tespit Poulantzas ile bizi tamamen farklı yerlere götürüyor. Devrimci Marksistler burjuvazinin bölünmüşlüğü tahlilini, egemen sınıfların mücadele halinde olan fraksiyonlarından biri bir ötekine karşı halk desteğini kazanmak için hamle yaptığında, sınıf bilinci vurgusunu ön plana çıkararak, halk kitlelerinin burjuvazinin şu veya bu fraksiyonuna yakınlaşmasını engellemek için yaparken, Poulantzas bu tespiti burjuvazinin bölünmüşlüğüne ve yekpare bir şekilde hareket edemiyor olmasına referansla, **siyaseten kurumsallaşmış** bir burjuvazinin olmadığını kanıtlamak için dillendiriyor. Sormak gerekiyor: Örneğin, TÜ-

¹² Gencer Çakır, "İslamcı sermayenin yükselişi, muhafazakârlık ve otoriterlik" (Kurtar Tanyılmaz ile röportaj), <http://meseledergisi.com/2014/12/islamci-sermayenin-yukselisi-muhafazakarlik-ve-otoriterlik/>, 16 Aralık 2014.

¹³ Bahadır Özgür, "Sermaye gerçekten el değiştirseydi bu gerilim olmazdı" (Ayşe Buğra ile röportaj), <http://kitap.radikal.com.tr/makale/haber/sermaye-gercekten-el-degistirseydi-bu-gerilim-olmazdi-413776>, 18 Ocak 2015.

SİAD, MÜSİAD veya TUSKON'un farklı fraksiyonları temsil etmesi, yönetim kurulu üyelerinin mecliste bulunmamaları veya devlet bürokrasisinde yer tutmamaları sermayenin siyaseten kurumsallaşmış bir yapı olmadığını kanıtlamaya yeter mi?

Poulantzas'ın devletin sermayenin basit bir aygıtı olarak görülemeyeceği yönündeki argümanını pek çok defa vurguladık. Şimdi de bu argümanın Poulantzas için sosyalizme geçiş tartışmalarında ne kadar önemli olduğunu görelim. Devlet egemen sınıflardan görece özerkliğini muhafaza edebildiği ve siyaseten herhangi bir sınıfın direkt kontrolü altında bulunmadığı için, ezilen sınıflar da kendine bu yapı içinde bir yer açabilir ve bu yapıyı şekillendirebilir. Devlet burjuvazinin bir aygıtı olmadığına göre, devlet personeli de burjuvazinin temsilcileri olarak görülmemelidirler. Devlet aygıtı içinde tuttuğu pozisyon ve sınıfsal pozisyona göre değişmekle birlikte, devlet personeli halkçı mücadelelerin etki alanına açıktır.¹⁴ Poulantzas'a göre ne devlet personelinin sola kayması, ne de halk kitlelerinin sınıfsal bir mücadele alanı olan devlet aygıtı içinde nüfuz alanını genişletmesi demokratik sosyalizme geçiş için yeterli değildir, ancak bu tip gelişmeler sosyalizme geçişte atılan önemli adımları temsil etmektedir. Öyleyse Wood'un da söylediği gibi, Poulantzas'a göre hedef devletin zapt edilmesinden ibaret değildir, devlet toplumsal mücadelelerin de desteğiyle dönüştürülmelidir.¹⁵ Poulantzas'ın devletin nasıl dönüştürüleceğine dair düşüncelerini yazımızın bu noktasına dek henüz tam anlamıyla tahlil etmemiş olsak da, yukarıdaki tartışmalarımız Poulantzas'ın çizeceği rotaya dair önemli ipuçları sunuyor. Şimdi tartışacağımız Poulantzas'ın demokratik sosyalizme geçiş ile alakalı fikirleri de okuyucuyu şaşırtmayacaktır diye düşünüyoruz.

Sosyalizme giden yol: *Devrim değil geçiş*

Poulantzas kitabının son kısmında açık bir biçimde Stalinizm ve sosyal demokrasinin devlet ile alakalı analizlerine saldırıyor. Her ne kadar bu iki geleneğin siyaset okumaları ve çizdikleri strateji birbirlerinden ayrılrsa da, Poulantzas bu iki geleneğin de devletçi olmaları ve halkın öncülük ettiği demokratik hareketlere duydukları kuşku noktasında kesiştiklerini savunu-

¹⁴ Poulantzas, *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, s. 172-3.

¹⁵ Ellen Meiksins Wood, *Sınıftan Kaçış: Yeni 'Hakiki' Sosyalizm*, çev. Şükrü Alpagut, İstanbul: Yordam Kitap, 2006, s. 73. Devlet personeli ve bürokrasisinin sınıfsal olarak nasıl konumlandırılması gerektiğine dair detaylı bir tartışma için: Sungur Savran, "Sınıfları Haritalamak: Sınıflar Birbirinden Nasıl Ayrılır?", *Marksizm ve Sınıflar*; Sungur Savran ve diğerleri (der.), İstanbul: Yordam Kitap içinde, 2014, s. 33-7.

yor.¹⁶ Sosyal demokrasinin devletçi karakterinin arkasındaki başlıca sebep, zapt edilen devlet aygıtının yukarıdan, halk iradesinin doğrudan demokrasi kanallarıyla yeterince temsil edilmediği bir sosyalizme geçiş stratejisini savunması. Poulantzas’a göre, Stalinizmdeki devletçiliğin kökeni Leninizmde yatıyor.¹⁷ Poulantzas Lenin’in devlet aygıtını burjuvazinin basit bir aygıtı olarak görmesini ve Lenin’in devletin kurumlarını yok ederek Sovyetler ile değiştirmek şeklindeki yöntemini eleştirerek, Lenin’i temsili demokrasinin sağladığı siyasi özgürlük alanlarını tamamen göz ardı etmekle suçluyor. Yine bu tespitle alakalı olarak, Poulantzas Lenin’in devlet ile özdeşleştirdiği temsili demokrasinin kurumlarını yok ederek, politik temsiliyeti Sovyetler ile sınırlayan çifte iktidar stratejisinin Sovyetler Birliği’nin devletçi, bürokratik ve anti-demokratik karakterinin arkasındaki birincil sebep olduğunu iddia ediyor.¹⁸

Öyleyse ne yapmalı? Poulantzas’a göre devlet, özellikle Avrupa’da, toplumsal reaksiyonlara bugün her zamankinden daha duyarlıdır ve bu durum halkın devlet içindeki çelişkileri kendi lehine çevirmesini kolaylaştırmaktadır. Poulantzas bu yöndeki görüşlerini şöyle açıklıyor:

Devlet halk kitlelerinden yalıtılmış bir fildişi kuleden başka bir şey olmamakla birlikte bugün bu yalıtılış çok daha azdır. Halk kitlelerinin mücadeleleri, bu kitlelerin fizik olarak mevcut olmadıkları aygıtlar söz konusu oldukça bile devleti durmaksızın kat etmektedir. Çifte iktidar konumlanışı, yani belirli bir momentte yoğunlaşan cepheden mücadelesi halk kitlelerinin devlet içindeki eylemine imkan veren yegâne konumlanış değildir. Sosyalizme giden demokratik yol uzun bir süreçtir ve bu süreçte halk kitlelerince verilen mücadelede devlete koşut ve devletin dışında kalan gerçek bir ikinci iktidar yaratılmasını hedeflemez, devletin içsel çelişkilerine uyulanır.¹⁹

Bu gelişmeler ışığında, devlet yıkılması gereken değil, temsili demokrasinin sunduğu alanlardan faydalanılarak dönüştürülmesi gereken bir yapıdır ve bu dönüşüm ancak ve ancak devlet aygıtının içinde kendine yer açabilen unsurlar tarafından gerçekleştirilebilir. Devletin bu dönüşümüne halkçı mücadeleler sürekli olarak eşlik etmeli ve tabandan demokrasi kanallarını genişletmek için uğraşmalıdır. Dolayısıyla devletin dönüştürülmesi problemi devletin içindeki mücadelelere bağlı olduğu kadar devletin dışındaki müca-

¹⁶ Poulantzas, *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, s. 279.

¹⁷ a.g.e., s. 280.

¹⁸ a.g.e., s. 282.

¹⁹ a.g.e., s. 287.

delelere de bağlıdır. Ve bu geçiş süreci politik özgürlükleri kısıtlayan değil, aksine özgürlüklerin önünü açan bir niteliğe sahip olmalıdır.

Poulantzas'ın demokratik sosyalizme geçiş stratejisi kulağa gerçekten çok hoş geliyor. İç savaş tehlikesinin olmadığı, halk hareketlerinin hiç durmadan ve baskılanmadan demokratik özgürlükleri sürekli olarak ileri götürdüğü, doğrudan demokrasinin temsili demokrasinin temsilcileri tarafından örselenmediği bir strateji Poulantzas'ın sunduğu. Üstelik Marksist-Leninistlerin sunduğu stratejilerin tam aksi istikamette, yani alabildiğine barışçıl. Buna rağmen madalyonun bir de öteki yüzüne bakmakta fayda var.

Öncelikle Poulantzas'ın yaklaşımıyla alakalı temel problemin üretim ilişkileri ve devlet arasındaki kopukluktan kaynaklandığını düşünüyoruz. Poulantzas sermayenin gücü elinden alınmadan da, devlet mekanizmalarının dönüştürülerek toplumsal güçlerin hareket alanlarının artırılabilceği iddiasında. Burada sorulması gereken soru şudur: Sermayenin gücüne doğrudan darbe vurulmadan demokratik alan ne kadar genişletilebilir? Kısıtlı politik temsiliyet ve doğrudan demokrasinin önündeki engeller gerçekten de, sermayenin takınacağı tutumdan bağımsız olarak, salt politik veya hukuki bir mesele olarak değerlendirilebilir mi? Burjuva toplumunda üretim araçlarını elinde tutan sınıfın inisiyatifi bir kenara bırakılarak, siyasi özgürlük, örgütlenme özgürlüğü, sendikal özgürlükler sürekli olarak emekçilerin lehine genişleyebilir mi? Elbette liberal demokrasi ve faşizm arasındaki sınırları bulanıklaştırmak değil niyetimiz. Gerçekten de kapitalizmin egemen üretim tarzı olarak hüküm sürdüğü bu iki siyasi form arasında muazzam farklar vardır. Ancak burjuva demokrasileri içinde verdikleri mücadeleler sonucu emekçilerin kazandığı haklar sistem içinde tehlikeli bir noktaya geldiğinde Yunanistan, Portekiz, İspanya, Şili gibi pek çok ülkede diktatörlükler, Almanya ve İtalya'da ise faşizm ortaya çıkmamış mıdır? Sınıflar arası kutuplaşmalar üst düzeye çıktığında, burjuva demokrasilerinde politik özgürlük alanlarının daralmasına bağlı olarak var olan gri alanlar azalır, seçenekler iki şık ile sınırlanır: Ya sosyalizm, ya barbarlık. İşte böyle tarihsel süreçlerde devletlerin sınıf karakteri görünürlük kazanır ve karşı devrimci potansiyeli ortaya çıkar.

Devletin bu karakterine dikkat çekmişken, Poulantzas'ın demokratik sosyalizme geçiş için sunduğu modeli Avrokomünizmi de göz önünde bulundurarak tartışmanın tam sırasıdır. Wood'un da belirttiği gibi Poulantzas'ın sunduğu stratejinin sosyalizme geçiş tartışmaları konusunda sıklıkla eleştirdiği sosyal demokrat stratejilerden hangi noktada ayrıldığı oldukça muğlaktır.²⁰ Avrokomünizmin Marksist entelektüeller arasında nüfuzunu geniş-

²⁰ Wood, *Sınıftan Kaçış*, s. 74.

lettği yıllar olan 1970’lerde sosyal demokrasi sosyalizm hedefini tamamen rafa kaldırmış, Keynesçi bir ekonomik modeli ve kapitalizmle uzlaşmış bir refah devletini nihai hedef olarak kabul etmişti. Sol hareketin liberal demokrasinin çizdiği sınırlar içinde kalması gerektiği yönündeki vurgusuna rağmen, Avrokomünistler için ise komünizm hâlâ kapitalizme karşı tek ve en iyi alternatifti. Yine de, aralarındaki bu derin farklılığa rağmen, her iki strateji de devletin var olduğu biçimi altında ele geçirilmesini savunmakta ve zamana yayılmış barışçı mücadelelerin kapitalist düzenin içerisinde çatlaklar açabileceği düşüncesini paylaşmaktaydı. Avrokomünizmin kuramsal çerçevesinden beslenen Poulantzas’ın sunduğu mücadele hattı bu çatlakları derinleştirme noktasında, sosyal demokrasiden daha istekli gibi görünse de, her iki analizin de devletin dönüştürülebileceği konusundaki iyimser yaklaşımları göz önüne alındığında, Avrokomünizmin ve Poulantzas’ın sunduğu stratejinin sosyal demokrat stratejiden radikal biçimde ayrıldığını iddia etmek mümkün değildir.

Poulantzas’ın uzun süreçlere yayılan, barışçıl yollarla demokratik sosyalizme geçiş stratejisine kuşkuyla yaklaşan yaklaşımlardan biri de enteresandır ki Poulantzas’ın da temsilcisi olduğu yapısalcı ekoldür.²¹ Bu ekolün önemli temsilcilerinden biri olan Fred Block’a göre kapitalist sistemde üretimin burjuvazi tarafından organize edilmesi, devletin gelirlerinin büyük kısmının burjuvaziden aldığı vergilerden gelmesi ve istihdamın burjuvazi tarafından sağlanması gibi birtakım yapısal koşullardan ötürü devletler kapitalist sistemde üretimi örgütleyen sınıf olan burjuvaziyi karşısına alamamaktadır.²² Burjuvaziyi şu veya bu şekilde karşısına alan, onun çıkarlarını zedeleyen hükümetler ise burjuvazinin gelirlerinin vergilendirilmesinden gelen kazançtan vazgeçmek zorunda kalır ve bu da kamu yatırımlarının düşmesine sebep olur. Yeterince gelir elde edemeyen ve kamu hizmetlerine yeterince yatırım yapamayan devletler de kaçınılmaz olarak halktan aldıkları desteği zaman içinde kaybederler. Genel olarak ekonominin durağanlaşmasına bağlı olarak piyasadaki temel tüketim maddelerinin üretiminde düşüş, işsizlik gibi bir dizi problem ortaya çıktığında ise rejim artık kriz içindedir.²³ Seçenekler yine ikiye düşer: Ya burjuvazinin elindeki tüm üretim araçları kamulaştırılarak devlet üretimi örgütler, ki bu burjuvazinin politik temsiliyetinin de

²¹ Yapısalcı ekolün devleti ele alış biçimiyle alakalı daha detaylı bir tartışma için: Clyde Barrow, *Critical Theories of the State: Marxist, Neo-Marxist, Postmarxist*, Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1993, s. 51-76.

²² a.g.e., s. 60.

²³ Fred Block, “The ruling class does not rule: Notes on the Marxist theory of the state”, *Socialist Revolution*, cilt: 33, no: 7, 1977, s. 15.

elinden alınmasını zorunlu kılar ve sınıf çatışmasının daha sert formlar (iç savaş gibi) almasına vesile olur, ya da hükümet burjuvazi ile uzlaşacak ve politikalarını, sadece ekonomik düzeyde değil, siyasi düzeyde de onun çıkarlarına göre dizayn etmek durumunda kalacaktır. Ancak Bob Jessop'un da vurguladığı gibi, Poulantzas bu tehlikelerin farkında olsa da, bahsedilen sorunlara alternatif bir çözüm yöntemi hiçbir zaman sunamamıştır.²⁴

Hatırlayacağınız gibi Poulantzas'ın sosyalizme geçiş tartışmasındaki temel iddialarından biri de Stalinizmdeki devletçi anlayışın kökenlerinin Leninizmde yattığı idi. Bukharin ve Stalin tarafından teorileştirilen tek ülkede sosyalizm stratejisi ve buna bağlı olarak Stalin'in dünyanın pek çok yerinde hararetli bir şekilde devam eden devrimci mücadelelerin önüne set çekme politikası bize göre Stalinizmdeki devletçiliğin başlıca sebebi iken, Poulantzas Stalinizmin bu teorik altyapısına bir kez dahi referans vermemekte ve Stalinizmin bu karakterini görmezden gelmektedir. Egemen üretim tarzının kapitalizm olduğu bir dünyada kapitalist ülkelerle başa çıkabilmenin tek yolu devlet aygıtını kontrol etmenin vermiş olduğu avantajla merkezi otoritenin baskı araçlarını kullanarak tüm emekçileri başka bir sömürü mekanizmasının parçası haline getirmektir. Böyle bir yapının içerisinde siyasi gücü elinde tutan grubun, yani bürokrasinin, ayrıcalıklı bir kesim haline gelmesi ve kendisini var eden mevzi olan devleti halkın aleyhine olsa bile koruyup kollaması neredeyse kaçınılmazdır. Önde gelen Sovyet tarihçisi Moshe Lewin'in de söylediği gibi, daha Lenin döneminde yerelde devrim kadrolarının ve Birinci Paylaşım Savaşı ve iç savaş sonrası harabeye dönen ülkeyi kalkındırmada gerekli olan teknik personelin yetersizliği ve finansal güçlükler gibi bir dizi problem yüzünden gücün merkezde toplanması ve bununla ilintili olarak da bürokrasinin ölçeksel olarak genişlemesi söz konusuydu.²⁵ Ancak Lenin döneminde baş gösteren tüm bu problemlere rağmen Dışişleri Komiserliğine atandığında “dünya halklarına birkaç devrimci bildiri yayınlayıp dükkanı kapatacağım”²⁶ diyerek dünya devriminin diplomatik temaslarla değil, devrimci mücadele ile mümkün olduğunu savunarak işe başlayan bir Trotskiy ile tek ülkede sosyalizm politikasını teorileştiren Stalin'in, politikalarının zaman içinde kaçınılmaz olarak aynı yere varacağı nasıl varsayılabilir? Her iki isim de Lenin'in liderliği boyunca Bolşeviklerin

²⁴ Bob Jessop, *Nicos Poulantzas: Marxist Theory and Political Strategy*, London: Macmillan, 1985, s. 289.

²⁵ Lewin kitabının son kısmını bu tartışmaya ayırmıştır. Moshe Lewin, *Making of the Soviet System: Essays in the Social History of Interwar Russia*, London: Methuen, 1985.

²⁶ Edward H. Carr, *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi, 1917-1929*, çev. Levent Cinemre, İstanbul: Yordam Kitap, 2013, s. 58.

içindeydi ve bir sonraki adıma dair ne yapılması gerektiği konusundaki görüş farklılıkları oldukça derindi. Poulantzas'ın Stalinizmin devletçi karakterini, Stalin'in ve dönemin yönetici kadrolarının politikalarından kopararak, Lenin'in benimsediği metodlara referansla açıklaması yapısalcı analizlerin de sınırlarını açık seçik bir şekilde göstermektedir aslında: Tarihin bir öznesi olarak insanları ve onların tarihin akışını değiştirebilme yetisini ihmal ederek topluma ve toplumsal olana dair bir analiz yapmak mümkün değildir.

Yazımın sonuna doğru gelirken bazı noktaları vurgulamak Marksist literatür içindeki kuramsal tartışmalarla alakalı bakış açımı netleştirmeye yardımcı olacaktır diye düşünüyorum. Her ne kadar analizlerini ve bakış açılarını benimsemem ve sundukları yöntemlerin bize hala ışık tuttuğunu düşünsem de, hiçbir şekilde Marx ve Lenin'in fikirlerinin tartışmaya açık olmayacak biçimde, kesin olarak doğru olduğunu iddia etmiyorum. Dolayısıyla bu yazıda Poulantzas'ın devlet ve demokratik sosyalizme geçiş kuramına yapılan eleştirilerin sebebi Poulantzas'ın klasiklere meydan okuması veya karşı çıkmasından kaynaklanmamaktadır. Eleştiri noktamız basittir: Poulantzas'ın sunduğu model sosyalizme geçişi imkânsızlaştırmakta ve sınıf mücadelesini evcilleştirme tehlikesini içinde barındırmaktadır. Üretim ilişkileri ile devlet arasındaki kopukluk, burjuvazinin siyaseten kurumsallaşmış bir yapı olmadığı iddiası, sermayenin gücü elinden alınmadan politik özgürlüklerin genişletilebileceği inancı ve dolayısıyla devletin dönüştürülmesine sıkışmış bir sınıf mücadelesi tahayyülü Poulantzas'ın kuramının zayıf yanlarıdır. Kuramsal her hata devrimci mücadeleleri örseleyecektir; oysa ne dünyanın ne de insanlığın vahşi kapitalizmin sebep olduğu tahribata daha fazla dayanacak gücü yok. Öyleyse Marksistler alternatif mücadele kanalları yaratmak için kuramsal arayışlarına devam ederken Trotskiy'in şu cümlesini bir an olsun akıllarından çıkarmamalıdır: “Pratik, tek bir teorik hatayı dahi cezasız bırakmaz.”²⁷

²⁷ Trotskiy'in bu cümlesi Foti Benlisoy'un yazısından alınmıştır. “‘OXI’ nasıl ‘evet’ oldu? Zafer yenilginin toprağında yeşerecek”, <http://baslangicdergi.org/oxi-nasil-evet-oldu-zafer-yenilginin-topraginda-yeserecek>, 16 Temmuz 2015.

Kitap Tanıtımı

Marksizm ve Sınıflar Dünyada ve Türkiye’de Sınıflar ve Mücadeleleri

*Marksizm ve Sınıflar,
Dünyada ve Türkiye’de sınıflar
ve mücadeleleri*
Hazırlayanlar:
Sungur Savran, Kurtar
Tanyılmaz, E. Ahmet Tonak,
Yordam Kitap

“Bugüne kadarki bütün toplumların tarihi sınıf mücadelelerinin tarihidir.” Marx ile Engels’in kaleme aldığı Komünist Manifesto’nun bu ünlü cümlesindeki “bugüne kadarki” ibaresi, bazılarınca “postmodern çağ” olarak niteledikleri döneme kadarki anlamına yorumlanmış olacak ki, özellikle 1990’lı yıllardan, yani Sovyetler Birliği, Çin ve Doğu Avrupa’da kapitalizmin restorasyonunun hızlandığı aşamadan sonra sınıf politikasının yerini “kimlik politikası”nın aldığı solda yaygın bir görüş haline geldi.

Ama öte yandan, tam da aynı dönemde, burjuvazi neoliberalizm adı altında işçi sınıfına karşı kapitalizmin tarihinde görülen belki de en uzun taarruzu yapıyordu. Durumun tuhaflığı dikkat çekiciydi: Burjuvazi işçi sınıfına saldırıyordu, yani sınıf mücadelesi veriyordu. Aydınlar (sol aydınlar!) ise işçi sınıfına dönmüş, sınıf mücadelesinin önemsiz ya da demode olduğunu telkin ediyorlardı.

Bu kitapta yazıları yayınlanmakta olan yazarlar, kendilerini solda yaygın olan bu modadan uzun zamandır ayırmış insanlar. Uzun yıllardır çalışmalarında sınıf kategorisine merkezi bir yer vermiş, gerek dünya çapında, gerekse Türkiye’de toplumun gelişmesini sınıf mücadeleleri temelinde kavramayı kendilerine pusula edinmiş araştırmacılar. Burada, bu konulardaki yazılarını bir araya getiriyorlar.

Yazıların konuları geniş bir yelpazeye yayılıyor. Marksizmde sınıfların teorik statüsü, günümüzde sınıfların ortadan kalkıp kalkmadığı, sınıf mücadelelerinde merkezi bir rol taşıyan sendikalar, Türkiye’de sınıfların yapısı, köylülükten Gezi’ye sınıf mücadeleleri bunların bazıları.

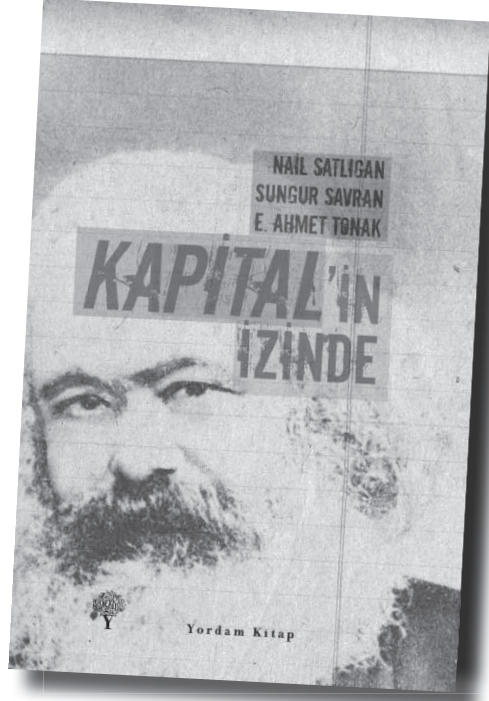
Bütün bu yazıları birbirine bağlayan çizgi ise sınıflı toplumlarda yaşanan adaletsizlik ve yabancılaşma konusunda ortak bir anlayışı paylaşmaları, Türkiye’de ve dünyada sınıf tahakkümüne son vererek sınıfsız bir toplum yaratmanın yüce bir hedef olduğuna inanmaları. (Kapak yazısından)

Kitap Tanıtımı

Kapital'in İzinde

Kapital'in İzinde

Nail Satlıgan, Sungur Savran,
E. Ahmet Tonak
Yordam Kitap

Bu kitabın yayınlandığı 2012 yılı, Karl Marx'ın *Kapital* başlığını taşıyan başyapıtının ilk kez yayınlanışının (1867) 145. yılıydı. Ama aynı zamanda dünya kapitalizminin 2007'de başlayan büyük ekonomik krizinin 5. yılı. Marx'ın *Kapital*'de sergilediği kapitalizm eleştirisi ve analizi, kapitalist üretim tarzının çelişkili doğasını kavramış olanlar için, 1990'lı ve 2000'li yıllarda bütün dünya "küreselleşme" güzellmeleriyle sarhoş olmuşken bile geçerli idi. Ama içinden geçmekte olduğumuz dev ekonomik kriz *Kapital*'i bütün dünya için yeniden güncelleştirmiş bulunuyor. Elinizdeki çalışma, entelektüel hayatlarının bütünü boyunca, insan düşüncesinin bu büyük ürününden, *Kapital*'den hareketle içinde yaşadığımız dünyayı kavramaya çaba göstermiş üç yazarın, Nail Satlıgan, Sungur Savran ve E. Ahmet Tonak'ın, çeşitli tarihlerde yazmış oldukları yazıları bir araya getiriyor. Bu kitaptaki yazılar, kâh *Kapital*'in insan düşüncesinin tarihsel gelişmesinde nasıl eşsiz bir sıçrama olduğunu ortaya koyuyor, kâh Marx'ın kapitalist üretim tarzına ilişkin analizini eleştiren yaklaşımlara bir dizi cevap getiriyor, kâh *Kapital*'in kategorilerini somut ve elle tutulur büyüklükler olarak ölçüyor, kâh Marksist tezleri günümüzün dünyasının yenilikleri karşısında sınıyor... Bu toprakların üç insanı, Avrupa'nın bütününün çocuğu Karl Marx'ın düşüncelerini 21. yüzyıla taşımaya çalışıyor. Bu kitap, uluslararası bir sınıf olan proletaryanın bakış açısını ifade eden teorinin kendisinin de enternasyonal karakterini tescil ediyor.

Türkiye’de yeni kapitalizm

Türkiye’de Yeni Kapitalizm: Siyaset, Din ve İş Dünyası,
Ayşe Buğra, Osman Savaşkan,
İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, 296 sayfa

Mustafa Kemal Coşkun

Dünyada ve Türkiye’de kapitalizmin yeni bir biçime büründüğü, özellikle 1980 sonrası Batı ülkelerinde Keynesçi talep yönetimi ve refah devleti uygulamalarının, emperyalizme bağımlı çevre ülkelerde ulusal kalkınmacılık politikalarının ortadan kalktığı, bunun yerine dünya ekonomisiyle bütünleşmiş piyasa güdümlü bir ekonomik politikanın geliştiği bilinmektedir. Elbette ki sermaye birikiminin selameti açısından bütün bunlar olurken, bu süreçte işçi ve emekçi sınıflarına düşen de güvencesiz ve esnek çalışma, sendikasızlaşma ve giderek daha fazla yoksullaşma olmuştur. Buğra ve Savaşkan’ın çalışması, yukarıda anılan süreci “iş dünyası” açısından inceliyor; ekonomik, siyasal ve ideolojik/kültürel açılardan bu değişimin iş dünyasına nasıl yansıdığını ampirik kanıtlarla göstermeye çalışıyor.

Buğra ve Savaşkan bu çalışmalarında, Türkiye’nin son otuz yılında yükselmeye başlayan ve MÜSİAD, ASKON, TUSKON gibi işadamları dernek-

leri çatısı altında örgütlenmiş olan muhafazakâr burjuvazinin devletle olan ilişkilerini, özellikle bu dönemde iktidarda olan muhafazakâr hükümetlerin yükselişindeki rolünü açıklamaya çalışıyor. Bu çerçevede Türkiye’de daha önceki dönemlerde daha avantajlı bir konumda ve büyük ölçüde TÜSİAD çatısı altında örgütlenmiş olan seküler burjuvazi olarak nitelendirebileceğimiz girişimci ve işadamları kesiminin bu yeni süreçteki konumunu ve devletle olan ilişkisini de ortaya koymaya çalışıyorlar.

Bu çerçevede çalışmalarında öncelikle Osmanlı’nın son döneminden itibaren devlet ve işadamları arasındaki ilişkileri incelemeye yöneliyorlar. Yazarlara göre 19. yüzyılda Osmanlı-Türk ekonomisi yerli bir burjuvazinin gelişiminden uzaktı ve Osmanlı’nın son döneminde yükselen burjuvazi imparatorluk ekonomisinin dünya kapitalizmine eklenme sürecinde ortaya çıkan gayrimüslim burjuvaziydi. Bu dönemde İttihat ve Terakki Fırkası yöneticileri çoğunlukla Rum ve Ermeni unsurlar arasında yükselen gayrimüslim burjuvaziye karşı Müslüman unsurlar arasından yeni bir burjuvazi yaratmaya çabalıyordu. Üstelik cumhuriyetin kuruluşundan sonra da Müslüman burjuvazi yaratma politikaları devam etmiştir. Bu çerçevede İkinci Dünya Savaşı’na kadar devlet desteği ile kurulan büyük şirketlerin sahiplerinin birçoğu ya “küçük tüccar”lardan ya da “kamu görevlileri”nden oluşmaktaydı. Yazarlara göre bu yeni burjuvazi, gelişimini büyük ölçüde devlete borçludur. Devlet bu yeni iş adamlarını sadece sermaye olarak desteklememiş, aynı zamanda ekonomik olarak da avantajlı olmalarını sağlayacak olanakları yaratmıştır. Diğer taraftan 1950 yılına kadar devlet ve iş dünyası arasındaki ilişkiler, işadamlarını sınırlayıcı nitelikte birtakım patronaj ilişkileri içerisinde yürüyordu (s. 35). Demokrat Parti iktidarıyla iş dünyası kısmi bir serbestiyet kazanmışsa da, devlet-işadamları ilişkisini belirleyen yine bu patronaj ilişkisi olmuştur.

Yazarlara göre ancak 1960 ihtilalinden sonra devlet ve işadamları arasındaki ilişkilerin niteliği değişmeye başladı. Zira bu dönemde özel sektör gelişti ve güçlendi, böylece devlet ile ilişkilerinde daha bağımsız davranabilme yeteneği kazandı. 1971’de TÜSİAD’ın kurulmasıyla da ülkenin kalkınma stratejilerine yön vermeye yönelik politikalar üreten ekonomik kuruluşlar haline geldiler.

Yazarların bütün bunlara işaret ederken vurgulamak istedikleri esas olarak şu nokta: 1960’lı yıllara kadar devletin ekonomi politikaları, önce yerli bir burjuvazi yaratmak, sonra bu burjuvaziye geliştirmek yönünde olmuştur. Türkiye’de büyük sermaye bu politikalarla ortaya çıkmıştır ve devletin buradaki rolü nedeniyle işadamları ile ilişkisi her zaman patronaj ilişkileri

biçiminde olmuştur. 1960 sonrası ekonomik olarak gelişmiş bir burjuvazinin varlığı, devletten bağımsız politikalar öneren ve devletle ilişkilerinde görece bağımsızlık kazanan bir işadamları topluluğunun gelişmesine yol açtı.

Ancak özellikle 90’lı yıllarda Refah Partisi’nin yükselişi ve 2002’de AKP’nin iktidara gelişiyle birlikte bu ilişkide değişimler yaşandı. Bu dönemde girişimci kesimlere yönelik devletin izlemiş olduğu politika, cumhuriyetin ilk döneminde devletin yerli burjuvazi yaratma çabalarıyla büyük ölçüde örtüşmekteydi. Ancak yazarlara göre, iktidarı döneminde AKP, TÜSİAD üyesi seküler burjuvaziyle kendi arasına mesafe koyarken kendisine yakın gördüğü girişimcileri, özellikle de Orta Anadolu şehirlerindeki KOBİ’leri destekledi. Yazarların burada vurguladığı nokta, cumhuriyet döneminden beri devletin işadamları ile ilişkisinin bir süreklilik içerdiği ve devletin ekonomi politikalarında bugün de (küreselleşme ve serbest piyasa koşullarında bile) etkili olduğu, ancak desteklenen burjuva fraksiyonlarının farklılaştığıdır. Bu durum ise her iki burjuva fraksiyonu arasında birtakım çatışma ve çelişkilerin varlığını göstermektedir.

Buğra ve Savaşkan’ın çalışmasının bize göre en önemli sonucu, AKP iktidarıyla birlikte daha fazla görünür olan ve özellikle de son dönemde yoğunlaşan çatışmaların burjuvazinin bir iç savaşı olduğunu ampirik kanıtlarla göstermesi. *Devrimci Marksizm* okurları, 2003’den beri sermayenin İslamcı ve Batıcı olmak üzere iki farklı kanadı arasında ekonomik, politik ve ideolojik/kültürel alanlarda gerçekleşen bir savaşın varlığının vurgulandığını bilirler. Buğra ve Savaşkan’ın yaptığı, en azından *Devrimci Marksizm* okurları açısından, bilinenin verilerle kanıtlanmasından başka bir şey değil. Yazarlar bu çatışmaya ilişkin şunları söylüyor:

Türkiye iş dünyasının dönüşümünde dinin oynadığı rol, bu kitapta bir sınıf içi çatışma bağlamına oturtuluyor. İşadamları topluluğu içindeki yarılmalar, her şeyden önce, 1980 öncesinde ortaya çıkıp güçlenen eski girişimcilerle daha sonra ortaya çıkan ve AKP iktidarıyla olan ayrıcalıklı ilişkilerden faydalanmaya devam eden yeni girişimciler arasında kendini gösteriyor. Burada dini kimliğin, aynı sınıf içindeki farklı aktörler arasındaki ittifak ve çatışmaların tanımlanışını şekillendiren bir unsur olarak ortaya çıktığını görüyoruz (s. 47).

Buğra ve Savaşkan’ın çalışmalarında yanıtlamaya çalıştıkları birkaç temel soru var. Bunlardan birincisi, liberal bir ekonomiye ve küresel sisteme dahil olmuş olan Türkiye’de devlet ile piyasa arasındaki ilişkilerin ne derecede değiştiğine -ya da eskiyle aynı kaldığına- yönelik. Yazarlar çalışma boyunca bu soruya verdikleri yanıtta klasik liberal görüşün devletin küçüldü-

ğüne -ya da küçülmesi gerektiğine- yönelik algısının çok doğru olmadığını gösteriyor. Doğal tekellerin özelleştirilmesi ve sosyal hizmetlerin ticarileştirilmesi, yazarlara göre ve özellikle Türkiye örneğinde, devletin mutlaka geri çekilmesini gerektirmeden özel şirketlere yeni piyasa fırsatları sunmasıyla sonuçlanmaktadır. Hatta *The Economist* dergisinde yayınlanmış bir raporda geçen bir cümleyle bunu örneklendiriyorlar: “Piyasanın görünmez elinin yerini, gayet görünür ve çoğunlukla otoriter devletin eli alıyor” (s. 244). Dolayısıyla devlet, sadece piyasayı oluşturmakla kalmamakta, aynı zamanda piyasa aktörleri de sermaye birikimi ve iş olanakları yaratma süreçleri üzerinden siyaseten desteklenmektedir. Böylece yazarlar, küresel kapitalizm ve neoliberal ekonomi politikalarıyla birlikte devletin giderek küçüldüğü ve güçsüzleştiği, böylece de sivil topluma ve ekonomiye daha az müdahale eden devletin varlığının demokrasiyi geliştiren bir etken olduğu iddialarının bir safsata olduğunu göstermekle kalmıyor, böyle giderse daha otoriter¹ yönetimlerle karşı karşıya kalacağımızı da gösteriyor. Dolayısıyla “yeni kapitalizm”, liberallerin iddia ettikleri gibi devletin piyasadan elini çekmesine olanak tanımamakta; devlet, sermayenin çıkarlarına göre piyasada etkin olabilmektedir.

Buğra ve Savaşkan’ın yanıtlamaya çalıştığı diğer bir soru, iş dünyası içinde, yazarların söylemekten çekindikleri terimlerle söylersek burjuvazinin farklı fraksiyonları arasında ne tür çıkar farklılıkları ortaya çıktığı ve güç dengelerinde ne tür değişiklikler yaşandığı üzerinedir. Bu soruya verdikleri yanıtlar, çalışmanın can alıcı noktasını oluşturuyor, zira yukarıda açıklamaya çalıştığımız sınıf içi çatışmanın örneklerini bu soruya verdikleri yanıtta sergiliyorlar. Yazarlar çok doğru bir biçimde öncelikle bu çatışmanın kaynaklarını burjuvazinin eski unsurları (TÜSİAD) ve yeni zenginleşen işadamları (MÜSİAD) arasındaki ekonomik çıkar farklarında arıyorlar. Ancak yazarlara göre burada devletin rolünü unutmamak gerekiyor. Zira hükümetin keyfi müdahalelerinden çıkar sağlayan yeni işadamlarının karşısında kurumsallaşmasını tamamlamış bir burjuvazinin rahatsızlığı dile getiriliyor. Nitekim yazarlara göre, örneğin hukukun üstünlüğü ve bürokrasinin özerkliği gibi ilkeler bile MÜSİAD, ASKON, TUSKON’a çekici gelmiyor ve bu sermaye

¹ Yazarlar otoriter yönetimler olabileceğinden bahsetmekle birlikte bunu daha çok iktidarın MÜSİAD, ASKON gibi örgütlerle ilişkisiyle açıklamaktadır. Yani TÜSİAD, sanki asla otoriter bir yönetimden yana olamazmış gibi bir düşünceye sahipler, en azından ellerindeki verilerle bu sonuçlara ulaşıyorlar. Oysa burjuva sınıfının her fraksiyonu, sermaye birikim sürecinin sürekliliği açısından otoriter, baskıcı hatta diktatörece eğilimli yönetimlere destek verebilir. Bu, Vehbi Koç’un 12 Eylül döneminde Kenan Evren’e mektup yazmasında ve burjuvazinin neredeyse bütün fraksiyonlarının darbenin arkasında olmasıyla zaten kanıtlanmıştır.

örgütleri keyfi siyasi müdahalelerle ayrıcalıklı bir konum elde ediyor. Dolayısıyla ekonomik çıkarlar, çıkar sahiplerinin siyasi ilişkilerdeki konumuna göre belirleniyor ve bu da çatışmanın temel kaynağını oluşturuyor. Kitabın en önemli iddialarından birisi de dinin bu çıkar çatışmalarında nasıl işe yarar biçimde kullanıldığına ilişkin. Zira din, sadece “piyasa aktörleri arasındaki ekonomik ilişkilerde ve bu aktörlerin hükümetle ilişkilerinde güven tesis etmek için kullanılan bir ilişki sermayesi” (s. 47) olarak karşımıza çıkmıyor, aynı zamanda “nüfusun dezavantajlı kesimlerinin küskünlüğünün azaltılmasında ihmal edilemez bir rol oynamakta” (s. 206), bu küresel ekonomide toplumsal rızanın üretilmesinde en önemli ideolojik araç haline geliyor.

Çalışmada yanıtlanmaya çalışılan ve kitabın asıl temelini oluşturan sorulardan üçüncüsü yukarıdaki ile bağlantılı. Yazarlar, siyasal İslam’ın yükselişinin iş dünyasındaki ilişkilerde kendini nasıl gösterdiğini anlamaya çalışıyor. Burada iki noktayı öne çıkarıyorlar: Birincisi, dinin esnek üretim sistemi içerisinde bir güven inşasına, taşeron kullanımı, sipariş paylaşımı ya da girdi tedariki yönünden piyasa ilişkilerinin genişlemesine yaptığı katkı. Bunun tersine ikincisi, hükümetin farklı işadamları karşısında tarafsız bir konumda durmadığı ve imtiyazlı kimi sermaye gruplarının siyasal müdahalelerle sermaye birikimi süreçlerinden faydalandığı fakat bu süreçlerden dışlananların buna karşı bir husumet geliştirdikleri bir ortamda din, ayrıştırıcı bir etki de yapabilir. Bu anlamda din, özellikle MÜSİAD ve benzeri örgütler tarafından devlet ile kendileri arasında bir “ilişki sermayesi” ve kendi üyeleri olan işadamları arasında güven inşa eden bir araç olarak kullanıldı.

Din, bu örgütlerin üyelerini etraflarına toplamaya çalıştıkları toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişme modellerinin bir unsuru olarak kendini gösteriyor. Bu örgütler, üyeleri arasındaki sektörel, ölçeksel ya da bölgesel farkları aşan bir güven ve dayanışma zemini oluşturma çabası içinde, dini bir ilişki sermayesi (network resource) olarak kullandılar (s. 44).

Bu çerçevede çalışmada yanıtlanmaya çalışılan son soru, böyle bir siyasal iktisat bağlamında kapitalizm ve demokrasi arasındaki ilişkiyi nasıl düşünmek gerektiği üzerinde yoğunlaşıyor. Yazarlar, bir ülkenin siyasal rejiminin ne ölçüde hukukun üstünlüğü, ifade özgürlüğü ya da en genel anlamda demokrasi tarafından tanımlandığının o ülkedeki kapitalizmin türüne bağlı olduğunu vurguluyor. Yazarların burada kapitalizm türlerinden neyi kastettikleri çok açık olmamakla birlikte (endüstriyel kapitalizm, ticari ve finansal kapitalizm ya da devlet müdahaleci kapitalizm gibi), vurguladıkları nokta sanırım TÜSİAD’ın istediği türden bir ekonomi yönetimi. Zira yazarlara göre

şu anda var olan kapitalist gelişme politikalarından farklı rakip kapitalist gelişme projeleri, ekonominin kurumsal çerçevesi, istihdam rejimi, emek piyasasına ilişkin yasalar, kamusal hayatta dinin yeri gibi konularda farklılaşmaktadır. Dolayısıyla, onlara göre iş dünyasındaki bazı aktörler (özellikle TÜSİAD) bu rakip gelişme politikasından yanadır ve tam da bu nedenle hukukun üstünlüğü ve demokrasiye daha yakın bir mesafede dururlar (s. 251).

Buğra ve Savaşkan'ın çalışması, burjuvazi içi çatışmayı ortaya koyması ve bu çatışmanın ekonomik, siyasal ve ideolojik/kültürel yönü arasında bağlantılar kurması açısından oldukça önemli. Ne var ki asıl sorun, yazarların bu çatışmayı bir devlet-toplum ikiliğini kullanarak ele almaları. Devlet-toplum ilişkilerini bu tür bir perspektifle ele almak siyaset bilimi literatüründe egemen bir eğilimdir. Bu türden çözümlemelerde devlet ve (sivil) toplumu birbirine karşıt konumlandıran ve devlet ile toplum arasındaki ayrımı vurgulayan yaklaşımlar egemendir. 'Sivil toplumcu' ve 'devlet-merkezci' olarak sınıflandırılabilir bu eğilimler, bu ikiliğin farklı öğelerine (ilki sivil topluma, ikincisi devlete) vurgu yapar, ancak her ikisi de devlet ile sivil toplum arasında dışsal bir ilişki kurar. Dolayısıyla TÜSİAD gibi örgütler devletle çatışma halinde olan sivil toplum örgütleri olarak düşünülür.

Bu tür bir bakışın temel sıkıntısı, liberal "merkez-çevre" ikilemini yeniden üretmesidir. Örneğin Buğra ve Savaşkan'ın kitabında TÜSİAD merkeze yerleştirilmekte, gerek cumhuriyet döneminde gerekse 1960 darbesinde desteklenen tarafı oluşturmaktadır. Buna karşılık 1980 sonrası ve özellikle İslamcı partilerin iktidara gelmeleriyle birlikte Anadolu'nun taşra şehirlerinde yerleşik ve bir anlamda muhafazakâr, çevreyi oluşturan işadamları desteklenmiştir. Yazarlara göre AKP'nin yaptığı, bu muhafazakâr işadamları çevresini desteklemekten ibarettir. Bu işadamları da dini bir ilişki sermayesi olarak kullanmaktadır. Bu çerçevede yazarlar, AKP'nin 2007 seçimlerine değin izlemiş olduğu siyaset ve söylemin geçmişin "milli görüşçü" söyleminden farklı olarak liberal, özgürlükçü ve laik yönler içerdiği, ancak 2007 seçimlerinden sonra bu durumun değişmeye başladığı gibi sonuçlara ulaşabiliyorlar. Zaten bu tarihe kadar AKP'ye verilen destek tam da yazarların düşündüğü gibi belli bir aşamaya kadar bu partinin özgürlükçü olduğu yanılsamasından kaynaklanmıyor muydu? Zaten kimi sol ve sosyalist aydınların, "yetmez ama evet"çilerin temel hatası da bu değil miydi?

Buğra ve Savaşkan'ın çalışması ortaya koydukları sonuçlar açısından oldukça önemli olmakla birlikte, elde ettikleri verileri Marksist kavramlardan çok liberal kavramlarla yorumlamaları eksik bir takım sonuçlar doğuruyor. Nitekim TÜSİAD, hukukun üstünlüğünü ve demokrasiyi savunan bir konu-

ma terfi ettirilirken diğer “işadamları örgütleri” tam tersi bir konuma yerleştiriliyor. Şimdiki çatışma açısından bile geçerli olmayan bu tespitin asıl sorunu bunu özsel bir nitelik olarak düşünmek, sanki her zaman böyle olmuş ve bundan sonra da böyle olacakmış gibi varsaymak, yani tarihsizleştirmektir. Çalışmanın en temel sorunu budur.

Kitap Tanıtımı

Emekçileri Okumak

Emekçileri Okumak
Mustafa Kemal Coşkun
Evrensel Basım Yayın

Türkçe edebiyatta, işçi sınıfının hangi özellikleriyle yer aldığına dair yapılacak kuşbakışı bir gözden geçirme, yoksulluk ve çaresizlik içinde insan olmaya çalışanların öyküsü olarak özetleyebileceğimiz ve zaman zaman yoksulluk edebiyatı olarak küçümsenmiş olan konular toplamı olacaktır. Edebiyatta

işçi birey, merhametli, çalışkan, ezikliğini dışa vurmaya çekinen, alçakgönüllü, kimi zaman beklenmedik ataklarla başını belaya sokmaktan da çekinmeyen tiplerdir. Olağan hayatı içinde işçi, güçlüklerle baş edebilmek için zaten pek çok yol geliştirmek zorunda kalan, kavganın ve didişmenin yabancı olmaktan insandır. Bu özelliğini sınıf mücadelesi alanında gösterdiğinde, alışılmış algıyı yıkar. Munis, mütevekkil, ağırbaşlı ve söz dinleyen biri olmaktan çıkar. Ancak kişisel özellikler, sınıf olarak hareket etmeye başladıklarında biçim de değiştirirler. Elinizdeki kitapta incelemeye konu olan öyküler ve romanlar, işçi ve insan olarak görünürde ayrı ayrı akıp giden kişilik özelliklerinin hangi sıçrama noktalarında tek bir kimlik olarak birleştiklerini gösteren pek çok örnek sunmaktadır.

Bu derlemede yer alan çalışmalar, bir yandan işçi sınıfı kültürüne yönelik diğer araştırma ve tartışmalara değerli bir katkı sunacaktır, diğer yandan sınıf mücadelesi politikalarının geliştirilmesi, zenginleştirilmesi için önemli bir kaynak sağlayacaktır. Çünkü araştırmalar, yalnızca bir olgu hakkındaki bilgimizi geliştirmekle kalmıyor, aynı zamanda ele aldığı varlığın yeniden kurulması ve geliştirilmesi için de yol açıyor. İşçi sınıfına yakışan da budur!

Aydın Çubukçu

Edebiyattan işçi manzaraları: *Emekçileri Okumak*

Emekçileri Okumak

- edebiyatımızda sınıf, kültür ve işçilerin gündelik hayatı -

Hazırlayan: Mustafa Kemal Coşkun, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2014

Tuba Ataş

Bireylerin yaşamlarını ortaya koyuş biçimi, onların ne olduklarını çok kesin olarak yansıtır. Şu halde, onların ne oldukları, üretimleriyle, ne ürettikleriyle olduğu kadar, nasıl ürettikleriyle de örtüşür.

Karl Marx- Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*

Emekçileri Okumak, 2014'te yaşanan Soma maden faciasında yaşamını yitiren işçilere adanmış bir kitap. Ankara Üniversitesi'nde Marksizm ve Kültürel Çalışmalar dersini alan bir kısım doktora öğrencisinin makalelerini biraraya getiriyor. Ders kapsamında Marx, Engels, Lenin, Trotskiy, Raymond Williams, Pierre Bourdieu, Henri Lefebvre gibi kuramcılarının metinleri üzerinde yapılan okumalar çalışmaya ışık olmuş ve işçi sınıfı kültürünün

Türkiye edebiyatında nasıl yer bulduğunu ünlü örnekleri üzerinden tartışan bu kitap ortaya çıkmış. Kitap, sözünü ettiğimiz dersin hocası olan Mustafa Kemal Coşkun tarafından yayına hazırlanmış. Coşkun, sınıf kültürü ve bilinci konularındaki araştırmalara uzun yıllardır emek veren, bu emeği 2013 yılında basılan *Sınıf, Kültür ve Bilinç* adlı kitabında da cisimleştirmiş bir akademisyen-yazar.

Emekçileri Okumak, Türkiye edebiyatında işçi sınıfının günlük rutinine mercek tutan bir kısım roman ve öyküyü inceliyor ve kültür bağlamında bir değerlendirmeye tabi tutuyor. Kitabı yayına hazırlayan ve önsözünü yazan Coşkun, bu topraklarda neden gelişkin bir işçi edebiyatı olmadığını ya da işçi romanlarının neden az yazıldığını soran tartışmayı gündeme getiriyor. Coşkun, bu konuya dair yapılan ve Türkiye’de işçi sınıfının çok geç geliştiğine, Türkiye’nin bir sanayi ülkesi olmadığına ya da işçilerin genellikle “köylü işçiler” olduğuna dayanan yorumların eksikliklerinden bahsederek işçi romanının azlığını yalnızca işçi sınıfının gelişmişlik düzeyine bağlamanın yanlış olduğunu belirtiyor. Türkiye’de genel olarak roman türünün tarihinin çok eski olmadığına, “Türkiye’nin başka türden toplumsal sorunları üzerine yazılan roman sayısının da oldukça az” olduğuna değiniyor. İşçi romanı türünün nadir örnekler vermesini ise daha çok, aydın ve edebiyatçıların “toplumsal ve tarihsel bir bakış açısından yoksun” olmasına bağlıyor. Coşkun’un kitabı hazırlayan kişi olarak önsözün büyük bölümünde bu tartışmaya yer açması işçi edebiyatının gelişmemiş olmasının ve sebeplerine dair yorumların çalışmanın önemli motivasyonlarından biri olduğunu gösteriyor. Kitabın sunuş yazısı ise yine sanat ve kültür alanında hacimli kuramsal araştırmalara imza atmış olan yazar Aydın Çubukçu’nun.

Kitabın kapağı kömür karası bir işçi elinden ibaret, Engels’e göre emeğin hem organı hem de ürünü olan bir elden.¹ El, emekçileri okumanın, büyük oranda onların emeğini okumak olduğuna işaret ediyor. Makalelerin dilinin sade ve akıcı olması, hem okurun kitaptan kopmasını engelliyor hem de sadece edebiyat meraklısına ya da akademik camiaya değil emekçilere de hitap etmeyi sağlıyor. İncelenen metinler yazıldıkları dönemin toplumsal, ekonomik, politik koşulları hakkında verilen bilgilerle ilerliyor. Makalelerin yazarları edebiyatçıların kısa biyografilerini aktarırken onların yazdıkları sırada hangi koşullarda bulundukları, nerede ve nasıl çalıştıkları hakkında da okuyucuyu aydınlatıyor. Hatta başka bazı eserleriyle karşılaştırmalar yaparak zamanın ruhuna nasıl yaklaştıklarını anlamaya çalışıyor.

¹ Marx-Engels-Lenin, *Sanat ve Edebiyat*, çeviri: Aziz Çalışlar, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 1996, s. 80.

Makaleler anlatım bakımından belli sorunlardan hareket eden bir yaklaşım benimsiyor ve incelenen metin üzerinde “Türkiye işçi sınıfı ve bireysel işçilerin nasıl temsil edildiğini, sınıf kültürü ve bilincinin örgütlenme ve mücadele biçimleri açısından nasıl sunulduğunu, yazıldıkları dönemi nasıl yansıttıklarını” analiz ediyor. Dolayısıyla da her edebiyatçının kapsama dâhil edilen temel sorunların tartışılmasına en elverişli olan ürünleri seçilmiş. Yazarlar üzerinde durdukları anahtar sözcük ve kavramları eserlerdeki anahtar olay ve olgularla çakıştırmaya çalışmışlar. Coşkun kitabın önsözünde, bir bağlam çerçevesinde okunmadığında, bir metinden elde edilebilecek şeylerin çok az olduğunu belirtiyor. Tıpkı, Vedat Türkali’nin *Bir Gün Tek Başına*’da bir karakterine söylediği gibi: “Sadece okumaya yarıyorsa kitap-tan iyi afyon yok”. *Emekçileri Okumak* da işçi edebiyatı türünün örnekleri üzerinden işçi sınıfı kültürünün izlerini sürmekle belirlemiş bağlamını. Belli bir bağlamı kerteriz alan bu yöntemin, bilineni bilene bağlayan ve gerçeklere ulaşma yolunda başlangıç olarak nereden geldiği belirsiz dogmalara başvuran idealist bir yöntem değil, tam aksine dönemin koşullarının edebi olana yansımaları üzerinden yola çıkan materyalist bir yöntem olduğunun altını çizmek gerek. Maddi dünyadaki nesneler ve olgular arasındaki ilişkiler örgüsü, bu nesneleri ve olguları yansıtan kavramların ve önermelerin birbirlerinden türetilme olanağını yaratır. Kitabın bu olanağı kullanan yazarları, edebiyata yansıyanları söz konusu eserden alıntılarla gösteriyor, hikâye edilen olay örgüsünde işçilerin yaşamını gözden geçiriyor ve buradan hareketle kültüre ait özellikleri ortaya çıkarıyor. Bu noktada, edebiyat ve gerçek arasındaki ilişki sorgulanabilir ve edebi eserin gerçeği yansıtırma gücünün özellikle malul olup olmadığı gibi kadim bir tartışma yapılabilir elbet. Fakat makaleler için daha çok sosyalist gerçekçi ya da natüralist olarak tanımlanan yazarlar seçildiğinden bu tartışmayı yapmak önemli ölçüde işlevsiz hale geliyor. Her ne kadar yazarların “seçilmesi” ifadesini kullansak da bu aslında seçimlik değil zorunlu bir durum. Çünkü konu işçi ve yaşamı hele de çalışma yaşamı olunca sosyalist gerçekçiler kadar ilgi gösteren başka bir edebiyat çevresi olmadığından bu akımın ürettikleri neredeyse yegâne kaynak haline geliyor. *Emekçileri Okumak* bu kaynağı kullanırken hem Türkiye işçi edebiyatı tarihine bir saygı duruşunda bulunuyor hem de bu tarihin gelecek nesillere aktarımını sağlıyor.

Çalışmada sekiz makale var. Sırasıyla Orhan Kemal, Aziz Nesin, Ahmet Naim, Reşat Enis Aygen, Mehmet Seyda, Rıfat Ilgaz, Nejat Elibol ve Adnan Özyalçınar’ın literatürde işçi edebiyatını temsil eden yapıtlarına yer verili-

yor.² Makale yazarları, işçinin varlığını sürdürebilmek için gündelik yaşamında yaptıkları ve yeme, içme, barınma, üretme, dinlenme, ait olma, saygı görme ve güvenlik gibi ihtiyaçlarını giderme biçimleri bakımından adeta anlatıların röntgenini çekiyor ve işçi sınıfı kültürü kavramını işçinin gündelik etkinliğinin eleştirel bilgisinden çıkarmaya çalışıyorlar. Fakat bunun kolay bir iş olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü bu kavramın “sosyal bilimlerdeki müşterek karşılığının ne olduğunun halen berraklaşmamış olması” kitabın yazarları tarafından da altı çizilen bir problem (s. 59). Bu belirsizliği aşmak için biraz önce sözünü ettiğimiz doktora derslerinde yapılan okumalara başvurulduğundan makalelerdeki ana tartışma konuları benzerlik gösteriyor. İşçi sınıfı kültürünün tanımının nasıl yapılacağı, burjuva kültüründen ayrıldığı noktalar, kendine has özelliklerinin olup olmadığı, arı bir sınıf kültüründen bahsedilip bahsedilemeyeceği üzerinde duruluyor. Burada dikkat çekici olan, gündelik hayatın, kültürü görebilmek ve onu toplumsal sisteme bağlamak için bir hareket noktası olarak alınması. Kapitalist toplumun tüm gerilimlerinin vücut bulduğu bir alan olan gündelik hayatın bir araştırma nesnesi haline getirilmesi anlamlı bir girişim. Zaten doktora derslerinde gündelik hayatı eleştirel teorisinin merkezine koyan çalışmalar yapmış olan Lefebvre’in de okunmuş olması çerçevenin böyle saptanmasını daha anlaşılır hale getiriyor. Fakat şunu belirtmek gerekir: kitapta düzen eleştirisinin gündelik hayatla ilişkilendirilmesi ve gündelik hayatın özgürleştirilmesi iddiasına sahip çıkan ve adına yeni toplumsal hareketler denilen sivil toplumculuğun yolundan gidilmiyor. Bu yol kapitalizmin, üretim araçlarının kapitalist özel mülkiyetine ve işçi sınıfının sömürüsüne dayanan bir üretim tarzı olduğunu görmezden gelir. Sınıf savaşının belirleyiciliğini reddettiği için düzenin de gündelik hayatın da devrimci bir eleştirisini yapamaz ve gündelik olanı özgürleştirme yolunda kapitalizm dışında bir sistem öneremez. *Emekçileri Okumak* ise, ne gündelik hayatı üretim ilişkilerinin dışında ele alıyor ne de üretim ilişkilerini gündelik hayatın dışında ve yalnızca ekonomik alana has olarak kavıyor.

² Orhan Kemal’in *Kaleminden Emekçilerin Dünyası* / Güneş Gümüş, s. 23.

Aziz Nesin *Öykülerinde İşçi Sınıfı* / Yasin Durak, s. 59.

“Yeraltının Kalem Kılavuzu” Ahmet Naim / Rahşan İnal, s. 67.

Reşat Enis Aygen’in “Afrodit Buhurdanında Bir Kadın” ve “Sarı İt” Romanlarında İşçi Sınıfının Temsili / Zülal Turgut, s. 80.

Mehmet Seyda’nın “Yanartaş” Romanında İşçi Sınıfı ve Sınıf Kültürü / Akın Bakioğlu, s. 103

Rıfat Ilgaz’da İşçi Sınıfı ve Temsili / Feray Artar, s. 122.

Nejat Elibol’un Romanında Sınıf ve Kültür / Nihan Kalkandeler, s. 142.

Adnan Özyalçın’ın *Öykülerinde Emekçi Sınıflar* / Ahmet Altan, s. 159.

Bu ikisini sistemin içinde kurulan örüntüler bütünü olarak görmeye çalışıyor.

Mustafa Kemal Coşkun'un kitapta alıntısı yapılan tezlerinden biri şu: "sınıf kültürü, ancak sınıfı ifade eden bir örgütlenme ve dayanışma ilişkisi gerçekleştirilebilmişse gelişme olanağı bulabilir, zira bu türden bir kültürün yaratılması pratikle, örgütsel bir pratikle mümkün olabilir" (s. 89). Kitaptaki işçi ve olay temsilleri incelenirken de bu fikre uygun olarak işçilerin tek tek işçi olarak değil, **sınıf oluş** halindeki tutum ve davranışlarının nasıl yansıtıldığına dikkat çekiliyor. Bu kavrayış, sınıfı tek tek işçilerin basit bir toplamı olarak kabul eden mekanik bir düşünmenin değil, Marx'ın *Alman İdeolojisi*'nde ifade ettiği gibi "bir başka sınıfa karşı ortak mücadele yürütmek zorunda kaldıkça beliren" bir ilişki olmasına dayanan diyalektik bir akıl yürütmenin sonucu olarak karşımıza çıkıyor. Zira işçi sınıfı kültürünü kendisi yapan şey kitapta da gösterilen dayanışma gösterme, birlik kurma, mücadele etme, fedakârlıkta bulunma gibi edimlerin toplamı olması değil, tüm bu unsurların bir bütün olarak örgütlenmesidir. Yani, kültür bu özelliklerin toplamına indirgenemez. Hepsinin topyekûn bağlantısı olarak kavranmalıdır.

Raymond Williams'ın, kültürü bütün bir yaşam biçimi olarak gören kavrayışı ise işçi sınıfı kültürünün hem tanımlanmasında hem de tanımın derinleştirilmesinde yardımcı oluyor. "Bir proleter sanatı, dilin özel bir kullanımı ya da işçi konseyi değil, fakat daha çok temel bir kolektif fikir ve bundan türeyen niyetler, düşünce alışkanlıkları, kurumlar ve örflere işaret eder" (s. 70). Materyalizmin kılavuzluğunda kültürü insanın tüm etkinliği olarak kavrayınca önümüz açılıyor. Çünkü buna insanın toplumsal etkinliğinin sınıfları ortaya çıkardığı (ve nasıl ortaya çıkardığı) bilgisini de eklersek, belli bir toplumdaki etkinlik biçimi, yani üretim tarzı ve ilişkilerinin hangi sınıfları meydana getirdiğini ve bu sınıfların payına nasıl bir yaşam ve kültür düştüğünü de değerlendirebiliriz. *Emekçileri Okumak*, okuru bu çabayı göstermeye davet ediyor.

İşçi sınıfı kültürü kavramı, bir dönemden ötekine hiç değişmeyen mutlak bir olgu olarak ele alınamaz. Bu kültür kendisine ancak burjuva toplumunda yer bulabileceğine göre, kavramı içeriklendirebilmek için burjuva devrimlerinin ortaya çıkışından bugüne kadar geçen yüzlerce yıllık dönemdeki kapitalist sınıflı toplumun tüm gelişme biçimlerine bakmak ve soyut bir kategori olarak değil tarihselliği içinde ele almak gerekir. Bu sebeple kavramın Türkiye ölçeğindeki karşılığını ve özgüllüğünü anlamaya çalışırken de Türkiye'de yaşanan burjuva devriminin ve sanayileşmenin tarihini bir yana bırakmak ferasetsizlik olacaktır. *Emekçileri Okumak*, bu alandaki çalışmalarda rastlanabilecek türden ölü bir kategorileştirmeye panzehir ola-

rak olay ve olguları tarihselleştirmeye çalışıyor. Örneğin incelenen metinde bir kömür havzasındaki direniş hikâye edilmişse kömür madeni işçiliğine ilişkin bir “tarihsel arka plan” veriyor (s. 105). Ya da işçi-sendika ilişkilerini ele alan bir roman çözümlenmişse o dönemdeki sendikalaşma sürecine göz atmadan geçmiyor (s. 85).

Kitapta seçkiye alınan kalemlerin üretimlerinde belli dönemlerde görülen farklılaşmaya da değiniliyor. Bu farklılaşmanın Türkiye emek tarihine damgasını vurmuş olaylara mütekabiliyeti açıklanınca anlatılarındaki değişimlerin, edebiyatçıların salt hayal gücünün ya da yeteneğinin gizli köşelerinde saklı olmadığı, toplumsal koşullara bağlı olarak renk ve ton aldığı anlaşıyor. Ayrıca edebi eserin kaynağının yazarın tabiatında yatmadığı, onun kişisel tarihinde toplumsal olarak nasıl konumlandığına sıkı sıkıya bağlı olduğu da ortaya çıkıyor. İşçi sınıfının mücadelesi ya da yaşam koşullarının çetineliliği karşısında izlenimlerini dile döken yazarların kimisinde bu izlenimlerin gerçekçi bir sonucu sayılamayacak duygu ve düşüncelerin varlık bulduğuna değiniliyor. Aziz Nesin’in hikâyelerindeki karamsarlık veya Reşat Enis Aygen’in romanlarının devletçilik ve halkçılık sınırlarını aşamaması gibi. Lenin, Tolstoy eleştirisinde şunu vurgular: “Tolstoy’un görüşlerindeki çelişkiler yalnız onun/onların kendi kişisel görüşlerinin içerdiği çelişkiler değildir; bu çelişkiler, reform sonrası ama devrim öncesi dönemde, Rus toplumunun çeşitli sınıf ve çeşitli kesimlerinin psikolojisini belirleyen, son derece karmaşık, çelişkin koşulların, toplumsal etki ve tarihsel geleneklerinin bir yansımasıdır da.”³ Lenin’in bu çözümlemesi *Emekçileri Okumak*’ta sözü edilen yazarlar için de geçerlidir. Onlar ki, işçilerin yaşamına çok yakından bakmış olsalar da Türkiye toplumunun çelişik koşulları, düşün geleneği veya aydın bunalımlarından nasiplerini almışlardır. Yine Lenin tam da bu çelişkiler sebebiyle Tolstoy’u yorumlama işinin “kitlelerin sömürüden kurtuluşu mücadelesine ancak kendisinin önder olabileceğini ispatlamış bir sınıfın bakış açısından yapılabileceğini” söyler.⁴ *Emekçileri Okumak* da eleştirdiği yazarlar için işte bu çabayı gösteriyor.

Bir kitabı tanıtırken onu emsalleriyle karşılaştırmak sık yapılan bir iş tir. Fakat *Emekçileri Okumak*, hem seçtiği alanda yapılan çalışmaların çok az olması, hem de kullandığı tarihsel materyalist yöntemin pek tercih edilmemesi ve bu türden araştırmaların genellikle tutucu düşünce ve yöntemlerin zehriyle malul olması nedeniyle kıyas kabul eder bir çalışma değil. Üstelik değinmeden geçemeyeceğimiz çok önemli bir ideolojik işlev görü-

³ Marx- Engels-Lenin, s. 204.

⁴ A.g.e.

yor ve iddiası bu olmasa bile iki anlayışla mücadele ederken bize elverişli bir başvuru kaynağı sunuyor.

Bunlardan ilki şüphesiz ki burjuva kültürü ve onun işçi sınıfı içindeki uzantıları. Her çağda, egemen düşünce egemen sınıfın düşüncesi olarak ortaya çıktığına göre egemen olan burjuvazinin kültürü de egemen kültür olarak kendini gösterir. Sınıf mücadelesinin bir tarafı olarak burjuvazi bireyci, rekabetçi özellikteki kültürünü, onu bölmek ve pasifize etmek için işçi sınıfının içine salar. İşçi sınıfının içinden gelmekle beraber, hem gelir düzeyi ve yaşam tarzı hem de sosyal ilişkileri bakımından ondan kopuk bir hareket gösteren işçi aristokrasisi veya sendika bürokrasisi gibi kesimler de bunu kolaylaştırır. *Emekçileri Okumak*, ele aldığı hikâyeler dolayısıyla işçi sınıfının hangi koşullarda burjuva kültürünün etkisinden kurtulmaya yöneldiğini anlamının ipuçlarını da topluyor ve bunu yaptığı ölçüde gündelik yaşamın devrimci dönüşümü üzerine de söz söylemiş oluyor.

İkincisi, pekâlâ birincinin bir veçhesi sayılabileceği halde büyük oranda eski Marksistlerin uydurması olması ve sol/sosyalist hareketin önemli bir bölümünün teveccühünü kazanması sebebiyle özellik kazanan bir cephe: Berlin Duvarı'nın yıkılması, Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve neo-liberal saldırıların hız kazanmasının ardından moda entelektüel tavır haline gelen Post-Marksizm. Burjuva liberalizminin etkisi altındaki bir yılgınlık ideolojisi. Taraftarlarına göre sınıflar çözülmektedir ve sınıf çatışmasına işaret eden Marksistler indirgemecidir. Kerteriz alınacak temel politik alan kültürel alandır ve mücadele bundan böyle ırk, toplumsal cinsiyet, etnik aidiyet, cinsel tercih gibi farklı kimlikler üzerinden sivil toplum eliyle yürüyecektir/ yürümelidir. Kültür ve sanat -diğer her şey gibi- kapitalizmin ebedi hükümlerinin bir parçasıdır. Sınıfsal olanı temel alan her yaklaşım, örneğin sınıf dayanışması köhnemiş bir ideolojinin önerisidir. Bunun yerini kimliklerin bireysel dayanışma alanları ve yerellikler almıştır. Agnes Heller ve Ference Feher *Postmodern Politik Durum*'da açıkça sınıf kültürünün yerini modern kültürün aldığını iddia eder. Modern kültürün son evresi olan postmodern dönem sınıf kültürünün yok oluşunun da bir aşamasıdır. Böylelikle Post-Marksizm, kimlik denen şeyin aslında maddi bir zemini olduğunu ve işçi sınıfının kapitalist toplumdaki pozisyonunu yok sayarak hem ona ait olan politik iradeyi hem de bu iradenin taşıyıcısı olan kültürel özellikleri kadük hale getirmeye çalışır. Bu fikre göre, sınıflar arasındaki uçurum ortadan kalktığına göre kültürü incelerken de sınıfsal farklar üzerinden iz sürülemez. *Emekçileri Okumak* ise verdiği edebi örneklerle işçi sınıfı kültürünün varoluşunun karşıt sınıfın kültürünün varoluşuna bağlı olduğunu, bir kapitalist

sınıf ve onun baskın kültürü var oldukça karşısında kendisini gerçekleştirmeye çalışan bir sınıfın ve kültürünün de var olacağını gösteren hikâyeleri anlatıyor. Bu anlamıyla da kültürü spekülâtif bir biçimde başlangıç noktası olarak gören, nesnel konumları ve toplumsal ilişkileri grup kimlikleri ve kültürlerini esas alarak çözümlemeye çalışan bir tür felsefi idealizm örneği olan Post-Marksizme okkalı bir cevap veriyor.

Yazar Bill Livant şöyle diyor: “Bir liberal bir dilenci gördüğünde sistemin işlemediğini söyler. Bir Marksist gördüğünde ise işlediğini.”⁵ Bu fikrin, çağımızın edebiyat dünyasına dair eleştiriler için uyarlanması mümkün. Bu eleştirilerde baskın olarak, kapitalist yayın ilkeleri nedeniyle piyasanın tutsağı haline gelmiş edebiyatçılar sıklıkla konu edilir. Sistemin işlemediğinden dem vurularak ağıtlar yakılır. Oysa Livant’ın dediği gibi sistem bu biçimiyle işliyor. İşlediği içindir ki tıpkı işçi sınıfı gibi burjuvazi de sınıf savaşı veriyor ve ideolojik mevzilerini korumak istiyor. Bunun bir gereği olarak da kitleleri uyanmaya davet edecek yayınları desteklemektense insanlığa züğürt tesellisi veren fantastik edebiyatın yükselişine alkış tutuyor. Böylelikle, Türkiye edebiyatında da dünya edebiyatını takiben bu türden edebiyatın çok satanlar listesini işgal ettiğini görüyoruz. Burjuvazinin bizzat kendisi, işçi sınıfı karşısında bir vampirin kendisini un ufak edecek gün ışığını gördüğünde düştüğü dehşete düştüğünden, büyük uyanışa karşı afyon niyetine yayınevlerinin heybesini kurt adam, vampir ve süper kahramanlarla ilgili kitaplar dolduruyor. Umutsuzluk içindeki entelektüellerin de işine geliyor. O halde sloganımız şu olsun: Bütün dünyanın emekçiden yana edebiyatçıları birleşin! Janjanlı reklamlar ve sömürücü yayınevi patronlarından başka kaybedecek bir şeyiniz yok. Oysa her şeyin yaratıcısı emekçiler bu kitabın kapağındaki gibi ellerini uzatmış okunmayı bekliyor.

⁵ Burada Livant, “liberal” tanımını Kuzey Amerika’da kabul gördüğü gibi “sosyal demokrat” veya “sol liberal” anlamında kullanıyor.

Kitap Tanıtımı

Marx'ın Grundrisse'si

Marx'ın Grundrisse'si
Mehmet İnanç Turan
Ütopya Yayınevi

Marksizmin kaynaklarından birini ekonomi politiğin eleştirel aşılması oluşturur. Marksizm, burjuva bilimi olan ekonomi politiğin yaptığı burjuva toplumun tahlilinin eleştirisini yaparak onu aşar. Ne var ki, bu eleştirel aşma bir çırpıda gerçekleşmez; bir süreç boyunca adım adım gerçekleşir. Nicelikten niteliğe sıçrama süreçsel gelişimin son halkasıdır.

Marx'ın Kapital'i ekonomi politik eleştirinin hemen hemen bütün yanlarını kendisinde toplar. Grundrisse ise ekonomi politiğin eleştirisinin tohumudur; tohum gelişip büyümüş Kapital'i yaratmıştır.

Marx'ın Grundrisse'si Marksizmin tohumunun hangi fikirleri geliştirerek ekonomi politiği aşmaya başladığını göstermeyi amaçlıyor. Grundrisse'yi sınır kabul ederek ondan önceki dönemin fikirleriyle, ondan sonraki dönemin düşüncelerini kıyaslıyor. Marksizmin gelişim bütünlüğü başka türlü kavranamaz.

Grundrisse, Marx'ın yeniden gözden geçirerek okuyucuya sunduğu bir eser değildir. Anlaşılması zor soyut formüllerle doludur. Kapital'le tanışmamış bir insanın doğrudan doğruya Grundrisse ile tanışması ve onu anlaması büyük zorluk içerir. Bu açıdan Kapital'den yararlanarak Grundrisse okunup anlaşılabilir. Bu çalışma, Kapital'den yararlanarak Grundrisse'yi çözmeyi hedefliyor.

Marksizmin ekonomi politiği aşma köprüsünün başlangıcı Marksizmin doğuşuyla başlar, Grundrisse ve Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı ile devam eder. En sonunda Kapital'de son bulur.

Grundrisse 1857-1858 elyazmalarıdır. Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı 1859 yılında doğmuştur ve Grundrisse'nin çocuğudur. Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı, Marx tarafından redakte edildiğinden dolayı Grundrisse'yi (daha iyi) anlamaya hizmet eder. Gerekli olduğu ölçüde bu çalışmadan aktarmalar yapılacaktır.

Demek ki, Grundrisse, Marksizmin doğuşu ile büyümüş hali arasında oturur; bizim hem Marksizmin geçmişi, hem de geleceğini kavramamızı sağlar. İşte Grundrisse'nin önemi!

